

CUMHURİYET DÖNEMİNDE
DENİZLİ KAZASI

Mehmet Ali UYSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ

Afyon
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran-1999

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	xii
ÖNSÖZ	xiii
ÖZGEÇMİŞ	xv
KISALTMALAR	xvi
EKLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1
COĞRAFYA, TARİH ve MİLLİ MÜCADELE DE DENİZLİ	1
A. COĞRAFYA	1
1. Konum	1
2. Yer Şekilleri	2
a. Ova Kısmı	3
b. Dağlar	4
c. Akarsular	5
d. Bataklıklar	6
3. İklim	6
a. Sıcaklık	7
b. Yağış	9
c. Basınç Durumu	11
d. Rüzgâr Durumu	12
e. İklimle İlgili Diğer Özellikler	13
4. Bitki Örtüsü	15
5. Hayvan Varlığı	16
B. TARİH	17
1. “Denizli” Adı	17
2. Türk İdaresinden Önce Denizli	19
3. Türk İdaresinden Sonra Denizli	20
C. MİLLİ MÜCADELE’DE DENİZLİ	23
1. Denizli ve Çevresinde Mücadele Fikrinin Doğması	23
2. Milli Mücadele’de Denizli’nin Faaliyetleri	27
3. Denizli Milli Mücadelesi’ni Önleme Çalışmaları ve Azınlıkların Tutumu ..	31
4. Denizli Vak’ası ve Demirci Mehmet Efe	33

I.BÖLÜM

NÜFUS

A. DENİZLİ’DE CUMHURİYET ÖNCESİ NÜFUS	36
1. Klâsik Dönem	36
2. 19.yy. ve 20.yy. Başı.....	37
B. DENİZLİ’DE CUMHURİYET SONRASI NÜFUS	46
1. Genel Nüfus Sayısı ve Cinsiyet İtibariyle Nüfus	46
2. Yaş Grupları İtibariyle Nüfus.....	55
3. Mensup Olunan Din İtibariyle Nüfus	58
4. Doğum Yerleri İtibariyle Nüfus	59
5. Konuşulan Ana Dil İtibariyle Nüfus	62
6. Meslekler İtibariyle Nüfus	63
7. Sakatlıklar İtibariyle Nüfus	65
8. Medeni Hal İtibariyle Nüfus	66
C. DENİZLİ’DE NÜFUS HAREKETLERİ.....	67
1. Doğum, Ölüm, Evlenme, Boşanma.....	67
2. Göç ve İskân.....	69
D. DENİZLİ ŞEHİR NÜFUSUNUN SOSYAL ve EKONOMİK YÖNLERİ.....	70
1. Nüfusun Sosyal Yapısı.....	70
2. Nüfusun Ekonomik Yapısı.....	71

II.BÖLÜM

EĞİTİM

A. DENİZLİ’DE CUMHURİYET ÖNCESİ EĞİTİM	76
1. Medreseler.....	76
a. Musa Efendi Medresesi	77
b. Müftüler Medresesi	77
c. Müftüler Medresesi’nden Yetişen Müderrislerin Medreseleri	77
d. Diğer Medreseler.....	78
2. Sıbyan Mektepleri	80
3. Rüştüye ve İdâdi.....	84
B. DENİZLİ’DE CUMHURİYET SONRASI EĞİTİM.....	86

1. Denizli’de İlköğretim	87
2. Denizli’de Ortaöğretim	113
3. Denizli’de Mesleki ve Teknik Eğitim	128
a. Denizli Köy Öğretmen Okulu.....	128
b. Denizli Kız Enstitüsü	128
c. Denizli Erkek Sanat Enstitüsü	133
d. Denizli Kız Öğretmen Okulu	138
e. Denizli Ticaret Lisesi.....	140
f. Denizli Kız Sağlık Koleji	142
g. Denizli İmam-Hatip Lisesi	143
4. Denizli’de Yükseköğretim	145
5. Denizli’de Yaygın Eğitim	147
a. Denizli Yetiştirme Yurdu	147
b. Dinsel Eğitim.....	148
c. Diğer Halk Eğitimi Faaliyetleri	150
6. Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu	151
7. Nüfusun Öğrenim Durumu ve Dağılımı	159

III.BÖLÜM SAĞLIK

A. DENİZLİ’Lİ MERKEZ EFENDİ’NİN TIP TARİHİMİZDEKİ YERİ	161
B. DENİZLİ’DE SAĞLIK.....	163
C. DENİZLİ’DE SAĞLIK KURUM VE KURULUŞLARI	165
1. Denizli Memleket Hastanesi	165
2. Doğumevi.....	172
3. Denizli İşçi Sigortaları Hastanesi.....	172
4. Verem Savaş Dispanseri	172
5. Ana Çocuk Sağlığı Merkezi	173
6. Sıtma Savaş Başkanlığı.....	174
7. Özel Hastaneler	174
8. Diğer Sağlık Kurum ve Kuruluşları	174
9. Sağlık Ocakları.....	175
D. DENİZLİ’DE ECZACILIK	176

IV.BÖLÜM DENİZLİ ŞEHİRİ

A. ŞEHİRİN KONUMU (Yerleşme Alanı) ve FİZİKSEL YAPISI	179
B. DENİZLİ KENT DOKUSU	190
C. ŞEHİRİN GENEL YAPISI	196
1. Şehrin Mahalleleri	196
2. Cadde ve Meydanlar	201
3. Park-Bahçe ve Yeşil Alanlar	206
4. İstasyon ve Garaj	207
5. Mezarlıklar	208
D. İMAR PLANLARI	208
E. ŞEHİR ALTYAPISI	211
1. Su Şebekesi	211
2. Kanalizasyon	213
3. Elektrik	214

V.BÖLÜM YÖNETİM

A. VİLAYET YÖNETİMİ	216
B. YEREL YÖNETİM (Denizli Belediyesi)	220

VI.BÖLÜM NAHİYE VE KÖYLER

A. DENİZLİ KÖYLERİNİN GENEL DURUMU	234
1. Köy Tipleri	234
2. Arazi	235
3. Tarım ve Hayvancılık	236
4. Ulaşım	238
5. Eğitim	239
6. İçme Suyu-Isınma-Aydınlanma	240
7. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Durum	241
8. Yapı ve Malzeme	241

9. Nüfus	242
B. DENİZLİ NAHİYELERİ.....	243
C. DENİZLİ KÖYLERİ	246
1. Cumhuriyet Öncesi Köyler	246
2. Cumhuriyet Sonrası Köyler.....	248
D. HONAZ'IN KÖYLERİ	276

VII.BÖLÜM İKTİSADÎ HAYAT

A. TİCARET ve SANAYİ.....	282
1. Ticaret	282
a. Çarşı ve Pazarlar	284
b. Kooperatifler	287
c. Borsa.....	290
d. Bankalar.....	292
2. Sanayi.....	297
a. Dokumacılık	297
b. Dericilik.....	299
c. Unculuk	300
B. TARIM.....	301
1. Arazi Dağılımı.....	301
2. Tarım Ürünleri	308
a. Bağcılık.....	308
b. Meyvecilik.....	309
c. Sebzeçilik.....	312
d. Baklagiller	313
e. Tahıllar.....	315
f. Endüstri Bitkileri.....	317
3. Hayvancılık	322
4. Tavukçuluk.....	325
5. Arıcılık	325
6. İpek Böcekçiliği	325

VIII. BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

A. SOSYAL HAYAT	327
1. Denizli’de Sosyo-Kültürel Hayatın Gelişimi	327
2. Denizli’nin Günlük Hayatından Kesitler	331
3. Denizli Folklorü	335
a. Denizli Evleri	335
b. Kılık-Kıyafet	336
c. Evlilik ve Düğünler	337
d. Doğum ve Ölüm Adetleri	345
e. Denizli’nin Diğer Adet ve Gelenekleri	346
ea. Sünnet Düğünü	346
eb. Debbaglarda ve Demircilerde Peştemal Kuşanma	347
ec. Oymak Toplantıları	349
ed. Arefe Günlerinde Kabir Ziyareti	350
ee. Kadın Toplantıları	350
ef. İmamevi	352
eg. Bağa Göçme ve Pekmez Kaynatma	353
4. Sosyal Örgütlenmeler	353
a. Cemiyet ve Dernekler	353
b. Meslek Kuruluşları	357
c. Sendikalar	357
5. Ulaşım	359
6. Dini Hayat	362
7. Mesire Yerleri ve Şenlikler	365
B. KÜLTÜREL HAYAT	366
1. Kütüphaneler	366
a. İl Halk Kütüphanesi	366
b. Denizli Halkevi Kütüphanesi	371
c. Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi	372
2. Denizli’de Basın	373
a. Gazetecilik	373
b. Dergi ve Kitap Yayıncılığı	378
3. Denizli’de Spor	380
4. Denizli’de Sinema ve Tiyatro	385

SONUÇ.....	387
BİBLİYOGRAFYA.....	389
EKLER	

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DENİZLİ KAZASI

Mehmet Ali UYSAL

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 1999

Danışman: Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ

Günümüzde; kuzeyinde Çal, Güney ve Akköy ilçeleri, güneyinde;Tavas ve Serinhisar ilçeleri, doğusunda;Honaz ilçesi, batısında; Babadağ ve Sarayköy ilçeleri bulunan Denizli kazası Çürüksu Vadisi tabanında yerleşmiştir. Çürüksu Vadisi tarihin ilk devirlerinden itibaren pek çok medeniyete beşiklik etmiştir. Bu medeniyetlerden Laodikya bugünkü Denizli şehrinin ilk yerleşim yeridir. Laodikya 1070’li yıllardan itibaren Türklerin saldırılarına maruz kalmış ve yöre 14.yy.’dan itibaren bir Türk yurdu haline gelmiştir. Bu süreç içerisinde de Laodikya şehri tamamen terk edilmiş ve bugünkü Denizli şehrine yerleşilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına küçük bir Osmanlı kasabası olarak gelen Denizli, 1923’te il merkezi haline getirilmiştir. Cumhuriyetle birlikte kasaba görüntüsünden kurtulmaya çalışan Denizli; eğitim, sağlık, kültür, ekonomik alanlarda yaptığı atılımlarla kabuğunu kırmış ve Türkiye’nin büyük ve modern şehirleri arasına girmiştir. Ekonomik ve kültürel gelişme Denizli’yi bir cazibe merkezi haline getirmiş ve şehir hızlı bir göç almıştır. Şehrin fiziksel yapısının olumsuz gelişmesine etki ettiği gibi şehrin sosyo-kültürel yapısını da etkilemiştir. Fiziksel yapının yanlış gelişimine karşın yerel yönetimler cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tedbir almışlar, şehri modern bir görüntüye kavuşturmak için çalışmışlardır.

Denizli’nin gerek verimli bir ova üzerinde kurulması, gerek geçit yolları üzerinde olması, gerekse de yöre insanının girişimciliği sonucu ekonomik bir patlama yaşanmış ve şehir Türkiye’nin önemli sanayi şehirleri arasına girmiştir.

ABSTRACT

High Licence Thesiser Summary

In the period of republic, Denizli destrict...

Mehmet Ali Uysal

Education of History Basic Science Branch

Afyon Kocatepe University Social Science İnstitutue

June 1999

Guide: Prof. Dr. Nejat Göyünç

Conuty of Denizli which is surrowded by Çal, Güney and Akköy in the North, Tavos and Serinhisar in the s south Honaz in the East. Babadağ and Sarayköy in the west in placed on the Çürüksu Valley. Many civilizations beginning from the early periods had accomoduted on this valley. Loodikya is the first land of Today's Denizli. Loodikya had enposed to Turk attack beginning from 1070 s and it had been a Turkish land in 14th century. In this process city of Loodikya had completely abandoned and had been settled in today's Denizli. Denizli which had been a small town of the Ottoman Empire until the republican Period, it had been constructed as a central province with the declaration of Republic in 1923. Denizli which had struggled to remove it's old social order, had accomplished it by progress in education, health, culture and economics and had taken place among the modern and big cities of Turkey. Economical and cultural development had mode Denizli attractive and the city had been a migraticentre the phurical stkructure of the city had been effucted negatively by this sudden migraten. Beside this, its social-cultural structure had been effected. Local administrations had taken measures beginning from the early periods of Republic, against the negative development of Physical structure and they had worked to modernize the city. Being on a productive meadow and on a strategial trmsit road and also the initiative approach of the people, had leacted to an economical burst in Denizli, so the city had taken a plave amory the Endustrial cities of Turkey.

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ ONAYI**İmza****Tez danışmanı** :**Jüri Üyeleri** :

.....

.....

.....

Mehmet Ali UYSAL'ın Cumhuriyet Döneminde Denizli Kazası başlıklı tezi/...../..... tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../1999 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Denizli antik kökene kadar dayanım tarihi ile birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve araştırma konusu olmuştur. Ancak bu araştırmalar yerel çapta ve gözlemlere dayanılarak yapılan araştırmalar olmuştur. Bilimsel olarak yapılan araştırmalar ise Denizli'nin belirli bir yönünü inceleyen yapıtlardır. Ayrıca bu eserler bilgileri sunarken bazen kaza ve şehir ölçeğinde bazende vilayet ölçeğinde vermişlerdir.

İnceleme konusu olarak kaza ölçeğinde bir birimin seçilmesi, eldeki kaynakları kısıtlamıştır. Özellikle yayınlanmış olan istatistiklerin birçoğunun vilayet çapında bilgi sunması bu zorluklardan birisidir. Buna mukabil Denizli, sancağın idari merkezi olması itibariyle diğer kazalara oranla daha fazla bilgi vardır.

Bu çalışma yapılırken, günümüze kadar Denizli hakkında yayınlanmış, yazılmış olan eserlerin hepsi taranmaya çalışılmıştır. Ancak ulaşamadığımız eserler de mevcuttur. Çalışma hazırlanırken incelenen bölümler Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki ayrı zaman dilimi için yazılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet öncesi bilgiler için Aydın Vilayet Salnâmelerinden sıkça yararlanılmıştır. Cumhuriyet sonrası için ise yayınlanmış olan yerel çalışmalar, yıllıklar ve istatistikler ana kaynağımız olmuştur. Bu arada Denizli ile ilgili sunulmuş olan sempozyum bildirilerinden de sıkça yararlanılmıştır. Buna rağmen açıklığa kavuşturamadığımız, ya da ulaşamadığımız bilgiler için de canlı kaynaklara baş vurulmuştur.

Araştırmamız, Denizli kazasını her yönden ve uzun bir zaman dilimi içerisinde incelemeye çalışmıştır. Bu sebeple bazı konularda doyurucu bilgiler sunulamamıştır. Araştırmamızın giriş bölümünde Denizli kazasının coğrafi özellikleri, tarihi ve milli mücadeledeki hizmetleri kısaca anlatılmaya çalışılmıştır. Kazanın demografik yapısı, eğitim gelişimi, sağlık alanındaki gelişmeleri ise istatistiklerden yararlanılarak, yapılan tablolarla desteklenerek rakamsal sonuçlarla verilmiştir. Bundan sonra Denizli'nin il çapında ve yerel çapta idari tarihçesi anlatılmıştır. Denizli şehri ayrı bir bölüm altında ele alınmış ve şehrin fiziki yapısının gelişimi ve sosyal donatımı bu bölümde incelenmiştir. Kazanın köyleri ise önce genel bir incelemeden geçirilmiş sonra tek tek ele alınarak, köylerin demografik yapısı ile birlikte sosyal ve ekonomik verileri sunulmaya çalışılmıştır. Kazanın iktisadi hayatı, sahip olduğu iktisadi temel esas alınarak tespit edilmeye çalışılmış ancak ayrıntılı bilgilere inilmemiştir. Özellikle

Denizli sanayisi tam olarak incelenmemiş, üç ana sektör verilmiştir. Son olarak Denizli kazasının sosyo-kültürel yapısının gelişimi ve değişimi tarihi bir süreç içerisinde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmam sırasındaki tavsiye ve yol göstericiliğinden dolayı öncelikle danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ'e teşekkür ederim. Ayrıca yetişmemize büyük katkıları bulunan Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN, Prof. Dr. Mustafa ERGÜN, Yrd. Doç. Dr. Ali Galip BALTAOĞLU ve Yrd. Doç. Dr. Sadiye TUTSAK hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca beni yalnız bırakmayan, her konuda desteğini gördüğüm dostum Hasan BULUT'a ve çalışmanın hazırlanmasında yardımları bulunan, Denizli'deki resmi kurum çalışanlarına teşekkür ederim.

Haziran-1999

M. Ali UYSAL

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Ali UYSAL

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Yüksek Lisans: 1999 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans: 1996 Uludağ Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü

Lise: 1991 Sarayköy Lisesi, Matematik Bölümü

İş / İsdihdam

1998-Subay, Kara Kuvvetleri Komutanlığı

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: Sarayköy 02.01. 1974, Cinsiyet: Erkek, Yabancı Dil: İngilizce

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
a.g.t.	:Adı Geçen Tez
a.g.b.	:Adı Geçen Bildiri
a.g.mad.	:Adı Geçen Madde
yy.	:Yer Yok
ty.	:Tarih Yok
yty.	:Yer Tarih Yok
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
H.	:Hicri
D.	:Doğum
E.	:Erkek
K.	:Kadın (Kız)
T.	:Toplam
syf.yok	:Sayfa Numarası Yok
Göst.yer	:Gösterilen Yer
A.V.S.	:Aydın Vilayet Salnâmesi
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi
T.D.V.İ.A.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ans.
T.C.B.D.İ.E.	:Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
B.B.Y.İ.İ.R.	:Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği
T.C.T.B.P.E.A.D.B.	:Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Plânlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı
T.C.Z.V.M.E.	:Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekaleti Meteoroloji Enstitüsü
T.C.T.B.D.M.İ.G.M	:Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müd.
K.İ.B.	:Köy İşleri Bakanlığı
B.D.İ.E.	:Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
T.C.B.İ.U.M.	:Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü
T.C.D.İ.G.M.	:Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü
T.C.B.İ.G.M.	:Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
B.İ.G.M.	:Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü
B.İ.U.M.	:Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü
B.İ.G.D.	:Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü
D.İ.E.	:Devlet İstatistik Enstitüsü
D.M.E.M.	:Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü

EKLER LİSTESİ

1-13. yy.'da Denizli vilayeti idari bölünüş (T. Baykara, *Denizli Tarihi* İstanbul 1969)

2-20. yy.'başlarında Denizli vilayeti idari bölünüş (T.C. Devlet Salnamesi 1925, (y.t.y))

3-Denizli şehri krokisi

4-Denizli şehri mahalle sınırları

5-Denizli kazası haritası

GİRİŞ

COĞRAFYA, TARİH VE MİLLİ MÜCADELE'DE DENİZLİ

A. COĞRAFYA

1. Konum

Denizli; Ege Bölgesi illeri içerisinde 11874 km² izdüşüm, 12369 km² gerçek alanı ile Afyon, Manisa; Muğla ve İzmir illerinden sonra beşinci sırayı işgal etmektedir. Bu alansal büyüklüğüyle Denizli, 37⁰-12' ve 37⁰-12' kuzey enlemleri; 28⁰-30' ve 29⁰-30' doğu boylamları arasındadır¹. Denizli'nin kuzey uç noktası Çivril Çapak köyü ile Afyon sınırında Avgan Damları Mezarlığı'dır. Güney uç noktası Çameli-Muğla sınırında Karabayır'dır. Doğu uç noktası Çivril ilçesi Gümüşsu-Gökgöl köyü ile Dinar sınırında Efekli Tepe, batı uç noktası ise Buldan ilçesi Alandız köyü ile Manisa-Sarıgöl sınırında Tezek Tepe'dir².

Denizli 19. yy'ın sonları ve 20.yy'ın başlarında Aydın vilayetine bağlı beş sancaktan biriydi. Bu itibarla Denizli sancağı, kuzeyden Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti ve Saruhan sancağı, güneyden; Menteşe sancağı, doğudan; Hüdavendigar ve Konya vilayetleri, batıdan ise Menteşe, Aydın ve kısmen Saruhan sancakları ile çevriliydi³. Denizli sancağının merkezi ise Denizli kazası idi Denizli kazası 37⁰ 37' 57 saniye kuzey enlemi ile 26⁰ 34' 33 saniye doğu boylamında olup⁴ kuzeyden Çal ve Sarayköy kazaları, güneyden; Tavas kazası, doğudan; Çal kazası ve Konya vilayeti, batıdan Sarayköy kazası ile çevriliydi⁵.

1923'te idari yapıda yapılan değişiklik sonucu Denizli, il haline getirilmiştir⁶. Denizli, bu değişiklikten sonra Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla vilayetlerinin tam ortasında kalmıştır. Kuzeyinde; Manisa, Kütahya ve Afyonkarahisar, güneyinde; Muğla, doğusunda; Burdur ve Isparta, batısında; Aydın yer almıştır⁷.

¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli*, Ankara, 1997, s.2

² *Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli, 1998, s.155

³ *H.1308, Aydın Vilayeti Salnâmesi*, s.604; *H.1313 A.V.S.*, s.332

⁴ *H.1308 A.V.S.*, s.605; *H.1313 A.V.S.*, s.333, *H.1314 A.V.S.*, s.314

⁵ *H.1308 A.V.*, s.605

⁶ Tarhan TOKER, *Denizli Tarihi*, Denizli, 1984, s.159

⁷ *T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927*, (yty)s.858

Denizli vilayeti günümüzde Ege Bölgesi'nin dokuz vilayetinden birisidir. Ancak Çameli ve Kale kazaları Akdeniz Bölgesi içerisinde yer almaktadır. İlin doğusunda Afyon vilayeti'nin Sandıklı, Dinar ve Dazkırı, ilçeleri, Burdur vilayetinin Yeşilova, Tefenni ve Gölhisar ilçeleri, batısında; Aydın vilayetinin Buharkent ve Karacasu ilçeleri, güneyinde Muğla vilayetinin Merkez, Köyceğiz ve Fethiye ilçeleri, kuzeyinde; Uşak vilayetinin Eşme, Ulubey, Karahallı ve Sivasslı ilçeleri bulunmaktadır⁸.

Denizli kazasının kuzeyinde Güney ve Çal ilçeleri, güneyinde; Tavas ve Acıpayam ilçeleri, doğusunda; Çardak ilçesi, batısında; Sarayköy ilçesi varken⁹ son yıllarda yapılan idari değişikliklerle kazanın kuzeyinde; Çal, Güney, ve Akköy ilçeleri, güneyinde; Tavas ve Serinhisar ilçeleri, doğusunda; Honaz ilçesi, batısında Babadağ ve Sarayköy ilçeleri yer almıştır¹⁰.

2. Yer Şekilleri

Denizli il toprakları doğudan; Toros sisteminin batı ucu olan Teke Dağları, kuzeyden; Gediz Havzası ve Menderes Havzası'nın kuzey bölümü, batıdan; Güney Menderes Masifi ve havzası, güneyden; Dalaman Havzası ve Teke Dağlarının uzantıları ile çevrilidir¹¹. Denizli'nin arazi yapısını incelerken bölgeyi iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısım; Böceli, Goncalı, Ecirli, Akköy, Yenice ve Sarayköy arasındaki Merkez, Sarayköy ve Buldan ovasını kaplayan alçak kısımdır. Bu kısma Büyük Menderes ve Çürüksu Vadileri denildiği gibi Sarayköy ve Denizli Ovaları da denilmektedir. Bu düz alanın denizden yüksekliği takriben 170-450 m. dir. İkinci kısım ise diğer ilçeleri içine alan yüksek kısım, yani yayla kısmıdır. Bu kısım Anadolu'nun iç taraflarını kaplayan yaylaların devamıdır. Bu kısmın denizden ortalama yüksekliği 800-900 m. dir¹².

Denizli kazası Karcı Dağı eteklerindeki platformda yer almıştır. Burada az eğimli ancak güneybatı-kuzeydoğu yönlü akarsu sel yatakları ile bölünmüş ilk platformdan sonra Çürüksu yatağı ile arada ikinci bir platform vardır. Denizden yüksekliği 350-550 m. arasında değişen bu alanda az eğimli (%5-%10) ilk platformdan

⁸ Mustafa SARIKAYA, *Denizli Vilayeti Coğrafyası*, Denizli, 1960, s.7

⁹ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.15

¹⁰ *Yıldız Denizli*, s.270

¹¹ *Yurt Ansiklopedisi, Cilt-3*, s.2116

¹² SARIKAYA, *a.g.e.*, s.8

sonra yüksekliği 200-250 m. arasında %5 eğimli Çürüksu ova düzlüğü yer alır. Kazanın kuzeyini kaplayan Pamukkale Platformu'nun da yüksekliği 300-450 m. arasındadır¹³. Pamukkale platformu Honaz Dağı önünde başlayıp batıya doğru hafifçe alçalmaktadır. Bu alivyol ovanın güneyinde, Menteşe Dağları'na dayanan neojen düzlüğü yer almaktadır. Ortalama yüksekliği 450 m. olan bu düzlükte Denizli şehri kurulmuştur¹⁴. Kazanın doğusuna doğru Çürüksu Ovası daralmakta ve Gürleyik dolaylarında 450 m. yükseltide dar bir boğaz haline dönüşmektedir. Batıda ise Sarayköy yönünde açılarak genişlemektedir¹⁵.

Denizli şehrinin kurulmuş olduğu bölge incelenecek olursa, bu bölgenin bir birikinti konisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu birikinti konisi çakıl, kum ve kil tabakalarından oluşmuştur. Başpınar civarında çakıl tabakaları konglomeralara geçmektedir. Şehrin kuzeyinde bulunan yükseltiler çalılıklarla örtülü olup, bunların altında neojen morları bulunmaktadır. Güneyde yükselen dağlar ise mermerleşmiş karlerlerden oluşmuştur¹⁶.

a. Ova Kısmı

Denizli kazasının bulunduğu alan içerisinde Çürüksu Ovası ve Büyük Menderes Ovası'nın yukarı kesimi yer almaktadır. Bu iki ova adeta birbirine karışmış gibidir. ürüksu Ovası, Denizli Ovası olarakta bilinmekte olup ömleksaz (Pınarkent) köyünden başlamakta ve Pamukkale'nin altından geçerek Büyük Menderes Ovası ile birleşmektedir¹⁷. Denizli Ovası, özellikle güneyde yüksek olan Honaz, Babadağ-Akdağ, kuzeyde orta yükseklikte Büyük ve Küçük Çökelez Dağları arasında SE-NW doğrultusunda bir çanağa (havza) benzemektedir. Ovanın çukur eksenini boyunca alivyonlu ova tabanı güneydoğuda 300 m. yükseltide iken. Denizli şehri önlerinde 220 metreye, Sarayköy yakınlarında da 150 metreye kadar inmektedir. Böylece 35 km. bir uzunluk üzerinde 150 metrelik bir iniş kaydedilmektedir¹⁸.

¹³ *Denizli Analitik Etüd 1983*, s.1

¹⁴ Besim DARKOT, Metin TUNCEL, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1978, s.15

¹⁵ Etüd 1983, s.1

¹⁶ Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği, *Denizli İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, (yy), 1972, s.2

¹⁷ *Yıldız Denizli*, s.158

¹⁸ DARKOT-Tuncel, *a.g.e.*, s.106

Denizli Ovası Pamukkale önlerinde en fazla genişliğine ulaşmaktadır. Ovanın iki tarafında yer yer dik yamaçlarla ovidan ayrılmış basamaklar mevcuttur. Bu basamakların yapısı göl sularının ya da az tuzlu suların çökeltisi olan, genellikle hafif eğimli, kireçli mornlu kumlu tabakalardır. Bu neojen yaylaların yüksekliği 250-400 metre arasında değişmekte ve güneydeki dağların eteklerinde 500 metreyi bulmaktadır. Ovanın kuzeyinde kireci bol sıcak su kaynakları vardır ki bu kaynaklar Pamukkale travertenlerinin oluşmasını sağlamıştır¹⁹.

Çürüksu akarsuyu tarafından sulanan ve Çürüksu Vadi tabanındaki Denizli Ovası'nın yüzölçümü 150 km² olup yükseltisi 100-600 metre arasında değişmektedir²⁰.

Denizli Ovası ile birleşmiş vaziyette olan Büyük Menderes Ovası il merkezini doğu, kuzey ve batıdan bir çember gibi kuşatmıştır²¹. Buldan ilçesine kadar uzanan ovayı Büyük Menderes Akarsuyu sulamaktadır. Yüz ölçümü 200 km² olan ovanın yükseltisi 70-500 metre arasında değişmektedir. Bu ova Adıgüzel Barajı'nın güneyinden batıya, Güney ilçesi topraklarında akan Büyük Menderes Akarsuyu, Buldan ve giderek Sarayköy ilçelerinde genişleyen Büyük Menderes Vadisi tabanıdır²².

Bu iki ova Sarayköy, Buldan-Yenicekent, merkez kazanın Böceli, Goncalı, Irlıganlı, Ecirli (Pamukkale), Akköy gibi bölgeleri içine almaktadır²³. Her iki ova da sulu tarım yapılmakta, ağırlıklı olarak pamuk tarımının yanında buğday, mısır ve çeşitli sebze-meyve yetiştiriciliği yapılmaktadır.

b. Dağlar

Denizli kazası, merkezini Denizli Ovası'nın oluşturduğu ova kısmı ve bu ovanın kuzeyini, güneyini ve doğu kısımlarını çevreleyen dağlardan oluşmaktadır. Bu dağlar Honaz Dağı, Babadağ, Akdağ, Büyük ve Küçük Çökelez, Karcı dağlarıdır.

Honaz Dağı: Merkez kaza ile Acıpayam arasında olup merkez kazanın güneydoğusundadır²⁴. Dağın yüksekliği 1926-27 Devlet Salnâmesinde 2400 m. olarak

¹⁹ DARKOT-Tuncel, *a.g.e.*, s.107

²⁰ Yıldız Denizli, s.158

²¹ Yurt Ans.-3, s.2117

²² Yıldız Denizli, s.158-159

²³ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.8

²⁴ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.8

verilmiştir²⁵. Günümüz ölçümlerine göre dağın yüksekliği 2528 metredir²⁶. Honaz Dağı volkanik bir dağdır. Sık sık deprem olması ve bölgede sıcak su bulunması buna delildir²⁷. Dağ Denizli'ye 17 km uzaklıkta olup, yamaçları dik meyillidir. Yaz ve kış aylarında dağın tepesinde daima kar bulunur. Bu sebeple Denizli'nin su deposu niteliğindedir. Honaz Dağı, milli park yapılarak koruma altına alınmıştır²⁸. Dağın zirvesinde kayakevi ve kır kahvesi yapımı çalışmaları başlamıştır.

Babadağ (Akdağ): Menteşe sıradağlarının bir uzantısı şeklinde olan Babadağ, Akdağ olarak bilinir. Denizli Merkez, Sarayköy, Tavas ve Aydın-Karacasu kazaları arasındadır. Denizli'nin güneyinde batıya doğru uzanmaktadır. Babadağ üzerinde Karcı, Gökbel ve Akdağ yükseltileri vardır²⁹. Babadağ'ın yüksekliği 2308 m. Karcı Dağı'nın yüksekliği 2308 m. Akdağ'ın yüksekliği 2198 m. ve Gökbel'in yüksekliği 2308 m. dir³⁰.

Esasen Karcı Dağı, Babadağı'nın devamı şeklindedir. Karcı Dağı ile Honaz Dağı arasında Akdeniz ve Ege bölgelerini birbirine bağlayan ve yüksekliği 1250 m. olan Kazıkbeli Geçidi vardır³¹. Babadağ ve Karcı Dağı üzerinde devamlı suretle kar bulunmaktadır.

Çökelez Dağı: Merkez kaza ile Çal kazası arasındadır³². Çökelez Dağı 1926-27 Devlet Salnemesinde Denizli'nin kuzeydoğusunda ve yüksekliği 1250 m. olarak gösterilmiştir³³. Günümüz ölçümlerine göre dağın yüksekliği 1840 m. dir³⁴. Pamukkale'nin kuzeyini kuşatan Çökelez Dağı Çal ilçesine kadar uzanmaktadır³⁵.

c. Akarsular

Çürüksu: Çürüksu, kaynağını Honaz Dağı'ndan almaktadır³⁶. Uzunluğu 101 km olup, Denizli ili içi uzunluğu 96 km'dir. Debisi 9.26 m³/sn'dir. Suyu çok kireçli olduğu için bu isimle anılmaktadır. Araplar Çayı, Subaşı Deresi, Sazlıdere ve Karakısıık

²⁵ T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927, s.858

²⁶ Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli, s.3

²⁷ T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927, s.858

²⁸ Yıldız Denizli, s.155

²⁹ SARIKAYA, a.g.e, s.8

³⁰ SARIKAYA, a.g.e, s.8; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli, s.3

³¹ Yıldız Denizli, s.155

³² SARIKAYA, a.g.e, s.9

³³ T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927, s.858

³⁴ Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli, s.3

³⁵ Yurt Ans.-3, s.2117

³⁶ SARIKAYA, a.g.e, s.11

çayını alarak Hambat Kırı kenarından geçen Çürüksu, Kaklık yönünde boğaza sokulmaktadır. Burada Emir Çayı ismini, aşağılarda ise Çürüksu adını almaktadır. Denizli'nin 10 km. güneydoğusunda Gökpınar suyu ile birleşen³⁷ Çürüksu, Koyunaliler köyü yakınlarında DSİ tarafından yaptırılan su kanalları ile Sarayköy yönüne akıtılmaktadır³⁸. Çürüksu ortalama 17.000 hektar tarım arazisini sulamaktadır³⁹.

Gökpınar: İl içi uzunluğu 38 km olan Gökpınar Suyu'nun debisi 2,86 m³/sn'dir. Tavas'ın 10 km. kuzeydoğusundan başlayıp, Denizli'nin 9 km kuzeyinde, Çürüksuya dökülerek sona ermektedir⁴⁰. Gökpınar üzerinde 1949 yılında bir hidroelektrik santrali kurulmuş ve Denizli'nin elektrik ihtiyacı buradan karşılanmıştır⁴¹.

d. Bataklıklar

Cumhuriyetin ilk yıllarında Menderes Vadisi'nin tamamı bataklık halindeydi. Bu dönemde Denizli kazası sınırları içinde 40.000 dönüm sazlık ve bataklık mevcuttu. Çömleksaz Çiftliği ile Goncalı ve Akhan köyleri hudutları dahilinde Ballıbeyoğlu Bataklığı, Karakova, Şamlı, Karahayıt, Deveköy, Böceli, Yeniköy, Irlıganlı, Salıhağa Çiftliği bataklıkları mevcuttu⁴². Bu bataklıkların alanı 15421 dönümdü⁴³. Bu bataklıkların ıslahı mümkün olmuş ve 1960'lı yıllara kadar Denizli kazasında hiç bataklık kalmamıştır⁴⁴.

3. İklim

İklim bakımından Denizli, içinde bulunduğu Ege Bölgesi'nin hakim olduğu Akdeniz iklimine tabidir. Yazları kurak ve sıcak kışları ise ılık ve yağışlı geçmektedir⁴⁵. İl arazisinin engebeli ve dağlarının denize dik veya paralel oluşu Denizli iklimi üzerinde değişik etkiler meydana getirmektedir. Büyük Menderes Vadisi boyunca uzanan dağlar Ege Denizi'ne dik olduğundan, Ege Denizi'nin tesiri Sarayköy ve Merkez kazaya kadar

³⁷ Yıldız Denizli, s.161 (Çürüksu Kelkaya dibinde Karaçay, sonradan Honaz Çayı adını alır.)

³⁸ SARIKAYA; a.g.e, s.12

³⁹ Yurt Ans.-3, s.2119

⁴⁰ Yıldız Denizli, s.161

⁴¹ B.B.Y.İ.İ.R, a.g.e, s.4

⁴² Kemal Şakir, *Denizli*, Çeviren:Mehmet Kaya, Şükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s.76

⁴³ Kemal Şakir, a.g.e, s.48

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı, *Denizli'de Tarımsal Durum, Problemler ve Çözüm Yolları*, Ankara, 1965, s.14

⁴⁵ Burhan SARAÇOĞLU "Denizli'nin Coğrafi Özellikleri" *Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.41-42

sokulabilmektedir. Denizden 170-400 m. yüksekte bulunan bu yerlerde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır⁴⁶. Nitekim bu özelliğinden dolayı Denizli Ovası'nda tarım ürünleri erken olgunlaşmaktadır. Hatta ekinler mayıs ortalarında hasat edilecek vaziyete gelebilmektedir⁴⁷.

a. Sıcaklık

Dağların Ege Denizine dik olması ve yükseltinin az oluşu Denizli kazasının diğer kazalara göre daha sıcak olmasını sağlamaktadır. Sıcaklar nisan ayından itibaren başlamakta, mayıs, haziran temmuz ve ağustos aylarında devam etmektedir. En sıcak ay temmuz ve ağustos, en soğuk ay ocak ve şubattır⁴⁸. Denizli'de 1933 yılı ile 1962 yılı arasında yapılan rasatlara göre ortalama sıcaklık 14,6 °C ile 16,9 °C arasında oynamıştır. Buna göre yıllık normal sıcaklık ortalaması 15,8 °C'dir⁴⁹. 1932 yılında yapılan rasata göre Denizli'de en yüksek sıcaklık 40 °C ile 18 Temmuzda, en düşük sıcaklık ise -10,8 °C ile 8 şubatta gerçekleşmiştir. Yine 1932 yılında en yüksek sıcaklık farkı 28 °C ile 12 Temmuz'da gerçekleşmiştir⁵⁰. 1933 yılı Denizli için en soğuk yıllardan biri olmuştur. Denizli Meteoroloji İstasyonu 27 Aralık 1933'te yazmış olduğu raporda iki gündür olan donlardan dolayı okalipütüs ağaçlarının dahi yapraklarını döktüğünü belirtmiştir⁵¹.

Denizli'de yapılan rasatlarda en yüksek sıcaklık 41,2 °C ile 25 Ağustos 1958'te, en düşük sıcaklık ise -11,4 °C ile 9 Şubat 1965'te ölçülmüştür⁵².

Esasen Denizli'deki sıcaklıkları rüzgarlar büyük ölçüde etkilemektedir. Kışın rüzgarlar en çok kuzeydoğudan eser ki bu rüzgar poyrazdır ve bu rüzgarın estiği günler çok soğuk olur. Eğer rüzgar güneybatıdan eserse, hava yumuşar ve soğuklar azalır. Lodos olarak adlandırılan bu rüzgar Denizli'ye yağmur getirir. Yazın ise güneydoğudan esen rüzgar çok sıcak getirir. Samyeli adı verilen bu rüzgar bitkiler üzerinde kurutucu etki yapar⁵³.

⁴⁶ 1967 Denizli il Yıllığı, s.101

⁴⁷ SARIKAYA, a.g.e, s.10

⁴⁸ Yurt Ans-3, s.2126

⁴⁹ Emin Umrhan ÇÖLAŞAN, *Türkiye İklim Kılavuzu*, Ankara, 1970, s.194

⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekaleti Meteoroloji Enstitüsü, *1932 Senesi Türkiye'de Meteoroloji Rasatları*, Ankara 1935, s.54-55

⁵¹ T. C. Z.V.M.E, *1933 Senesi Türkiye'de Yağış Tevziyatı Bülteni*, Ankara, (ty), s.69

⁵² ÇÖLAŞAN, a.g.e, s.194

⁵³ SARIKAYA, a.g.e, s.10

Denizli'de 17 yıllık rasatlara göre ortalama aylık sıcaklıklar⁵⁴.

Yükselti (m)	Aylar												Yıllık Ortalama Sıcaklık °C
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
428	5,7	7,0	9,8	14,2	18,9	23,6	26,6	26,6	21,4	16,4	11,8	8,0	15,8

Denizli'de 13 rasatlara göre en yüksek ve en düşük sıcaklıklar⁵⁵.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
En yüksek sıcaklık °C	19,0	23,2	28,0	32,0	36,5	38,9	40,0	41,2	36,7	33,5	29,9	26,6
En düşük sıcaklık °C	-10,5	-11,4	-5,4	-0,2	5,2	9,0	10,0	11,4	5,0	1,6	-3,4	-5,0

1995 yılındaki rasatlara göre Denizli'de aylara göre ortalama, en yüksek ve en düşük sıcaklıklar⁵⁶.

Aylar	Ortalama Sıcaklık °C	En Yüksek Sıcaklık °C	En Düşük Sıcaklık °C
Ocak	7,9	21,4	-3,0
Şubat	9,1	20,6	-1,2
Mart	10,0	22,0	0,3
Nisan	13,5	28,4	1,1
Mayıs	20,7	36,4	6,4
Haziran	27,1	37,4	16,0
Temmuz	26,7	37,4	13,3
Ağustos	26,7	36,8	14,2
Eylül	23,1	35,7	12,0
Ekim	15,5	28,4	5,7
Kasım	8,1	21,2	-4,0
Aralık	8,8	18,5	-0,3
Yıllık	16,4	37,4	-4,0

⁵⁴ DARKOT-Tuncel a.g.e, s.27

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, *Denizli İklimi*, Ankara, 1970 (Teksir Metin), sayfa no yok.

⁵⁶ *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli*, s.4

Denizliye seneler içinde en fazla olmak üzere 1932 senesinde 49 donlu gün, en az olmak üzere 1962 yılında 15 donlu gün yaşanmıştır. Yıla normal ortalama olarak 27,8 donlu gün düşmektedir. Şiddetli donlu günlere ocak ve şubat aylarında rastlanılmaktadır⁵⁷.

b. Yağış

Denizli'deki yağışlar üzerinde Akdeniz basıncının etkisi büyüktür. Denizli'de ilkbahar ve kış mevsimleri yağışlı geçmektedir. ocak ve şubat en yağışlı aylar, temmuz, ağustos ve eylül ise en kurak geçen aylardır⁵⁸.

Denizli kazası nisan, mayıs ayları ve haziran aylarının başlarında kırk ikinci adı verilen yağmurları almaktadır. Takriben kırk gün civarında ve öğleden sonra yağdığı için bu isimle tabir olunmaktadır. Sabahleyin hava açık iken öğleden sonra bulutlanmakta ve yağmur yağabilmektedir⁵⁹.

Yağışlar genel olarak eylül ayından itibaren artmakta ve ilkbahar ayları boyunca devam etmektedir. Özellikle ilkbahar ve sonbahar yağışları gök gürültüsü şeklinde yağmaktadır⁶⁰. Yağışların %31'i ilbaharda, %8'i yazda, %19'u sonbaharda, %42'si kış mevsiminde düşmektedir⁶¹. 27 yıllık rasatlara göre yıllık yağış miktarı 538,4 mm'dir. Yine 27 yıllık rasatlara göre yıllık 78,4 gün yağışlı geçmiştir⁶².

Denizli'de muhtelif yıllarda tespit edilen en az yıllık yağış 1932 yılında 251,8 mm, en fazla yağış ise 1962 yılında 765,8 mm olarak tespit edilmiştir⁶³. Yağışın minimuma düştüğü 1932 yılından sonra yağış miktarı 1933'te normale dönmüştür. Bu yılda yıllık yağış miktarı 568,5 mm olarak gerçekleşmiştir. Yağışın maksimuma çıktığı günde 55,8 mm ile 23 Mart olmuştur⁶⁴. Yağışlı gün sayısına bakıldığında en az olarak 1934 yılında 41 gün, en fazla olarak 1966 yılında 110 gün yağışlı geçmiştir⁶⁵.

⁵⁷ ÇÖLAŞAN, *a.g.e.*, s.196

⁵⁸ 1967 İl Yıllığı, s.102

⁵⁹ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.56-57

⁶⁰ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.56

⁶¹ 1967 İl Yıllığı, s.104

⁶² T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e.*, s.5

⁶³ ÇÖLAŞAN, *a.g.e.*, s.197

⁶⁴ T.C. Z.V.M.E, 1933 Senesi Türkiye'de Yağış Tevziyatı Bülteni, Ankara, (ty), s.55

⁶⁵ ÇÖLAŞAN, *a.g.e.*, s.197

32 yıllık rasatlara göre Denizli'de ortalama aylık yağış miktarı⁶⁶.

Yükselti (m)	Aylar												Yıllık ortalama yağış (mm)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
428	86	74	69	45	48	23	11	41	19	29	49	89	547

Denizli'de kar yağışları aralık ve nisan ayları arasına dağılmakta, ocak ve şubat aylarında yoğunluk kazanmaktadır⁶⁷. 25 yıllık rasatlara göre Denizli'de yıllık karla örtülü günler 40 gün olarak tespit edilmiştir. Yine 25 yıllık rasatlara göre en yüksek kar örtüsü şubat ayında 36. cm olarak gerçekleşmiştir⁶⁸. Karla örtülü günler sayısı en fazla 1948 yılında 14 gün olarak tespit edilmiştir. Kar örtüsü en erken kasım ayında, en geç ise mart ayında görülmektedir⁶⁹. 1930'lu yıllarda kar kalınlığı 30-50 cm'ye ulaşabilmekte iken⁷⁰, günümüzde kar kalınlığı çok ince kalmaktadır. Örneğin 1995 yılı rasatlarına göre ocak ayında kar kalınlığı 5 cm, şubat ayında 2 cm, mart ayında 16 cm, kasım ayında 12 cm olarak gerçekleşmiştir⁷¹.

25 yıllık rasatlara göre Denizli'de karla örtülü gün sayısı ve en yüksek kar örtüsü⁷².

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Karla örtülü gün sayısı	1,1	1,4	0,2	-	-	-	-	-	-	-	0,5	0,9	4,0
En yüksek karörtüsü (cm)	8	36	9	-	-	-	-	-	-	-	15	23	36

Denizli'de dolu yağışları daha ziyade ilkbahar sonları ile yaz ayları başlarında, yani mayıs ayı içerisinde görülmektedir⁷³. 26 yıllık rasatlara göre yıllık 1,6 gün dolulu

⁶⁶ DARKOT-Tuncel, *a.g.e.*, s.30

⁶⁷ *Yurt Ans-3*, s.2126

⁶⁸ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e.*, s.5-6

⁶⁹ ÇÖLAŞAN, *a.g.e.*, s.198

⁷⁰ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.10

⁷¹ *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli*, s.4

⁷² T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e.*, sayfa yok.

⁷³ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.58

gün yaşanmıştır⁷⁴. Kırığı yağışları ise genellikle bahar ve kış aylarında olmaktadır. 22 yıllık rasat ortalamalarına göre yıllık 36,4 gün kırıklı geçmiştir⁷⁵. 1953 yılında en fazla olmak üzere 69 gün, 1968 senesinde en az olmak üzere 16 gün kırığı olmuştur. En erken kırığı ekimde, en geç kırığı ise nisanda görülmektedir⁷⁶.

26 yıllık rasatlara göre Denizli'de aylar itibariyle dolulu günler⁷⁷.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Dolulu günler	-	0,1	0,3	0,5	0,3	0,2	0,1	-	-	-	0,1	-	1,6

22 yıllık rasatlara göre Denizli'de aylar itibariyle kırıklı günler⁷⁸.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Kırıklı günler	10,8	5,9	4,9	0,6	-	-	-	-	-	0,8	4,5	8,9	36,4

c. Basınç Durumu

Denizli'de 6 yıllık rasatlara göre yıllık ortalama basınç 964,6 mb. olarak kaydedilmiştir. Ortalama basınçta aylar arasında yüksek farklar bulunmamaktadır. En yüksek aktuel basınç ortalaması 986,5 mb. olarak kaydedilmiştir. En yüksek aktuel basınç yaz aylarında düşmektedir. Yine 6 yıllık rasatlara göre en düşük aktuel basınç 936,8 mb. olarak ölçülmüştür. En düşük basınç aralık ayında görülmüştür⁷⁹.

6 yıllık rasatlara göre Denizli'de aylar itibariyle ortalama aktuel, en yüksek aktuel, en düşük aktuel basınç durumu⁸⁰.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ortalama aktuel basınç (mb)	967,3	964,8	964,8	962,9	963,3	962,9	960,7	961,4	964,8	968,0	968,6	966,1	964,6
En yüksek aktuel basınç (mb)	983,2	981,0	978,7	973,0	972,0	972,5	967,8	968,7	974,7	976,4	978,9	986,5	986,5
En düşük aktuel basınç (mb)	944,9	946,0	948,6	945,6	953,0	953,0	952,4	953,3	953,6	959,2	951,6	936,8	936,8

⁷⁴ T.C. T.B.D.M.İ.G.M. a.g.e, s.6

⁷⁵ Göst. Yer.

⁷⁶ ÇOLAŞAN, a.g.e, s.198

⁷⁷ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, a.g.e, syf. yok

⁷⁸ Göst. Yer.

⁷⁹ T.C.T.B.D.M.İ.G.M, a.g.e, s.3

⁸⁰ Göst. Yer.

d. Rüzgâr Durumu

Denizli kazasında egemen rüzgar yönü kuzey-batıdır⁸¹. Ancak kışın en çok kuzey-doğu kökenli rüzgarlar esmektedir. Bu rüzgar poyrazdır. Poyraz genellikle ocak ve şubat aylarında esmektedir⁸². Poyrazın estiği günler çok soğuk olmaktadır. Özellikle karlı günlerde dondurucu etki yapmaktadır. Hatta böyle günlerde tarlalarda hiç iş yapılamaz hale gelmekte ve böyle günlerde Denizli çiftçisi zamanını evlerde, kahvehanelerde ve köy odalarında geçirmek zorunda kalmaktadır. Bu durum lodosun esmesine kadar sürebilmektedir. Çünkü lodos yağmur getirmekte, soğuğu azaltmakta, topraktaki kar ve buzu eritmektedir⁸³. Nisan başlarında rüzgarlar güneydoğudan esmeye başlamaktadır. Bu aylarda fazla tesirli olmayan bu rüzgarlar yaz ortalarında çok sıcak esmeye başlamakta ve bitkiler üzerinde kurutucu tesir yapmaktadır. Bu rüzgarlara samyeli adı verilmektedir⁸⁴. Yazın hakim rüzgar yönü kuzey-batıdır. Bu rüzgarlar çiftçinin harmanını savurmasında yardımcı olmaktadır. Bu sebeple yazın kuzeybatı rüzgarları, kışında güneybatı rüzgarları (lodos) Denizli'de beklenen rüzgarlardır⁸⁵.

Denizli'nin yıllık normal ortalama rüzgar hızı 1,7 m/sec. dür. En hızlı esen rüzgar 33,6 m/sec. hızla mart ayında SSE yönünde tespit edilmiştir. Yıllık ortalama olarak 4,6 fırtınalı gün tespit edilmiştir⁸⁶.

6 yıllık rasatlara göre Denizli'de aylık ortalama rüzgar hızı⁸⁷.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Rüzgar hızı m/sec.	1,3	1,5	1,5	1,4	1,1	1,1	1,0	0,7	0,7	0,7	0,9	1,3	1,1

8 yıllık rasatlara göre Denizli'de en hızlı rüzgar ve yönü⁸⁸.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Rüzgar yönü	SSW	SSE	SSE	SSW	SSW	S	W	NW	SW	SSW NW	SSW	SW	SSE
Rüzgar hızı m/sec.	27,0	27,9	33,6	28,8	22,5	15,6	16,4	11,6	13,6	14,6	22,0	27,7	33,6

⁸¹ Denizli Analitik Etüd 1990, s.10

⁸² 1967 İl Yıllığı, s.103

⁸³ SARIKAYA, a.g.e, s.10

⁸⁴ 1967 İl Yıllığı, s.103

⁸⁵ SARIKAYA, a.g.e, s.10

⁸⁶ ÇÖLAŞAN, a.g.e, s.199-200

⁸⁷ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, a.g.e, syf. yok.

⁸⁸ Göst. Yer.

e. İklimle İlgili Diğer Özellikler

Nisbi Nem: Denizli'de ortalama nisbi nem %59'dur. Ortalama nisbi nemin en yüksek olduğu aylar kış mevsimindedir. Nisbi nemin en düşük olduğu aylar temmuz, ağustos ayları olup bu dönemde ortalama nisbi nem en düşük değerlere, yani %5'lere düşmektedir. Denizli'de en düşük nisbi nemin, en yüksek olduğu ay ise kasım ayıdır⁸⁹.

12 yıllık rasatlara göre Denizli'de ortalama nisbi nem ve en düşük nisbi nem miktarı⁹⁰.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ortalama nisbi nem (%)	72	69	65	61	60	49	42	41	48	55	68	73	59
En düşük nisbi nem (%)	13	15	9	6	9	7	5	5	5	6	17	13	5

Bulutluluk: Denizli'de 10 yıllık rasatlara göre ortalama bulutluluk 3,9'dur. Yıl içinde kış aylarının genellikle bulutlu geçtiği görülmüştür. Haziran ve temmuz ayları gök yüzünün en az kapalı olduğu aylardır. 10 yıllık rasatlara göre 157 bulutlu gün yaşanmıştır⁹¹.

Denizli'de 1966-67 yıllarında yapılan rasata göre en az 123; 1961 yılında yapılan rasata göre en fazla 166 açık gün tespit edilmiştir. Normal ortalama olarak yıla 148,2 açık gün düşmektedir. Yine 1961 yılında yapılan rasata göre en az 47, 1966 yılında yapılan rasata göre en fazla 74 kapalı gün tespit edilmiştir. Yıla normal ortalama olarak 60 kapalı gün düşmektedir⁹².

⁸⁹ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e*, s.3

⁹⁰ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e*, syf. yok.

⁹¹ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e*, s.3

⁹² ÇÖLAŞAN, *a.g.e*, s.199

10 yıllık rasata göre Denizli'de aylar itibariyle ortalama bulutluluk, bulutlu günler, açık günler ve kapalı günler durumu⁹³.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ortalama bulutluluk	5,8	5,7	5,7	5,2	4,5	2,7	1,1	0,7	1,7	3,2	4,4	5,9	3,9
Bulutlu günler	15,1	13,4	16,4	17,1	18,0	13,1	5,8	3,6	8,0	13,6	16,2	16,7	157
Açık günler	6,1	5,8	5,6	6,3	8,3	15,5	24,9	27,4	21,0	14,2	8,7	4,4	148,2
Kapalı günler	9,8	9,0	9,0	6,6	4,7	1,4	3,0	-	1,0	3,2	5,1	9,0	60

Sis: Denizli'de 22 yıllık rasatlara göre, sis; daha ziyade kış ve bahar aylarında görülmüştür. Denizli'de sisli günler uzun yıllık ortalamalara göre 2,7 olarak tespit edilmiştir. En fazla sisli geçen ay ocaktır. Haziran, temmuz ve ağustos aylarında ise hiç sis görülmemektedir⁹⁴.

22 yıllık rasatlara göre Denizli'de aylar itibariyle sisli günler⁹⁵.

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Sisli günler sayısı	0,7	0,4	-	0,1	-	-	-	-	-	0,1	0,5	0,6	2,7

Toprak Sıcaklığı: Çeşitli derinliklerde 3 ve 6 yıllık rasatlara göre Denizli'de toprak sıcaklığı ölçüm sonuçları şöyledir⁹⁶.

⁹³ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e*, syf. yok

⁹⁴ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e*, s.6

⁹⁵ T.C. T.B.D.M.İ.G.M, *a.g.e*, syf yok.

⁹⁶ *Göst. Yer.*

3 yıllık rasatlara göre:

5 cm'de	ortalama toprak sıcaklığı	: 18,2 °C
	En yüksek toprak sıcaklığı	: 43,8 °C
	En düşük toprak sıcaklığı	: -4,9 °C

6 yıllık rasatlara göre:

10 cm'de	Ortalama toprak sıcaklığı	: 18,1 °C
	En yüksek toprak sıcaklığı	: 40,2 °C
	En düşük toprak sıcaklığı	: -2,2 °C
20 cm'de	Ortalama toprak sıcaklığı	: 18,1 °C
	En yüksek toprak sıcaklığı	: 37,0 °C
	En düşük toprak sıcaklığı	: -0,2 °C

4. Bitki Örtüsü

Denizli'deki bitki örtüsü, Akdeniz iklimine özgü olan maki bitki örtüsüdür. Maki bitki örtüsünün haricinde kültür bitkileri de önemli miktarda yer kaplamaktadır. Doğal bitki örtüsü olan makiler genellikle çam ormanlarıdır.

Ormanlar ağaç türleri itibariyle kızılçam, karaçam, sedir, ardıç, meşe gibi çeşitlerden oluşmaktadır. Bu türlerin yanında çınar karaağaç, dişbudak ve kızılğaç gibi tali ağaç türleri de dağınık olarak bulunmaktadır. Ayrıca dağ etekleri ile ormanların başladığı yükseltiler arasında fundalıklar yer almaktadır⁹⁷. Bu ormanlar Denizli kazası dahilindeki Honaz, Akdağ, Çakıroluk ve Karcı Dağlar'ı üzerindedir⁹⁸. Uzunpınar yöresindeki ormanlar ise daha ziyade ardıç ormanlarıdır⁹⁹. H. 1313 Aydın Salnâmesine göre Denizli kazası sınırları içindeki orman alanı 73808 hektardı¹⁰⁰. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Honaz Dağı'nda 17875 hektar, Karcı Dağı'nda 19845 hektar, Çökelez

⁹⁷ Yıldız Denizli, s.148

⁹⁸ SARIKAYA, a.g.e, s.32

⁹⁹ Yurt Ans.-3, s.2127

¹⁰⁰ H.1313 A.V.S, s.334

Dağı'nda 1998 hektar orman alanı mevcuttur. Bu ormanların çoğunluğu çam olmakla beraber, Karıcı ormanlarının yarısı kestaneliktir¹⁰¹.

Denizli kazası dahilindeki ormanların alanı 1960 yılında 46.000 hektar¹⁰², 1964 yılında 63887 hektar¹⁰³, 1967 yılında 60.604 hektardır¹⁰⁴. Bu orman sahasında kuru, bozuk kuru ve bozuk baltalık işletme cinsleri mevcuttur. Bu ormanlık alanın miktarı 1982 yılında 73789 hektara ulaşmıştır¹⁰⁵. Seneler itibariyle orman alanlarının genişlemiş olması düzenli yapılan ağaçlandırmaların sonucu olsa gerektir.

1994 yılında Denizli kazası orman alanı 31405 hektara düşmüştür¹⁰⁶. Orman alanının geçmiş yıllara göre birden düşmüş olmasının sebebi idari yapıda yapılan değişikliklerle Honaz ve Akköy'ün kaza sınırları dışına çıkarılmış olmasıdır. 1994 yılında ormanlık alan Denizli kazası arazisinin %44'ünü kaplamaktaydı¹⁰⁷.

Denizli kazasındaki kültürel bitki örtüsü daha ziyade Honaz ve Denizli düzlüklerinde yer almaktadır. Bu düzlükler bağ ve meyveliklerle kaplıdır¹⁰⁸. Bu alanda elma, armut, ayva, kayısı, kiraz, zerdali, vişne, şeftali, erik, dut, badem, ceviz, kestane, fındık, incir, kızılıçık, nor, muşmula ve zeytin gibi meyve ağaçları mevcuttur¹⁰⁹. Kültürel bitki örtüsünün büyük kısmını üzüm bağları oluşturmaktadır. Bağların kapladığı alanlar tarım faaliyetlerinin modernleşmesiyle genişlemiştir. 1956'da 1000 hektar olan¹¹⁰ bağ alanı 1979'da 2860 hektar¹¹¹, 1980'de 2015 hektar¹¹², 1982'de 2195 hektar¹¹³, 1997'de 2500 hektar olmuştur¹¹⁴.

5. Hayvan Varlığı

Hayvan varlığı yönünden oldukça zengin olan Denizli'de yabani hayvanlardan tavşan, tilki, çakal, domuz, porsuk, kurt, ayı, sırtlan, geyik, dağ keçisi, vb. vardır. Ancak

¹⁰¹ T.C. Devlet Salnâmesi, 1926-1927, s.862

¹⁰² T.C. T.B.P.E.A.D.B, a.g.e, s.14

¹⁰³ Köy İşleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlere Göre Denizli*, Ankara, 1968, s.50

¹⁰⁴ 1967 İl Yıllığı, s.246

¹⁰⁵ *Edüt 1983*, s.24

¹⁰⁶ *Denizli İl Envanteri 1985-1994*, s.3-4

¹⁰⁷ *Göst. Yer.*

¹⁰⁸ *Etüd 1990*, s.12-13

¹⁰⁹ Niyazi BAYRAKDAR "Denizli'deki İktisadi Vaziyet" *İnanç*, S.6, s.9

¹¹⁰ SARIKAYA, a.g.e, s.25

¹¹¹ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1979*, Ankara, 1981, s.88

¹¹² B.D.İ.E, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, Ankara, 1982, s.88

¹¹³ *Etüd 1983*, s.25

¹¹⁴ *Yıldız Denizli*, s.142

son yıllarda bilinçsiz avlanma ve yaşama alanlarının daralması sonucu, kurt, ayı, sırtlan, geyik dağ keçisi gibi hayvanların sayısı oldukça azalmıştır. Yine bilinçsiz avlanma sonucu yaban kazı ve toy gibi kanatlıların da sayısı oldukça azalmıştır. Ayrıca kartal, atmaca, şahin, akbaba gibi yırtıcı kuşlarda pek görülmemektedir.

Denizli bölgesinde kara avcılığında tavşan keklik, üveyik, bildircin, toy, dağ keçisi, domuz yaban ördeği, tilki, turna, sarıkuş, yaban güvercini gibi hayvanlar avlanabilmektedir. Su avcılığında ise en fazla zasan ve yayın balığı avlanabilmektedir¹¹⁵.

Denizli'de evcil hayvan olarak akla gelen her çeşit mevcuttur. Ancak bu evcil hayvanlar içerisinde "Denizli Horozu"nun ayrı bir yeri vardır. "Denizli Horozu" sadece Denizli iklim koşullarında yetiştirilebilmektedir. Bu horozlar renkleri ve ötüşleriyle dikkat çekmektedirler. Denizli horozları renklerine göre; "demirkır", "pamukkır", "kınalı", "al", "siyah" ve "kürklü" olmak üzere altıya, vücut yapılarına göre; "yüksek boyun", "sülün" ve "küpeli" olmak üzere üçe, ötüşlerine göre de "aslan ötüş", "kurt ötüş", "yiğit ötüş", "pus ötüş" olarak dörte ayrılmaktadır¹¹⁶.

B. TARİH

1. "Denizli" Adı

Denizli, Anadolu'nun erken devirlerinden beri Türkçe isim taşıyan nadir büyük merkezlerden biridir. Bu isim bugünkü şeklini 16 yy. sonlarında almıştır. Bir yerleşim yeri olması sebebiyle buraya bir dönem "Ladik" adı verilmiş, Selçuklu kayıtlarında Laodikeia'nın türkçeleşmesi olan "Ladikiye" geçmiştir¹¹⁷.

Laodikeia (Laodikya) şehri, Seleukoslar (Suriye) Kralı II. Antiochos tarafından eşi Kraliçe Laodike adına M.Ö. 3 yy'lın ortalarında kurulmuştur. Bu sebeple şehir kraliçenin adını almıştır. Ancak şehir M.Ö 494'te büyük bir deprem geçirmiş ve yıkılmıştır. Bu yıkılmadan sonra şehir bir daha toplanamamış ve halk bugünkü Denizli şehrinin bulunduğu alana taşınmıştır¹¹⁸. Böylelikle Ladikya devre dışı kalmıştır. Ancak

¹¹⁵ Kerim ÖZBEKLER, *Ege Bölgesi Turizm Rehberi*, (yty), s.48

¹¹⁶ Kemal KAYHAN, "Her Horoz Kendi Çöplüğünde Öter, Denizli Horozu Her Yerde, *Ticaret Odası Dergisi*, S.12, s.18-19

¹¹⁷ Tuncer BAYKARA "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler" *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1988, s.9

¹¹⁸ Celal ŞİMŞEK, "Uyuyan Dev Laodikeia" *Ekol*, S.2, s.35

eski ve yeni kentin ilişkileri kopmuş olsa bile her iki yerleşim yeri Laodikya ismini taşımaya devam etmiştir. Hatta Türk egemenliğinde bile bu isim uzunca bir süre devam etmiştir¹¹⁹. Denizli'nin bu ismi yanında "Toğuzlu" ismi de kullanılmıştır. Süryani ve Gürcü kaynaklarında 1291'li yıllara ait kayıtlarda "Toğuzlu" ya da "Tonuzlu" isimleri zikredilmektedir. İlk Osmanlı devri kayıtlarında ve Selçuklu devri kayıtlarında kullanılan "Ladik", "Lazikıyye" şekilleri ise 16. yy'la kadar devam etmiştir¹²⁰.

Kaynaklarda Ladik'in Türkçe isminin yazılışı başlıca üç imla şekli ile görülmüştür¹²¹. Bunlar; (Toğuzlu), (Tonguzlu)(Tonuzlu)

1333'de Denizli'yi ziyaret eden İbn Batuta, şehre "Donguzlu" denildiğini söylemektedir. Yine 1350'li yıllara ait İlhanlı kayıtlarında "Toğuzlu" imlası kullanılmıştır. Timur'un resmi tarihçileri ise şehrin ismini "Donguzluğ" ve "Tenguzluğ" olarak kaydetmişlerdir. Bu imlaların kullanımından sonra şehrin ismi "Tonuzlu" şeklini kesin olarak almıştır¹²².

İbn Batuta, seyahatnamesinde "Beldetülhanazir" anlamına gelen "Donguzlu" isminin "Domuzlar Şehri" anlamına geldiğini, bu isimde şehirde şehirde hristiyanların çoğunlukta olduğu yıllarda halkın çok domuz beslemesinden dolayı verildiğini yazmaktadır. Yine "Denizli" ismine izafeten Ebu Fida İbn Said Antalya'nın kuzeyindeki Türkmen Dağlarında yaşayan 200.000 çadır Türkmenden ve bu arada "Tonguzlu" diye bir beyden söz etmektedir. F. Akçakoca "Denizli" adını anlamıyla ilgili olarak "Tengiz" sözcüğü eski Türkçe ve Tatarca'da "deniz" demektir. "Tengüzlü" ise eski imlası ile "Denizlü" bugünkü "Denizli" şeklini almıştır demektir. Kelimenin anlamıyla ilgili bir başka görüşte "tonguz" kelimesi domuz manasına gelmekle beraber Türklerin bir boyu olan Tonguz boyunu hatırlattığıdır. Ancak bu görüş fazlaca itibar görmemiştir¹²³.

¹¹⁹ Uğur TANYELİ "Denizli Kentinin Yapısal Evrimi (11-15 yy)" *Denizli Sempozyumu*, s.342

¹²⁰ Tuncer BAYKARA *Denizli Tarihi*, İstanbul, 1969, s.43-44

¹²¹ BAYKARA, *a.g.e.*, s.44

¹²² Göst Yer; (Bu değişik telaffuzların sebebi alfabemizde "n" yani sağır kafın "ng" den "n" yazılışma tekamülünün bir ifadesi olmasıdır. Aynı ses bir zamanda "ğ" ile ifade edilmiştir, BAYKARA, *a.g.e.*, s.44)

¹²³ Fahri AKÇAKOCA, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli, 1945, s.6-9

2. Türk İdaresinden Önce Denizli

Denizli şehrinin 6 km doğusunda Eskihisar, Goncalı, Bozburun köyleri sınırları içinde kalan Çürüksu Vadisi'nin en önemli ve en büyük antik kenti Laodikeia; Seleukoslar (Suriye) Kralı II. Antiochos tarafından eşi Kraliçe Laodike adına M.Ö. 3. yy'ın ortalarında kurulmuştur. Bazı tarihçiler Ladikya kendinin kurulduğu alanda önceleri Diospolis ve sonra Rhaos adlarını taşıyan köyler bulunduğunu belirtmektedirler¹²⁴.

Ladikya antik kenti tarih sahnesine ilk defa M.Ö. 220'lerde Achaeos İsyanı ile çıkmıştır. Seleukoslar Kralı III. Seleukos doğuda Ptolameios Krallığı'yla savaşırken Sardes'te (Salihli) çıkan isyanı bastırmak için komutanı Achaeos'u görevlendirmiştir. Bu isyanı bastıran Achaeos, Ladikya'da kendini kral ilan etmiş ve adına para bastırmıştır. Ancak başa geçen III. Antiochos, Achaeos'un bu ihanetini idamla cezalandırmıştır. Denizli yöresinin yönetimi M.Ö. 190 yılında Seleukoslar ile Bergama Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar Seleukoslar da kalmıştır. Bu savaşı kazanan Bergama Krallığı M.Ö. 188 yılında Apameia (Dinar) Barışı'yla bölgenin yönetimini almıştır. Bölge M.Ö. 133 yılında da Bergama Kralı III. Attolos'un ölümü ve onun vasiyeti üzerine Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır¹²⁵.

M.Ö. 129 yılından itibaren Batı Anadolu, Asia Eyaletine bağlanmış olup Roma İmparatorluğu'nca atanan eyalet valilerince yönetilmiştir. M.Ö. 88-95 yıllarında Pontus Kralı Midridates Savaşları'nda Ladikya büyük zarar görmüştür. M.Ö. 51 yılı sonu ve 50 yılı başlarında Kilikia valisi ve Romalı büyük devlet adamı Cicero 10 hafta boyunca Ladikya'da yargı işlerini yürütmüş ve yasaların hazırlanmasını sağlamıştır. Daha sonra Parth güçleriyle bölgeye gelen Labienus'a, Laodikyalı Zenon adlı soylunun karış direnişi sonucu Laodikya Roma İmparatorluğu'nca büyük saygı görmüştür. Zenon'a Pontus Bölgesi, Roma İmparatorluğu'nca hediye edilmiş ve Laodikyalılar Roma yurttaşları sayılma ayrıcalığını kazanmıştır. Laodikya M.S. 3.yy'la kadar Kibyra (Göhlisar) Coventus Birliği'ne dahil olmuştur. Her yıl birlik üyeleri arasında toplanan altınlar Kudûs'e gönderilmiştir. Roma'nın M.Ö. 62 yılındaki Vetosu üzerine bu altınlar kamu hazinesine aktarılmış ve bundan böyle Laodikya hızlı bir şekilde gelişmiştir. Ancak

¹²⁴ ŞİMŞEK, *a.g.m.*, s.33

¹²⁵ ŞİMŞEK, *a.g.m.*, s.34

M.S. 60 yılındaki depremde tüm Çürüksu Vadisi'ndeki şehirler yerle bir olmuştur. Bu şehirlerin herbiri Roma'nın yardımıyla imar edilirken, Laodikya kendi kendini imar etmeyi başarmıştır¹²⁶.

Laodikya M.S. 3. yy.'dan itibaren Frigya Pacatoniosu'nun başkenti olmuştur. Kent, Nikomedia (İzmit), Hierapolis (Pamukkale), Smyrna (İzmir), Ephesos (Selçuk), Pergaman (Bergama), Colossae (Honaz) ve Tripolis (Yenicekent) ile birlik sikkeleri basarak ortak kullanmıştır¹²⁷.

Laodikya halkının zenginliği burada Hristiyanlığın çok zor yayılmasına neden olmuştur. Ancak sonraları burası hristiyanlığın önemli kentlerinden biri haline gelmiştir. Vahiy kitabında adı geçen yedi Asya kendinden birisi de Laodikya kentidir. M.S. 324 yılında Büyük Costantinus zamanında Hristiyanlık resmi din olarak kabul edilmiş ve Anadolu'daki en eski kiliselerden biri olan Laodikya Büyük Kilise burada kurulmuştur. M.S. 4 yy'da Hristiyanlığın evrensel meclisi bu kilisede toplanmıştır¹²⁸.

Laodikya M.S. 494'te korkunç bir depremde tamamen yıkılmış ve bir daha toplanamamıştır¹²⁹.

3. Türk İdaresinden Sonra Denizli

Türkler, ilk defa 1070'li yıllarda Denizli önlerinde görünmüşler ve takip eden yıllarda Denizli çevresi Kutalmışoğlu Süleyman'ın maiyetindeki beyler eliyle fethedilmiştir. Bu itibarla Denizli ilk defa yirmi yıl kadar Türkler'in elinde kaldıktan sonra Bizanslıların eline geçmiştir¹³⁰. Ancak Anadolu Selçuklu sultanı 1102'de buraları tekrar fethetmiş ve Denizli yöresi tekrar Türklerin eline geçmiştir. Bunun üzerine Bizans Kralı Alexis Komnenos komutanlarından Philocal'ı buraları geri almakla görevlendirmiştir. Philocal, Türkler üzerine giderek büyük zulüm ve vahşet yapmıştır. Bu zulüm ve vahşet Türkler üzerinde büyük tesirler bırakmış ve Çukurova bölgesinde bulunan Atabeğ Hasan 24.000 kişilik ordusuyla, 1109 yılında buraya gelmiş ve bölgeyi İzmir'e kadar fethetmiştir. Bundan sonra Laodikya Türklerin ileri ve önemli bir garnizonu olmuştur. Burada Alp Kara yönetimindeki kuvvetler sık sık Bizans

¹²⁶ Göst. Yer

¹²⁷ Göst. Yer

¹²⁸ Göst. Yer

¹²⁹ Göst. Yer

¹³⁰ BAYKARA, a.g.e, s.13

topraklarına akınlarda bulunmuştur¹³¹. 1119 yılında Bizans İmparatoru Yuannis Komnenos Laodikya'da bulunan Selçuklu kumandanı Alpkara'nın üzerine yürümüştür. Yanında 800 civarında asker bulunan Alpkara geri çekilmiş ve Denizli tekrar Bizanslılar'a geçmiştir¹³².

I. Haçlı Seferini Eskişehir yoluyla yapan Haçlı Kuvvetleri burada büyük kayıplara uğradıklarından II. Haçlı Seferini sahilden yapmayı planlamışlardır. Çünkü Anadolu'yu aşan yollardan sadece Laodikya'dan geçeni Bizanslılar'ın kontrolünde idi. Buradan Antalya'ya geçmeyi planlayan haçlılar Kazıkbeli Geçidi'nde Türkler'in saldırısına uğramışlar ve büyük kayıplar vermişlerdir¹³³.

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos 1176 yılında Selçuklu ordusuyla Miryakefolon Geçidi'nde yaptığı savaşı kaybetmiştir. Bu savaşı kazanan Selçuklular Bizansın askeri gücünü kırmıştır. Bu savaştan sonra Türk hakimiyeti Denizli vilayetinin doğu kısımlarına yerleşmeye başlamıştır¹³⁴. Öyleki 1190 yılında III. Haçlı Seferi'nde Denizli'den geçen haçlılar, Türkmenlerin saldırısına uğramıştır. Öte yandan Selçuklu sultanlarından Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'yı almak için öncelikle çevresinin alınması gerekliliğinden dolayı 1196'da Denizli yöresini tekrar fethetmiştir. Bu fetih sırasında Selçuklu tümen komutanlarından Server Gazi ve Mehmed Gazi burada şehit düşmüşlerdir¹³⁵.

IV. Haçlı Seferi sonunda Haçlılar'ın İstanbul'u zaptı Bizans ülkesinde bazı yeni teşekküllerin doğmasına ve Bizans merkezinin Anadolu'ya geçmesine sebep olmuştur. Türkler'in de denize doğru fetih istikametinde yeni bir devlet kurma teşebbüsleri Bizans ile Türkler'i tekrar karşı karşıya getirmiştir. Alaşehir civarında yapılan savaş sonunda Gıyaseddin Keyhüsrev şehit olmuş ve Türk ordusu yenilmiştir. Ancak Bizans ordusunun da daha ileriye gidecek gücü kalmamıştır. Kaynakların 1211'de gerçekleştiğini zikrettiği bu savaştan sonra Türkler'le Bizanslılar 1261 yılına kadar sürecek bir barış dönemine

¹³¹ BAYKARA, *a.g.e.*, s.14

¹³² BAYKARA, "Denizli" *T.D.V.İ.A, Cilt-9*, s.156

¹³³ BAYKARA, *a.g.e.*, s.15-19

¹³⁴ BAYKARA, *a.g.e.*, s.20-23

¹³⁵ BAYKARA, *a.g.e.*, s.23-25

girmişlerdir¹³⁶. Bu barış döneminde Menderes'in kuzeyden güneye inen hattı sınır olmuş, Tavas yöresi Türkler'de kalmıştır¹³⁷.

13. yy'ın başlarından itibaren Denizli toprakları Selçuklu Devleti'nin "Uc"unun güneybatı kanadını teşkil eder hale gelmiş ve yöre Türkmen topluluklarıyla dolmaya başlamıştır. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti 1243 yılında Köseadağ'da Moğollar'a yenilince tüm Anadolu'da olduğu gibi Denizli yöresi de Moğol hakimiyetine girmiştir. Yöredeki Türkmenler Moğol hükümdarı Hülagü'ye itaat edeceklerini bildirmişlerdir. Hülagü'de bölgeye bir "şahne" göndermiştir. Böylelikle bölgede ilk Türk beyliği kurulmuştur¹³⁸. Ancak bölgedeki Türkmen grupların lideri Mehmed Bey ve yardımcıları İlyas, Ali, Sevinç ve Salur Beyler'in Selçuklular'a karşı menfi tutumu, zayıf bir Selçuklu Devleti yaşatmak isteyen Moğollarca hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple Moğollar bu Türkmen grubuna saldırmışlar ve liderleri Mehmed Bey'in yerine Ali Bey'i başa geçirecek bütün "uc" bölgesini Selçuklu'ya, dolayısıyla Moğol (İlhanlı) hakimiyetine sokmuşlardır¹³⁹.

Bundan sonra Denizli'nin merkez olduğu "uc" Kütahya ve Akşehir taraflarında katılarak 1265'den önce Selçuklu veziri Sahip Fahrettin Ali'nin iki oğlu Taceddin Hasan ve Nasreddin Hüseyin'e verilmiştir. Ancak tayin yoluyla gelen bu kişilerin hakimiyeti resmiyette kalmış, asıl hakimiyet Türkmen beylerinde olmuştur¹⁴⁰. Selçuklu Devleti'nin gücü azaldıkça da bu durum daha da belirginleşmiş ve bölgede Kütahya yöresinde kurulan Germiyanlılar'ın nüfuzu artmıştır. 1276 yılında da Germiyanlılar bölgeyi ele geçirmişler ve bölgenin yönetimini kendi ailelerine mensup Ali Bey'e vermişlerdir. Ali Bey'den sonra da yönetime Badr-al Din Murad geçmiştir. Ancak Murad Bey 1289'da Selçuklularla yaptığı bir savaşta şehit düşünce bölge tekrar Sahip Ata Oğulları'na geçmiştir. Germiyanlılar bu durum karşısında suskun kalmamışlar ve kısa bir süre sonra yöreyi tekrar ele geçirmişlerdir¹⁴¹. Bundan sonra Denizli yöresi 1368 yılına kadar Germiyanlı hanedanından gelen Ali Bey'in oğullarında kalmıştır. İnançoğulları Beyliği olarak adlandırılan bu beylik bugünkü Denizli'nin kurulduğu düzlük üzerinde kurulmuş

¹³⁶ BAYKARA, *a.g.e.*, s.25-27

¹³⁷ BAYKARA, *a.g.e.*, s.156

¹³⁸ BAYKARA, *a.g.e.*, s.28-31

¹³⁹ BAYKARA, *a.g.e.*, s.32-33

¹⁴⁰ BAYKARA, *a.g.e.*, s.33

¹⁴¹ Besim DARKOT, "Denizli" *İ.A. Cilt-3*, s.529

ve topraklarının alanı 8000 km²'yi geçmemiştir¹⁴². Beyliğin kurucusu olan Sücaeddin İnanç Mehmed Bey İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'a savaşmadan itaat etmiştir. Hatta Timurtaş'ın Anadolu'dan çekilmesinden sonra da vergi verilmeye devam edilmiştir. İnanç Bey'den sonra beyliğin başına Murat Aslan Bey, daha sonra da İshak Bey geçmiştir. İshak Bey 1391 yılında daha hayatta iken Osmanlı Sulatını Yıldırım Beyazid'a tabi olmuştur. Ancak Timur'un Yıldırım Beyazid'ı Ankara Savaşı (1402)'nda yenmesinden sonra Timur Denizli'ye gelmiş ve bölgenin yönetimini tekrar Germiyanlılar'a vermiştir. Ancak Germiyanlılar'ın hakimiyeti de 1411 yılında Karamanoğulları'nın yöreyi almasıyla son bulmuştur. Osmanlılar bölgeyi 1429'da tekrar ele geçirmişlerdir¹⁴³.

C. MİLLİ MÜCADELE'DE DENİZLİ

1. Denizli ve Çevresinde Mücadele Fikrinin Doğması

İşgalci Kuvvetler 18 Ocak 1919'da yılında Paris'te bir araya gelerek Sevr'in bir nevi ön denemesi olan Paris Konferansı'nda Yunanistan'a Balıkesir ve Aydın vilayetlerini vaat etmişlerdir¹⁴⁴. Bu durum vatanperver Türk aydınlarını harekete geçirmiş İzmir Vali Vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa önderliğinde İzmir'de Müdafa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin bir kongre yapması kararlaştırılmıştır. Kongreye, Ege'nin bütün müftü ve belediye başkanlarıyla, her kazadan iki ve livalardan üç delege davet edilmiştir¹⁴⁵. 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında toplanan kongrede Denizli'yi; Müftü Ahmet Hulusi Efendi¹⁴⁶ başkanlığında Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey, Tavashoğlu Mustafa Bey, Küçükağazade Ali Bey, Cillovzade Ali Bey, Belevlizade Yusuf Beyler'den oluşan bir heyet temsil etmiştir. Bu kongreye ilçe temsilcileri olarakta, Tavas'tan; Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Belediye Başkanı Gerdekzade Hacı İsmail Bey, Katırcızade Abdullah Efendi, Şeyh Alizade Mehmet Kemalettin Efendi, Sarayköy'den; Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Belediye Başkanı Hacı Salihzade Halil Bey, Müderris Hacı Halilzade İsmail Efendi,

¹⁴² Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Türkiye Tarihi, Cilt-2*, İstanbul, 1977, s.37

¹⁴³ BAYKARA, *a.g.e.*, s.38-42

¹⁴⁴ Selâhattin TANSEL, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar, Cilt-1*, İstanbul, 1991, s.155

¹⁴⁵ Ali SARIKOYUNCU, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, Ankara, 1995, s.74-75

¹⁴⁶ Ahmet Hulusi Efendinin hayatı ve milli mücadeledeki faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.73 v.d.; Kâmil ŞAHİN "Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Yaşadığı Ortam, Suyu, Hayatı ve İlmi Yönü, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s.58-61

Çal'dan; Müftü Ahmet İzzet Efendi, Necip Ağa, Buldan'dan: Müftü Salih Efendi, Hacı Molla Ahmetzade Necip Bey, Karayusufzade Hacı Ahmet efendi, Acıpayamdan; Müderris Ali Efendi katılmıştır¹⁴⁷.

Kongrede Ege'nin işgaline kesinlikle karşı çıkılması ve bu direnişi gerçekleştirmek üzere Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla'da Müdafai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda Müftü Ahmet Hulusi Efendi dönüşünde Denizli'nin kasaba ve köylerini dolaşarak Yunan İşgaline karşı örgütlenilmesini istemiştir¹⁴⁸.

15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılarca işgal edilmiştir. Bu kötü haber Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak) Bey tarafından Denizli halkına duyurulmuştur. Halkın korku ve telaşa düşmesini önlemek ve İzmir'de olup bitenleri halka duyurmak için bir miting düzenlenmesine karar verilmiştir. Miting haberi tellaklar sayesinde Denizli halkına duyurulmuş ve halkın Bayramyeri'ndeki belediye binası önünde toplanması sağlanmıştır¹⁴⁹. Müftü Ahmet Hulusi Efendi bu mitingde Denizli halkına şu tarihi konuşmayı yapmıştır¹⁵⁰.

"Muhterem Denizlililer.... Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak din ve devlete ihanettir, vatana karşı irtikâb edilecek cürümlerin Allah ve tarih önünde affi imkansız günahdır. Cihâd, tam manasıyla teşekkül etmiş dihi farize olarak karşımızdadır. Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebaamız Yunan'a biz mağlub olmadık. Onlar öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunanın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir'de şu birkaç saat içinde irtikâb eden cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz- tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi, haysiyet şuurumuz ile kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidirler. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esereği altında olanlardır. onlar irade ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette olanların emri ve fetvası aklen ve şer'an câiz,

¹⁴⁷ Tarhan TOKER, *Kuvay-ı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*, Denizli, 1984, s.22-23

¹⁴⁸ SARIKOYUNCU, *a.g.e*, s.76-77

¹⁴⁹ Ahmet Akif TÜTENK, *Milli Mücadelede Denizli*, İzmir, 1949, s.8

¹⁵⁰ Cemal KUTAY, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara, (ty), s.45-46

makbul ve muteber değildir. Mesru olan münhasıran vatan müdafaası ve istiklal uğruna cihaddır. Korkmayınız, meyus olmayınız. Bu livayı hamdin altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak cihad-ı mukaddes fetvasını ilan ve tebliğ ediyorum."

İzmir'in işgalinden yaklaşık dört saat sonra yapılan bu mitingde silahlı mücadeleye karar verilmiştir. Nitekim aynı günün akşamı Denizli halkı resmi makamlardan silah talebinde bulunmuştur¹⁵¹. Henüz silahlı mücadelenin söz konusu olmadığı bir dönemde müftü olarak Ahmet Hulusi Efendi silahlı mücadeleye önderlik yapmıştır¹⁵². Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin yapmış olduğu konuşma diğer ilçelerde etkili olmuş ve 16 Mayıs'ta Tavas'ta, Acıpayam'da ve Sarayköy'de, 17 Mayıs'ta da Çal'da işgali protesto mitingleri düzenlenmiştir. Tavas'ta Kaymakam Ali Rıza Bey, Müftü Cennetzade Tahir Efendi ve öğretmen Mehmet Ali Bey, Acıpayam'da; Müftü Hasan Efendi, Çal'da; Müftü Ahmet İzzet Efendi ve Sarayköy'de; Müftü Ahmet Şükrü Efendi halka milli mücadelenin gerekliliği doğrultusunda konuşmalar yapmışlardır¹⁵³. Özellikle Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi halka; İzmir'in kâfir Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, bu kafirlerin pis çizmeleri altında vatanımızı çiğnetmememiz gerektiğini, eli silah tutan herkesin düşmanla savaşa hazırlanmasını belirten bir konuşma yapmıştır¹⁵⁴. Bu mitinglerin dışında tepki olarak İstanbul'daki itilaf devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmiş ve Yunan askerlerinin İzmir'i terketmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaaya hazır olduğu ifade edilmiştir¹⁵⁵.

Bu arada 22 Mayıs'ta Selçuk'un, 25 Mayıs'ta Aydın'ın işgal edilmesi Denizli'deki siyasi ve askeri teşkilatlanmaları hızlandırmıştır. Bu itibarla Müftü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında 29 Mayıs 1919'da Denizli Müdafa-i Hlukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet ilk toplantısında her ne pahasına olursa olsun, Yunanlılar'ın Denizli yöresine sokulmaması kararını almıştır¹⁵⁶. Denizli merkezinde Müdafa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin kuruluşu ilçelere de örnek olmuş hatta

¹⁵¹ Nuri KÖSTÜKLÜ, "Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında Kuvay-ı Milliye Fikri Üzerine İlk Çalışmalar" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt V, S.14, s.480

¹⁵² BAYKARA, "Milli Mücadelede Denizli'deki Hareketin Tarihi Temelleri" *Milli Mücadele Sempozyumu*, s.67

¹⁵³ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.80-81

¹⁵⁴ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.32

¹⁵⁵ TÜTENK, *a.g.e.*, s.9

¹⁵⁶ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.83

bazı ilçeler mücadele cemiyetini daha önce kurmuşlardır. Bu cümleden Tavas, Çal, Sarayköy, Buldan ve Çivril'de Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur¹⁵⁷.

Denizli'de Müdafa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin kurulmasından Başağazade Yusuf, Müftüzade Kâzım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tatosmanoğlu Emin, Tavaslızade Musatafa, Küçükağazade Ali, Doktor Kâzım, Dalamanlızade Şükrü Bey, Karahacızade Ahmet Ağa, Mutasarrıf Faik Bey, Askerlik Şubesi Başkanı Tefvik ve Polis Komiseri Hamdi Bey'lerin önemli hizmetleri olmuştur¹⁵⁸.

Denizli Müdafa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti daha iyi hizmet verebilmek için -12 Temmuz 1919'da- yeniden teşkilatlanmıştır. Bu teşkilatlanmada cemiyet bir başkanlık ve altı şubeye ayrılmış ve ismini de Denizli Heyeti Milliyesi olarak değiştirmiştir¹⁵⁹. Kuvay-ı Milliye'nin ikmalî, mali meseleler, istihbarat işleri, asayişin temini, göçmen iskan işleri, nakliyat ve sağlık alanında önemli hizmetler veren bu örgütün başkanlığını da Müftü Ahmet Hulusi Efendi yapmıştır¹⁶⁰. Heyetin altı şubesi şöyledir.

Mâlî Şube: Milli heyeti para toplamak ve masraflarını karşılamakla uğraşan bu şubenin başkanı Müftüzade Kazım Efendi'ydi. Bu şubede Osmanoğlu Emin Efendi aza, Tahsin Bey muhasebeci, Hamamcızade Mustafa, Süleyman Şerefioğlu Hacı Ahmet ve Ahmet Baki Efendi'ler veznedar olarak görev yapmışlardır¹⁶¹.

İstihbarat ve Propaganda Şubesi: Bu şube düşman hakkında ve işgal altındaki yerlerdeki zulümler hakkında bilgi ve belge toplayarak bunları dünya kamuoyuna duyuruyordu. Ayrıca çevre vilayetlerde propaganda yaparak Milli Mücadele'ye destek sağlamaya çalışıyordu. Bu şubede Dalamanlıoğlu Şükrü, Küçükağazade Necip, Müftüzade Fevzi, Baytar Ragıp, Refekoğlu Remzi ve Zihni Beyler görev yapmıştır¹⁶².

¹⁵⁷ KÖSTÜKLÜ, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1990, s.87-96 (İlçelerdeki bu cemiyetlerin faaliyetleri için bkz. s. 87-96)

¹⁵⁸ KÖSTÜKLÜ, *a.g.e*, s.82

¹⁵⁹ Lütfü MÜFTÜLER, *Denizli Heyeti Milliyesi*, Denizli, 1947, s.7

¹⁶⁰ KÖSTÜKLÜ, *a.g.e*, s.84

¹⁶¹ MÜFTÜLER, *a.g.e*, s.7

¹⁶² *Göst. Yer.*

Askerlik Şubesi: Bu şube cepheye gidecek askerlerin (gönüllülerin) sevk ve idaresiyle uğraşmıştır. Bu şubede Tavaslıoğlu Mustafa Bey ve Kapancızade Hulusi Bey görev yapmıştır¹⁶³.

Muhacirin Şubesi: Bu şube Denizli'ye gelen Türk ve Türk olmayan muhacirlerin iskanı ve iâşesiyle meşgul olmuştur. Bu şube de Doktor Mazhar (Germen), Doktor Kazım Ali (Samanlı) görev yapmıştır¹⁶⁴.

Levazım Şubesi: Bu şube cephenin iâşe ve giyecek malzemeleri ile uğraşmıştır. Bu şubenin başkanlığını Küçükzade Ali Bey yapmıştır¹⁶⁵.

İnzibat Şubesi: Bu şube Heyeti Milliye'ye direkt olarak bağlı olmayıp, şehrin asayiş işleriyle uğraşmıştır. Bu şubenin başkanlığını Komiser İbrahim Bey yapmıştır¹⁶⁶.

Denizli Heyet-i Milliyesi 6 Temmuz 1920 tarihinde meydana gelen Denizli Vak'asına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 4 Ağustos 1920 sonrasında bütün milli örgütlerin Sivas Kongresi'nde Müdafai Hukuk Cemiyeti adını almasıyla kendini lağvetmiş ve yukarıdaki isimle yeniden teşkilatlanmıştır¹⁶⁷.

2. Millî Mücadele'de Denizli'nin Faaliyetleri

Denizli Müdafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti Yunanlılar'la savaş kararıladıktan sonra Müftü Ahmet Hulusi Efendi Milli Mücadele'nin sınırlarının genişletilmesi ve yardım istemek için Dinar ve Afyon'a gitmiştir. Ancak Müftü Efendi Afyon'dayken Yunanlılar 3 Haziran 1919'da Nazilli'ye¹⁶⁸ girmişler ve Sarayköy'ü tehdit

¹⁶³ MÜFTÜLER, *a.g.e.*, s.8

¹⁶⁴ *Göst. Yer.*

¹⁶⁵ *Göst. Yer.*

¹⁶⁶ *Göst. Yer.*

¹⁶⁷ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.95

¹⁶⁸ Milli Mücadelede Nazilli'de birincisi 6-9 Ağustos 1919, ikincisi 19-23 Eylül 1919 olmak üzere iki kongre toplanmıştır. Bu kongrelerde bölgedeki dağınık milli kuvvetleri bir araya toplama v edaha etkili bir direniş oluşturma amacı güdülmüştür. Birinci Nazilli kongresine Denizliden; Helvacızade Emin, Şahalzade Mehmet Kemalettin, Nakip Mehmet Ziya, Acıbademli Mehmet Kamil, Buldanlı Müderris Hacı Salih, Çallı Mehmet Tevfik Efendi, Güneydi Eyüp Hilmi, Kadıköylü Mehmet Cemal ve Sabri, Tavaslı Hacı Hüseyin ve Mazlum Baba katılmışlardır. İkinci Nazilli kongresine Buldandan; Hacı Rasih Efendi ve Karahmetzade Halil Ağa, Çaldan; Müftüzade Emin Efendi, Çivirden; Çorbacızade Mehmet Ali, Çordaktan, Rıza ve Hüsnü bey, Honazdan; Tevfik e Haraç Ahmet Efendi, Sarayköyden; Müftü Ahmet ve Hüseyin Efendi, Tavastan: Mehmet Kemal, Hacı Ali Efendi, Acıpayamdan; Mehmet ve Ahmet Latif Efendi, Kadıköyden; Mehmet ve Ahmet Efendi, Karahayttan; Küçük Mehmetağazade Mehmet Efendi katılmıştır; Mustafa ALBAYRAK, *Milli Mücadele'de Batı Anadolu Kongreleri (1919-1920)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986), s.117-124

eder duruma gelmişlerdir. Bu tehlike sonucu Aydın, Umurlu, Sultahnisar, Köşk, Atça ve Nazilli'den Denizli'ye yoğun bir göç yaşanmıştır¹⁶⁹.

Yunan tehlikesinin önlenmesi için Denizlililer hemen Menderes Irmağı gerisinde (Dailli Köyü) gönüllülerden oluşan bir cephe oluşturular. Bu kuvvetlere "Milli Menderes Müfrezesi" adı verildi¹⁷⁰. Bu gönüllü birliği kısa sürede yörede etkili olmaya başlamış ve Nazilli'yi basacağı propagandası yapılmıştır. Bu durum üzerine Nazilli'deki Yunan komutanı korkarak 20 Haziranda Nazilli'yi tahliye etmiştir¹⁷¹. Ancak bu tahliye esnasında şehir Yunan kuvvetlerince yağma edildiğinden halk açlık çekmeye başlamıştır. Bu durum üzerine 21 Haziran 1919'da trenle Denizli'den Nazilli'ye 180 çuval un, 2500 kilo ekmek ulaştırılmıştır. Müftü Ahmet Hulusi Efendi de durumu yerinde görmek için 24 Haziran'da Nazilli'ye gitmiştir. Müftü Efendi burada yöre halkını harekete geçirmek için çalışmalarında bulunmuş ve Nazilli'nin sözü dinlenir ileri gelenlerinden Müderris Hacı Süleyman Efendi ile görüşmüş ve Demirci Mehmet Efe'nin Milli Mücadele'ye davet edilmesi konusunda görüşbirliğine varmışlardır¹⁷². Müftü Efendi'nin Nazilli'de yapmış olduğu faaliyetlerden birisi de bir depoda bulunan küflü mataraları temizleterek işe yarar hale getirtmesidir. Bu faaliyetlerden sonra Müftü Efendi 27 Haziran 1919 günü ramazan bayramı namazını kıldırmak ve halka vaaz etmek için Denizli'ye dönmüştür¹⁷³.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Denizli'ye döndüğü gün, Denizlili gönüllüler Umurlu'da toplanarak Yörük Ali Efe'nin adamlarıyla buluşmuşlardır. Bunlara bir de Çine'den 57. Tümene mensup piyade birliklerinin bir kısmıyla, Muğla'dan gelen gönüllüler katılmıştır. 28 Haziran'da Denizli mücahitleri Binbaşı Hakkı Bey'in, diğer kuvvetlerde 175. Alay Komutan Vekili Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in komutasında Aydın'ı Yunanlılar'dan almak için saldırıya geçtiler¹⁷⁴. Ortak yapılan bu saldırı sonucu 30 Haziran'da Aydın geri alınmış, ancak bu sevinç fazla sürmeden 3 Temmuzda Yunanlılar Aydın'ı tekrar geri almıştır. Kuvay-ı Milliye birlikleri de çarpışa çarpışa Umurlu'ya geri

¹⁶⁹ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.105-106

¹⁷⁰ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.84-85

¹⁷¹ TÜTENK, *a.g.e.*, s.16-17; TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.45-46

¹⁷² SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.86 (Denizli, Milli Mücadele'de mali yardımlarını batı cephesi ile sınırlı tutmamış, diğer bölgelere de yardım göndermiştir. Maraş Elbistan Heyeti Milliyetin'e 400 lira gönderilmiştir; SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.107)

¹⁷³ TÜTENK, *a.g.e.*, s.19

¹⁷⁴ TÜTENK, *a.g.e.*, s.20; TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.47

çekilmişlerdir¹⁷⁵. Bu yenilgi üzerine Denizli Heyet-i Milliyesi 100 kadar gönüllü toplayarak cepheye göndermiştir. Ayrıca 4 Temmuz'da Tavaslı Köpekçi Nuri Efe, ve öğretmen Mehmet Ali Bey komutasındaki Tavas gönüllüleri de Umurlu'ya uğurlanmıştır. 5 Temmuzda da 200 kadar kuvvetiyle Demirci Mehmet Efe Umurlu'daki cephede yerini almıştır. Bu yeni kuvvetlerle düşmanın ilerlemesi 5 Temmuz 1919 günü Umurlu'da durdurulmuştur¹⁷⁶. Aydın'ı geri almak azmiyle Umurlu'da toplanan milli kuvvetler 13 Temmuz'da Yunan kuvvetleri üzerine saldırdılar ancak başarıya ulaşamayınca cephe Umurlu'dan Köşk'e taşınmıştır¹⁷⁷.

Cephede bu gelişmeler olurken cephe gerisinde Denizli Heyet-i Milliyesi cepheye silah ve erzak temini sağlamak için bir heyeti Burdur'a göndermiştir. Bir kişiyi de daha önce Müftü Efendinin girişimiyle Afyon ve Dinar'dan toplanan silahları almak üzere Afyon'a gönderilmiştir¹⁷⁸. Bu silah ve erzak yardımının yanında cepheye gönüllü sağlamak için Denizli Heyet-i Milliyesi 18 Temmuz 1919'da seferberlik ilan etmiştir. Bu davete katılanlar, ilçelerde ve Denizli'de dualarla cepheye gönderilmiştir. Bu yeni gönüllüler sayesinde Köşk Cephesi Haziran 1920'ye kadar yerini korumuştur¹⁷⁹.

Denizli Heyet-i Milliyesi cephenin ikmal işleriyle uğraşırken bir taraftanda Yunan mezalimini kınayıcı faaliyetleri de yürütmüştür. Müftü Ahmet Hulusi Efendi ve Belediye Reisi, General Milen'e mektup yazarak Atina Hükümeti ve İzmir Metropolitliği'ni şikayet etmiştir. Gerekli önlemlerin alınması istenilen bu mektuplar İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya siyasi yetkililerine de gönderilmiştir¹⁸⁰. Diğer taraftan Yunan mezalimini İstanbul Hükümeti'ne bildirmek üzere 8 Temmuz 1919'da Mustafa Naili (Küçüka) Bey başkanlığında bir heyet İstanbul'a gönderilmiştir¹⁸¹.

Denizli Heyet-i Milliyesi din görevlilerinin de Milli Mücadele'ye katılmaları doğrultusunda çalışmalar yapmış ve bunu beyannamelerle duyurmuştur. Ayrıca mitingler düzenleyerek halkın direniş azmini arttırmaya çalışmıştır. 25 Aralık 1919'da

¹⁷⁵ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.47-48

¹⁷⁶ TÜTENK, *a.g.e.*, s.22; TOKER *Mücadelede Denizli*, s.48

¹⁷⁷ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.56

¹⁷⁸ TÜTENK, *a.g.e.*, s.22

¹⁷⁹ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.56-57

¹⁸⁰ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.85-86

¹⁸¹ TÜTENK, *a.g.e.*, s.60

Bayramyeri Meydanı'nda bir mitingi düzenlenmiştir. Bu mitingde alınan, düşman işgalini kınayan metinler İstanbul'daki yabancı basın temsilciliklerine ve itilaf devletleri yetkililerine "Denizli Heyeti Milliyesi imzasıyla gönderilmiştir"¹⁸².

Bu arada Sivas'ta kongre düzenleneceğine dair telgraf 13 Ağustos 1919'da Denizli'ye ulaşmıştır. Bu telgrafta Denizli'den üç temsilcinin Sivas'a gönderilmesi istenmiştir¹⁸³. Bu istek üzerine Denizli Heyeti Milliyesi Başağazade Yusuf (Başkaya) Bey'i, Dalamanlı Mehmet Şükrü Beyi, ve Necip Ali Küçüka'yı Sivas'a göndermeyi uygun bulmuştur¹⁸⁴. Ancak Burdur mutasarrıfının Denizli temsilcilerini ihbar etmesi üzerine temsilciler kendilerini koyun tüccarı kılığında tanıtarak gizlice gitmişlerdir¹⁸⁵. Sivas'ta Mustafa Kemal tarafından kabul edilen Denizli temsilcileri takdir edilmişlerdir. M. Kemal, Denizli temsilcilerine "İstanbul'da şurada-burada mitingler yapıldı. Yunan işgali protesto edildi. Fakat sizin Aydın Kuvay-ı Milliye cephesinde patlattığınız silahların sesleri Versay Sarayı'nı çınlattı. Şu hareketinizle vatan ve ulusa iyi hizmetler yaptınız" demiştir¹⁸⁶.

Heyet-i Temsiliye 19 Mart 1920 tarihli emirle de her sancaktan beş milletvekili seçilmesini ve bunların 15 gün içinde Ankara'ya gönderilmelerini istemiştir. Bu emir doğrultusunda Denizli Heyet-i Milliyesi ilçelerle haberleşerek Hacı Hüseyin, Mazlum Baba, Belevli Yusuf, Tavaslıoğlu Mustafa ve Buldan'lı Ömer Necip Beyleri milletvekili seçmiştir. Denizli milletvekilleri İzmir, Aydın ve Muğla vekilleriyle birlikte Denizli'den trenle uğurlanmıştır¹⁸⁷.

Denizli'de bu gelişmeler olduktan sonra 22 Haziran 1920'de Yunanlılar toplu bir saldırıya geçmişler ve Köşk Cephesini ele geçirmişlerdir. Yunanlılar 30 Haziranda Nazilli'ye girmişlerdir. Düşman ordusunun Nazilli'yi ele geçirmesi Kuvayı Milliye'nin Sarayköy'e çekilmesine, oradanda Goncalı'ya çekilmesine neden olmuştur. bu kötü durumu düzeltmek isteyen Denizlililer 1 Temmuz 1920'de Delikli Çınar'da bir miting düzenlemişler ve miting sonunda 115 gönüllüden oluşan "Milli İntikam Bölüğü" adı

¹⁸² KÖSTÜKLÜ, *a.g.e.*, s.86-87

¹⁸³ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.101-102

¹⁸⁴ Hikmet DENİZLİ, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyeti Temsiliye Üyeleri*, Ankara, 1996, s.109-113

¹⁸⁵ TÜTENK, *a.g.e.*, s.33

¹⁸⁶ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.61

¹⁸⁷ SARIKOYUNCU, *a.g.e.*, s.103

verilen bir müfreze oluşturulmuştur. Milli İntikam Bölüğü Alaşehir¹⁸⁸ üzerinden Buldan'a inmesi düşünülen düşman kuvvetlerine karşı Derbent köyüne gönderilmiş ve burada önemli boğazlar tutulmuştur¹⁸⁹.

22 Haziran'da başlayan Yunan toplu hareketi 5 Temmuz'da Buldan ve Çal'ın¹⁹⁰, 23 Temmuz'da da Güney'in işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır¹⁹¹. Bu hareket sonucu Yunanlılar eylül başlarında Sarayköy'ün Tepeköy ve Ahmetli köyü civarına kadar gelmiştir. Yunan ileri hareketi 8 Ocak 1921'de Çivril bölgesinin işgaliyle sonuçlanmıştır¹⁹². İşgal süresince Yunan kuvvetleri bölge halkına birçok zulümlerde bulunmuş, birçok masum Türk'ü öldürmüşlerdir. Bulda'nın Narlıdere köyünü yakmaları ve birçok suçsuz insanı öldürmeleri Yunan mezaliminin Denizli bölgesindeki göstergelerinden biridir¹⁹³.

Denizli'nin işgale uğrayan ilçeleri Eylül 1922 tarihine kadar işgal altında kalmıştır. 3 Eylül 1922'de Güney¹⁹⁴, 4 Eylül 1922'de Buldan¹⁹⁵, 30 Ağustos 1922'de de Çivril¹⁹⁶ kurtulmuştur.

3.Denizli Milli Mücadelesi'ni Önleme Çalışmaları ve Azınlıkların Tutumu

Milli Mücadele'nin başlarında Anadolu'ya ve Trakya'yı dolaşarak İstanbul Hükümeti'nin otoritesini arttırıcı, milli mücadeleyi engelleyici nasiha heyetleri kurulmuştur. Bu amaçla İstanbul hükümeti Şehzade Abdurrahim Efendi başkanlığındaki bu heyetlerden birini 25 Nisan 1919'da Denizli'ye göndermiştir. Heyet üyelerinden Süleyman Şefik Paşa Denizli Hükümet Konağı önünde halka hitaben konuşmasında "mütareke hükümlerine uymanın millet ve memleket selameti için gerekli olduğu, halkın sükun içinde iş ve güçleriyle uğraşmaları ve Hristiyanlar'la iyi geçinmeleri, herhangi bir tehlikenin söz konusu olmadığını" vurgulamıştır¹⁹⁷. Ancak bu nasihat

¹⁸⁸ 6 Ağustos 1919 günü Alaşehir'de bir kongre düzenlenmiştir. Kongreye Denizli'den Hoccoğlu Tahir Bey, Mirasçioğlu Yüzbaşı Şükrü Bey, Buldan'dan; Hattatoğlu Mehmet Efendi, Sarayköyden, Müftü Ahmet Şükrü Efendi katılmıştır; TOKER, *Mücadele Denizli*, s.60

¹⁸⁹ TÜTENK, *a.g.e.*, s.40-41

¹⁹⁰ KÖSTÜKLÜ, *a.g.e.*, s.38

¹⁹¹ *Güney İlçe Araştırma ve İncelemesi*, İzmir (ty), s.25

¹⁹² KÖSTÜKLÜ, *a.g.e.*, s.38

¹⁹³ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.70

¹⁹⁴ *Güney İlçe Araştırma ve İncelemesi*, s.27

¹⁹⁵ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.72

¹⁹⁶ KÖSTÜKLÜ, *a.g.e.*, s.38

¹⁹⁷ TOKER, *Mücadelede Denizli*, s.28

heyeti istenilen sonucu elde edemeyince İstanbul Hükümeti Denizli Mutasarrıflığı'na 21 Temmuz 1919 tarihli emirle Kuvay-ı Milliye'nin dağıtılması doğrultusunda emir vermiştir. Bu emir üzerine Denizli Mutasarrıflığı 7 Ağustos 1919 da gönderdiği cevapla, Kuvay-ı Milliye'nin amacının düşman işgaline karşı koymak olduğunu bu sebeple meşru bir teşkilat olduğunu bildirmiştir¹⁹⁸. Denizli'nin bu sert cevabı üzerine İstanbul Hükümeti daha sert bir tutum takınmış ve Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'yı 15 Ağustos 1919'da Denizli'ye göndermiştir¹⁹⁹. Ali Kemal, Denizli'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin bizzat evine giderek kendisiyle görüşmek ve başlatılmış olan direniş hareketine son verilmesini istemiştir. Müftü Efendi, bu isteği şiddetle reddetmiştir²⁰⁰.

Denizli'deki milli direnişe olumsuz tepkileri bir kısmı yerli azınlıklardan gelmiştir. Sosyal ve ekonomik alanda devletin her türlü imkanlarından faydalanan azınlıklar, işgallerin başlamasıyla Türk Devleti ve milleti aleyhinde tutum ve davranışta bulunmaya başlamışlardır²⁰¹. İzmir'in işgalinden birkaç saat sonra Denizli'de oluşan milli galeyandan Rumlar rahatsız olmuşlar, Denizli ve ilçelerindeki faaliyetleri hemen İzmir'deki Yunan makamlarına bildirmişlerdir. İzmir'deki Rum gazeteleri de Müftü Ahmet Hulusi Efendi hakkında korkunç yazılar yazmaya başlamışlardır. Denizli'deki Rumlar, bölgenin işgaline kesin gözüyle baktıkları için Yunan askerlerine ikram edilmek üzere hazırlık yapmışlardır. Sarayköy Rumları'da biri Tosunlar köyü yolu üzerinde, diğeri İstasyon Caddesi üzerinde iki adet zafer takı kurmuşlardır. Bu şekilde azınlıklar daha işgallerin başlangıcında tavırlarını koymuşlar ve takip eden günlerde de sistemli bir faaliyet içerisine girmişlerdir²⁰².

Rum azınlıkların yanında Ermeniler'de Milli Mücadele'ye, karşı tavır almış ve onlarda Yunan ordusunu desteklemişlerdir. Ermeniler'le, Rumlar gönüllü birlikleri teşkil ederek Türk birliklerine saldırmışlardır. Bu gönüllü birliklerinden biri 22 Nisan 1921 günü Çivril'de Türk birliklerine saldırıda bulunmuştur²⁰³. Azınlıklar direkt olarak bu saldırılarının yanında Yunanlılar lehine yardım, yataklık ve casusluk ta yapmışlardır²⁰⁴.

¹⁹⁸ Ali SARIKOĞLU, "Milli Mücadelede Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, *Milli Mücadele Sempozyumu*, s.46

¹⁹⁹ SARIKOĞLU, *a.g.b.*, s.49

²⁰⁰ MÜFTÜLER, *a.g.e.*, s.7

²⁰¹ KÖSTÜKLÜ "Milli Mücadelede Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, S.15*, s.671

²⁰² KÖSTÜKLÜ, "Azınlıkların Tutum ve Davranışları", s.672

²⁰³ KÖSTÜKLÜ, "Azınlıkların Tutum ve Davranışları", s.674

²⁰⁴ KÖSTÜKLÜ, "Azınlıkların Tutum ve Davranışları", s.676, 678, 679

Azınlıkların Yunanlılar lehine çalışmaları bir türlü önlenememiş, bu sebeple Batı Cephesi yöneticileri köklü çözümler üretmeye çalışmışlardır. Bu amaçlı azınlıkların cepheden uzaklaştırılması düşünülmüştür. Özellikle Aydın bölgesindeki Rumlar Denizli, Isparta ve Burdur bölgelerine tehcir ettirilmiştir. Bu tehcir esnasında Denizli'de Rum sayısı oldukça artmış ve Denizli'nin güvenliği tehlikeye girmiştir. Bu sebeple Müftü Ahmet Hulusi Efendi Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe'den bu Rumlar'ın daha içerilere gönderilmesini istemiştir. Bu istek sonucu Rumlar'ın birçoğu (erkekler ağırlıkta olmak üzere) trenle Eğirdir'e gönderilmiştir²⁰⁵.

4. Denizli Vakası ve Demirci Mehmet Efe

Denizli Vakası'na sebep olan hadiseler 20 Haziran 1920'de Yunan Ordusunun Köşk Cephesini düşürmesi ve devamında Yunan ileri hareketinin Menderes Nehri önüne kadar gelmesiyle başlamıştır. Köşk Cephesinin düşmesiyle Kuvay-ı Milliye Sarayköy'e oradanda Goncalı'ya taşınmıştır. Yunan ordusunun ileri hareketi sonucu Atça, Sultanhisar, Köşk, ve Nazilli bölgesindeki müslüman ve Rumlar Denizli'ye gelmişlerdir²⁰⁶. Bu göçmenler Denizli'deki Rum mahallesi ve kilisesine yerleştirilmişlerdir. Ancak bu göçmenler şehrin asayişini bozmuşlardır²⁰⁷. Zaten Denizli halkı, Denizli'deki Rum ve Ermenilerin Yunan Kuvvetleri'yle işbirliği yaptıklarından şüpheleniyorlardı. Rumlar, Yunan askerlerini karşılamak için Yunan bayrakları hazırlayarak ve Denizli'li halka "kormayın, biz sizi kurtarıyoruz" gibi sözlerle alay ederek bu şüpheyi gidermişlerdir. Bu durumun tehlike arzemesi üzerine Rumlar'ın daha iç bölgelere göç ettirilmesi gündeme gelmiştir. Bu amaçla Denizli Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendi 5 Temmuz 1920'de Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe'ye telgraf çekerek Denizli'deki azınlıkların daha iç bölgelere nakli konusunda yardım istemiştir²⁰⁸. Bu istek üzerine Demirci Mehmet Efe; iki subayla birlikte 40 kişilik bir müfrezeyi Sökeli Ali Efe liderliğinde Denizli'ye göndermiştir²⁰⁹. Denizli'ye gelen Sökeli Ali Efe hemen hristiyan mahallelerini çevirtmiştir. Ancak milli direnişe muhalif olanlar, tehcir işinden vazgeçilmesini, aksi takdirde Yunanlılar'ın Denizli'ye

²⁰⁵ KÖSTÜKLÜ, "Azınlıkların Tutum ve Davranışları", s.680-684

²⁰⁶ Süreyya ÖRGEEVREN, *Denizli Vakası ve Demirci Mehmet Efe*, İstanbul, 1955, s.30

²⁰⁷ ÖRGEEVREN, *a.g.e.*, s.32

²⁰⁸ ÖRGEEVREN, *a.g.e.*, s.33

²⁰⁹ KÖSTÜKLÜ, "Arşiv Belgelerinin Işığı Altında Denizli Hadiseleri" *Milli Mücadele Sempozyumu*, s.71

geldiklerinde, başka yerlerde yaptıkları gibi Türk ahaliye zulüm yapacakları ve şehri yakacakları propagandasını yapmışlardır. Sâkeli Ali Efe bunları hiç dinlememiş ve 6-7 Temmuz günü toplanan Rumlar'ı trenle Eğirdir'e göndermiştir²¹⁰. Bu arada Sökeli Ali Efe'nin zeybeklerinden bazıları şehirde taşkınlıklarda bulunmuştur²¹¹. Bu durum şehirde gerginlik yaratmıştır. Bu gerginliği, Milli Mücadele'ye muhalif olanlar daha da arttırmışlardır. Bu amaçla Demirci Efe'ye "Sökeli Ali Efe maiyetindeki kızanların halkın malı, canı va ırzına tecavüz ettikleri" doğrultusunda telgraf yollamışlardır²¹².

8 Temmuz sabahı müfrezenin hükümette topladığı bir sırada halk tarafından silahlandırılan 100 kadar kişi İstasyon Caddesi üzerinde toplanmış ve bunlar Kuvay-ı Milliye'nin aleyhinde konuşmalar yapmışlardır. Bu durumu gören Sökeli Ali Efe, Demirci Efe'nin isteği doğrultusunda Denizli'den ayrılmak üzere istasyona doğru harekete geçmiştir. Ancak istasyona doğru ilerlerken silahlanmış olan grup, Sökeli Ali Efe grubunu durdurmuş ve "eğer bir fenalığa meydan vermek istemezseniz elinizdeki silahları bize teslim edin, istasyonda biz size geri vereceğiz" demiştir. Sökeli Ali Efe ve kızanları kötü niyetli olmadıklarını göstermek için silahlarını teslim etmişlerdir. Bu şekilde ilerlerken Sökeli Ali Efe grubuna gzil bir yerden ateş edilmiştir. Bu ateş sonucu Sâkeli Ali Efe, ve zeybeklerden Hacı Mustafa ve İsmail ölmüş, dört zeybek de yaralanmıştır. Diğer zeybekler ise dağılmışlardır²¹³.

Sökeli Ali Efe'nin öldüğü aynı gün Demirci Efe'ye ulaşmış ve Demirci Efe beraberinde Şefek (Aker) Bey, Mulazım-ı Evvel Şevki ve Hüseyin, 175. Alay komutanı Şerafeddin olduğu halde Denizli'ye gelmiştir. Demirci Mehmet Efe'yi karşılamak üzere Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey ile Tabur Komutanı Hamdi Bey İstasyon'a gitmişlerdir. Demirci Efe istasyona geldiğinde orada bulunan zeybeklerden birinin Tevfik Bey'i göstererek "isteseydi önleyebilirdi" demesi üzerine, Demirci Efe, Tevfik Beyi hemen orada vurmuştur. Daha sonra hükümet konağına gelen Demirci Efe kendisine Sökeli Ali Efe aleyhinde telgraf gönderenleri öldürmüştür. Ertesi günde olayla ilgisi görülen 60 kişi öldürülmüştür²¹⁴. İntikam hırsıyla dolan Demirci Efe

²¹⁰ ÖRGEEVREN, *a.g.e.*, s.36

²¹¹ Bu taşkınlıklar için bakınız, ÖRGEEVREN, *a.g.e.*, 36 v.d.

²¹² KÖSTÜKLÜ, *a.g.b.*, s.72

²¹³ *Göst. Yer* ; Denizli olayının bir anda çıkması ve büyümesinde Müftü Ahmet Hulusi ve diğer Heyeti Milliye üyelerinin görülen tehlike üzerine 5 Temmuzda Tavas'a gitmeleri ve bunun sonucunda şehrin hükümsüz kalmasının da etkisi vardır. ÖRGEEVREN, *a.g.e.*, s.34

²¹⁴ KÖSTÜKLÜ, *a.g.e.*, s.72

cezalandırmalara devam etmiş ve şehri yakmak istemiştir. Bu girişimi Sarayköy'lü Şeyh Tahir Efe'nin Demirci Efe'yi teskin etmesiyle önlenmiştir. Ancak Demirci Efe, sözü yerine gelsin diye şehir mezarlığını yakmıştır²¹⁵.

Olaydan sonra M. Kemal Paşa meselenin araştırılması için Denizli'ye bir komisyon göndermiş ve olayı incelettirmiştir. Verilen raporlarda olayın bir iç ayaklanma niteliğinde başladığı, Demirci Efe'nin bunu önlediği vurgulanmıştır. Olayın büyümesinde de Milli Mücadele'ye muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarının büyük etkisi olduğu ortaya çıkmıştır²¹⁶.

²¹⁵ TOKER, Mücadele Denizli, s.78

²¹⁶ KÖSTÜKLÜ, *a.g.b*, s.72-73

I. BÖLÜM

NÜFUS

A. DENİZLİ'DE CUMHURİYET ÖNCESİ NÜFUS

1. Klasik Dönem

Denizli kazasının şimdiki sınırları içinde yaşayan nüfusun tamamı Türk'tür¹. Bu bölge 11. yy'ın son çeyreğinde Türk idaresine girmiştir. Ancak bu durum Haçlı Seferleri sebebiyle kısa sürmüştür. Bölgenin kesin olarak Türk hakimiyetine geçmesi ve Türk nüfusun yoğunlaşması ise 13. yy'dan itibaren gerçekleşmiştir².

Denizli yöresinin yerli halkı, Türkler'in bölgeyi ele geçirme çalışmaları sonucunda daha batıya gitmişler ve buralarda yerleşmişlerdir. Bizans'ın bölgeye hakim olduğu dönemde buraya akınlar yapılmış; önce Karaağaç (Acıpayam) ve Çardak yaylalarına gayri resmi olarak yerleşilmiştir. 1176 Miryokefalan Savaşı'ndan sonra daha da batıya gelmiş ve Türk nüfusu bölgeye iskan edilmeye başlanmıştır. Yerli halk ise belirttiğimiz üzere daha batıya, kendileri için daha güvenli bölgelere göç etmişlerdir³. Bölgenin Türkleşmesi Germiyanogulları döneminde tamamlanmış, ve bölgede 14. yy'da Germiyanogullar'ının bir kolu olan İnançoğulları hüküm sürmüşlerdir⁴.

16. yy. başlarında şimdiki Denizli vilayeti topraklarında yaşayan halkın %90'ı Türk ve Müslümandı⁵. Bu durum Denizli şehri içinde geçerli idi. 1534 tarihinde Denizli şehrinde 21 müslüman, 1 kefare mahallesi mevcut idi. Bu 22 mahallede; 1112 kişi yaşamaktaydı ki bu nüfusun 72'si kefare idi. 1571 yılında ise şehrin nüfusu küçük bir artışla 1221'e yükselmişti. Ancak kefare nüfusu azalarak 44'e düşmüştü. Böylelikle kefare nüfusun; Türk-müslüman nüfusuna oranı 1534'te %6,4' iken bu oran 1571'de %3,6'ya düşmüştür⁶. 1580 yılı için verilen rakamlara göre şehrin nüfusu 1228 olup, bu

¹ Tuncer BAYKARA "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler" *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu "Bildiriler"* Denizli, 1988, s.12

² Mehmet Ali ÜNAL, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli" *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli, 1988, s.201

³ BAYKARA, *a.g.b.*, s.12

⁴ ÜNAL, *a.g.b.*, s.201-202

⁵ BAYKARA, *a.g.b.*, s.13

⁶ ÜNAL, *a.g.b.*, s.206

nüfusun 44'ü kefereydi. Bu itibarla şehir nüfusunun %3,58'i kefere, %96,42'si Türk-müslümandı⁷.

2. 19. yy. ve 20. yy. Başı

Tarihimizde; bilindiği üzere ilk nüfus sayımı 1831 tarihinde II. Mahmut döneminde yapılmıştır. Ancak bu sayımda sadece erkekler sayılmış, kadınlar sayılmamıştır. Bu nüfus sayımında Denizli şehrinin nüfusu Mektubi Kalemi Hulefası'ndan olan Arif Efendi tarafından tespit edilmiştir. Bu sayıma göre Denizli'de 7487 İslam, 358 Hristiyan olmak üzere 7845 erkek nüfus yaşamaktadır⁸. Bu rakam kadar da kadınların olabileceğini varsayarsak Denizli şehrinin nüfusu 1831 yılında 15690 civarındadır.

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren Denizli kazasının nüfusu ile ilgili bilgilerini Salnâmelerden öğrenebilmekteyiz. Denizli sancağını da içine alan Aydın Vilayeti Salnâmeleri H. 1296 (M. 1878-79) yılından itibaren H.1326 (M.1908) yılına kadar bazı aralıklarla 30 yıllık bir dönemi kapsamaktadır⁹. Bu Salnâmelerden yararlanarak Denizli'nin nüfusu sancak ve daha ağırlıklı olarak kaza ölçüsünde verilmeye çalışılmıştır.

1890 yılında Denizli sancağının nüfusu¹⁰.

Yerli			Yabancı			Genel Toplam
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
105.780	105.412	211.192	843	479	1.322	212.514

1890 yılında Denizli sancağı nüfusunun mensup olunan cemaate göre durumu¹¹.

İslâm	Rum	Ermeni	Uyruğu bilinmeyen yabancılar	Toplam
209.426	2.562	501	23	212.512

⁷ BAYKARA, *a.g.b.*, s.13 (Baykara Denizli'deki bu keferelerin Grek yani Hellen asıllı olmadıklarını, bu insanların yerli Hititler'in çocukları olabileceğini söylemektedir. Bu tezinde bu insanların 1920'lerde dahi Türkçe konuşmalarına, çocuklarının "Maria Hala", "Despina Teyze" gibi Türk kültürünü yansıtan ünvan isimleri kullanmalarına dayandırmaktadır.)

⁸ *Yurt Ansiklopedisi, Cilt-3*, s.2133

⁹ Necmi ÜLKER, "20 yy. Başında Denizli Sancağı", *Merkez Efendi Sempozyumu*, s.165

¹⁰ *H. 1308 Aydın Vilayet Salnâmesi*, s.604

¹¹ *Göst. Yer*

Bir önceki tabloda yabancıların toplam nüfusu 1322 olarak gösterilmiştir. Mensub olunan cemaate göre nüfusu belirten tabloda ise Rum, Ermeni ve uyruğu bilinmeyen yabancıların toplam nüfusu 3086'dır. Buradan. "Osmanlı Devletinde yerli ve yabancı kavramı mensub olunan cemaate göre değil, doğum yerine göre belirlenmektedir." sonucunu çıkarabiliriz. O halde 1764 tane ecnebi Denizli doğumludur. Diğerleri başka bir yerde doğup, sonradan Denizli'ye yerleşmişlerdir.

H.1308 Salnamesinden anladığımızı göre Denizli kazasının Honaz adında bir adet bucağı ve 58 adet köyü vardır. Köy sayısı *Honaz bucağının* köyleriyle birlikte 81'i bulmaktadır. Salnâmede bu köylerin nüfusları ve emakin sayıları verilmiştir¹². Buna dair bilgiler nahiye ve köyler bölümünde verilecektir.

1890 yılında cemaat ve cinsiyet itibariyle Denizli kazasının nüfusu¹³.

Cemaat İsmi	Erkek	Kadın	Toplam
İslâm	16.512	16.932	33.444
Rum	902	856	1.758
Ermeni	251	250	501
Bulgar	1	-	1
Uyruğu bilinmeyen yabancılar	15	8	23
Toplam	17.681	18.046	35.727

Tabloda görüldüğü üzere Denizli kazasındaki nüfusun büyük çoğunluğu Türk-Müslümandır. Denizli vilâyetinde yaşayan 3086 ecnebinin 2283'ü merkez kazada yaşamaktadır. Özellikle Ermeni ve diğer ecnebi tebanın tamamı merkez kazada yaşamaktadır.

¹² H. 1308, A.V.S, s.512-513

¹³ H.1308 A.V.S, s.605

1890 yılında Denizli kazasının şehir ve köy itibariyle nüfusu¹⁴.

Denizli şehir	12.092
Denizli Merkez Köyler	13.260
Honaz (bucak merkezi)	2.544
Honaz köyleri	6.486
Toplam	34.382

1890 tarihinde Denizli şehrinin nüfusu tabloda görüldüğü üzere 12.092'dir. Bu nüfusun 6019'u kadın, 6073'ü erkektir¹⁵. Toplam da çıkan 34382 nüfus, cemaat ve cinsiyete göre yapılan tablodaki nüfustan (35.727) farklıdır. Bu tabloda 1345 kişi eksiktir. Bu farkın sebebi Salnâmelerin basımındaki hatalar olabilir.

1890 tarihinde Denizli kazasının emakin sayısı 7813 olup, bunun 2709'u Denizli şehrinde¹⁶.

1893, 1894, 1895, tarihlerinde Denizli sancağının cemaatler ve cinsiyet itibariyle nüfusu¹⁷.

Cemaat ismi	1893			1894			1895		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
İslâm	106.692	107.481	214.173	108.995	108.654	217.649	109.724	161.689	271.413
Rum	1.414	1.228	2.642	1.426	1.215	3.641	1.450	1.239	2.689
Ermeni	259	261	520	255	224	579	279	290	569
Bulgar	1	-	1	1	-	1	1	-	1
Katolik	1	-	1	1	-	1	-	-	-
Musevi	11	10	21	36	30	66	18	19	37
Uyruğu bilinmeyen yabancılar	15	10	25	14	12	26	12	14	26
Toplam	108.393	108.990	217.383	110.728	110.135	221.963	111.484	163.251	274.735

¹⁴ H.1308 A.V.S, s.512-513

¹⁵ H.1308 A.V.S, s.605

¹⁶ H.1308 A.V.S, s.512-513

¹⁷ H.1311 A.V.S, s.345-346; H.1312 A.V.S, s.352 (Salnâmede genel toplam 220,913 yazılı); H. 1313 A.V.S, s.332-333 (Salnâmede kadın toplam nüfusu 112,890 yazılı);

Tabloda da görüldüğü üzere 1893 yılında Denizli sancağının nüfusu 217.383 tür¹⁸. 1890 yılından itibaren sancak nüfusu üç yılda 57.352 kişilik bir artış kaydetmiştir. Ancak 1894'ten 1895 yılına kadarki bir yıllık sürede 52.772 kişilik artış, diğer yıllardaki artışa göre anormallik göstermektedir. Bu artışın sebebi 1895 yılındaki kadın nüfusundaki yükseliştir. Bu anormal yükselişin sebebi büyük ihtimalle Salnâmenin yanlış doldurulmasıdır.

1893 yılında Denizli sancağının merkezle birlikte 6 kazası (Tavas, Sarayköy, Buldan, Çal, Garbikaraağaç), 5 nahiyesi, (Honaz, Kadıköy, Güney, Baklan, Erle) ve 391 köyüyle 94 mahallesi vardır. Sancağın emakin sayısı 46.044'tür¹⁹.

1893,1894,1895 tarihlerinde Denizli kazasının cemaatler ve cinsiyet itibariyle nüfusu²⁰.

Cemaat İsmi	1893			1894			1895		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
İslâm	16.971	17.661	34.362	18.098	17.900	35.998	17.576	18.451	36.027
Rum	883	930	1.813	794	875	1.672	974	930	1.904
Ermeni	259	261	520	234	259	493	279	295	574
Katolik	1	-	1	1	-	1	-	-	-
Musevi	11	10	21	36	30	66	18	19	37
Uyruğu bilinmeyen yabancılar	15	10	25	14	12	26	12	14	26
Toplam	18.140	18.872	37.012	19.180	19.076	38.256	18.859	19.709	38.568

1893 tarihinde Denizli kazasının Honaz adında bir nahiyesi mevcut olup, emakin sayısı 8360'tır²¹. 1894 tarihinde kazanın 86 köyü mevcut olup, emakin sayısı 11031'e yükselmiştir²². 1895 tarihinde köy sayısı 83'e düşmüş, emakin sayısı da 11.162'ye yükselmiştir²³.

¹⁸ 1893 tarihi için Denizli Sancağı'nın nüfusunu Kemal Karpat 212.493, 1894 yılı için Cuinet 213.987 olarak vermektedir; *Yurt Ans-3*, s.2138,

¹⁹ *H.1311 A.V.S*, s.345-346

²⁰ *H.1311 A.V.S*, s.345-346; *H.1312 A.V.S*, s.353; *H.1313 A.V.S*, s.333 (Salnâmede genel toplam 38.563 yazılı)

²¹ *H.1311 A.V.S*, s.346

²² *H.1312 A.V.S*, s.333, 355-356

²³ *H.1313 A.V.S*, s.333,335-336

1896,1899,1902 tarihlerinde Denizli kazasının cemaatler ve cinsiyet itibariyle nüfusu²⁴.

Cemaat İsmi	1896			1899			1902		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
İslam	19.533	18.467	38.000	18.508	19.613	38.121	18.580	19.665	38.245
Rum	1.047	1.113	2.160	1.113	1.580	2.693	1.140	1.059	2.199
Ermeni	315	309	624	318	316	634	317	322	639
Yahudi	13	15	28	15	13	28	15	13	28
Uyruğu bilinmeyen yabancılar	1	3	4	5	5	10	5	5	10
Toplam	20.909	19.907	40.816	19.959	21.527	41.486	20.057	21.064	41.121

19. yy'ın sonlarında Denizli kazasının nüfus gelişimine bakıldığında, artışların doğum yoluyla olan normal artışlar olduğu görülmektedir. Bazı yıllarda köylerin idari değişikliklerle kazadan ayrılması nüfus miktarında anormol değişiklikler meydana getirmemiştir.

1900-1908 yılları arasında Denizli sancağının cemaat itibariyle nüfusu²⁵.

Cemaat ismi	1900	1902	1903	1906	1908
Yerli İslam	234.040	236.468	239.199	256.278	245.094
Yabancı İslam	1.155	1.155	1.375	2.009	1.863
Yerli Rum	3.327	2.969	2.979	3.097	4.125
Yabancı Rum	490	390	486	696	-
Yerli Ermeni	616	575	572	610	-
Yabancı Ermeni	45	45	81	98	-
Musevi	37	37	37	37	40
Yabancı	4	4	4	4	-
Toplam	239.714	241.643	244.733	262.835	251.122

²⁴ H.1314 A.V.S, s.315; H.1317 A.V.S, s.294 (Salnâmede Rum toplamı 2165 yazılı; genel kadın toplamı da 18.222 yazılı, genel toplam 40.958 yazılı); H.1320 A.V.S, s.256

²⁵ Halil İbrahim BABAOĞLU, XX. yy. Aydın Vilayet Salnâmelerinde Denizli, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1996), s.333 (Tablodaki “yerli” ve “yabancı” kavramları Osmanlı ülkesinde nüfus kavramının doğum yeri esas alınarak yapıldığının göstergesidir.)

1900 yılından 1908 yılına kadar Denizli sancağında anormal bir nüfus artışı görülmemiştir. Ancak 1908 yılında bazı ecnebi grupların Denizli'yi terk ettikleri görülmektedir.

Bunun haricinde dikkati çeken bir diğer husus 1906 yılında müslüman nüfustaki büyük artıştır. Bu artışın sebebi muhtemelen rakamın 246.000 yazılması gerekirken yanlış yazılmasıdır. 1906 yılı nüfusu 10.000 düşürülünce 1900-1908 yıllarında Denizli sancağındaki nüfus artışı kabul edilebilir bir gelişme takip ettiği görülür. Aksi halde 1906 yılındaki 10.000 kişilik artışı açıklamak mümkün değildir. 1906 yılı nüfusunu 246.000 kabul edersek 1908 deki 1000 kişilik düşüş dikkati çekiyor. Bu da Denizli sancağındaki bazı köylerin komşu sancaklara bağlanmasından kaynaklanabilir²⁶.

Denizli sancağı nüfusunun Aydın vilayeti sancak nüfuslarıyla karşılaştırılması²⁷.

Sancak ismi	1900	1902	1903	1906	1908
Denizli	237.020	241.643	244.781	259.772	251.122
İzmir	574.573	584.516	593.309	611.433	627.850
Aydın	235.871	242.908	246.449	252.759	250.984
Saruhan	380.375	384.281	385.807	395.252	403.422
Menteşe	157.984	161.788	163.742	170.615	192.596
Toplam	1.585.823	1.615.136	1.634.088	1.689.831	1.725.974

Denizli sancağı 1900 yılında Aydın vilayeti nüfusunun %14,9'unu, 1908 yılında ise %14,5'ini barındırmaktadır²⁸.

²⁶ BABAOĞLU, a.g.t, s.234

²⁷ Göst. Yer

²⁸ BABAOĞLU, a.g.t, s.235

Denizli sancağındaki azınlıkların 1900-1906 yılları arasındaki nüfusu²⁹.

Kaza ismi ve nahiye ismi	1900		1902		1906	
	Ermeni	Rum	Ermeni	Rum	Ermeni	Rum
Denizli	634	2.165	639	2.199	639	2.199
Çal	-	154	-	155	-	155
Babadağ	-	84	-	84	-	-
Sarayköy	-	452	-	-	-	-
Tavas	-	28	-	-	-	-
Acıpayam	-	2	-	-	-	-

1900 yılı itibariyle Denizli kazasının nüfusu 40.958, 1902 yılı itibariyle ise 41.121'dir³⁰. 1906 yılında Denizli şehrinin nüfusu 14689'dur³¹. Sancaktaki azınlık nüfusa bakıldığında yoğun olarak Merkez ilçede oturdukları, hatta Ermeniler'in merkez kazadan başka bir yerde oturmadıkları görülmektedir. Rumlar ise Denizli ağırlıkta olmak üzere Sarayköy, Çal, Babadğa, Tavas ve Acıpayam'da yaşamaktadırlar.

1900 yılı itibariyle Denizli kazasının alanı 1014 km² dir. Bu yıldaki 40.958 nüfusu göz önüne alırsak, kazanın nüfus yoğunluğu 40,39'dur. Denizli kazası diğer kazalar içinde üçüncü yoğun kazadır³². Bu yılda kaza nüfusunun %71'i köylerde oturmaktadır. Bu oranla bu tarihte köy başına ortalama 305 nüfus düşmektedir³³.

20. yy. başlarında Denizli sancağının nüfusuna bakıldığında çoğunluğun müslüman olduğu, bu nüfusu Rum, Ermeni ve Musevilerin takip ettiği görülmektedir. Azınlıkların en kalabalığı olan Rum nüfusunun islam nüfusuna oranı %1,7 dolaylarındadır³⁴.

Denizli sancağındaki nüfus hareketleri tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşları sırasında önemli değişikliklere sahne

²⁹ BABAOĞLU, *a.g.t.* s.229

³⁰ BABAOĞLU, *a.g.t.* s.228

³¹ BABAOĞLU, *a.g.t.* s.227

³² BABAOĞLU, *a.g.t.* s.231 (Acıpayam'ın nüfus yoğunluğu 51, Buldan'ın nüfus yoğunluğu 42'dir; *Göst. Yer*)

³³ BABAOĞLU, *a.g.t.* s.232

³⁴ ÜLKER, *a.g.b.* s.179

olmuştur. Özellikle erkeklerin askere alınması ve savaşlarda şehit düşmeleri sonucu azalmalar yaşanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Denizli sancağının nüfusu³⁵.

Millet ismi	Erkek	Kadın	Toplam
Türk	124.436	128.133	252.569
Rum	1.895	1.689	3.584
Ermeni	336	300	636
Yahudi	29	26	55
Toplam	126.696	130.148	256.844

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın bitmesine yakın dönemde Denizli sancağının nüfusu³⁶.

Millet ismi	Savaşın devam ettiği yıllar			Savaşın son yılları
	E	K	T	
Türk	122.074	131.172	253.246	248.024
Rum	1.636	1.564	3.200	3.203
Ermeni	347	269	616	557
Yahudi	25	26	51	52
Katolik- Protestan			7	7
Toplam	124.082	133.031	257.120	251.843

³⁵ Nuri KÖSTÜKLÜ “Milli Mücadelede Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, S.15, s.667*

³⁶ KÖSTÜKLÜ, *a.g.m, s.667-668*; KÖSTÜKLÜ, *Milli Mücadelede Denizli ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1990, s.204-205

Birinci Dünya Savaşı öncesi, devam ettiği yıllar ve savaşın son yıllarında Denizli kazasının nüfusu³⁷.

Millet ismi	Savaş öncesi			Savaş yılları			Savaşın son yılları
	E	K	T	E	K	T	
Türk	20.464	21.643	41.107	19.705	21.895	41.600	42.065
Rum	1.227	1.162	2.439	1.034	1.062	2.096	2.136
Ermeni	296	275	571	271	236	507	512
Yahudi	26	24	50	22	24	46	48
Katolik Protestan			7			7	7
Toplam	22.063	23.104	45.194	21.032	23.217	44.256	44.768

Tablolarda görüldüğü üzere gerek il çapında gerekse de Denizli kazasında nüfusta bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşün; nüfusun askere alınmış olmasından dolayı olduğu aşıkardır. Müslüman-Türk nüfusunun belli oranda azalmasına rağmen Milli Mücadele yıllarında bile Denizli sancağında Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların tümünün Türklere olan oranları %15'i geçmemiştir³⁸.

Denizli kazası'nin Cumhuriyet öncesi sayımlarda cinsiyet itibariyle nüfusu ve Denizli kazasının köy sayısı³⁹.

Cinsiyet	1890	1893	1894	1895	1896	1899	1900	1902	1. Dünya savaşı öncesi	1. Dünya savaşı yılları	1. Dünya savaşı yılları
Erkek	18.046	18.872	19.076	19.907	19.907	21.527	-	21.064	23.104	23.217	
Kadın	17.681	18.140	19.180	18.859	20.909	19.959	-	20.057	22.063	21.032	
Toplam	35.727	37.012	38.256	38.568	40.816	41.486	40.958	41.121	45.167	42.249	44.768
Köy sayısı			86	83	86	86		86			

³⁷ KÖSTÜKLÜ, *a.g.m*, s.667; KÖSTÜKLÜ, *a.g.e*, s.204-205

³⁸ KÖSTÜKLÜ, *a.g.e*, s.205

³⁹ *H.1308 A.V.S*, s.604; *H.1311 A.V.S*, s.346-346; *H.1312 A.V.S*, s.353; *H.1313 A.V.S*, s.333; *H.1314 A.V.S*, s.315; *H.1317 A.V.S*, s.294; BABAÖĞLU, *a.g.t*, s.227; KÖSTÜKLÜ, *a.g.e*, s.204-205; KÖSTÜKLÜ, *a.g.m*, s.667

B. DENİZLİ'DE CUMHURİYET SONRASI NÜFUS

1. Genel Nüfus Sayısı ve Cinsiyet İtibariyle Nüfus

Denizli'nin Cumhuriyet sonrası ilk nüfus bilgisi 1925 Devlet Salnâmesinde mevcut olup, burada sadece il nüfusunun 277.792 olduğu yazılıdır⁴⁰. 1926 yılı Devlet Salnâmesinde ise daha ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Denizli kazası ve Denizli vilayetinin 1926 yılında cinsiyete göre nüfusu⁴¹.

Cinsiyet	Denizli kazası	Denizli vilayeti
Erkek	17.034	114.904
Kadın	19.042	128.564
Toplam	36.076	243.468

1926 yılı için Denizli kazasının nüfusunu K. Şakir 36.539 olarak vermektedir. K. Şakir bu yılda Denizli şehrinin nüfusunda 14.091 olarak vermiştir⁴².

Cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrasında Denizli nüfusuna bakıldığında hem vilayet çapında hem de kaza çapında nüfusun belirgin bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bunun sebebi hiç şüphesiz Milli Mücadele dönemindeki askere alınmalar ve savaş nedeniyle yapılan göçlerdir. Kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olması da askere alınmaların belirtilerindedir.

Bir diğer husus il genelinde 1925 yılı nüfusunun 1926 yılı nüfusuna göre 34324 fazla olmasıdır. Bu durumun nedeni bu Salnâmelerin düzenli bir sayım sonucunu belirtmemesi olabileceği gibi idari yapıdaki bazı değişikliklerde bu azalmanın bir göstergesi olabilir.

Cumhuriyet döneminin nüfusla ilgili ilk kesin bilgilerini 28 Teşrinivel 1927 tarihinde yapılan umumi nüfus tahriri'nden öğrenmekteyiz.

⁴⁰ T.C. Devlet Salnâmesi 1925, (yty), s.618

⁴¹ T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927, (yty), s.860

⁴² Kemal Şakir, *Denizli*, Çeviren: Mehmet Kaya, Şükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s.58-59

Denizli kazasının 1927 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁴³.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (km ² /kişi)	Köy sayısı
Erkek	8.061	11.653	19.714			
Kadın	7.726	14.376	22.102			
Toplam	15.787	26.029	41.816	1.540	27,1	82

Bir başka kaynakta Denizli kazasının nüfus bilgileri kazanın tek bucağı olan Honaz bucağı ayrılarak verilmiştir. Ancak burada verilen nüfus toplamı 1927 nüfus tahririndeki toplamdan 664 kişi fazladır. Bu kaynaktaki bilgilere göre Denizli kazasının nüfusu şöyledir⁴⁴.

Denizli şehri			Şehre bağlı köyler			Honaz ve Honaza bağlı köyler			Toplam		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
8.030	8.674	16.704	6.570	8.057	14.627	5.037	6.115	11.152	19.637	22.846	42.483

Denizli kazasının 20 İlkteşrin 1935 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁴⁵.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	8.596	18.203	26.799			
Kadın	8.251	20.987	29.238			
Toplam	16.847	39.190	56.037	1.540	36,4	93

Denizli kazasının nüfusu 1927 yılında 1935 yılına kadar geçen sekiz yıllık zaman dilimi içerisinde 14,221 kişi artmıştır. Bu artışın 1060'ı Denizli şehrinde, 13161'i köylerde gerçekleşmiştir. Bu artış doğumlar yoluyla olan doğal bir artıştır. Her ne kadar,

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrin evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, 1929, s.84; T.C. B.İ.U.M, *İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt 1930*, Ankara, 1930, s.23

⁴⁴ *1927 Türkiye Nüfusu*, İstanbul, 1928, s.24 (1927 yılında Denizli vilayetinin nüfusu 243,812 dir. İlin alanı 11.150km², nüfus yoğunluğu 21, yerleşim yeri adeti 458'dir, a.g.e, s.6)

⁴⁵ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle*, Ankara, 1935, s.VI

1927 yılında 1935' yılına kadar yerleşim yeri adeti 82'den 94'e çıkmış gözüküyorsa da bu sadece bazı yerleşim yerlerine köy statüsü verilmesinden başka bir şey değildir. Çünkü kazanın alan miktarında bir büyüme olmamıştır.

1935 nüfus sayımından sonraki nüfus sayımları beşer yıllık aralıklarla yapılmıştır. Bu itibarla üçüncü nüfus sayımı 20 İlkteşrin 1940 yılında gerçekleştirilmiştir.

Denizli kazasının 20 İlkteşrin 1940 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁴⁶.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	10.470	18.077	28.547			
Kadın	18.991	20.736	29.727			
Toplam	19.461	38.813	58.274	1.540	37,8	92

1940 tarihinde Denizli şehir merkezine bağlı 65 köy mevcuttur. Bu 65 köyün nüfusu 24993'tür. Bu nüfusun 11.716'sı erkek, 13.277'si kadındır⁴⁷. Bucak merkezi olan Honaz'ın ise 28 köyü mevcuttur. Honaz bucağının toplam nüfusu 13820 dir. Bu nüfusun 6361'i erkek, 7459'u kadındır⁴⁸.

1935 yılından 1940 yılına kadarki beş yıllık zaman dilimi içerisinde Denizli kazasının nüfusu 2237 kişi artmıştır. Bu artış bir önceki döneme göre az olmuştur. Bu dönem de göze çarpan bir özellik, bucak ve köyler nüfusunun bir önceki döneme göre azalmasıdır. Buna paralel olarak Denizli kent merkezindeki erkek nüfus 1927'den itibaren kadın nüfusa daha da üstünlük sağlamıştır. Böylelikle köylerde; Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri erkeklere oranla fazla olan kadın nüfusu daha da artmıştır. Bu durumun nedeni, erkeklerin çalışma ve iş bulma amacıyla Denizli şehir merkezine gelmeleridir.

⁴⁶ T.C. B.İ.U.M, *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940, Cilt 2*, Ankara, 1944, s.184

⁴⁷ *Genel Nüfus Sayımı 1940*, s.186

⁴⁸ *Genel Nüfus Sayımı 1940*, s.187

Denizli kazasının 21 Ekim 1945 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁴⁹.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	10.456	21.713	32.169			
Kadın	9.706	23.549	33.255			
Toplam	20.162	45.262	65.424	1.753	37	93

1940 yılı sayısına göre Denizli kazasının nüfus artışı 7150 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın 701'i şehirde, 6449'u köylerde. Köylerdeki bu fazla nüfus artışının sebebi idari yapıdaki değişiklik olup, kazaya bir köy eklenmiştir. 1940'ta 93 olan köy sayısı 1945'te 94 olmuştur⁵⁰. Kaza alanının 1540 km²'den 1753 km²'ye çıkması da bu değişikliğin bir göstergesidir.

Denizli kazasının 22 Ekim 1950 yılındaki nüfusu⁵¹.

Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
22.017	50.918	72.935	1.753	41.6	93

1950 yılında Denizli şehrine bağlı 57 adet köy mevcut olup, bu köylerin nüfusu 26.736'dır. Bucak olan Honaz'a ise 36 köy bağlıdır. Bu 36 köyün nüfusu 20.708 dir. Bucak merkezi Honaz'ın nüfusu ise 3474'tür⁵².

Denizli kazasının 23 Ekim 1955 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁵³.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	15.958	26.718	42.676			
Kadın	13.951	28.338	42.289			
Toplam	29.909	55.056	84.965	2.111	40,2	92

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe Bucak ve Muhtarlıklar İtibariyle Nüfus Miktarı ve Yüzey ölçü*, Ankara 1948, s.174-175, XIII; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1959 İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1961, s.46-47

⁵⁰ T.C.B.İ.G.M, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul, 1961, s.38

⁵¹ T.C.B.İ.G.M, *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus (yty)*, s.13,34,144,145

⁵² *1950 Umumi Nüfus Sayımı*, s.144,145

⁵³ T.C. B.İ.G.M, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, 1961, s.158-159; *1959 İstatistik Yıllığı*, s.46-47

1950 yılından 1955 yılına kadar ki beş yıllık süre içerisinde Denizli şehir nüfusu 7880 artış kaydetmiştir. Daha önceki yıllara göre bu artış bir hayli yüksektir. Bu artışın sebebi 1950 yılından itibaren kırsal alandan kopmaların başlayıp, özellikle Denizli şehrine göç edilmesidir⁵⁴. Bucak ve köyler nüfusuna bakıldığında ise beş yıllık dönem de 34,124 artış kaydedilmiştir. Nüfus artışındaki bu ani yükselişin sebebi idari yapıdaki değişikliktir. 1955 yılına kadar köy statüsünde olan Bozkurt bu tarihte bucak yapılmış⁵⁵ ve Denizli kazasına bağlanmıştır. Kaza yüzölçüm alanın 1753 km²'den 2111 km²'ye çıkması bu idari değişikliğin bir göstergesidir.

1955 tarihinde Denizli şehrine bağlı 58 köy, Bozkurt bucağına bağlı 16, Honaz bucağına bağlı 18 köy olmak üzere kazanın toplam 92 köyü vardır. Bozkurt bucak merkezinin 1411 nüfusu olup; bu nüfusun 709'u erkek, 702'si kadındır. Bağlı 16 köyün nüfusu 10,934 olup, bunun 5332'si erkek, 5602'si kadındır. Honaz bucak merkezinin nüfusu 3630 olup, bu nüfusun 1779'u erkek, 1851'i kadındır. Bağlı 18 köyün nüfusu ise 9006 olup, bunun 4450'si erkek, 4556'sı kadındır⁵⁶.

Denizli kazasının 23 Ekim 1960 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁵⁷.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	28.800	23.392	52.192			
Kadın	20.125	24.509	44.634			
Toplam	48.925	47.901	96.826	1.413	39	75

1960 yılına gelindiğinde Denizli şehir nüfusu, bağlı bulunan bucak ve köy nüfusundan ilk defa fazla duruma geçmiştir. 1950'li yıllardan itibaren şehir merkezine yapılan göç, köylerin boş kalmasına sebep olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde idari yapıda bazı değişimler olduğu da görülmektedir. 1955 yılında 92 adet olan köy sayısı bu yılda 76'ya düşmüştür. Bu durumda, doğal olarak 2111 km² olan yüzölçümünü, 1413

⁵⁴ *Yurt Ans-3*, s.2174

⁵⁵ *Türkiyenin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli, 1998, s.279

⁵⁶ *1955 Genel Nüfus Sayımı*, s.158-159 (1955 tarihinde Denizli vilayetinin toplam nüfusu 368.294'tür. Şehirler nüfusu 72.170, bucak ve köyler nüfusu 296.124'tür; *a.g.e.*, s.XXV)

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, (yty) s.XV X.LVII; T.C.B.D.İ.E., *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Ankara, 1963, s.174-175

km²'ye düşürmüştür. Yüzölçümün azalması sonucu da yoğunluk birden 40'tan 76'yaz yükselmiştir. Bu yılda Bozkurt bucağında Denizli kazasından ayrılmış durumdadır.

Denizli kazasının 24 Ekim 1965 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁵⁸.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	36.661	26.133	62.794			
Kadın	27670	28.280	55.950			
Toplam	64.331	54.413	118.744	1.439	82,5	75

1965 yılında Denizli şehir nüfusunun bucak ve köy nüfusuna oranla daha hızlı bir artış kaydetmiş olduğu görülmektedir. Bu durum Denizli'de kentleşme sürecinin başlamış olduğunun göstergesidir. Bir diğer durum, şehirdeki erkek nüfusun kadın nüfusuna göre fazla oluşudur. Bu erkek nüfusun fazlalığı Denizli kentine gerek kaza içerisinden, gereksede diğer ilçe ve illerden ailelerini bırakarak çalışmaya gelen erkeklerden kaynaklanmaktadır.

1965 yılında Denizli şehrine bağlı 58 köy mevcuttur. Bu 58 köyün nüfusu 38,536 olup; bunun 18350'si erkek, 20186'sı kadındır. Honaz bucağının ise 17 adet köyü mevcuttur. Honaz bucak merkezinin 4706 nüfusu olup, bunun 2329'u erkek, 2377'si kadındır. Bağlı 17 köyün nüfusu ise 11.171 olup bu nüfusunda 5454'ü erkek, 5717 si kadındır⁵⁹.

Denizli vilayetinin 1965 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁶⁰.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)
Erkek	62.881	167.587	230.468		
Kadın	54.858	178.043	232.901		
Toplam	117.739	345.630	463.369	11.868	39

⁵⁸ Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş (İl, İlçe, Bucak ve Köy Nüfusları) 24. 10.1965, Ankara, 1968, s.200: Denizli 1967 İl Yıllığı, s.10

⁵⁹ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s.202

⁶⁰ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s.200

Denizli vilayeti ile Denizli kazasının nüfuslarını 1965 yılı değerleriyle karşılaştıracak olursak şu sonuçlara varabiliriz.

-Vilayet şehir nüfusunun %54,63'ü Denizli şehrinde;

-Vilayet köy nüfusunun %15,74'ü Denizli kazası köylerinde;

-Vilayetin toplam nüfusunun %25,62'si Denizli kazasında yaşamaktadır. Denizli kazası, vilayet alanının %12,12'sini kaplamaktadır.

1964 yılında yapılan köy ktüdlerinde Denizli kazasının 76 adet köyü olduğu tespit edilmiştir. Bu 76 köyün 45,820 nüfusu mevcuttur. Her köyün ortalama nüfusu 603 olup, köylerdeki nüfus yoğunluğu 30,2 dir⁶¹.

Denizli kazası köylerinin 1964 yılında belirli yaşlar ve cinsiyet itibariyle nüfusu⁶².

Yaş grubu	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
0-14	10.650	10.176	20.826
15-65	11.953	11.362	23.315
65-üstü	414	1.265	1.679
Toplam	23.017	22.803	45.820

Denizli kazasının 25 Ekim 1970 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁶³.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	45.207	29.062	74.269			
Kadın	37.165	31.928	69.093			
Toplam	82.372	60.990	14.3362	1.439	99,6	76

Denizli kazasının nüfusu 1965'ten 1970 yılına kadar geçen beş yıllık sürede 24618 artmıştır. Bu artışın 18041'i şehirde, 6577'si köylerde gerçekleşmiştir.

⁶¹ Köy İşleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlerine Göre Denizli*, Ankara, 1968, s.36

⁶² K.İ.B, a.,g.e, s.34

⁶³ *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, Ankara, 1977, s.33; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 25.10.1970*. Ankara, 1973, s.181-182

1970 yılında Denizli şehrine bağlı 60 köy mevcuttur. Bu 60 köyün nüfusu 43048 olup, bunun 20372'si erkek, 22.676'sı kadındır. Honaz bucağının ise bu yılda 17 adet köyü mevcuttur. Honaz bucak merkezinin 5156 nüfusu olup, bunun 2489'u erkek, 2667'si kadındır. Bağlı 17 adet köyün nüfusu ise 12786 dır. Bu nüfusun da 6201'i erkek, 6585'i kadındır⁶⁴.

Denizli kazasının 26 Ekim 1975 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁶⁵.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	57.601	31.877	89.478			
Kadın	49.301	32.742	82.043			
Toplam	106.902	64.619	171.521	1.439	119,1	78

1970 yılından 1975 yılına kadar geçen beş yıllık sürede kazanın nüfusu 28,159 artmıştır. Bu artışın 24530'u şehirde, 3629'u köylerde olmuştur.

1975 yılında Denizli şehrine bağlı 6 köy vardır. Bu 61 köyün nüfusu 45.900 olup, bunun 22562'si erkek, 23338'i kadındır. Honaz bucağının ise bu yılda 18 köyü mevcuttur. Honaz bucak merkezinin 5358 mevcudu olup bu nüfusun 2709'u erkek, 2649'u kadındır. Bağlı 18 köyün nüfusu 13.361 olup, bunun 6606'sı erkek, 6755'i kadındır⁶⁶.

Denizli kazasının 12 Ekim 1980 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁶⁷.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	72.427	35.130	107.557			
Kadın	62.946	36.058	99.004			
Toplam	135.373	71.188	206.561	1.439	143,5	79

1975'ten 1980' yılına kadar geçen beş yıllık sürede Denizli kazasının nüfusu 35040 artmıştır. Bu artışın 28471'i şehirde, 6569'u köylerde gerçekleşmiştir. 1980

⁶⁴ 1970 İdari Bölünüş, s.182

⁶⁵ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, 26.10.1975-Denizli, Ankara, 1978, s.5

⁶⁶ B.D.İ.E, *Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş 26.10.1975*, Ankara, 1977, s.4-5

⁶⁷ B.D.İ.E, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Yönleri 12.10.1980, 20-Denizli*, Ankara, 1983, s.5

yılında Denizli şehrine bağlı 61 köy mevcuttur. Bu 61 köyün nüfusu 51641'dir. Bu nüfusun 25431'i erkek, 26210'u kadındır. Honaz bucağının 18 köyü mevcuttur. Honaz bucak merkezinin 5714 nüfusu olup; bunun 2899'u erkek, 2815'i kadındır. Bağlı 18 köyün nüfusu ise 13833 olup, bunun da 6800'u erkek, 7033'ü kadındır⁶⁸.

1980'li yıllardan itibaren Denizli bir sanayileşme sürecine girmiş ve bu süreç Denizli'de hızlı bir nüfus artışına sebep olmuştur. Dışarıdan büyük göçler almaya başlayan Denizli kenti metropol görünümü almaya başlamıştır.

Denizli kazasının 20 Ekim 1985 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁶⁹.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Alan (km ²)	Yoğunluk (kişi/km ²)	Köy sayısı
Erkek	89.305	40.914	130.219			
Kadın	79.825	41.374	121.199			
Toplam	169.130	82.288	251.418	1.439	174,4	78

1980'den 1985 yılına kadar geçen 5 yıllık sürede kazanın nüfusu 44857 artmıştır. Bu artışın 33757'si şehirde, 11040'ı köylerde gerçekleşmiştir.

1985 yılında Denizli şehrine bağlı 60 köy mevcuttur. Bu 60 köyün 61014 nüfusu vardır. Bu nüfusun 30260'ı erkek, 30,754'ü kadındır. Honaz bucağının 18 köyü mevcuttur. Honaz bucak merkezinin 5915 nüfusu olup, bunun 2970 erkek, 2945'i kadındır. Bağlı 18 köyün nüfusu 15359 dur. Bu nüfusun 7684'u erkek, 2675'i kadındır⁷⁰.

Denizli kazasının 1990 yılında cinsiyet itibariyle nüfusu⁷¹.

Cinsiyet	Şehir	Bucak ve köyler	Toplam	Köy sayısı
Erkek	107.556	34.062	141.618	
Kadın	96.562	33.166	129.728	
Toplam	204.118	67.228	271.346	49

⁶⁸ Göst. Yer

⁶⁹ B.D.İ.E, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, 20.10.1985, 20-Denizli, Ankara, 1988, s.4-5; *Denizli İl Envanteri 1985-1994*, s.91

⁷⁰ 1985 Genel Nüfus Sayımı, s.4-5

⁷¹ T.C.B.D.İ.E; *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler- Denizli*, Ankara, 1997, s.64

1990 yılı sayımlarında Honaz bucağı Denizli kaza nüfusu içerisinde yer almamaktadır. Honaz bucağı 1987 yılında ilçe statusüne çıkarılmış⁷² ve Denizli'den koparılmıştır. Honaz'a 18 adet köy bağlanmıştır. Yine 1990 yılı sayımlarında Denizli'nin bir köyü olan Akköy, sayıma dahil edilmemiş, ayrı bir ilçe muamelesi görmüştür. Ancak Akköy'ün ilçe yapılarak Denizli kazasından ayrılması 1991 yılında olmuştur⁷³. Akköyle 12 adet köy bağlanılmıştır. Honaz ve Akköy'ün ayrılması ile Denizli kazasının 49 adet köyü kalmıştır⁷⁴.

Denizli kazasının Cumhuriyet sonrası sayımlarda cinsiyet itibariyle nüfusu⁷⁵.

Yıllar		1926	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Şehir	E		8.061	8.596	10.470			15.958		36.661	45.207	57.601	72.427	89.305	107.556
	K		7.726	8.251	8.991			13.951		27.670	37.165	49.301	42.946	79.825	96.562
	T		15.787	16.847	19.461	20.162	22.017	29.909	48.925	64.331	82.372	106.902	135.373	169.130	204.118
Bucak ve köyler	E		11.653	18.203	18.077			26.718		26.133	29.062	31.877	35.130	40.914	34.062
	K		14.376	20.987	207.365			28.338		28.280	31.928	32.742	36.058	41.374	33.166
	T		26.029	39.190	38.813	45.262	50.918	55.056	47.901	54.413	60.990	64.619	71.188	82.288	67.228
Toplam	E	17.034	19.714	26.799	28.547			42.676		62.794	74.269	89.478	107.557	130.219	141.618
	K	19.042	22.102	29.238	29.727			42.289		55.950	69.093	82.043	99.004	121.199	129.728
	T	36.076	41.816	56.037	58.274	65.424	72.935	84.965	96.826	118.744	143.362	171.521	206.561	251.418	271.346
Alan (km ²)		1.540	1.540	1.540	1.753	1.753	2.111	1.413	1.439	1.439	1.439	1.439	1.439		
Yoğu.		27,1	36,4	37,8	37,3	41,6	40,2	68,5	82,5	99,6	119,1	143,5	174,7		
Köy sayısı		82	92	93	94	93	92	76	75	77	79	79	78	49	

2. Yaş Grupları İtibariyle Nüfus

Yaş grupları itibariyle nüfus incelemesi sadece Denizli şehri için yapılmış ve 1935 ile 1945 yılları incelenmiştir.

⁷² Yıldız Denizli, s.288

⁷³ Yıldız Denizli, s.273

⁷⁴ Sosyal Göstergeler-Denizli, s.64

⁷⁵ T.C. Devlet Salnâmesi 1926-27, s.860; 28 Teşrinvevel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s.84; 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.VI, 1940 Genel Nüfus Sayımı, s.184; 1959 İstatistik Yıllığı, s.46-47; 1950 Umumi Nüfus Sayımı, s.13,34,144,145; 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.158-159; 1960 Genel Nüfus sayımı, s.XV, XLVII; 1965 Genel Nüfus Sayımı, s.200; 1970 Genel Nüfus Sayımı, s.33; 1975 Genel Nüfus Sayımı, s.4-5; 1980 Genel Nüfus Sayımı, s.5; 1985 Genel Nüfus Sayımı, s.4-5; Sosyal Göstergeler-Denizli, s.64

Denizli şehrinin 1935 yılında yaş grupları ve cinsiyet itibariyle nüfusu⁷⁶.

Yaş grubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	1.052	989	2.041
5-9	1.128	1.097	2.225
10-14	1.028	893	1.921
15-19	729	462	1.191
20-24	992	704	1.696
25-29	853	762	1.615
30-34	779	634	1.413
35-39	504	513	1.017
40-44	426	528	954
45-49	317	395	712
50-54	272	427	699
55-59	225	289	514
60-64	218	346	564
65-69	160	183	343
70-74	89	151	240
75-79	41	40	81
80-84	17	46	63
85-89	3	15	18
90-94	3	22	25
95+	1	7	8
Meçhul	2	3	5
Toplam	8.839	8.506	17.345

1935 yılı Denizli şehir nüfusuna bakıldığında yaş grupları itibariyle en kalabalık grubun 5-9 yaş grubu olduğu görülmektedir. Şehirdeki nüfusun diğer bir özelliği 35 yaşın altındaki nüfusta, erkek nüfusun, kadın nüfusdan fazla oluşudur. Ancak

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Denizli vilayeti-Cilt 17*, İstanbul, 1937, s.19

35 yaşın üstündeki nüfusta ise kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz Milli Mücadele ve daha önceki savaşlar döneminde erkek nüfusun askere alınması ve geri dönmemesinin sonucudur.

Denizli şehrinin 1945 yılında yaş grupları ve cinsiyet itibariyle nüfusu⁷⁷.

Yaş grubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	957	975	1.932
5-9	1.054	995	2.049
10-14	1.375	1.190	2.565
15-19	1.430	1.071	2.501
20-24	937	723	1.660
25-29	478	468	946
30-34	924	732	1.656
35-39	848	724	1.572
40-44	711	652	1.363
45-49	535	491	1.026
50-54	367	476	813
55-59	285	329	614
60-64	209	354	363
65-69	148	183	331
70-74	112	181	293
75-79	46	68	114
80-84	24	56	80
85-89	6	18	24
90-94	2	12	14
95-99	-	2	2
Meçhul	8	6	14
Toplam	10.456	9.706	20.162

⁷⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Denizli İli, Cilt-19*, Ankara, 1949, s.22

1935 yılında en kalabalık grubun 5-9 yaş arası olduğu Denizli şehrinde bu durum 1945 yılında değişmiş ve en kalabalık yaş grubu, 10-14 yaş grubu olmuştur. Bu yılda; 50 yaşın altındaki nüfusta erkek nüfusun baskın 50 yaşın üstündeki de nüfusta ise kadınların baskın olduğu görülmektedir. Bu durum kadınların yörede daha uzun yaşamakta olduğunu göstermekle beraber, savaşların erkek nüfusu etkilediğini göz ardı etmemek gereklidir. 1935 yılı ile karşılaştırıldığında erkek nüfusun azlığı 35 yaştan, 50 yaşa çıkmıştır.

3. Mensup Olunan Din İtibariyle Nüfus

Denizli kazasının 1927 yılında mensup olunan dine göre nüfusu⁷⁸.

Dinler		İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Diğer dinler
Şehir	E	8.501	3	3	3	-	-	1	-
	K	7.720	4	-	-	-	2	-	-
	T	16.221	7	3	3	-	2	1	-
Bucak ve köyler	E	11.653	-	-	-	-	-	-	-
	K	14.376	-	-	-	-	-	-	-
	T	26.029	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	E	20.154	3	3	3	-	-	1	-
	K	22.096	4	-	-	-	2	-	-
	T	42.250	7	3	3	-	2	1	-

1927 yılında Denizli kazasında 16 kişi gayri-müslimdir. Bu gayri-müslimlerin tamamı Denizli şehrinde yaşamaktadırlar. Milli Mücadele öncesi sayıları binlerle ifade edilen bu azınlıklar Milli Mücadele döneminde Denizli'yi terk etmişlerdir. Azınlıklardan Ermeniler ise hiç kalmamıştır.

⁷⁸ 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s.100

Denizli şehrinin 1935 yılında mensup olunan dine göre nüfusu⁷⁹.

Dinler	İslam	Hristiyan	Husevi	Diğer
Erkek	8.834	1	3	1
Kadın	8.506	-	-	-
Toplam	17.340	1	3	1

1935 yılına gelindiğinde Denizli'de yaşayan gayr-i müslim sayısı 5'e düşmüştür. Bu beş kişide muhtemelen, şehirdeki ticari bağlantıları sebebiyle veya memuriyet görevlerinden dolayı kalmaktadır.

Denizli şehrinin 1945 yılında mensub olunan dine göre nüfusu⁸⁰.

Dinler	İslam	Hristiyan	Musevi
Erkek	10.443	10	3
Kadın	9.704	2	-
Toplam	20.147	12	3

Şehirdeki gayri-müslim sayısında 1935 yılına göre bir artış vardır. Bu artışın şehrin ticari hayatındaki gelişmelerle doğru orantılı olduğunu söyleyebiliriz.

4. Doğum Yerleri İtibariyle Nüfus

Denizli kazasının 1927 yılında doğum yerlerine göre nüfusu⁸¹.

Uyruğu		Türk	Alman	Bulgar	Macar	İtalyan
Şehir	Erkek	8.052	1	3	2	3
	Kadın	7.721	-	2	-	3
	Toplam	15.773	1	5	2	6
Bucak ve köyler	Erkek	11.653	-	-	-	-
	Kadın	14.376	-	-	-	-
	Toplam	26.029	-	-	-	-
Toplam	Erkek	19.705	1	3	2	3
	Kadın	22.097	-	2	-	3
	Toplam	41.802	1	5	2	6

⁷⁹ 1935 Genel Nüfus Sayımı-Denizli vilayeti, s.24 (Hristiyan dinine mensub olan kişi Ortodoks mezhebindedir.)

⁸⁰ 1945 Genel Nüfus Sayımı-Denizli İli, s.22

⁸¹ 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s.115

Denizli şehrinde 1927 yılında Türk uyruklu olmayan 14 kişi vardır. Bu kişiler, mensup olunan dine göre nüfus bölümünde açıklandığı üzere şehirde ticari bağlantı amaçlı kalan kişilerdir.

Denizli kazasının 1935 yılında doğum yerlerine göre nüfusu⁸².

Doğum yeri		Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye'de doğanlar	Denizli kazasında doğanlar	5.612	6.427	12.039
	Denizli ilinin başka ilçesinde doğanlar	1.477	795	2.272
	Başka ilde doğanlar	1.207	723	1.930
Toplam		8.296	7.945	16.241
Başka ülkelerde doğanlar	Arnavutluk	9	8	17
	Avusturya	1	-	1
	Bulgaristan	42	32	74
	Çekoslavya	2	-	2
	Fransa	2	-	2
	İngiltere	2	-	2
	İtalya	6	3	9
	Macaristan	-	1	1
	Romanya	2	2	4
	Rusya	4	4	8
	Yugoslavya	121	150	271
	Yunanistan	324	344	668
	İran	2	-	2
	Irak	2	5	7
	Suriye	9	5	14
Diğer	9	2	11	
Meçhul	6	5	11	
Toplam		543	561	1.104

⁸² 1935 Genel Nüfus Sayımı-Denizli vilayeti, s.25

Denizli şehrinin nüfusuna bakıldığında çoğunluğun Denizli kazası içerisinde doğanlar olduğu görülmektedir. Başka ülkelerde doğanlara bakıldığında ise en yüksek oranlar Balkan ülkeleri doğumlulardır. Özellikle Yunanistan doğumlular oldukça kalabalıktır. Bu nüfus, Milli Mücadele'den sonra nüfus mübadelesi yoluyla Denizli'ye yerleştirilen nüfustur.

Denizli kazasının 1945 yılında doğum yerlerine göre nüfusu⁸³.

Cinsiyet	Erkek	Kadın	Toplam	
Türkiye'de doğanlar	Denizli kazasında doğanlar	6.396	7.169	13.565
	Denizli ilinin başka ilçesinde doğanlar	1.595	977	2.572
	Başka ilde doğanlar	2.024	1.072	3.096
Toplam		10.015	9.218	19.233
Başka ülkelerde doğanlar	Almanya	2	-	2
	Arnavutluk	1	4	5
	Bulgaristan	53	82	135
	Romanya	13	7	20
	Rusya	6	4	10
	Yugoslavya	69	63	132
	Yunanistan	277	310	587
	Hicaz	6	5	11
	Irak	1	-	1
	Suriye	10	4	14
	Mısır	-	2	2
	Diğer	3	5	8
Meçhul	-	2	2	
Toplam		441	488	929

Başka bir ülkede doğupta Denizli şehrinde yaşayan nüfus 1935 yılına göre azalmıştır. Bu azalmanın sebebi bu göçmenlerin, özellikle İzmir gibi daha büyük şehirlere göç etmesi olabilir.

⁸³ 1945 Genel Nüfus Sayımı-Denizli İli, s.22

5. Konuşulan Ana Dil İtibariyle Nüfus

Denizli kazasının 1927 yılında konuşulan ana dile göre nüfusu⁸⁴.

Konuşulan diller		Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Fransızca	Yahudice	Çerkeze	Kürtçe	Tatarca	Arnavutca	Bulgarca	Diğer diller
Şehir	E	7.859	34	-	-	3	-	2	-	1	3	135	-	11	1	12
	K	7.658	38	1	-	2	-	2	-	-	1	4	-	11	2	7
	T	15.557	72	1	-	5	-	4	-	1	4	139	-	22	3	19
Bucak ve köyler	E	11.616	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	31	3	-	1
	K	14.358	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	6	-	-
	T	25.974	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	42	9	-	1
Toplam	E	19.475	34	-	-	3	-	2	-	1	3	137	31	14	1	13
	K	22.016	39	1	-	2	-	2	-	-	1	4	11	17	2	7
	T	41.531	73	1	-	5	-	4	-	1	4	141	42	31	3	20

1927 yılında; tabloda görüldüğü üzere Türkçe'nin yanısıra birçok yabancı dil konuşulmaktadır. Konuşulan bu yabancı diller, kaza içerisindeki etnik grupları ve bu grupların nüfusça miktarını da göstermektedir.

Denizli şehrinin 1935 yılında konuşulan ana dile göre nüfusu⁸⁵.

Konuşulan diller	Türkçe	Arapça	Arnavutça	Bulgarca	Çerkeze	İspanyolca	Kürtçe	Rumca	Sırpça	Yahudice	Diğer diller
Erkek	8.780	2	2	4	1	1	25	30	-	2	2
Kadın	8.481	-	1	1	1	1	1	19	2	-	-
Toplam	17.251	2	3	5	1	1	26	49	2	2	2

⁸⁴ 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s.108

⁸⁵ 1935 Genel Nüfus Sayımı-Denizli Vilayeti, s.24

Denizli şehrinin 1945 yılında konuşulan ana dile göre nüfusu⁸⁶.

Konuşulan diller	Türkçe	Almanca	Arnavutça	Bulgarca	Rumca	Kürtçe	Diğer
Erkek	10.416	1	2	1	2	30	4
Kadın	9.673	-	5	-	1	27	-
Toplam	20.089	1	7	1	3	57	4

1927 yılından itibaren konuşulan dil sayısında ve bu dili konuşan sayısında giderek düşüş yaşanmıştır. 1927'de 15 ten fazla dil konuşulurken bu sayı 1945'te 7'ye düşmüştür. Yine 1927 yılında Denizli şehrinde Türkçe dışında dil kullanan nüfus sayısı 272 iken, bu sayı 1945'te 73'e düşmüştür.

6. Meslekler İtibariyle Nüfus

Denizli kazasının 1927 yılında mesleklere göre nüfusu⁸⁷.

Meslekler	Çiftçi	Sanayi	Ticaret	Selbest	Memur	Hakimler	Ordu	PTT	Muhtelif M.	Meslekler Top.	Mesleksiz	
Şehir	E	1.238	1.386	777	150	213	47	749	26	56	4.642	3.419
	K	218	58	59	46	2	-	-	-	66	449	7.277
	T	1.456	1.444	836	196	215	47	749	26	122	5.091	10.696
Bucak ve köyler	E	4.344	176	76	94	16	-	4	8	136n	4.854	6.799
	K	3.024	39	19	8	2	-	-	-	45	3.137	11.239
	T	7.368	215	95	102	18	-	4	8	181	7.791	18.038
Toplam	E	5.582	1.562	853	244	229	47	753	34	192	9.496	10.218
	K	3.242	97	78	54	4	-	-	-	111	3.586	18.516
	T	8.824	1.659	931	298	233	47	753	34	303	12.882	28.734

⁸⁶ 1945 Genel Nüfus Sayımı-Denizli İli, s.22

1927 yılında hem şehir merkezinde hem de köylerde nüfusun çoğunluğu tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışan nüfusu sanayi sektörü takip etmektedir. Ancak sanayi sektöründen anlaşılması gereken küçük el tezgahları ve dokuma tezgahlarıdır. Bu yılda işsizlerin sayısı meslek sahibi olanların sayısından fazladır.

Denizli şehrinin 1935 yılında mesleklere göre nüfusu⁸⁸.

Meslekler	Tarım	Sanayi	Ticaret	Nakliye	Umumi idare serbest meslek	Şahsi hizmetler	Mesleksiz
Erkek	687	1.999	652	327	794	18	4.362
Kadın	413	257	17	1	65	94	7.659
Toplam	1.100	2.256	669	328	859	112	12.021

1935 yılına gelindiğinde Denizli şehrinde 1927'ye oranla tarımla uğraşan nüfus azalmış, hizmet ve sanayi dalında uğraşan nüfus çoğalmıştır. Bu gelişim süreci 1945'li yıllara doğru devam etmiştir.

Denizli şehrinin 1945 yılında mesleklere göre nüfusu⁸⁹.

Meslekler	Tarım	Sanayi	Ticaret	Nakliye	Umumi idare serbest meslek	Şahsi hizmetler	Mesleksiz
Erkek	912	2.228	950	396	1.055	13	4.902
Kadın	147	146	24	11	112	38	9228
Toplam	1.059	2.374	974	407	1.167	51	14.130

⁸⁷ 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s.92

⁸⁸ 1935 Genel Nüfus Sayımı-Denizli vilayeti, s.26

⁸⁹ 1945 Genel Nüfus Sayımı-Denizli İli, s.22

7. Sakatlıklar İtibariyle Nüfus

Denizli kazasının 1927 yılında sakatlıklara göre nüfus⁹⁰.

Sakatlıklar		Sağlam	Kör	Sağır ve dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Diğer sakatlıklar
Şehir	E	7.934	11	2	32	12	2	68
	K	7.688	2	5	11	5	-	15
	T	15.622	13	7	43	17	2	83
Bucak ve köyler	E	11.515	12	8	24	27	1	66
	K	14.331	8	6	14	4	-	13
	T	25.846	20	14	38	31	1	79
Toplam	E	19.449	23	10	56	39	3	134
	K	22.019	10	11	25	9	-	28
	T	41.468	33	21	81	48	3	162

1927 yılında Denizli kazasında 348 adet sakat nüfus bulunmaktadır. Bu sakat nüfus kaza nüfusunun %0,84'ünü meydana getirmektedir. Bu sakat nüfusa cinsiyet itibariyle bakıldığında erkek nüfusta sakatlık oranının kadınlara göre yüksek olduğu görülmektedir. Bunun sebebi hiç şüphesiz Milli Mücadele'de erkeklerin savaşa katılması ve savaşta yaralanmasıdır.

Denizli şehrinin 1935 yılında sakatlıklara göre nüfusu⁹¹.

Sakatlık-lar	Kör	Sağır ve dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Kötürüm	Müteaddit	Diğer sakatlıklar
Erkek	20	29	78	52	11	9	-	3
Kadın	17	22	44	13	4	5	-	3
Toplam	37	51	122	65	15	14	-	6

⁹⁰ 1927 Umumi Nüfus Tarihi, s.100

⁹¹ 1935 Genel Nüfus Sayımı-Denizli vilayeti, s.33

Denizli şehrinin 1945 yılında sakatlıklara göre nüfusu⁹².

Sakatlıklar	Kör	Sağır ve dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Kötürüm	Müetaddit	Diğer sakatlıklar
Erkek	3	7	23	20	3	1	-	-
Kadın	-	9	22	6	2	1	1	-
Toplam	3	16	55	26	5	2	1	-

1945 yılına gelindiğinde 1927 yılına göre sakat nüfus sayısı azalmıştır. Milli Mücadele ve daha önceki savaşlarda sakat kalan nüfus bu tarihlere kadar vefat etmiş olmalıdır. Sakat nüfusun azalma sebebi budur.

8. Medeni Hal İtibariyle Nüfus

1935 tarihinde Denizli şehrinde 8756 bekar, 6758 evli, 1731 dul, 89 boşanmış nüfus mevcuttur⁹³. Özellikle dul nüfusta kadınların sayısı çok fazladır. Bunun sebebi kadınların kocalarını savaşlarda kaybetmiş olmalarıdır.

Denizli şehri nüfusunun 1935 yılında din ve medeni hale göre durumu⁹⁴.

Dinler	Cinsiyet	Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul	Toplam
İslam	Erkek	5.160	3.516	129	23	6	8.834
	Kadın	-	1	-	-	-	1
Hristiyan	Erkek	-	1	-	-	-	1
	Kadın	-	-	-	-	-	1
Musevi	Erkek	2	1	-	-	-	3
	Kadın	-	-	-	-	-	-
Diğer dinler	Erkek	-	1	-	-	-	1
	Kadın	-	-	-	-	-	-

⁹² 1945 Genel Nüfus Sayımı-Denizli İli, s.22

⁹³ 1935 Genel Nüfus Sayımı-Denizli vilayeti, s.35

⁹⁴ Göst. Yer.

Evli olan gayri-müslim erkekler şehirde ticaret bağlantıları olan kişiler olmalıdır. Aileleri Denizli'de oturmamaktadır.

Denizli şehri nüfusunun 1945 yılında medeni hale göre durum⁹⁵.

Medeni hal	Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul
Erkek	5.930	4.351	143	24	8
Kadın	4.224	3.873	1.509	83	17
Toplam	10.154	8.224	1.652	107	25

C. DENİZLİ'DE NÜFUS HAREKETLERİ

1. Doğum, Ölüm, Evlenme, Boşanma

Denizli kazasındaki nüfus hareketlerine bakıldığında anormal bir durumla karşılaşmamaktadır. Sadece 1914 yılında ölüm sayısında bir artış olmuştur ki, bunun sebebi bu yılda yaşanmış olan kolera salgınıdır. Ayrıca bu salgında birçok aile göç etmiştir⁹⁶.

Denizli kazasında 1892-1926 yılları arası nüfus hareketleri⁹⁷.

Yıl		1892	1893	1894	1895	1926
Evlilik		486	551	387	356	304
Doğum	Erkek	529	707		405	119
	Kız	502	722		348	130
	Toplam	1.031	1.429	1.066	753	249
Ölüm	Erkek	403	479		245	61
	Kadın	398	427		173	117
	Toplam	801	906	435	418	178
Boşanma			58		58	

⁹⁵ 1945 Genel Nüfus Sayımı-Denizli ili, s.22

⁹⁶ Cevdet ŞEMSİOĞLU "Denizli'nin Meşhur Eski Olayları", *Tarihi Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.115-117

⁹⁷ H.1311 A.V.S, S.348; H.1312 A.V.S, s.354; H.1313 A.V.S, s.334; H.1314 A.V.S, s.334; T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927, s.860

Denizli kazasında 1968-1995 yılları arasındaki evlilik sayıları⁹⁸.

Yıl	1968	1972	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Yapılan evlilik	653	628	1122	909	1023	1173	1169	1333	1715	1749	1889	1742	1921	1743	2107	2406	2408

Denizli kazasında nüfusun artışıyla doğru orantılı bir şekilde evlilikler yaşanmıştır.

Denizli kazasında 1938-1949 yılları arasında ölümler⁹⁹.

Yıl	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Ölüm	537	527	559	498	577	520	544	402	400	395	494	394	483	509

Denizli kazasında 1952-1994 yılları arasında cinsiyet itibariyle ölümler¹⁰⁰.

Yıllar	Şehir			Bucak ve köyler			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1952							294	257	551
1953							285	233	518
1954							274	252	526
1955							340	300	640
1956							320	279	599
1958	212	189	401	58	43	101	270	232	502
1967							378	277	655
1970							396	287	683
1974							431	264	695
1976	357	298	655	100	69	163	473	385	858
1977	371	310	681	122	67	189	493	377	870
1978	310	279	589	100	67	167	410	346	756
1979	351	247	598	103	77	180	454	324	778
1989	441	345	786	99	63	162	540	408	948
1990	457	377	834	125	76	201	582	453	1.035
1991	449	389	838	131	64	195	580	453	1.033
1992	385	325	710	218	133	351	603	458	1.061
1993	426	296	722	185	140	325	611	436	1.047
1994	476	328	804	198	121	319	674	449	1.123

⁹⁸ Evlenme İstatistiği, 1968, Ankara, 1969, s.2; Evlenme İstatistikleri 1972, Ankara, 1973, s.2; Evlenme İstatistikleri 1975, Ankara, 1977, s.2; Evlenme İstatistikleri 1976, Ankara, 1978, s.2, Evlenme İstatistikleri 1977-1978-1979, Ankara, 1981, s.1; B.D.İ.E, Evlenme İstatistikleri 1980, Ankara, 1982, s.1; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli, s.73

⁹⁹ T.C.B.İ.U.M, Nüfus Hareketleri İstatistiği, Evlenme, Boşanma ve Ölümler, 1938-1951 Ankara, 1953, s.65, 250-251

¹⁰⁰ T.C.B.İ.U.M, Vilayet Merkezlerindeki Ölümler 1952-1956, Ankara, 1960, s.5; T.C.B.İ.U.M, Vilayet ve Kaza Merkezlerindeki Ölümler 1957-1958, Ankara, 1959, s.7, D.İ.E, Hayati İstatistikler, İl ve İlçe Merkezlerinde Ölümler 1967, Ankara, 1969, s.15; D.İ.E, Hayati İstatistikler İl ve İlçe Merkezlerinde Ölümler 1974, Ankara, 1977, s.17; Ölüm İstatistikleri 1976, İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1979, s.13; Ölüm İstatistikleri 1977, İl ve İlçe Merkezlerinde Ankara, 1981, s.13, Ölüm İstatistikleri 1978 İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1981, s.13; Ölüm İstatistikleri 1979 İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1991, s.13; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli, s.78

Kazada yaşanan ölüm olaylarında ani yükselmeler yada ani düşüşler yoktur. Nüfusun artışına göre ölüm olayları da artmıştır. Kazada erkek ölüm oranı, kadın ölüm oranına göre yüksektir.

2. Göç ve İskan

Denizli kazasına yapılan iskanlar Milli Mücadele döneminde başlamış ve daha sonra da Lozan Barış Antlaşması gereği nüfus mübadelesi yoluyla yapılmıştır.

İlk olarak 1921 tarihinde 134 erkek, 135 kadın olmak üzere 269 kişi Denizli'ye yerleştirilmiştir. 1924'te ise daha büyük bir grup Denizli'ye iskan edilmiştir. Bu tarihte 1123 erkek, 1067 kadın olmak üzere 2190 kişi gelmiştir. 1928 yılında da 125 erkek 144 kadın olmak üzere 269 kişi Denizli'ye iskan edilmiştir¹⁰¹. Özellikle Yunanistan'dan mübadele yoluyla gelen bu nüfus İstiklal ve Sevindik mahallelerine yerleştirilmiştir¹⁰².

Denizli'ye ikinci büyük muhacir yerleşimi 1951-52 yıllarında gerçekleşmiştir. Bulgaristan kökenli olan bu muhacirler devletin Sevindik mahallesinde yaptırdığı lojmanlara yerleşmiştir¹⁰³. Bulgaristan kökenli muhacirlerin ikinci dalgası 1989'da gelmiştir. Bu muhacirler şehrin değişik bölgelerine iskan edilmiştir.

1983 yılında yapılan aile anketlerine göre Denizli şehrinde oturan nüfusun sadece %45'i merkez ilçe doğumludur. O halde %55 nüfus Denizli'ye göç yoluyla gelmiştir. Bu oranın %35,5'i il içi göçle, %18,5'i il dışı göçle, %1'i ise yurt dışı göçle Denizli'ye gelmiştir.

Denizli'ye gelen göçün %7,7'si il dışı köylerden yapılmıştır. il içindeki köylerden gelenler ise %30 oranındadır. Buna göre Denizli şehrindeki aileler %37,7 oranında köy kökenlidir. İl dışı kentlerden göç edenler %20,5 il içi kentlerden (İlçe merkezleri) göç edeneler ise %21,7 oranındadır. Buna göre Denizli şehri nüfusunun %42,2'si kent kökenlidir. Tüm bu oranlar göz önünde bulundurulursa Denizli şehrinde yerlilerin oranı %20,1'dir. İldışı ve yurt dışından gelen göç toplamı ise %30,4'tür¹⁰⁴.

¹⁰¹ T.C. B.İ.U.M, *İstatistik Yıllığı, Üçüncü Cilt 1930*, Ankara, 1930, s.100, T.C.B.İ.U.M, *İstatistik Yıllığı İkinci Cilt 1929*, Ankara, 1929, s.64

¹⁰² *Denizli Analitik Etüd 1990*, s.24

¹⁰³ *Abdulgaffar Nemutlu*, (D.1937-Denizli)

¹⁰⁴ *Etüd 1990*, s.23

Denizli şehrine il içinden gelen göçler ağırlıklı olarak Çal, Acıpayam, ve Tavas ilçe merkezleri ile bu ilçelerin köylerinden gelmektedir. Bu göçün %21,55'i Çal'dan, %18,56'sı Acıpayam'dan, %17,36'sı Tavas'tan yapılmaktadır. Göç dördüncü ağırlıklı olarak merkeze bağlı köylerden olmaktadır ki bu göçün oranı %16,76'dır. İl dışı göçün en önemli kısmını ise atamalar oluşturmaktadır. Atamaların toplam göç içindeki payı %32,63'tür. İş bulma amaçlı göçler ise yakın çevreden; özellikle Burdur, Afyon ilçe ve köylerinden olmaktadır. Bu tarz göçün toplam göç payı içindeki oranı %25'tir. İş bulma amaçlı göçün %10,52'lik oranı ise uzak, özellikle Doğu Anadolu illerindedir. Bu oran içinde Ağrı, Kars, Muş ve Erzurum'dan gelen aileler çoktur¹⁰⁵.

İlçe merkezleri ve merkez ilçenin köylerinden gelen nüfus, ilk yerleşim yeri olarak şehrin batı ve kuzeyindeki mahalleler olan Deliktaş, Dokuzkavaklar, Kirişhane, Pelitlibağ ile güneydoğudaki Karaman, Akkonak, Bakırlı mahallelerini seçmektedirler. Atanarak gelen memur kesim ise; ilk yerleşim yeri olarak Saraylar, Muratdede, Topraklık, Saltak, Kuşpınar, Atalar ve Çaybaşı mahallelerini seçmektedirler. Uzak illerden iş bulma amaçlı gelen nüfustan özellikle Ağrı'lı olanlar Esentepe ve Karşıyaka mahallelerinde toplanmışlardır. Diğer vilayetlerden gelenler ise Yeşilyurt, Yenimahalle, Sevindik, Dokuzkavaklar mahallelerine yoğun olarak yerleşmişlerdir.

Yurt dışından gelen göç ise Kurtuluş Savaşı yıllarında özellikle Yunanistan'dan mübadele yoluyla gelen nüfustur. Bu nüfus İstiklal ve Sevindik mahallelerine iskan edilmiştir.

Şehir içi yer değiştirmeler ise daha çok Delikliçınar, Esentepe, Saltak, Çömleksaz ve Karcı Yolu kooperatif evleri gibi prestij mahallesi, ya da sosyal konut kooperatifi konutlarının bulunduğu şehir çevresinde olmaktadır¹⁰⁶.

D. DENİZLİ ŞEHİR NÜFUSUNUN SOSYAL ve EKONOMİK YÖNLERİ

1. Nüfusun Sosyal Yapısı

Denizli şehir nüfusunun sosyal yapısı; tarım tabanı, küçük imalat ve ticaretten, farklılaşmış bir sanayi yapısına ve hizmetlerde ihtisaslaşmaya dönüştükçe sosyal gruplarda değişim meydana gelmiştir. Esnaf, dokumacılar, büyük sanayiciler,

¹⁰⁵ *Denizli Analitik Etüd 1983*, s.12

¹⁰⁶ *Etüd 1990*, s.23-24

holdingler, emlakçılar, yapı malzemesi üretim ve dağıtımçıları ile yapı müteşebbisleri ve bunların yanında teknik elemanlarda bu değişimle birlikte kontrol grupları arasına girmişlerdir. Emlakçı ve yapı müteşebbislerinin kontrolü kentin biçimlenmesine yön verecek güçtedir¹⁰⁷.

Eski kent dokusunun yenileştiği yörelerde belirlenen farklı sosyal tabakalaşma mahalle birimleri itibariyle homejen bir yapı göstermemektedir. Yerlilerin ağırlıkta olduğu merkezi mahallelere sokulmuş ve göç almış yörelerde farklılıklar görülmektedir. Çevre mahallelerde ise kente gelen göç meslek-gelir-eğitim göstergeleri itibariyle homojen bir yapı göstermektedir. Kuzeydoğu çevre mahalleler ile batıdaki eski mahallelere ve hatta köylere gelen göç işçi ve hizmet personeliyle; büyük aile yapısı ve düşük gelir limitiyle ortaya çıkmaktadır. Ortalama aile büyüklüğünün 1983'te 4,28 olduğu Denizli'de bu mahalleler bu oranın üstüne çıkmaktadırlar. Yerli nüfusun bulunduğu mahallelerde meslek ve gelir açısından üst tabakalaşma belirgindir. Merkez mahalleler ile güney kesmi kaplayan bu bölgelerde, aile büyüklüğü 3 dolaylarındadır. Bu bölgelerde çekirdek ailelerin oranı %100'lere çıkmaktadır. Şehrin prestij mahalleleri, Hastane çevresi, Çaybaşı-Lise ve Atatürk Bulvarı'nın bulunduğu kesimlerdir. Ayrıca İstiklal mahallesinde ayrı bir nüveleşme görülmektedir. Bu mahallelerde serbest meslek, müteşebbis ve üst düzeyde yönetici meslekler yoğunlaşma göstermektedir¹⁰⁸.

2. Nüfusun Ekonomik Yapısı

1985 yılı sayımına göre Denizli şehir nüfusunun yaşlar itibariyle dağılımı şöyledir: 0-14 yaş arası %34,32, 14-65 yaş arası %59,59, 65 ve üstü yaş ise %6,09 dur¹⁰⁹. Bu grublardan 14-65 yaş arası, yani nüfusun %59,59'luk kesimi iktisaden faal olabilecek seviyededir. Ancak bu nüfusun sadece %43'ü iktisaden faaldır. 14-65 yaş arası grubunun, faal olmayan kesiminin dağılımı şöyledir; Bu kesimin %1,2'si işsiz, %5,54'ü rantiyeci, %37,32'si ev kadını, %12,94'ü öğrencidir¹¹⁰.

İktisaden faal olan gruba bakıldığında Denizli şehrinde bu grubun çalışan oranının yıllar itibariyle farklılaştığını görürüz. 1970 yılında şehir nüfusunun %61,9'u iktisaden faal olabilecek gruptadır. Ancak toplam 60323 kişilik şehir nüfusunun ancak

¹⁰⁷ Etüd 1990, s.25-26

¹⁰⁸ Etüd, s.26

¹⁰⁹ Etüd, s.24

¹¹⁰ Etüd, s.27

26393'ü çalışmaktadır. Bu da şehir nüfusunun %43,75'i demektir. 1975 yılında ise iktisaden faal olabilecek grubun ancak %33'ü iktisaden faaldir ki bu da 35473 gibi bir nüfus yapmaktadır¹¹¹.

Nüfusun ekonomik yapısına merkez kaza çapında baktığımızda ise 1980 yılında iktisaden faal olabilecek 96527 nüfustan 49499'ü iktisaden faaldir. Bu iktisaden faal nüfusun 42000'i erkek, 7499'u kadındır. Bu yılda iktisaden faal olmayan 10909 erkek 35594 kadın mevcuttur. 1727 erkek, 257 kadın emekli olup, 30123 kadında ev hanımıdır. 6358 erkek, 4713 kız olmak üzere toplam 11071 kişide öğrenci konumundadır¹¹². Bu rakamları 1985 yılı için değerlendirecek olursak bu yılda iktisaden faal olabilecek 124971 kişi mevcut olup, bunun 59,888'i iktisaden faaldir. İktisaden faal bu nüfusun 50958'i erkek, 8930'u kadındır. Bu yılda iktisaden faal olmayan 15572 erkek, 49428 kadın mevcuttur. 3805 erkek, 673 kadın emekli olup, 41931 kadın da ev hanımıdır. 8682'i erkek, 6468'i kız olmak üzere toplam 15150 kişide öğrenci konumundadır¹¹³.

Yıllara göre Denizli şehrinde iktisaden faal nüfusun sektörlere dağılımı¹¹⁴.

Sektör adı	1955	1960	1965	1970	1975	1983
Tarım (%)	14,0	6,5	6,7	6,4	15,9	4,71
İstihraç (%)	0,3	0,1	0,1	-	0,12	-
İmalat (%)	32,4	22,8	21,7	25,5	23,48	30,28
İnşaat (%)	4,4,	6,9	6,6	7,3	9,69	7,44
Ticaret (%)	9,0	7,6	6,5	12,4	10,14	21,59
Ulaştırma (%)	5,8	4,0	4,4	5,1	4,99	5,46
Mali Kurum b. (%)	1,1	0,9	1,2	2,5	2,72	1,49
Toplumsal ve kişisel hizmetler (%)	15,0	12,4	14,2	37,2	28,21	27,55
İyi tanımlanamayanlar (%)	18,0	38,8	38,6	3,5	4,76	1,49

Tabloya bakılacak olursa 1955 yılından 1983 yılına kadar tarım sektörünün payı 1/3 oranında azaldığı görülmektedir. İmalat sektöründeki sayısal artışa rağmen

¹¹¹ Etüd, 1983, s.16-17

¹¹² 1980 Genel Nüfus Sayımı, s.24-25

¹¹³ 1985 Genel Nüfus Sayım, s.44-45

¹¹⁴ Etüd 1983, s.17

toplamdaki payı 1955'ten bu yana, ticaret ve hizmetlerdeki artışa rağmen neredeyse aynı kalmıştır. İnşaat sektöründe ise zaman içinde bir artış, daha sonra kriz nedeniyle düşme vardır. Ticâret ve turizm faaliyetleri ise önemli oranda yükselmiştir. Hizmet sektöründe de önemli bir artış vardır. 1983 yılı rakamlarında kamusal hizmetler ve toplamda asker nüfus dahil edilmemiştir. Bu sebeple diğer sektörlerin payı, olduğundan daha yüksek görülmektedir. Bu sektörleri üç ana sektör altında toplarsak şöyle bir tablo ortaya çıkacaktır¹¹⁵.

Sektör adı	1955	1960	1965	1970	1975	1983	1983*
Tarım	14,0	6,5	6,7	6,4	15,9	4,7	3,9
İmalat	37,1	29,8	28,4	32,9	33,2	37,7	31,4
Hizmetler	48,9	63,7	64,9	60,7	50,9	57,6	64,7

Temel sektörlerle göre aynı bazlı dağılım gelişmelerine bakıldığında imalat sanayinin 1975'te yükseldiğini, 1983'te tekrar düştüğünü görüyoruz. Buna karşılık hizmetler sektöründe önemli bir artış vardır. Genel kentsel ekonomik yapı gelişimine göre, Denizli şehri, hizmetlerin ağırlık aldığı bir döneme girmiştir¹¹⁶.

İktisaden faal nüfusa oturdukları mahalleler itibariyle bakıldığında; bu nüfusun sektörel dağılımı işyerlerine bağımlı bir yer seçimi özelliği göstermektedir. Hizmet sektörlerinin de çalışanlar merkez kesimlerden güneye doğru yerleşmişlerdir. Şehrin kuzeyi imalat, batısı imalatla birlikte ticaret ve hizmet sektöründe çalışan nüfusla yoğundur. Doğuda; kentin güneyindeki hizmet ağırlıklı mahallelere doğru sokulan, imalat sanayinde çalışanların ağırlık aldığı mahalleler, hizmet sektörüyle eşit ağırlıklı olarak batıya geçmektedir. Ticaretle uğraşan insanların oturduğu yerler ise merkezi çevreleyen kuşaktır. Bu kuşak güneyde Kuşpınar'a atlamaktadır. Bu grubun yüksek gelirleri güneyde yer almışlardır.

1983 yılı için şehrin iktisaden faal olan nüfusuna bakıldığında bu nüfusun yarısının ücretli ve maaşlılar olduğunu görmekteyiz. Kendi hesabına çalışanlar %37

¹¹⁵ Etüd 1983, s.18

* Asker nüfusun hesaba katıldığı dağılım.

¹¹⁶ Etüd 1983, s.18-19

oranında iken işveren durumdaki faal nüfus %4'tür. Aile işletmeleri ise %9 oranındadır¹¹⁷.

1983 yılında Denizli şehrinde mahalleler itibariyle çalışanların statülerine göre dağılımı¹¹⁸.

Mahalleler	Ücretli-Maaşlı (%)	İşveren (%)	Kendi Hesabı (%)	Aile İşletmesi (%)
1. Atalar	100	-	-	-
2. Altıntop	28,6	28,6	42,8	-
3. Akkonak	45,8	4,2	12,5	36,0
4. Bakırlı	55,5	-	22,2	22,2
5. Çaybaşı	55,5	-	44,5	-
6. Değirmenönü	44,5	11,1	33,3	11,1
7. Deliktaş	41,4	-	58,6	12,1
8. Delikliçınar	28,6	28,6	42,8	-
9. Dokuzkavaklar	44,0	-	56,0	-
10. Dükkanönü	25,0	25,0	50,0	-
11. Esentepe	40,0	-	60,0	-
12. Eskimüftü	28,6	28,6	42,8	-
13. Feslikan	85,7	-	14,3	-
14. Günbattı	50,0	16,7	33,3	-
15. Gündoğdu	28,6	14,3	57,4	-
16. Gürcan	60,0	10,-	40,0	-
17. Hatipoğlu	28,6	28,6	42,8	-
18. İstiklal	80,0	-	20,0	-
19. İlbadi	85,7	-	14,3	-
20. Gürpınar	-	-	100,0	-
21. Hacıkaplan	66,7	-	33,3	-
22. Karaman	45,5	9	45,5	-
23. Karşıyaka	68,4	-	31,6	-
24. Kayalık	50,0	-	50,1	-
25. Kiremitçi	80,0	-	20,0	-
26. Kirişhane	53,8	-	46,2	-

¹¹⁷ Etüd 1983, s.19

¹¹⁸ Göst. Yer

27. kuyupınar	50,0	-	50,0	-
28. Kuşpınar	46,7	-	46,7	6,7
29. Musa	40,0	-	60,0	-
30. Muratdede	45,4	9,1	22,7	22,7
31. pelitlibağ	47,1	5,9	23,5	23,5
32. Saltak	41,7	16,6	-	41,7
33. Saraylar	55,5	11,2	22,2	11,1
34. Sevindik	69,2	-	30,8	-
35. Sarıkapı	33,3	11,1	44,4	11,1
36. Sümer	25,5	12,5	62,5	-
37. Topraklık	60,0	10,0	30,0	-
38. Uçancıbaşı	58,3	-	41,7	-
39. Yenimahalle	50,0	-	40,0	10,0
40. Yeşilyurt	31,2	-	37,6	31,2
41. Yücebağ	28,6	28,6	42,8	-
TOPLAM	50,24	3,92	36,74	9,1

Tabloya bakılacak olursa Feslikan, İstiklal, Kiremitçi, ve ilbadı mahallelerinde ücretliler %80-85 oranında yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık kendi hesabına çalışanlar oranı Gürpınar, Musa, Esentepe ve Sümer'de %60'ın altına düşmektedir. İşverenler ise Altıntop, Yücebağ, Hatipoğlu grubu başta olmak üzere Dükkanönü, Saltak, Günbattı mahallelerinde en yüksektir. Aile işletmeleri ise Saltak, Akkonak, Yeşilyurt, Muratdede, Pelitlibağ, Bakırlı mahallesinde yoğunlaşmış vaziyettedir¹¹⁹.

¹¹⁹ Etüd 1983, s.20

II. BÖLÜM

EĞİTİM

A. DENİZLİ'DE CUMHURİYET ÖNCESİ EĞİTİM

Denizli'de eğitim ilk çağlardan beri hızlı bir gelişim göstermiştir. Şehir, bütün ilköğretim boyunca Kaletavas, Pamukkale, Nisa ve Eskişehir'de olduğu üzere Ege Medeniyeti'nin tıp, felsefe ve endüstrisi tesiri altında kalmıştır.

1248'lere doğru Denizli'de, Konya tipi medreseler açılmaya şehirde, Selçuklu yaşama biçimi hüküm sürmeye başlamıştır. 14. asırdan itibaren Bursa ve Manisa gibi, Denizli çevresi de Türk-İslâm kültürünün etkisinde kalmıştır. Ahilik teşkilâtı, Konya Mevleviliği ve Bektaşilik kelâm ve edebi Denizli'ye yerleşmiştir. 18. asırdan itibaren de Rodos, Horzum ve Birgi'de (Aydın) mantık ve hukuk öğrenmiş müderrisler Denizli'de ders vermeye başlamışlardır¹.

Denizli şehri 1686 yılında meydana gelen büyük bir depremden sonra harap olmuş ve halk komşu şehir ve kasabalara göç etmiştir. Bu doğal âfet Denizli'de bir asırdan fazla ilmi faaliyetlerin durmasına sebep olmuştur. 1780-1790 yıllarından itibaren ilmi hareketlilik yeniden başlamıştır².

19. yy'ın başlarından itibaren Denizli önce İzmir sonra da İstanbul'un bilgi cazibesi içine girmiştir. Bu aşamadan sonra öğretimde bilhassa ticaret ve veraset hukukunu hedef tutan medreseler açılmaya başlamıştır. Bu itibarla Musa, Sırakapı, Munlabağ, Kaplanlar, Delikliçınar, Saltak, Kayalık, Topraklık, Gündoğdu, Değirmenönü, Çatalçeşme, Uçancıbaşı mahallelerinde 32'ye yakın medrese açılmıştır³.

1. Medreseler

Denizli'de açılan medreseleri dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar; Musa Efendi Medresesi, Müftüler Medresesi, Müftüler Medresesi'nden yetişen müderrislerin medreseleri ve diğer medreselerdir⁴.

¹ Ahmet Akif TÛTENK "Denizli'de Maarifin İnkışafı Tarihi" *İnanç*, S.102, s.1

² Selami ŞENEL,"Denizli'de Medreseler ve Müftüler Medresesi" *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992 s.62

³ TÛTENK, a.g.m., s.1

⁴ ŞENEL, a.g.b, s.62

a. Musa Efendi Medresesi

Pelitlibağ mahallesinde, Pelitlibağ Camii'nin yanında bulunan bir medreseydi. Medrese, Musa Efendi'nin kayınpederi tahmin edilen Kasapoğlu adında bir zat tarafından yaptırılmıştır. İlk müderrisi Çukur (Cankurtaran) köyünden Musa Efendi'dir. Musa Efendi tahsilini Burdur'daki Çeşmeci Medresesi'nde yaptıktan sonra Yatağan'a gelmiş ve medresesini burada açmıştır. Ancak burada beklediği ilgiyi göremeyince Amasya taraflarındaki bir müderrisin yanına gitmiş ve orada biraz daha tahsil yapmıştır. Bundan sonra Denizli'ye dönüp Pelitlibağ mahallesindeki medreseye yerleşmiştir. Burada sevilen bir insan olmuştur ki Rum halktan bile bazıları sohbetine katılmışlardır. Musa Efendi 1839'da vefat etmiştir. Bundan sonra medresesi kimin idare ettiği meçhûldür. Ancak derlenen bilgilere göre damadı Pepeyi Ahmet Efendi ve torunu Kara Mehmet Efendi'nin devam ettirmiş olması muhtemeldir⁵.

b. Müftüler Medresesi

Veli Efendi medresesi olarak bilinen bu medrese Kaklık Dağdere köyünden bir zat tarafından XVIII. yy. sonlarına doğru Kayalık mahallesinde yaptırılmıştır. İlk müderrisi Veli Efendi'dir. Veli Efendi tahsilini önce Yatağan'da sonra Burdur'da yaptıktan sonra Musa Efendi medresesine gelmiştir. Ancak öğrenimini bitirdiği kanaatıyla Kayalık'taki medreseye müderris olmuştur. 1839'da vefat eden Veli Efendi'nin yerine Osman Efendi geçmiştir. Medresenin ismi Osman Efendi'nin ölümü olan 1896 yılına kadar müftülük görevini ifa etmesinden ileri gelmektedir. Osman Efendi'den sonra müftülük görevini oğlu Tahir Efendi, Tahir Efendi'den sonra da onun kardeşi Ahmet Hulusi Efendi 1918'de almıştır. Bu medreseden icazet alan öğrenciler Denizli'de birçok medrese açmışlardır⁶.

c. Müftüler Medresesinden Yetişen Müderrislerin Medreseleri

Darıverenli İsmail Efendi Medresesi: Kiremitçi mahallesinde açılan bu medrese 1856-1918 yılları arasında yaşayan İsmail Hakkı Efendi tarafından açılmıştır⁷.

⁵ ŞENEL, a.g.b, s.62-63

⁶ ŞENEL, a.g.b, s.63-64

⁷ ŞENEL, a.g.b, s. 65

Zennecizade İsmail Efendi Medresesi: Şeyh Abdullah Efendi tarafından 1799'da yaptırılmıştır. Müderrisliğini İsmail Efendi devam ettirmiştir⁸.

Gereli Mustafa Efendi Medresesi: Vaktiyle Monlabağ denilen ve şimdi Belediye Kültür ve Sanat Merkezi'nin bulunduğu yerde kurulan bu medreseyi Gereli Mustafa Efendi açmıştır. Bundan sonra yerine Esat Efendi geçmiştir. Ancak Esat Efendi, Demirci Vakası'nda şehit edilmiştir⁹.

İbrahim Efendi Medresesi: Sırapapı mahallesinde kurulan bu medreseyi Bulgurcuzade Hacı Halil İbrahim ve damadı İbrahim Efendi devam ettirmiştir¹⁰.

Fevzizade Medresesi: Dükkânönü mahallesinde Allı Camii'nin civarında açılmış bir medresedir. Hacı Hafızoğlu Sadık Efendi müderrisliğini yapmıştır¹¹.

Erzurumlu Mustafa Efendi Medresesi: Kayalık-Çarşı caddesi üzerinde *Ticaret Lisesi*'ne doğru giden sokağın başında kurulu bir medreseydi. Erzurumlu İsmail Efendi tarafından yaptırılan medresede oğlu Mustafa Efendi müderrislik yapmıştır. Mustafa Efendi 1891'de vefat etmiştir¹².

Ekmekcizade Medresesi: Saltak mahallesinde *Kâtip Çelebi İlkokulu* ve Ubeydullah Camii arasındaydı. Müderrisi Köse Hoca lakabıyla tanınan Ekmekcizade Mehmet Efendidir¹³.

Göveçlik Medresesi: Göveçlik köyünde Veli Efendi tarafından açılmış ve yine kendisi tarafından işletilmiştir¹⁴.

d. Diğer Medreseler¹⁵

Şirvanlı Medresesi = Musa Mahallesinde

Aksaraylı Medresesi = Musa Mahallesinde

Beyşehirli Medresesi = Uçancıbaşı Mahallesinde

⁸ Göst. Yer

⁹ Göst. Yer

¹⁰ Göst. Yer

¹¹ Göst. Yer

¹² Göst. Yer

¹³ Göst. Yer

¹⁴ Göst. Yer

¹⁵ ŞENEL, a.g.b, s.66

<i>Cebelizade Medresesi</i>	= Topraklık Mahallesiinde
<i>Kaymakçızade Medresesi</i>	= Hatipoğlu Mahallesiinde
<i>Hüseyin Efendi Medresesi</i>	= Pelitlibağ Mahallesiinde
<i>Hamidi Ahmet Efendi Med.</i>	= Pelitlibağ Mahallesiinde
<i>Küçük Şeyh Medresesi</i>	= Çaybaşı Mahallesiinde
<i>Hacı Kurra Medresesi</i>	= Gazallı (Gündoğdu) Mahallesiinde
<i>Hamitlioğlu Medresesi</i>	= Hacıkaplan Mahallesiinde
<i>Cezayirli Hoca Medresesi</i>	= Çatalçeşme Parkının olduğu yerde
<i>Yalvaçlızade Medresesi</i>	= Hacı Halil Bektaş İlkokulunun olduğu yerde
<i>Sinirci Medresesi</i>	= Hürriyet ilkokulunun yerinde
<i>Hafız Şakir Efendi Med.</i>	= Delikliçınar Camii (Yeni Camii) yanında
<i>Dutlu Medresesi</i>	= Kayalık Mahallesi-Hacıkaplan Mahallesi arasında
<i>Recebzade Medresesi</i>	= Topraklık Mahallesiinde
<i>Sarıkeçili Medresesi</i>	= Topraklık Mahallesiinde
<i>Şerif Efendi Medresesi</i>	= Topraklık Mahallesiinde
<i>Eski Müftü Medresesi</i>	= Eski Müftü Mahallesiinde

1903 yılında Denizli şehrindeki medreseler ve medreselerin öğrenci sayısı.¹⁶

Medresenin Adı	Öğrenci Sayısı
<i>Veli Efendi Medresesi</i>	42
<i>Hacı Ali Efendi Medresesi</i>	45
<i>İsmail Efendi Medresesi</i>	17
<i>Hacı Kara Medresesi</i>	29
<i>Şerif Efendi Medresesi</i>	8
<i>Ceblizade Medresesi</i>	15

¹⁶ Yurt Ansiklopedisi Cilt,3, s.2140

<i>Recebzade Medresesi</i>	17
<i>Sarkeçili Medresesi</i>	-
<i>Hacı Ahmet Medresesi</i>	6
<i>Musa Efendi Medresesi</i>	9
<i>Hasan Efendi Medresesi</i>	4
<i>Fevzizade Medresesi</i>	18
<i>Şeyh Ahmet Efendi Medresesi</i>	20
<i>Hacı Mustafa Medresesi</i>	39
<i>Şeyh Ahmet Efendi Medresesi</i>	17
<i>İsmail Efendi Medresesi</i>	34
<i>Aksaraylı Medresesi</i>	31
<i>Şirvani Şeyh Medresesi</i>	20
<i>Hafız Ömer Efendi Medresesi</i>	34
<i>Küçük Mehmet Efendi Medresesi</i>	31
<i>Mustafa Efendi Medresesi</i>	42
<i>Eski Müftü Medresesi</i>	17
<i>Kaymakzade Medresesi</i>	18
<i>Beyşehirli Medresesi</i>	8
<i>Mahsudzade Medresesi</i>	14
<i>Hacı Hasan Efendi Medresesi</i>	35
<i>Mustafa Efendi Medresesi</i>	33
Toplam	447

Medreselerin dışında Denizli'de kurulduğu bilinen ilk okul 18 Aralık 1792 tarihinde Çaybaşı Camii bahçesinde Arnavutoğlu Hacı Ahmet Efendi tarafından yaptırılan okuldur¹⁷.

2. Sıbyan Mektepleri

Batılı anlamda okulların açılması tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Denizli'de de 19.yy'ın ikinci yarısına rastlamaktadır¹⁸: 1876 yılından sonra Denizli'nin

¹⁷ Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *Denizli'de Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Denizli, 1998, s.20

¹⁸ Denizli'de Maarif Meclisi 21 Mart 1864 yılında kurulmuştur. *Denizlide Eğitim* s.20

mahallelerinde ve köylerinde ilk sıbyan mektepleri (ilkokul) açılmaya başlar. 1876'da ilk olarak ipek böceği istasyonunun bulunduğu yerde *Çaybaşı Mektebi* açılır.¹⁹

Bu okulu Kayalık'taki *Mahmudiye Mektebi*, Hacıfakih mahallesinde *Hacıfakih Mektebi* takip eder. Yine 1876 yılında Çatalçeşme Parkı'nın bulunduğu yerde bir rüşdiye mektebi açılır²⁰.

H (1308) 1890 yılında Denizli'de Değirmenönü²¹, Çaybaşı ve Kayalık mahallelerinde olmak üzere üç okul vardır. Bu okullardan *Kayalık Mektebi* hariç diğer ikisinin ikişer öğretmeni vardır²².

1890, 1893, 1894 yıllarında Denizli şehrinde müslümanlara ait ilkokullar ve öğretmenleri²³.

Okul adı	1890	1893	1894
Değirmenönü	Ahmet Efendi Ali Efendi	Ahmet Efendi Ali Efendi	Ahmet Efendi Ali Efendi
Çaybaşı	Hacı Ali Efendi Salih Efendi	Hacı Ali Efendi Salih Efendi	Hacı Ali Efendi Salih Efendi
Kayalık	Hafız Salih Efendi	Hafız Salih Efendi	Hafız Salih Efendi Ahmet Efendi.

1895 yılına gelindiğinde *Değirmenönü Mektebi*'nin ikinci öğretmeni değişmiş ve Ali Efendi'nin yerine Hüseyin Efendi göreve başlamıştır. Bu yıl içerisinde *Bayramyeri* ve *Çıracık Mektebi* adıyla iki okul daha açılmıştır. *Bayramyeri Mektebi*'nin öğretmeni Hacı Emin Efendi, *Çıracık Mektebi*'ninki de Ahmet Efendi olmuşlardır. Bu tarihlerde bu okullarda "bevvâb" olarak adlandırılan hizmetçiler mevcuttur. *Kayalık Mektebi*'nin hizmetçisi Ahmet Efendi, *Çaybaşı Mektebi*'nin ki Ahmet Efendi, *Değirmenönü Mektebi*'nin ki de Bekir Efendi'dir²⁴.

¹⁹ Tarhan TOKER, *Denizli Tarihi*, Denizli, 1967, s.160

²⁰ TÛTENK, *a.g.m*, s.1

²¹ Hacıfakih Mektebi, Değirmenönü Mektebi adını almıştır.

²² H.1308. *Aydın Vilayet Salnâmesi*, s.168

²³ H. 1308. A.V.S. s.168; H. 1311 A.V.S, s.343; H.1312 A.V.S, s.350

²⁴ H.1313 A.V.S, s.330

1896 yılına gelindiğinde okullar isim değiştirmişlerdir. Buna göre Çaybaşı'ndaki okul *Hamidiye*, Kayalık'taki *Mahmudiye*, Değirmenönündeki *Mecidiye* ismini almıştır. Ayrıca bu tarihte kızlar içinde bir okul açılmıştır²⁵.

1896 yılında Denizli şehrinde müslümanlara ait ilkokullar ve öğretmenleri²⁶.

Okul adı	Öğretmen İsmi
Bayramyeri İlkokulu	Hacı Mehmet Efendi
Mahmudiye İlkokulu	Hafız Sâlih Efendi Mehmet Efendi
Mecidiye İlkokulu	Ahmet Efendi Hüseyin Efendi
Hamidiye İlkokulu	Hacı Ali Efendi Salih Efendi
Înâs (kız) ilkokulu	Asiye Hanım, Lamia Hanım, Adviyeye Hanım.

Bayramyeri Mektebi 1899 yılından itibaren *Çarşı Mektebi* adıyla anılmaktadır²⁷. H.1313 Salnâmesinde geçen *Çırak Mektebi* daha sonraki Salnâmelerde geçmemektedir. Bu arada 1906 yılında *Saltak Mektebi* açılmıştır²⁸.

Denizli şehrinde müslümanlara ait ilkokulların yıllara göre öğrenci ve öğretmen durumu²⁹.

Okul adı	Öğretmen Adeti					Öğrenci Adeti						
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7
Mahmudiye (Kayalık)	2	2	2	2	2	135	138	142	137	137	121	135
Hamidiye (Çaybaşı)	2	2	2	2	2	130	120	120	170	170	130	130
Mecidiye (Değirmenönü)	2	2	2	2	2	125	120	120	90	90	90	132
Çarşı (Bayramyeri)	-	1	1	1	1	-	30	30	40	40	36	36
Çırak	-	1	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-
Înâs	-	-	3		2	-	-	66			65	-
Saltak						-	-	-	-	-	-	136

²⁵ H. 1314. A.V.S, s.310; Kızlar için açılan bu okul; 1900 yılında açılan Denizli Kız Numune Mektebi'nin temeli olsa gerektir; Şükrü Tekin KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli* (7 Ekim 1998) s.2

²⁶ H.1314, A.V.S, s.310

²⁷ H. 1317, A.V.S, s.290

²⁸ Halil İbrahim BABAOĞLU, XX. yy. *Aydın Vilayet Salnâmelerinden Denizli*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Denizli 1996, s.245

²⁹ H 1312 A.V.S, s.350; H.1313 A.V.S, s.330-331, H.1314 A.V.S, s.310 H1314 A.V.S, s.290; H.1320 A.V.S, s.252; BABAOĞLU, a.g.t, s.245

Sıbyan mekteplerinin süresi 4 yıl olup, bu okullara yaşı 6-10 arasındaki kızlarla, 7-10 arasındaki erkekler alınır. Bu okullarda Tanzimat'tan önce yazı öğretilmesi pek görülen bir olay değildi. Tanzimattan sonra okuma; yanında öğrencilere yazı öğretilmesine de başlanmıştır. Bu okulların öğretmenleri genellikle cami imamları olup bunların maaşları halk tarafından karşılanıyordu³⁰.

Müslüman okullarının açılmasıyla birlikte Denizli'de azınlık durumunda bulunan Ermeniler ve Rumlarda kendi okullarını açmışlardır. Azınlıkların açtıkları bu okullar cemaat ruhani meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardır³¹. Bu okullar genellikle kiliselerin yanında, ona bağlı olarak açılıyor ve mahalli cemaatlerce yönetiliyordu. Her kilise bir odasını okul olarak ayırıyordu. Bu okulların masrafları zenginler tarafından karşılanıyordu³². Denizli'de de durum hemen hemen böyledi. Rumlar'a ait okulların giderleri Rum Ortodoks topluluğunun parasal yardımıyla karşılanıyordu. Ermeniler'e ait ilkokullar ise paralı idi. Ermeni öğrencilerden alınan paraların miktarı yıllık 400 mecrediye dolaylarında idi³³.

1894 yılında müslümanların 3 adet ilkokulu varken gayrimüslimlerin (Rum ve Ermeni) 4 adet ilkokulu vardı. Bu okullar kız ve erkek okulu olarak ayrılıyordu. Kız okullarında bayan öğretmenler görev yapıyordu. Bu okulların derecesi rüşdi ibtidai idi³⁴.

Denizli şehrinde gayr-i müslimlere ait ilkokulların yıllara göre öğrenci ve öğretmen durumu³⁵.

Okul adı	Öğretmen Adeti				Öğrenci adeti			
	1894	1996	1899	1902	1894	1896	1899	1902
Rum Erkek ilkokulu	1	2	1	1	200	70	50	185
Rum Kız İlkokulu	1	2	1	1	70	267	35	123
Ermeni Erkek İlkokulu	1	1	1	1	45	55	120	55
Ermeni Kız ilkokulu	1	1	1	1	70	42	60	38

³⁰ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi, (Başlangıçtan 1993'e)* İstanbul, 1994, s.140-141

³¹ Hidâyet VAHAPOĞLU, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 1997 s.8

³² VAHAPOĞLU, *a.g.e.*, s.99-100

³³ D.M.E.M, *a.g.e.*, s.22

³⁴ *H. 1314*, A.V.S, s.310

³⁵ *Yurt Ans-3*, s.2139; *H.1314*, A.V.S, s.310; *H.1317*, A.V.S, s.290; *H.1320* A.V.S, s.250 (Öğrenci sayılarındaki anormal düşüş ve yükselişin sebebi Salnâmenin yanlış doldurulmuş olmasından kaynaklanabilmektedir)

3. Rüşdiye ve İdadi

Sıbyan okullarının bir üst derecesi olan ve günümüzde ortaokul seviyesi sayılan ilk rüşdiye okulunun açılması Çatalçeşme Parkı'nın bulunduğu yerde, 1876 yılında olmuştur³⁶. Bu okul 1892 yılında liva idadi okulu haline çevrilmiştir³⁷. *Denizli İdadisi*'nin açılış tarihini B. Kodaman 1891 olarak vermektedir³⁸. Üç sınıflı olarak açılan bu okul 1892'de dört sınıflı, 1894'te beş sınıflı liva idadisi haline getirilmiştir³⁹. İdadinin adı 1900 yılında *Sanat İdadisi*⁴⁰ olarak değiştirilmiş ve sınıf sayısı tekrar üçe indirilmiştir. Bu üç sınıftan biri ilk, diğeri hazırlık ve sonuncusu da umumi-sınai sınıf olarak düzenlenmiştir. Bu okul açıldıktan 18 yıl sonra kapanmıştır⁴¹.

1893 yılında *Denizli Mektebi-i İdadisi*'nin öğretmenleri ve okuttukları dersler⁴².

Okul müdürü	Mektebi Mülkiye Şahane Mezunlarından Ali Rıza Efendi
Fransızca Öğretmeni	Müdür Ali Rıza Efendi
Arapça ve Hüsn-ü Hat Öğretmeni	Halil İbrahim Efendi *
Farsça Öğretmeni	İsmail Efendi
Hesap, Tarih, Coğrafya Öğretmeni	İbrahim Efendi
Türkçe Öğretmeni	Feyzi Efendi
Resim Öğretmeni	Arif Efendi
Ulûm-u Diniye Öğretmeni	Ali Efendi

Ulûm-u Diniye öğretmeni Ali Efendi aynı zamanda okul bekleyicisi (öğrencilerin denetleyicisi) dir.

1894 yılına gelindiğinde Müdür Ali Rıza Bey Fransızca derslerinin yanında usûl-u inşa ve kitabet derslerine de (bu iki ders bu yılda konmuş olsa gerek) girmeye başlamıştır. Ayrıca resim dersini veren Arif Efendi ayrılmış yerine Ahmet Refik Efendi gelmiştir. Ahmed Refik Efendi resim derslerinin yanında hendese derslerinde vermeye

³⁶ TÛTENK, *a.g.m.*, s.1

³⁷ TOKER, *a.g.e.*, s.160

³⁸ Bayram KODAMAN, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s.126

³⁹ TOKER, *a.g.e.*, s.167

⁴⁰ KAPTAN, "Denizli Günlüğü", *Denizli*, (7 Ekim 1998), s.2

⁴¹ TOKER, *a.g.e.*, s.67

⁴² *H.1311*, A.V.S., s.343

* Halil İbrahim Efendi aynı zamanda Sırapapı mahallesindeki İbrahim Efendi Medresesi'nin şeyhidir; ŞENEL, *a.g.b.*, s.65

başlamıştır⁴³. Ancak Ahmed Refik Efendi 1895'te ayrılmış, resim derslerini İbrahim Efendi yürütmeye başlamıştır ki İbrahim Efendi coğrafya derslerini bırakmıştır. Boşalan coğrafya dersiyle birlikte hendese, malûmat-ı fenniye ve usûl-ı defteri derslerini Darûlmuallimin-i Aliye'i Funûn mezunu Ali Rıza Efendi üstlenmiştir⁴⁴. 1896 yılında okulun kadrosu korunmuştur⁴⁵. 1899 yılına gelindiğinde okul müdürlüğünü Ali Rıza Efendi bırakmış, yerine Mehmet Hamdi Bey atanmıştır. Mehmet Hamdi Bey müdürlük görevi yanında inşa ve kitabet ayrıca cebir öğretmenliğide yapmıştır. Bu yılda okul hademeliğini de Ali ve Emin Efendiler yürütmektedir⁴⁶.

1902 yılında *Denizli Mekteb-i İdadisi*'nin öğretmenleri ve okuttukları dersler⁴⁷.

Okul müdürü	Mehmet Hilmi Efendi
Fransızca İnşa ve Kitâbet Cebir, Usûlu Defter, Ahlak Öğretmeni	Müdür Mehmed Hilmi Efendi
Coğrafya ve Hendese Öğretmeni	Kiryolos Efendi
Hesap, Tarih, Resim Hıfzı Sıhha Öğretmeni	Emin Efendi
Farsça ve İlmi Eşya Öğretmeni	İsmail Efendi
Arabça ve Hüsnü Hat Öğretmeni	Halil İbrahim Efendi
Ulûmu Diniye Öğretmeni	Ali Efendi
Türkçe Öğretmeni	Feyzi Efendi

Denizli Mektebi İdadisi'nin yıllara göre öğretmen, öğrenci ve hizmetli durumu⁴⁸.

Yıl	Öğretmen Adeti	Öğrenci Adeti	Hizmetli Adeti
1894	7	105	2
1895	7	100	2
1896	7	75	2
1899	7	59	2

⁴³ H.1312 A.V.S., s.350

⁴⁴ H.1313 A.V.S., s.330

⁴⁵ H.1314 A.V.S., s.309

⁴⁶ H.1317 A.V.S., s.289

⁴⁷ H.1320 A.V.S., s.251

⁴⁸ H.1312 A.V.S., s.350; H.1313 A.V.S., s.330; H.1314 A.V.S., s.309; H.1317 A.V.S., s.290

Aydın Vilayet Salnâmeleri ışığında Denizli şehrinin eğitim durumuna bakıldığında 1894 yılında; bir tane Mekteb-i İdadi (ortaokul), üç müslüman ilkokulu, iki rum ilkokulu, iki ermeni ilkokulu olmak üzere toplam sekiz adet okul bulunmaktadır. Bu sekiz okulda toplam 980 öğrenci, 17 öğretmen vardır. 1896 yılında; okul sayısı on olmuş, toplam öğrenci sayısı 987, öğretmen sayısı da 22 olmuştur.

1908 yılı Salnâmesine bakıldığında Denizli kazasının 88 adet köyünde 28 adet okul vardır. Ancak bu rakam köy sayısına göre çok azdır. Bunun sebebi bu sayımda sadece Usûl-i Cedid okullarının sayılmış olması ihtimalidir⁴⁹.

B. DENİZLİ'DE CUMHURİYET SONRASI EĞİTİM

9 Ekim 1922'de 200 öğrenci ve beş sınıfı ilk olmak üzere sekiz sınıflı olarak açılan *Denizli Sultani Mektebi* Cumhuriyet döneminin ilk okullarından olan *Denizli Ortaokulu*'nun temelidir. Sultani Mektebi 1923-24 ders yılında ortaokul adını almıştır. Ortaokula 1927 yılından itibaren erkeklerin yanında kızlar da alınmıştır ki bu tarihte okul, *Denizli Lisesi* binasına taşınmıştır. Bu tarihte okulun üç sınıfında 135 öğrencisi vardır⁵⁰.

1925 yılı sâlnamesinde Denizli eğitimiyle ilgili bilgi vilayet çapında verilmiştir. Buna göre vilayet dahilinde; 47 öğrencili iki vakıf okulu, biri ortaokul olmak üzere 177 okul mevcuttur. Bu okulların toplam öğrenci sayısı 10558'dir⁵¹. Bu bilgi ışığında bu tarihte Denizli kazasından başka yerde ortaokul yoktur. 1926 yılına gelindiğinde vilayet dahilindeki okul sayısı 201'e öğrenci sayısı 10712'ye çıkmıştır. Denizli kazasında ise 34 muhtelif okul ve 2231 öğrenci vardır⁵².

1928 yılında Denizli kazasında 2 ana okulu, 6 kız okulu 28 erkek okulu olmak üzere 36 ilkokul vardır. Bu okullarda 85 öğretmen, 622 kız, 1407 erkek öğrenci mevcuttur. Anaokullarındaki öğrenci sayısı 300 dür. Ayrıca bu yılda Denizli kazasında özel bir ilkokul ve *Denizli Türk Ocağı*'na bağlı bir musiki yurdu vardır. Musiki

⁴⁹ BABAÖĞLU, *a.g.t.*, s.245; 1869 Nizamnamesinden sonra maarif Nezaretine bağlı olan bısyân mektepleri mekteb-i iptidai iptidai ve usul-ü cedide mektebi olarak iki ayrı şekilde anılmaya başlanmıştır. Usûl-u Cedide mektepleri yerde oturma gibi geleneksel eğitimi bırakmış, sınıfta, sırada oturmayı, kara tahta, tebeşir vs. kullanılması usulünü getirmiştir,

⁵⁰ TOKER, *a.g.e.*, s.168

⁵¹ *T.C. Devlet Salnâmesi 1925*,(yty), s.618

⁵² *T.C. Devlet Salnâmesi, 1926-1927*,(yty), s.863

yurdunda 30 tane öğrenci vardır ki bu sayının yarısı kadındır. Bu yılda *Denizli Ortaokulu*'nun üç sınıfında 250 öğrencisi vardır⁵³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli kazasında eğitim alanında yaşanan bir diğer gelişme 1926-27 ders yılında öğretmen okulunun açılmasıdır. Okul 1927-28 ders yılında *Denizli Erkek Öğretmen Okulu* olarak örgütlenmiştir. Ancak bu 1933-34 ders yılında lağvedilmiştir⁵⁴.

1929-30 ders yılında Denizli kazasında 99 okulda 251 öğretmen, 3182 kız öğrenci, 7409 erkek öğrenci bulunmaktadır. Yine bu tarihte bir ana okulu mevcut olup, bu anaokulunda bir öğretmen ve 65 öğrenci vardır⁵⁵.

1. Denizli'de İlköğretim

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim-öğretime verilen önem nedeniyle Denizli'de eğitim çalışmaları hızlanmış ve o dönem şartlarında *Gazi İlkokulu*, *Kâtip Çelebi İlkokulu*, *Selçuk İlkokulu*, *Kayalık Kahramanlar İlkokulu*, *Hacıfakih İlkokulu*, açılmıştır⁵⁶. Bu okullardan *Gazi İlkokulu* 19 Ekim 1931 tarihinde açılmıştır⁵⁷. Diğerleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde açılmış olan sıbyan mekteplerinin binaları olsa gerektir.

1932-33 ders yılında Denizli kazasında 15 ilkokul vardır. Bunun 6'sı şehir merkezinde, 9'u köylerde⁵⁸. Merkezdeki ilkokullar *Gazi*, *İsmet Paşa*, *Kâtip Çelebi*, *Kahramanlar*, *İstiklâl ve Zafer* ilkokullarıdır⁵⁹.

1932-33 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu⁶⁰.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Öğrenci Durumu					
		Mevcut öğrenci			Mezun olan öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Şehir	6	920	657	1.577	76	28	104
Köy	9	434	228	662	6	1	7
Toplam	15	1.354	885	2.239	82	29	111

⁵³ Kemal Şakir, *Denizli*, Çeviren: Mehmet Kaya, Şükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s.69-70

⁵⁴ Hasan Ali YÜCEL, *Türkiye'de Ortaöğretim*. Ankara, 1994, s.47

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Üçüncü Cilt, 1930*, Ankara, 1930, s.112-113

⁵⁶ D.M.E.M, *a.g.e*, s.30

⁵⁷ D.M.E.M, *a.g.e*, s.33

⁵⁸ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri, 1932-1933*, İstanbul 1934, s.38-39

⁵⁹ Muallim Murat, *Denizli Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s.6

⁶⁰ *Maarif İstatistikleri 1932-1933* s.38-39, 110-111

1932-33 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu.(devam)

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Öğretmen Durumu														
		Öğr. Okulu Mezunu			Öğr. Dip. Olanlar			Kanunen Öğr. Olanlar			Vekil Öğretmen			Toplam		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	13	11	24	1	-	1	7	5	12	-	1	1	21	17	38
Köy	9	4	1	5	1	-	1	4	-	4	-	1	1	9	2	11
Toplam	15	17	12	29	2	-	2	11	5	16	-	2	2	30	19	49

Köydeki okullarda 2 tanede muavin öğretmen vardır⁶¹. Onları da dahil edersek köylerde 13 öğretmen, Denizli kazasında 51 öğretmen vardır.

1932-33 ders yılında şehirde bir öğretmene 41,5 öğrenci, köylerde 51 öğrenci düşmektedir. Toplam 51 öğretmenden 38'i şehirde, 13'ü köyde görev yapmaktadır. 51 öğretmenden 29'u öğretmen okulu mezunudur. Öğretmen okulu dışında başka kaynaktan yetişen öğretmenlerde vardır. Öğretmen okullarının öğretmen ihtiyacına cevap veremediği yerlerde Vilâyet Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri'nin kararıyla yaz aylarında birer "ehliyetnâme imtihanı" açılması öngörülmüştür. Bu ehliyetname imtihanı sistemi TBMM Hükümeti döneminde de yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bazı yerlerde köy imamları da bu kurslara tabi tutulmuş ve ehliyetname almışlardır⁶².

1933-34 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu⁶³.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Öğrenci Durumu								
		Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	175	159	334	36	36	72	976	743	1719
Köy	9	248	72	320	78	65	143	699	258	957
Toplam	15	423	231	654	114	101	215	1.675	1.001	2.676

⁶¹ Maarif İstatistikleri 1932-1933, s.110-111

⁶² Cemil ÖZTÜRK Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, Ankara, 1996, s.58

⁶³ B.İ.U.M. Maarif İstatistikleri 1933-1934, İstanbul, 1935, s.116-117; B.İ.U.M, Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği, İstanbul, 1935, s.32-33

1934-33 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu.(devam)

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Öğretmen Durumu											
		Asil Öğr.			Öğr. Dip. Olan			Kanunen Öğr. Olan			Toplam		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	16	9	25	1	-	1	6	4	10	23	13	36
Köy	9	4	2	6	1	-	1	8	-	8	13	2	15
Toplam	15	20	11	31	2	-	2	14	4	18	36	15	51

1933-34 ders yılında köylerdeki okullarda birde muavin öğretmen vardır⁶⁴. Bu öğretmenle birlikte köydeki öğretmen sayısı 16 olmaktadır. Bu ders yılında şehirde bir öğretmene 47,75 öğrenci, köylerde 63,8 öğrenci, kaza genelinde ise 52,47 öğrenci düşmektedir.

Bu ders yılında okul bulunan köylerde 945 erkek, 711 kız, toplam 1656 çocuk ilköğretim çağındadır. Ancak bu köylerde bile 957 çocuk okula gitmektedir. Bu durum Denizli kazasındaki okul yetersizliğinin açık bir göstergesidir. 1933-34 ders yılında şehirde 1719 öğrencinin velilerinin sosyal durumuna bakılacak olursa; 151 veli çiftçi, 341 veli işçi-amele, 692 veli esnaf-tüccar, 242 veli memur, 37 veli serbest meslek sahibidir. Köydeki velilerden ise; 555 veli çiftçi, 223 veli işçi-amele 66 veli esnaf-tüccar, 15 veli memur, 1 veli de serbest meslek sahibidir⁶⁵

1934-35 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci durumu⁶⁶.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	248	195	443	63	112	175	1115	766	1881
Köy	15	293	93	386	108	105	213	843	249	1092
Toplam	21	541	288	829	171	217	388	1.958	1.015	2.973

⁶⁴ Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği, s.32-33

⁶⁵ Maarif İstatistikleri 1933-1934, s.116-117

⁶⁶ Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü Kültür İstatistikleri 1934-1935, Ankara (ty), s.74-75

1934-35 ders yılına gelindiğinde Denizli kazasındaki ilkokul sayısı 21'e yükselmiştir. Okul sayısındaki artış, önceki yıllara göre öğrenci sayısının artmasına da olanak tanımıştır. Bu ders yılında okul bulunan 15 köyde 995'i erkek, 920'si kız olmak üzere 1915 çocuk ilköğretim çağındadır⁶⁷. 1934-35 ders yılında şehirde bir öğretmene 52,25 öğrenci, köyde 68,25 öğrenci, kaza genelinde ise 69,13 öğrenci düşmektedir. Öğrenci sayısında 6 okulun daha eğitim-öğretime açılmasıyla büyük artış olduğu halde, öğretmen sayısının artmaması, öğretmenlerin üzerine düşen görevi arttırmıştır.

1934-35 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sınıf ve öğretmen durumu⁶⁸.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Sınıf Durumu						Öğretmen Durumu						
		1 Sınıflı	2 Sınıflı	3 Sınıflı	4 Sınıflı	5 Sınıflı	6-10 Sınıflı	1 Öğrt.	2 Öğrt.	3 Öğrt.	4 Öğrt.	5 Öğrt.	6 Öğrt.	7-10 Öğrt.
Şehir	6	-	1	-	1	4	-	-	1	-	1	-	1	3
Köy	15	3	1	9	-	2	-	13	1	-	1	-	-	-

Tabloya bakıldığında şehirde 36 öğretmen, köyde ise 19 öğretmen olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehirdeki 6 okuldan ikisinde birleştirilmiş, dördünde müstakil sınıf uygulaması yapılmaktadır. Köylerde ise 13 okulda beş sınıf bir arada okutulmaktadır. Yine diğer iki okul birleştirilmiş sınıf uygulaması yapmaktadır.

Bu yılda şehirdeki 6 okuldan, bir tanesinin 2 dershanesi bir tanesinin 4 dershanesi dört tanesinde 6 ile 10 arasında dershanesi mevcuttur. Köydeki 15 okuldan öneüçü tek dershaneli, bir tanesi 2 dershaneli, bir tanesinde 4 dershanelidir⁶⁹.

⁶⁷ *Kültür İstatistikleri 1934-1935*, s.10

⁶⁸ *Göst. Yer* (Şehirdeki öğretmen sayısı hesaplanırken 7-10 öğretmeni bulunan 3 okuldan her birinde 7,8 ve 9 öğretmen olduğu varsayılmıştır)

⁶⁹ *Göst. Yer*.

1937-38 ders yılında Denizli kazasında ilkokulun öğrenci durumu⁷⁰.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	215	156	371	66	135	320	1236	852	2088
Köy	15	236	61	297	183	136	319	885	277	1162
Toplam	21	451	217	668	249	271	639	2.121	1.129	3.250

1937-38 ders yılında okul bulunan 15 köyde 1301 erkek 1350 kız, toplam 2651 çocuk ilköğretim çağındadır⁷¹. 1934-1935 ders yılında ilköğretim yaşındaki 823 çocuk okula gidemezken bu rakam 1937-1938 ders yılında 1489'a okula gidemezken bu rakam 1937-1938 ders yılında 1489'a yükselmiştir. Yani giderek yeni okul ihtiyacı artmaktadır. Ancak okul sayısında 1934 yılından beri bir artış olmamıştır.

Bu ders yılında şehirde bir öğretmene 58 öğrenci, köyde 61,15 öğrenci, kaza genelinde ise 59,09 öğrenci düşmektedir.

1937-38 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sınıf, dersane ve öğretmen durumu⁷².

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Sınıf Durumu					Dersane Durumu						Öğretmen Durumu					
		1 sınıflı	2 sınıflı	3 sınıflı	4 sınıflı	5 sınıflı	1 Ders.	2 Ders.	3 Ders.	4 Ders.	5 Ders.	6-10 Ders.	1 Öğr.	2 Öğr.	3 Öğr.	4 Öğr.	5 Öğr.	7-10 Öğr.
Şehir	6	-	-	1	1	4	-	-	1	1	1	3	-	-	1	1	1	3
Köy	15	1	1	11	-	2	13	1	-	1	-	-	13	1	-	1	-	-

Bu ders yılında şehirde iki okul birleştirilmiş sınıf uygulaması, dördü müstakil sınıf uygulaması yapmaktadır ve bu yılda şehirdi 36 öğretmen vardır. Köylerde ise 13 okul beş sınıfı bir arada okutmaktadır. Bu yılda köyde 19 öğretmen vardır. 1934-35 ders yılından itibaren öğretmen sayısında artış olmamıştır.

⁷⁰ Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, İstanbul 1939, s.52-53

⁷¹ Göst. Yer.

⁷² *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s.10

1938-39 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci durumu ve öğrenci velilerinin sosyal durumu⁷³.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci			Öğrenci Velilerinin Sosyal Durumu				
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	Çiftçi	İşçi ve Amele	Esnaf ve Tüccar	Memur	Serbest Meslek
Şehir	6	278	212	490	82	56	138	1307	865	2172	315	582	512	257	113
Köy	16	212	118	330	115	142	257	1033	363	1396	856	293	78	10	3
Toplam	22	490	330	820	197	198	395	2.340	1.228	3.568	1.171	875	590	267	116

1938-39 ders yılında okul bulunan 16 köyde 1811 erkek 1829 kız olmak üzere toplam 3640 çocuk ilköğretim çağındadır⁷⁴. Bu bilgiler ışığında, 1938-39 ders yılında okulun bulunduğu 16 köyde 1244 çocuğun okula gidemediği anlaşılmaktadır.

1938-39 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sınıf, dersane ve öğretmen durumu⁷⁵

Okul Yeri	Okul Sayısı	Sınıf Durumu					Dersane Durumu						Öğretmen Durumu					
		1 Sınıf	2 Sınıf	3 Sınıf	4 Sınıf	5 Sınıf	1 Dersaneli	2 Dersaneli	3 Dersaneli	4 Dersaneli	5 Dersaneli	6-10 Dersaneli	1 Öğrt.	2 Öğrt.	3 Öğrt.	4 Öğrt.	5 Öğrt.	7-10 Öğrt.
Şehir	6	-	-	1	1	4	-	-	1	1	1	3	-	-	1	1	1	3
Köy	16	-	1	13	-	2	13	2	1	-	-	-	13	2	1	-	-	-

1938-39 yılına gelindiğinde şehirde okul sayısı aynı kalırken köyde bir okul daha açılmış ve okul sayısı köyde 16 olmuştur. Şehirdeki altı okuldan 3'ü tek katlı, 3'ü iki katlıdır. Köydeki 16 okuldan 15'i tek katlı, bir tanesi iki katlıdır⁷⁶. Bu ders yılında şehirde 36 öğretmen, köyde ise 20 öğretmen vardır.

⁷³ B.İ.U.M, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ankara, 1942, s.88-89

⁷⁴ Göst. Yer

⁷⁵ *Maarif İstatistikleri 1938-1939*, s.18-19

⁷⁶ Göst. Yer.

1940 yılına gelindiğinde Denizli'nin 29 mahallesinde hâla 6 ilkokul vardır. Kazaya bağlı 93 köyde ise ilkokul sayısı 25 olmuştur. Bu 25 ilkokuldan 15'inde öğretmen, 10'unda eğitimci görev yapmaktadır⁷⁷.

1940 yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu⁷⁸.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	Öğretmen	Eğitmen	Toplam
Şehir	6	1.267	875	2.142	36	-	36
Köy	25	1.350	454	1.084	19	10	29
Toplam	31	2.617	1.329	3.226	55	10	65

1940 yılında şehirdeki öğretmen sayısı 36'dır. Bu itibarla öğretmen başına 59,5 öğrenci düşmektedir. Köylerde ise öğretmen sayısı 25'e çıkmıştır. Köylerde bir öğretmene 43,3 öğrenci düşmektedir.

1940 yılında Denizli kazasındaki ilköğretim çağındaki çocuklar ve mezun olan öğrenciler⁷⁹.

Okulun Yeri	İlköğretim Çağındaki Çocuklar			5 Sınıflı okuldan mezun olanlar			3 Sınıflı köy eğitimci okuldan mezun olanlar		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	2.256	2.000	4.256	639	320	959	2	1	3
Köy	2.307	4.088	8.395	116	14	130	284	113	397
Toplam	6.563	6.088	12.661	755	334	1.089	286	114	400

1940 yılında okul bulunan 25 köyde; 1685 erkek, 1640 kız olmak üzere 3325 çocuk ilköğretim çağındadır⁸⁰. Bu çocuklardan 3226'sı ilkokula gidebilmektedir. Görüldüğü üzere okul bulunan köylerde eğitimcilerinde katkılarıyla okula gidemeyen

⁷⁷ B.İ.U.M, *Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940*, İstanbul, 1942, s.134-135

⁷⁸ *Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940*, s.29, 134-135

⁷⁹ Göst. Yer

⁸⁰ B.İ.U.M. *Maarif İstatistiği 1940-1941*, Ankara, 1943, s.56-57; Türkiye'de ilk öğretimin küçük köylere kadar yayılmasını sağlamak ve öğretmenleri köyde yabancılaşmaktan kurtarmak ve onu köyün iktisadi hayatında etkin ve faal bir unsur haline getirmek için girişilen teşebbüslerden biri de "eğitmen" kurslarıdır. Bu kurslarda askerliğini çavuş olarak yapan erler belli bir süre kurstan geçirilmiş ve köylerine "eğitmen" ardi altında öğretmen olarak atanmışlardır. Bunların maaşları M.E.B. ve Tarım Bakanlığının işbirliği ile karşılanmış ve eğitimci köyünde belli bir toprak parçası verilmiştir. Bu girişim Temmuz 1936'da Eskişehir'in Çifteler Çiftliğinde kurs açılmasıyla başlamıştır. Eğitimci kurslarında 1937-1946 yılları arasında 8.000 eğitimci yetişmiştir. Bu kurslar Köy Enstitülerinin açılmasıyla kapanmıştır; ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s.140,143-144; İlhan BAŞGÖZ, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara, 1995, s.171-172, 178

çocuk sayısı önceki yıllara göre oldukça azalmıştır. Ancak okula gidemeyen çocukları kaza genelinde değerlendirecek olursak, durumun çok kötü olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle köylerde okula gidemeyen çocuk sayısı çok fazladır. Denizli şehrinde ilköğretim çağındaki 4256 çocuktan 2142'si okula gidebilirken, köylerdeki 8395 çocuktan sadece 1084'ü okula gidebilmektedir.

1942-43 ders yılında Denizli kazasındaki öğretmenli ilkokulların öğrenci durumu⁸¹.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	240	185	425	124	104	228	1.227	919	2.146
Köy	15	263	84	347	189	126	315	1.301	337	1.638
Toplam	21	503	269	772	313	230	543	2.528	1.256	3.784

1942-43 ders yılında okul bulunan 15 köyde 1651 erkek, 1556 kız olmak üzere 3207 çocuk ilköğretim çağındadır⁸².

1942-43 Ders yılında Denizli kazasındaki öğretmenli ilkokulların sınıf, dersane ve öğretmen durumu⁸³.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Sınıf Durumu					Dershane Durumu						Öğretmen Durumu						
		1 Sınıflı	2 Sınıflı	3 Sınıflı	4 Sınıflı	5 Sınıflı	1 Dersh.	2 Dersh.	3 Dersh.	4 Dersh.	5 Dersh.	6-10 Dersh.	1 Öğrt.	2 Öğrt.	3 Öğrt.	4 Öğrt.	5 Öğrt.	6 Öğrt.	7-10 Öğrt.
Şehir	6	-	-	1	-	5	-	-	1	-	2	3	-	-	1	-	1	1	3
Köy	15	-	1	-	2	12	8	6	1	-	-	-	8	6	1	-	-	-	-

Bu yılda özellikle köylerdeki okullarda iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Birleştirilmiş sınıf uygulamaları azaltılmıştır. Bu yılda köyde öğretmen sayısı 23, şehirde 38'dir.

⁸¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Ankara, 1945, s.56-57

⁸² Göst. Yer

⁸³ *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s.10

1945-46 ders yılında Denizli kazasındaki öğretmenli ilkokulların öğrenci durumu⁸⁴.

Okul Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	190	146	336	33	42	75	1.274	1.018	2.292
Köy	20	228	162	390	60	61	121	1.889	933	2.822
Toplam	26	418	308	726	93	103	196	3.163	1.951	5.114

1945-46 ders yılında okul bulunan 20 köyde 2008 erkek, 1671 kız olmak üzere 3679 çocuk ilköğretim çağındadır⁸⁵.

1945-46 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sınıf, dersane ve öğretmen durumu⁸⁶.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Sınıf Durumu					Dershane Durumu						Öğretmen Durumu						
		1 Sınıflı	2 Sınıflı	3 Sınıflı	4 Sınıflı	5 Sınıflı	1 Dersh.	2 Dersh.	3 Dersh.	4 Dersh.	5 Dersh.	6-10 Dersh.	1 Öğrt.	2 Öğrt.	3 Öğrt.	4 Öğrt.	5 Öğrt.	6 Öğrt.	7-10 Öğrt.
Şehir	6	-	-	-	-	6	-	-	-	2	-	4	-	-	-	-	2	1	3
Köy	20	-	2	-	-	18	9	9	1	1	-	-	9	9	1	1	-	-	-

1945-46 ders yılında şehirde 40 öğretmen mevcuttur. Köylerde ise okul sayısı 20 olmuştur. Buna mukabil 20 köy okulunda 34 öğretmen mevcuttur. Bu ders yılında şehirde bir öğretmene 57,3 öğrenci, köyde bir öğretmene 83 öğrenci, kaza genelinde ise 69,10 öğrenci düşmektedir.

1945-46 ders yılında Denizli kazasının köylerinde 25 adet eğitimli okul mevcuttur. Bu okulların hepsinde tek dersane ve tek eğitimci vardır⁸⁷.

⁸⁴ B.İ.G.M. Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946, 1947 (yy) s.84-85

⁸⁵ Göst. Yer

⁸⁶ Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946, s.10-11

⁸⁷ Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946, s.41

1945-46 ders yılında Denizli kazasındaki eğitimli okulların öğrenci durumu⁸⁸.

Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci		
E	K	T	E	K	T	E	K	T
165	134	299	10	19	29	483	346	829

Bu ders yılında eğitimci bulunan 25 köyde 870 erkek, 743 kız olmak üzere 1613 çocuk ilköğretim çağındadır⁸⁹.

Bu yıllarda *Denizli Halkevi*'de eğitim-öğretime katkı sağlamak amacıyla ulus okulu açmıştır. Bu okullar, sayıca az öğrenci yetiştirmiş olsa da devam edenlerin yaşça büyük olması yönünde önemli katkıları olmuştur.

1945-1946 ders yılında *Denizli Halkevi Ulus Okulu*'nun öğretmen ve öğrenci durumu⁹⁰.

Dershane Sayısı		Öğretmen Sayısı		Dershaneye Devam Edenler						Dershaneyi Başaranlar					
				“A” dershanesi			“B” Dershanesi			“C” Dershanesi			“B” Dershanesi		
A	B	E	K	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1	1	1	-	40	-	40	50	-	50	32	-	32	47	-	47

1949-50 ders yılına gelindiğinde Denizli şehrinde halen 6 ilkokul vardır. Bu 6 ilkokulun 1949-50 ders yılında öğrenci durumu şöyledir⁹¹.

Yeni Kayıt			Ayrılan Öğrenci			Mevcut Öğrenci			Diploma Alan Öğrenci		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
569	448	1.017	16	20	36	1.265	1.012	2.277	193	128	321

⁸⁸ *Milli Eğitim İstatistikleri 1945-1946*, s.154-155

⁸⁹ *Göst. Yer.*

⁹⁰ *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1945-1946*, s.262; Türkiye ulus okulları 1929 yılında başlamış ve yeni alfabeyi okula gidemeyen vatandaşlara okuma yazma öğretilmesi amacıyla açılmıştır. Bu okullar “A” ve “B” kursları adı altında dörder aylık olarak düzenlenmiştir. “A” kursuna hiç okuyup-yazması olmayanlar “B” kursuna biraz okuma-yazma bilenlerle, eski yazıyı öğrenmiş olanlar devam etmiştir. Bu kurslar 15 ile 45 yaş arasında olanlara düzenlenmiştir; BAŞGÖZ, *a.g.e.*, s.120-121

⁹¹ B.İ.G.M. *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1949-1950*, Ankara, 1952, s.60-61

1949-50 ders yılında köydeki ilkokulları öğretmenli, öğretmenli-eğitmenli ve bağımsız eğitimli olarak incelendiğinde, bu ders yılında öğretmenli okul sayısının 40, öğretmenli eğitimli okul sayısının 7, bağımsız eğitimli okul sayısının 6 olduğu görülür⁹².

1949-50 ders yılı Denizli kazasındaki köy okullarının öğrenci durumu⁹³.

Okul Türü	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Ayrılan Öğrenci			Toplam Öğrenci			Diploma Alan		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Öğretmenli İlkokul	40	569	448	1017	52	73	125	2301	1216	3517	197	49	246
Öğretmenli-Eğitmenli İlkokul	7	143	94	237	17	7	24	560	295	855	52	9	61
Eğitmenli İlkokul	6	-	-	-	1	1	2	87	60	147	11	12	23
Toplam	53	712	542	1254	70	81	151	2948	1571	4519	260	60	320

1950-51 Ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sene sonu öğrenci durumu⁹⁴.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Diploma Alanlar					
					5 Sınıflı okullardan			3 Yıllık eğitim veren okullardan		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	6	1217	1062	2279	137	106	243	-	-	-
Köy	56	3125	1647	4772	343	88	431	44	26	70
Öğretmenli	44	2594	1441	4035	259	67	326	-	-	-
Öğret-Eğit.	4	405	139	544	84	21	105	-	-	-
Eğitmenli	8	126	67	193	-	-	-	44	26	70
Toplam	62	4342	2709	7051	480	194	674	44	26	70

⁹² Göst. Yer

⁹³ Göst. Yer

⁹⁴ T.C.B.İ.U.M, *Milli Eğitim İstatistikleri, İlköğretim (1950-1951)*, Ankara, (ty), s.146-147

1950-51 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sene sonu öğrenci durumu
(devam)

Okulun Yeri	Sınıfta Kalan Öğrenci			Okuldan Ayrılan Öğrenci (Okuldan Ayrılma Nedenleri)												Toplam		
				Ölüm			Hastalık			Nişan Evlilik			Okuma Çağını bitirme					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	277	232	509	1	-	1	4	5	9	4	19	23	19	17	36	28	41	69
Köy	780	735	1515	4	6	10	5	15	20	31	98	129	51	55	106	91	174	265
Öğretmenli	703	668	1471	4	5	9	5	15	20	23	84	107	44	41	85	76	145	221
Öğret-Eğit	65	53	118	-	1	1	-	-	-	8	14	22	7	14	21	15	29	44
Eğitmenli	12	14	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1.057	967	2.024	5	6	11	9	20	29	35	117	152	70	72	142	119	215	334

Denizli şehrinde yıllar itibariyle öğrenci sayısındaki artışlar çok yüksek olmamıştır. Çünkü okul sayısı cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hep 6'da kalmıştır. Sadece okullara yeni dershaneler eklenerek kapasite arttırılmaya çalışılmıştır.

Köylerde ise eğitimin yaygınlaşması daha hızlı olmuştur. Bu gelişme eğitmenli okulların açılmasıyla desteklenmiştir. Ancak eğitmenli okulların daha ziyade küçük, nüfusu az köylerde açılması eğitime nicelik olarak istenen katkıyı sağlayamamıştır. Bu yıllarda tablolarda da görüleceği gibi okulların çoğunluğu öğretmenli okullardır ve öğrencilerin büyük çoğunluğu bu okullarda okumaktadır.

1950-51 ders yılında köylerdeki öğretmenli okul sayısı 44, öğretmenli-eğitmenli okul sayısı 4, sadece eğitmenli okul sayısı 8 olmuştur. Böylece Denizli köyleri bu yılda 56 adet okula sahip olmuştur.

Öğrencilerin okuldan ayrılma nedenlerine baktığımızda okul çağını bitirme ve nişan-evlilik büyük bir pay işgal etmektedir. Bu durum özellikle köylerde fazladır. Bunun nedeni köye okulun geç girmesi ve yaşı büyük olan öğrencinin okula kaydedilmesidir.

1950-51 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sınıf ve öğretmen durumu⁹⁵.

Okulun Yeri	Sınıf Durumu					Öğretmen Durumu								
	1 Sınıflı	2 Sınıflı	3 Sınıflı	4 Sınıflı	5 Sınıflı	1 Öğrt.	2 Öğrt.	3 Öğrt.	4 Öğrt.	5 Öğrt.	6 Öğrt.	7 Öğrt.	8 Öğrt.	Toplam Öğretmen
Şehir	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	6	48
Köy	5	6	7	10	28	35	11	8	-	1	1	-	-	92
Öğretmenli	1	6	2	10	25	27	9	7	-	-	1	-	-	72
Öğret-Eğit	-	-	1	-	3	-	2	1	-	1	-	-	-	12
Eğitmenli	4	-	4	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	8
Toplam	5	6	7	10	34	35	11	8	-	1	1	-	6	140

Okul sayılarındaki artışla birlikte öğretmen sayılarında da artış görülmektedir. Denizli kazasındaki ilkokul öğretmeni sayısı bu öğretim yılında 104'a ulaşmıştır. Bu sayının 48'i şehirde 92'si köylerde görev yapmaktadır. Şehirde bir öğretmene 47,47 öğrenci, köylerde 51,86 öğrenci, kaza genelinde ise 50,36 öğrenci düşmektedir.

1960-61 ders yılına gelindiğinde Denizli kazasındaki ilkokul sayısı 73'e çıkmıştır. Yani on yılda 11 okul daha yapılmıştır. Denizli şehrindeki okul sayısı 6'dan 10'a, köylerdeki okul sayısı da 56'dan 63'e çıkmıştır⁹⁶.

1960-61 Ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sene sonu öğrenci durumu⁹⁷.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Diploma Alanlar					
					5 Sınıflı okullardan			3 yıllık eğitimli okullardan		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	10	2.956	2.526	5.482	383	331	714	-	-	-
Köy	63	3.727	2.443	6.170	406	204	610	-	-	-
Öğretmenli	58	3.239	2.172	5.411	351	174	525	-	-	-
Öğret.-Eğit.	5	488	271	759	55	30	85	-	-	-
Toplam	73	6.683	4.969	11.652	789	535	1.325	-	-	-

⁹⁵ Milli eğitim İstatistikleri İlköğretim 1950-1951, s.26

⁹⁶ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1960-1961, Ankara, 1965, s.33

⁹⁷ Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1960-1961, s.184-185

1960-61 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sene sonu öğrenci durumu (devam)

Okulun Yeri	Sınıfta Kalan Öğrenci			Okuldan Ayrılan Öğrenci (Okuldan Ayrılma Nedenleri)												Toplam		
				Ölüm			Hastalık			Nişan Evlilik			Okuma Çağını bitirme					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	532	465	997	2	-	2	1	3	4	2	4	6	14	12	26	19	19	38
Köy	988	760	1748	2	-	2	-	-	-	-	5	5	38	41	79	40	46	86
Öğretmenli	899	685	1584	1	-	1	-	-	-	-	1	1	30	25	55	31	26	57
Öğret-Eğit	89	75	174	1	-	1	-	-	-	-	4	4	8	16	24	9	20	29
Toplam	1.520	1.225	2.745	4	-	4	1	3	4	2	9	11	52	53	105	59	65	124

1960-61 ders yılında bağımsız eğitimci bulunan okul kalmamıştır. Bu ders yılında bağımsız eğitimcinin bulunduğu okul kalmamıştır.

1960-61 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların sınıf ve öğretmen durumu⁹⁸.

Okulun Yeri	Sınıf Durumu					Öğretmen Durumu									
	1 Sınıflı	2 Sınıflı	3 Sınıflı	4 Sınıflı	5 Sınıflı	1 Öğrt.	2 Öğrt.	3 Öğrt.	4 Öğrt.	5 Öğrt.	6 Öğrt.	7 Öğrt.	8 Öğrt.	Toplam Öğretmen	
Şehir	-	-	-	-	10	-	-	1	-	-	-	1	8	74	
Köy	-	2	1	5	55	28	18	7	7	1	-	1	1	133	
Öğretmenli	-	1	1	5	51	28	17	5	5	1	-	1	1	117	
Öğret-Eğit	-	1	-	-	4	-	1	2	2	-	-	-	-	16	
Toplam	-	2	1	5	65	28	18	8	7	1	-	2	9	207	

1960-61 ders yılında şehir merkezindeki 10 ilkokulda 74 öğretmen görev yapmaktadır. Bu yılda şehir merkezinde bir öğretmene 74,08 öğrenci düşmektedir. Köylerde ise 63 okulda 133 öğretmen görev yapmaktadır. Bu okulların 58'i öğretmenli 5'i öğretmenli-eğitmenlidir. Bu yılda köylerde bir öğretmene 46,39 öğrenci düşmektedir.

⁹⁸ Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1960-1961, s.33

1961-67 yılları arasında Denizli kazasındaki ilkokulların sayı ve öğrenci durumu⁹⁹.

Ders Yılı	Okulun Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Ayrılan Öğrenci			Mevcut Öğrenci			Diploma Alan		
			E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1961-62	Şehir	11				16	22	38	3.140	2.750	5.890	496	400	896
	Köy	65				56	46	102	4.066	2.888	6.954	468	210	678
	Toplam	76				72	68	240	7.206	5.638	12.844	964	610	1.574
1962-63	Şehir	11				22	19	41	3.303	2.945	6.248	497	419	916
	Köy	67				40	60	100	4.192	3.160	7.352	482	295	777
	Toplam	78				62	79	141	7.495	6.105	13.600	979	714	1.693
1963-64	Şehir	13				2	4	6	3.430	3.124	6.554	513	411	924
	Köy	69				32	47	79	4.270	3.290	7.560	491	297	788
	Toplam	81				34	51	85	7.700	6.414	14.144	1.004	708	1.712
1964-65	Şehir	13				23	13	36	3.566	3.384	6.950	552	476	1.028
	Köy	72				44	51	95	4.492	3.552	8.044	562	301	863
	Toplam	85				67	64	121	8.058	6.936	14.994	1.114	777	1.891
1965-66	Şehir	14	668	628	1.296	19	12	31	4.006	3.769	7.765	705	661	1.366
	Köy	72	786	707	1.493	40	64	104	4.440	3.636	8.076	674	437	1.111
	Toplam	86	1.454	1.335	2.789	59	76	135	8.446	7.405	1.5851	1.379	1.098	2.477
1966-67	Şehir	14	848	833	1.681	8	13	21	4.334	4.082	8.416	716	634	1.350
	Köy	72	869	822	1.691	28	38	66	4.529	3.842	8.371	595	423	1.018
	Toplam	86	1.717	1.655	3.272	36	51	87	8.863	7.924	16.787	1.311	1.057	2.368

Denizli kazasındaki ilkokullar öğrenci artışına paralel olarak artmış, ayrıca mevcut okulların dersane sayısı çoğaltılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli şehir merkezinde 6 olan okul sayısı 1967 yılına gelindiğinde 14 olmuştur. Bu ilkokullar şunlardır: *Gazi, Cumhuriyet, Kahramanlar, Zafer, Selçuk, Namık Kemal, Hürriyet, 27 Mayıs, Kâtip Çelebi, Akkonak, Gündoğdu, İstiklal, İlbadi, Sevindik* ilkokullarıdır¹⁰⁰. Bu okullardan *Gazi İlkokulu* 1931'de, *Kahramanlar İlkokulu* 1943'te, *Namık Kemal İlkokulu* 1958'de, *Cumhuriyet İlkokulu* 1960'da, *27 Mayıs İlkokulu* 1961'de *Gündoğdu İlkokulu* 1965'te¹⁰¹, *İstiklal İlkokulu* 1925'te, *İlbadi İlkokulu* 1953'e,

⁹⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1965-1967*, Ankara, 1969, s.96-97

¹⁰⁰ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s.20-21

¹⁰¹ Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği, *Denizli İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, (yy) 1972, s.5-6

Hürriyet İlkokulu 1933'te, *Zafer İlkokulu* 1924'te *M. Ahmet Hulusi İlkokulu* 1947'de eğitim-öğretime açılmıştır¹⁰².

Köylerde okullaşma hızlı bir seyir göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 9 olan köy ilkokulu 1967'de 72'ye ulaşmıştır. 1959-60 ders yılında okulsuz 16 köy varken¹⁰³ bu sayı 1963'te 9'a¹⁰⁴, 1964'te 6'ya düşmüştür¹⁰⁵

1967'de 86 adet ilkokulda 379 öğretmen vardır¹⁰⁶. Bu itibarla Denizli kazasında bir öğretmene 44,2 adet öğrenci düşmektedir.

1971-72 ders yılı itibariyle Denizli şehrinde bir tane özel ilkokul vardır. Bu okulun bu ders yılında 3 öğretmeni ve 25'i erkek, 14'ü kız olmak üzere 39 öğrencisi vardır¹⁰⁷. Bu ilkokulların öğretmen sayısı 1974-75 ders yılında 6'ya öğrenci sayısı da 91 erkek, 48 kız olmak üzere 139'a çıkmıştır¹⁰⁸.

1974-75 ders yılında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu¹⁰⁹.

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Öğretmen		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	18	1.126	1.147	2.273	6.344	5.988	12.332	165	146	311
Köy	76	902	829	1.731	4.944	4.592	9.536	152	161	313
Toplam	94	2.028	1.976	4.004	11.288	10.580	21.868	317	307	621

1966-67 ders yılındaki 86 okul, 1974-75 ders yılında 94'e yükselmiştir. Toplam 379 öğretmen de 621'e yükselmiştir. 1974-75 ders yılında şehirde öğretmen başına 39,6 öğrenci, köyde ise 30,4 öğrenci düşmektedir.

1975-76 ders yılına gelindiğinde Barutçular, Kurudere, Kayaköy ve Kûnarlar köyünde halen okul yoktur¹¹⁰.

1982-1983 ders yılına gelindiğinde Denizli şehrindeki ilkokul sayısı 25 olmuştur. Bu 25 ilkokulun toplam 245 dersliği, 17,333 öğrencisi ve 589 öğretmeni

¹⁰² D.M.E.M. 1996-97 Yılı İstatistikleri, syf. yok

¹⁰³ Mustafa SARIKAYA, *Denizli Vilayeti Coğrafyası*, Denizli, 1960, s.48

¹⁰⁴ KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli (14 Kasım 1998)* s.2

¹⁰⁵ Köy İşleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdülerine Göre Denizli*, (yy), 1968, s.126

¹⁰⁶ *1967 İl Yıllığı*, s.184

¹⁰⁷ D.İ.E. *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1967-1972*, Ankara, 1977, s.242

¹⁰⁸ D.İ.E. *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1974-1975*, Ankara, 1977, s.46

¹⁰⁹ *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1974* s.14

¹¹⁰ D.M.E.M, *1975-76 Yılı İstatistikleri*, syf. yok.

vardır. Bir okulda normal diğer 24 okulda ikili öğretim yapılmaktadır¹¹¹. Bu ders yılında Denizli şehrinde bir öğretmene 29,4 öğrenci düşmektedir.

1982-83 ders yılında Denizli şehrindeki ilkokullar ve ilkokulların derslane, öğrenci ve öğretmen durumları¹¹².

Okul Adı	Dershane Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
<i>A. Demirören-M. Musoğlu</i>	10	757	25
<i>A. N. Özsoy</i>	14	803	29
<i>Atalar</i>	7	477	18
<i>C. S. Abaloğlu</i>	19	1.458	36
<i>Cumhuriyet</i>	7	551	18
<i>Gazi</i>	10	948	26
<i>Hacı Halil Bektaş</i>	6	478	20
<i>H. H. Kömürcüoğlu</i>	9	384	15
<i>Hürriyet</i>	20	820	34
<i>İlbadi</i>	3	395	12
<i>İstiklal</i>	12	549	27
<i>Kâtip Çelebi</i>	6	473	19
<i>M. Fevzi Çakmak</i>	10	265	11
<i>Merkez Efendi</i>	12	1.244	37
<i>Esentepe</i>	9	206	10
<i>Karşıyaka</i>	9	734	24
<i>Sevindik</i>	5	902	24
<i>Musa Kâzım Manasır</i>	10	731	23
<i>Müftü Ahmet Hulusi</i>	5	502	20
<i>Namık Kemal</i>	11	632	27
<i>19 Mayıs</i>	10	666	21
<i>Raşit Özkardeş</i>	10	861	23
<i>Ressam İbrahim Çallı</i>	12	1.303	43
<i>Sümer</i>	12	725	28
<i>100. Yıl Mehmetçik</i>	7	469	19
Toplam	245	17.333	589

¹¹¹ Denizli Analitik Etüd. 1983, s.77

¹¹² Etüd 1983, s.78

1982-1983 ders yılında Denizli şehrinde 25 olan okul sayısı 1992-93 yılına gelindiğinde nüfusa oranla artmış ve 36 olmuştur. Köylerdeki ilkokul ve öğrencilerinin sayılarındaki değişiklikler ise idari yapıdaki değişiklikler sebebiyle düzenli bir şekilde izlenememektedir. Örneğin 1984 yılında Denizli kazasına bağlı yerleşim birimi sayısı köy ve beldelerle birlikte 94 iken, bağlı birim sayısı 1993'te 69'a düşmüştür¹¹³.

1984-1996 yılları arasında Denizli kazasındaki ilkokulların öğrenci ve öğretmen durumu¹¹⁴.

Öğretim Yılı	Okul Sayısı			Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
	Şehir	Köy	Toplam	E	K	T	E	K	T
1984-85	26	82	108	15.181	14.035	29.216	461	689	1.150
1985-86	27	82	109	15.880	14.546	30.426	465	691	1.156
1986-87	27	82	109	16.512	15.217	31.729	500	733	1.233
1987-88	27	82	109	17.012	15.667	32.679	519	771	1.290
1988-89	29	61	90	15.622	14.384	30.006	473	747	1.220
1989-90	29	61	90	16.177	15.024	31.201	533	818	1.351
1990-91	29	46	75	15.376	14.325	29.701	530	815	1.345
1991-92	29	46	75	15.070	13.883	28.953	510	802	1.312
1992-93	36	56	92	16.729	14.903	31.632	637	945	1.582
1995-96			96	16.806	15.628	32.434			1.709

1988-89 ders yılına gelindiğinde Denizli şehrinde bir okul, köylerde iki okul ilköğretime geçmiştir. İlköğretime geçen okul sayısı Denizli şehrinde 1990-91 ders yılında 4'e, 1996-97 ders yılında 13'e çıkmıştır. Köylerde ise 1996-97 ders yılında 56 ilkokuldan 13'ü ilköğretime geçmiştir¹¹⁵.

1996-97 ders yılında Denizli şehrinde 39 ilkokul mevcut olup, bu okullar şunlardır¹¹⁶.

¹¹³ Denizli İl Envanteri 1985-1994, s.209

¹¹⁴ Envanter 1985-1994, s.209, D.M.E.M, 1995-96 yılı İstatistikleri, syf. yok.

¹¹⁵ D.M.E.M, 1988-89 Yılı İstatistikleri, syf. yok.

¹¹⁶ D.M.E.M, 1996-97 Yılı İstatistikleri, syf. yok.

1-5 Sınıflı İlköğretim Okulları: *Adil Demireren-Mustafa Musoğlu (1975), Ahmet Nuri Özsay(1972), Atalar (1924), Bahçelievler (1977), Cafer Sadık Abaloğlu (1973), H. İbrahim Demireren-Cumhuriyet (1961), Dentaş (1985), Esentepe (1983), Gazi (1933), Hacı Halil Bektaş (1970), Hacı Hasan Ali Kömürcüoğlu (1980), Hürriyet (1933), İlbadi (1953), İstiklal (1925), Karşıyaka (1981), Kınıklı Basma Boya (1958), Merkez Efendi (1963), 100. Yıl Mehmetçik (1981), Mimar Sinan (1984), Musa Kâzım Manasır (1975), Müftü Ahmet Hulusi (1947), Namık Kemal (1955), 19 Mayıs (1960), Raşit Özkardeş (1975), Ressam İbrahim Çallı (1963), Sümer (1969)*

1-8 Sınıflı İlköğretim Okulları: *Aktepe Kâtip Çelebi, Ali Baysal, Arif Yalınkaya (Eski adı Kâtip Çelebi), Atatürk, Doğan Demircioğlu-Emsan, Fatih, Hacı Şakir-Meliha Nilüfer Öz, Hulusi Kulaklı, İsmail Uslu, Lütfi Ege, Okul Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Sevil Kaynak, Zaferiye Abaloğlu.*

1996-97 ders yılında Denizli kazasının köylerinde 56 adet ilkokul mevcut olup, bu okulların 13'ü ilköğretime geçmiştir. Bu okullar şunlardır¹¹⁷.

1-5 Sınıflı İlköğretim Okulları: *Akdere (1957), Akhan (1954), Altındere, Bağbaşı H. Kulaklı (1968), Bereketler (1975), Bozburun (1969), Çakmak (1947) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Çeltikçi (1960) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Develi (1947), Eldenizli (1958) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Eğmir (1968) Goncalı (1948), Göveçlik (1942), Hacıyüplü (1962), Hallaçlar (1964), Haytabey (1962), Hisar (1954), Kale ((1952), Karahasanlı (1957), Karahayıt (1960), Karakova (1957), Karakurt (1959) Karataş (1945) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Kayaköy (1977) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Kayhan (1965), Kocadere (1945), Korucuk (1958), Kumkısıık (1957), Kurtluca (1948), Küçükdere (1957), Pamukkale Örenyeri (1983) (Taşımali eğitimi geçtiği için kapalı), Pınarkent Koyunaliler (1946), Salihaga (1963) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Saruhan (1958) (Taşımali eğitime geçtiği için kapalı), Şahinler (1975), Şemikler (1944), Şirinköy (1943), Tekkeköy (1949), Üzerlik, Yeniköy (1948), Yeşilköy (1939), Yeşilyayla (1958), Zeytinköy (1948)*

¹¹⁷ 1996-97 Yılı İstatistiği, syf. yok.

1-8 Sınıflı İköğretim Okulları: *Aşağısamlı, Başkarıcı M. Kulaklı, Başbağı Dr. Necdet Durmuş, Cankurtaran, Eskihişar, Gözler, Gümüşler A. Sami Uslu, Güzelköy M. Tunç, Güzelpınar H.Ö. Yavuz, Irlıganlı, Pamukkale, Pınarkent, Uzunpınar.*

1996-1997 ders yılında Denizli kazasındaki ilköğretim okullarının öğrenci ve öğretmen durumu¹¹⁸.

Okulun Yeri		Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Mevcut Öğretmen		
			E	K	T	E	K	T
Şehir	1-5 Sınıflı	26	11.163	10.479	21.642	376	532	908
	1-8 Sınıflı	13	2.710	2.548	5.258	94	138	232
Toplam		39	13.873	13.027	26.900	470	670	1.140
Köy	1-5 Sınıflı	43	1.997	1.844	3.841	147	144	291
	1-8 Sınıflı	13	1.253	1.194	2.447	90	86	176
Toplam		56	3.250	3.038	6.288	237	230	467
Genel Toplam		95	17.123	16.065	33.188	707	900	1.607

1996-97 ders yılında 19 köyde birleştirilmiş sınıf uygulaması yapılmaktadır. Bu 19 köy ilkokulu: *Altındere, Bereketler, Bozburun, Develi, Eğmir, Karahayıt, Kumkısıık, Şahinler, Hisar, Pınarkent Koyunaliler, Üzerlik, Yeşilyayla, Hallaçlar, Haytabey, Karahasanlı, Kocadere, Hacıyüplü, Kale, Küçükdere* ilkokullarıdır. Bu 19 köy ilkokulunda 409 erkek, 349 kız olmak üzere 758 öğrenci mevcuttur¹¹⁹.

1997-97 ders yılı itibariyle Denizli kazasında dört adet özel ilkokul vardır. Bu okullar; *Özel Elit Lisesi* bünyesinde ilkokul, *Özel PEV Oluşum Lisesi* bünyesinde ilkokul, *Özel Server Gazi Lisesi* bünyesinde ilkokul ve *Özel Vildan İlkokulu*'dur. Bu dört ilkokulda 238 erkek, 139 kız olmak üzere 377 öğrenci vardır. Bu okullarda 4 erkek, 17' de kadın olmak üzere 21 öğretmen vardır¹²⁰.

¹¹⁸ 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

¹¹⁹ 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

¹²⁰ 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

1997-98 ders yılına gelindiğinde taşınmalı eğitim sistemi yaygınlaşmış bu sebeple bazı köy ilkokulları kapanmıştır. Bu tarihte Altındere ve Bereketler'deki okullar birleştirilmiş sınıflı sistemle öğretime devam etmişlerdir. Taşınan okullar ise aşağıdaki gibidir¹²¹.

<u>Merkez Okul</u>	<u>Taşınan Okul</u>
1- <i>Ali Baysal İlköğretim</i>	Saruhanlı Köyü Çakmak Köyü Karahasanlı Köyü Hallaçlar Köyü
2. <i>Eskihisar İlköğretim</i>	Salıhağa Köyü Bozburun Köyü Çeltikçe Köyü Goncalı Köyü Karakova Köyü
3. <i>Güzelpınar H. Ömer Yavuz İlköğr.</i>	Akdere Köyü (Sadece 6.7.8. sınıf) Kurtluca Köyü
4. <i>Pamukkale Kasabası İlköğretim</i>	Yeniköy Köyü Pamukkale Ören Mh.
5. <i>Irlıganlı Kasabası İlköğretim</i>	Eldenizli Köyü Küçükdere Köyü
6. <i>Şemikler Kasabası İlköğretim</i>	Kayaköy Köyü
7. <i>Cankurtaran Kasabası İlköğretim</i>	Şahinler Köyü Koyunaliler Köyü
8. <i>Fatih İlköğretim</i>	Hisar Köyü
9. <i>A. Nuri Erikoğlu İlköğretim</i>	Karakurt Köyü (Sadece 6.7.8. sınıf)
10. <i>Aşağışamlı Kasabası İlköğretim</i>	Üzerlik Köyü Kumkısıık Köyü
11. <i>Gümüşler Ahmet Sami Uslu İlköğr.</i>	Hacıyüplü Köyü
12. <i>Güzelköy M. Tunç İlköğretim</i>	Kale Köyü
13. <i>Hacı Şakir Meliha Nilüfer Öz İlköğr.</i> ...	Şirinköy Köyü (Sadece 6.7.8. sınıf)
14. <i>Karahayıt Kasabası İlköğretim</i>	Haytabey Köyü Eymir Köyü

¹²¹ 1997-98 Yılı Denizli İli Birleştirilmiş Sınıflı Okullar Listesi (Bu liste Denizli İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınmıştır.)

1998-99 eğitim-öğretim yılı Denizli kazası ilköğretim okulları¹²²

(1-8 Sınıflı) İlköğretim Okulları

- 1-Adil Demireren-Mustafa Musoğlu İlköğretim Okulu
- 2-Akhan Köyü İlköğretim Okulu
- 3-A. Nuri Erikoğlu İlköğretim Okulu
- 4-Aktepe Katip Çelebi İlköğretim Okulu
- 5-Ali Baysal İlköğretim Okulu
- 6-Arif Yalınkaya İlköğretim Okulu
- 7-A. Şamlı Kasabası İlköğretim Okulu
- 8-Atalar İlköğretim Okulu
- 9-Atatürk İlköğretim Okulu
- 10-Başkarcı Kasabası Mustafa Kulaklı İlköğretim Okulu
- 11-Cafer Sadık Abalıoğlu İlköğretim Okulu
- 12-Cankurtaran Kasabası İlköğretim Okulu
- 13-Denizli Merkez İlköğretim Okulu
- 14-Denizli Okul Yaptırma ve Yaşatma Derneği İlköğretim Okulu
- 15-Dentaş İlköğretim Okulu
- 16-Develi Köyü İlköğretim Okulu
- 17-Doğan Demircioğlu-Emsan İlköğretim Okulu
- 18-Dr. Necdet Durmuş İlköğretim Okulu
- 19-Eskihisar Köyü İlköğretim Okulu
- 20-Fatih İlköğretim Okulu
- 21-Gazi İlköğretim Okulu
- 22-Göveçlik Köyü İlköğretim Okulu
- 23-Gözler Kasabası İlköğretim Okulu
- 24-Gültepe Reşat Vural İlköğretim Okulu

¹²² Denizlide Eğitim, s.27-30

- 25-Gümüşler Kasabası Ahmet Sami Uslu İlköğretim Okulu
- 26-Güzelköy Mehmet Tunç İlköğretim Okulu
- 27-Güzelpınar Yavuzlar A.Ş. –Hacı Ömer Yavuz İlköğretim Okulu
- 28-Hacı Ahmet Paralı İlköğretim Okulu
- 29-Hacı Hasan Ali Kömürcüoğlu İlköğretim Okulu
- 30-Hacı İbrahim Demireren-Cumhuriyet İlköğretim Okulu
- 31-Hacı Şakir Meliha-Nilüfer Öz İlköğretim Okulu
- 32-Hulusi Kulaklı İlköğretim Okulu
- 33-Hürriyet İlköğretim Okulu
- 34-Irlıganlı Kasabası İlköğretim Okulu
- 35-İsmail Uslu İlköğretim Okulu
- 36-İstiklal İlköğretim Okulu
- 37-Karahayıt Kasabası İlköğretim Okulu
- 38-Karşıyaka İlköğretim Okulu
- 39-Kayhan Kasabası İlköğretim Okulu
- 40-Kayhan Merkez İlköğretim Okulu
- 41-Kocadere Vali Mehmet Özgün İlköğretim Okulu
- 42-Korucuk Kasabası İlköğretim Okulu
- 43-Lütfi Ege İlköğretim Okulu
- 44-Musa Kâzım Manasır İlköğretim Okulu
- 45-Müftü Ahmet Hulusi İlköğretim Okulu
- 46-Pamukkale Kasabası İlköğretim Okulu
- 47-Pınarkent Kasabası İlköğretim Okulu
- 48-Raşıit Özkardeş İlköğretim Okulu
- 49-Ressam İbrahim Çallı İlköğretim Okulu
- 50-Sevil Kaynak İlköğretim Okulu
- 51-Sümer İlköğretim Okulu

52-Tekkeköy İlköğretim Okulu

53-Uzunpınar Kasabası İlköğretim Okulu

54-Yeşilköy İbrahim Cengiz İlköğretim Okulu

55-Yeşilköy İşitme Engelliler İlköğretim Okulu

56-Zaferiye Abalıoğlu İlköğretim Okulu

57-Zeytinköy Denizli Ticaret Borsası İlköğretim Okulu

Özel İlköğretim Okulları

1-Özel Elit İlköğretim Okulu

2-Özel PEV İlköğretim Okulu

3-Özel Sernergazi İlköğretim Okulu

Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okulu

1-Goncalı Köyü Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okulu

2-Hacıyüplü Köyü Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okulu

3-Kaleköyü Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okulu

4-Küçükdere Köyü Birleştirilmiş Sınıflı İlköğretim Okulu

(1-5 Sınıflı) İlköğretim Okulları

1-Ahmet Nuri Özsoy İlköğretim Okulu

2-Akdere Köyü İlköğretim Okulu

3-Bağbaşı Hüsamettin Kulaklı İlköğretim Okulu

4-Bahçelievler Köyü İlköğretim Okulu

5-Hacı Halil Bektaş İlköğretim Okulu

6-İlbadi İlköğretim Okulu

7-Karakurt İlköğretim Okulu

8-Kınıklı Basma Boya İlköğretim Okulu

9-Merkezefendi İlköğretim Okulu

10-Mimar Sinan İlköğretim Okulu

11-Namık Kemal İlköğretim Okulu

12-19 Mayıs İlköğretim Okulu

13-100. Yıl Mehmetçik İlköğretim Okulu

14-Gümüşler Kasabası Şemikler İlköğretim Okulu

15-Karakova Köyü İlköğretim Okulu

16-Şirinköy İlköğretim Okulu

17-Yeniköy Köyü İlköğretim Okulu

18-Özel Vildan İlköğretim Okulu

Bu itibarla Denizli kazasında 82 adet ilköğretim kurumu vardır.

1984-85 ders yılında Denizli kazasında 13 adet olan anaokulu sayısı, 1992-93 ders yılına gelindiğinde 27'ye yükselmiştir. Bu anaokulları müstakil olmayıp bir diğer okulun bünyesinde¹²³. Bu tarihlerde özel anaokulu yoktur.

1984-1993 yılları arasında Denizli kazasındaki anaokulları öğrenci ve öğretmen durumu¹²⁴.

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Mevcudu			Öğretmen Mevcudu
		E	K	T	T
1984-85	13	226	218	444	55
1985-86	16	307	280	587	55
1986-87	14	352	415	767	72
1988-89	12	408	482	890	80
1989-90	12	449	422	871	68
1990-91	13	522	478	1000	67
1991-92	21	747	645	1392	85
1992-93	27	846	771	1617	111

1996-97 ders yılına gelindiğinde Denizlide müstakil iki tane anaokulu (Zübeyde Hanım Anaokulu, Özel Öncü Anaokulu) vardır. Bu anaokullarının yanında Denizli şehrinde 27, köylerde 18 ilköğretim okulu bünyesinde anaokulu vardır.

¹²³ *Envanter 1985-1994*, s.202

¹²⁴ *Göst. Yer.*

Bu okullar şunlardır:

Şehirdekiler: *Adil Nuri Özsoy, Bahçelievler, Atalar, Hacı İbrahim Demireren Cumhuriyet, Dentaş, Esentepe, H. A. Kömürcüoğlu, Hürriyet, İlbadi, İstiklal, Kınıklı Basma Boya, Cafer Sadık Abalıoğlu, Merkez Efendi, Müftü Ahmet Hulusi, Namık Kemal, Raşit Özkardeş, Sümer, Mimar Sinan İlkokulları ve Atatürk, Ali Baysal, Fatih, Hulusi Kulaklı, Lütfi Ege, Okul Yaptırma ve Yaşatma Derneği, İsmail Uslu, Doğan Demircioğlu, Hacı Şakir Meliha Nilüfer Öz İlköğretim Okulu.*

Köydekiler: *Akhan, Bağbaşı, Goncalı, Pınarkent Koyunaliler, Yeşilköy, Küçükdere, Kayhan, Karahayıt, Korucuk, Şirinköy, Zeytinköy İlkokulları ve Başkarcı M. Kulaklı, Bağbaşı N. Durmuş, Eskihisar, Güzelköy M. Tunç, Irlıganlı, Pamukkale, Pınarkent İlköğretim Okulu.*

Ayrıca Vali Vefki Ertür Kız Lisesi, Özel Vildan İlkokulu, Özel Elit Lisesi, Özel PEV Lisesi, Özel Server Gazi Lisesi bünyelerinde de birer anaokulu mevcuttur¹²⁵.

1996-97 ders yılı Denizli kazasındaki anaokullarının öğrenici durumu¹²⁶.

Okulun Yeri	Anaokulunun Çeşidi	Öğrenci Mevcudu		
		E	K	T
Şehir	Zübeyde Hanım İlkokulu	204	187	391
	İlkokul Bünyesi Anaokulu	522	446	968
	İlköğretim Bünyesi Anaokulu	154	169	323
	Vali Vefki Ertür Kız Lisesi Bünyesi Anaokulu	40	21	61
	Özel Anadolu ve Özel Liseler Bünyesi Anaokulu	66	53	119
	Toplam	986	876	1862
Köy	İlkokul Bünyesi Anaokulu	91	82	173
	İlköğretim Bünyesi Anaokulu	69	81	150
	Toplam	160	163	323
Genel Toplam		1146	1039	2185

¹²⁵ 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

¹²⁶ 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

2. Denizli’de Ortaöğretim

Denizli’de ortaöğretimin temeli Çatalçeşme Parkı’nın bulunduğu yerde, 1876 tarihinde, rüşdiye mektebinin açılması ile atılmıştır¹²⁷. Okulun ilk öğretmenliğini Hisarlı Ali Efendi ve İbrahim Efendiler yapmıştır¹²⁸. Yine okulda o dönemde resmi kurumlarda görev yapan kişilerde görev almıştır. Örneğin sağlık dersi öğretmenliğini Belediye Doktoru Saraçzade Doktor Şakir Bey yapmıştır¹²⁹. Bu okul 1891 yılında liva idaresi haline getirilmiştir¹³⁰. Üç sınıflı olarak açılan bu idadi 1892’de dört sınıflı 1894’te beş sınıflı hale getirilmiştir. Bu arada okul binası 1899 da gerçekleşen depremde hasar görmüştür. Küçük tamirler ile bu binada dört yıl daha kalan okul 1903 yılında Değirmenönü mahallesinde bir eve taşınmış ve bu evde altı-yedi ay öğretim yaptıktan sonra güzel bir tamir görmüş olan eski binasına geri dönmüştür. Bu arada okulun adı 1900 yılında *Sanat İdadisi*’ne dönüştürülmüş ve sınıf sayısı tekrar üçe düşürülmüştür. Bu üç sınıftan biri iptidai (İlkokul), biri ihzari (hazırlayıcı, yetiştirici), diğeri de umumi-sınai sınıf olarak düzenlenmiştir. Ancak bu okul fazla öğrenci bulamamış (öğrenci sayısı 29’dan yukarı çıkmamıştır) bu nedenle binasını 1914 yılında açılan *Numune Kız Okulun*’a bırakmıştır. Okulun kendisi de Vakıflar İdaresinin bulunduğu binaya taşınmıştır. *Kız Numune Mektebi* 1920 yılına kadar burada öğretim yaptıktan sonra Kuyupınarda bir okul binasına taşınmıştır. Bu olaydan sonra İdadi, sahip olduğu eski binasına taşınmıştır. *Sanat İdadisi*’nin adı 1922’de *Sultani Mektebi* olarak değiştirilmiştir. *Sultani Mektebi* de Cumhuriyetle birlikte, 1923-24 ders yılında *Denizli Ortaokulu* adını almıştır¹³¹. 1926 yılına kadar bu binada kalan ortaokul bu tarihte bugün içinde bulunduğu tarihi binaya taşınmıştır. Ayrıca 1926-27 ders yılında okula kız öğrencilerde alınmaya başlamıştır¹³².

Günümüzde halen *Denizli Lisesi* olarak kullanılan tarihi bina 1915 yılında dönemin mutasarrıfı Tevfik Bey’in gayreti ile birkaç ev ve bahçe istimlak edilmek suretiyle ve özel idarenin ayırdığı para ile yapılmaya başlanmıştır. İnşaatın ilerlemesinde Askerlik Dairesi Başkanı Yarbay Bedri Bey’in çalışmaları ve halkın

¹²⁷ TÜTENK, *a.g.m*, s.1

¹²⁸ YÜCEL, *a.g.e*, s.486

¹²⁹ TÜTENK *a.g.m*, s.1

¹³⁰ KODAMAN, *a.g.e*, s.126 (T. Toker Okulun açılış tarihini 1892 olarak veriyor, TOKER, *a.g.e*, s.167

¹³¹ YÜCEL, *a.g.e*, s.485-486, TOKER, *a.g.e*, s.160-168

¹³² YÜCEL, *a.g.e*, s.486

bağışları da etkili olmuştur¹³³ Binanın bodrum katı, birinci katın duvarları ve ikinci katın ahşap kısmı kısa sürede bitirilerek çatı kurulmuştur. Ancak mutasarrıf Tevfik Bey ve Bedri Beylerin Denizli'den ayrılmaları ve araya 1. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nın girmesi sonucu inşaat on yıl kadar sürüncemede kalmıştır. Bu süre içerisinde de binanın üst katı çürümüştür. Milli Mücadelenin bitiminden sonra okulun durumu yeniden ele alınmış ve çürüyen üst katın yıkılmasına karar verilmiştir. Ancak bu arada Denizli'ye vaki atanan Mithat Kalabalık bu girişimi önlemiş ve binanın çürüyen kısımlarının değiştirilmesine karar vermiştir. Bu suretle okul binası 1926-27 ders yılında öğrenci kabul edebilecek seviyeye gelmiştir. Bu ders yılında okul 135 öğrenci ve 12 öğretmenle eğitim-öğretime başlamıştır. Ders yılı sonunda da 10 öğrenci mezun olmuştur¹³⁴. Okulun ilk müdürlüğünü 1931-32 ders yılına kadar Yusuf Ziya Bey yürütmüştür¹³⁵. Öğretime açılan okul binasının bir kısmına *Kâtip Çelebi İlkokulu* yerleşmiştir¹³⁶.

Bina içerisinde 1927-28 ders yılında da *Denizli Köy Öğretmen Okulu* açılmıştır¹³⁷. Bu okulun ilk müdürlüğünü Tevfik Kuran Bey yapmıştır. Ancak Tevfik Kuran Maarif Vekilliği Orta Öğretim Şube Müdürü olarak ayrılınca göreve Sacit Öncel Bey getirilmiştir¹³⁸. Süresi üç yıl olan bu okul, parasız yatılıydı. 1927-28 ders yılında sadece erkeklerin alındığı bu okullara 1929-30 ders yılından itibaren kız öğrencilerde alınmıştır¹³⁹. Ancak bu okul 1932-33 ders yılı sonunda lağvedilmiştir¹⁴⁰. Kapandığı bu yılda okulda 10 öğretmen çalışmaktaydı. Ayrıca bu yılda 68 erkek, 7 kız olmak üzere 75 öğrenci öğretmen okulundan mezun olmuştur¹⁴¹.

Köy öğretmen okulunun kapatılması Denizli'de lise açılmasını zorunlu kılmış ve *Denizli Lisesi* 1932-33 ders yılında faaliyete başlamıştır¹⁴². *Denizli Lisesi*'nin

¹³³ Burhan SARAÇOĞLU, "Denizli Lisesinin Tarihi" *Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli 1964, s.58

¹³⁴ YÜCEL, *a.g.e.*, s.486-487

¹³⁵ *Denizli 1973 İl Yıllığı*, s.85

¹³⁶ SARAÇOĞLU, *a.g.m.*, s.59

¹³⁷ ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s.135; Köy öğretmen okulunun bir diğeri Kayseri Zenciderede kurulmuştur. ÖZTÜRK *a.g.e.*, s.135

¹³⁸ YÜCEL, *a.g.e.*, s.487

¹³⁹ ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s.135

¹⁴⁰ YÜCEL, *a.g.e.*, s.487

¹⁴¹ *Maarif İstatistikleri 1932-1933*, s.174-175

¹⁴² YÜCEL, *a.g.e.*, s.47

açılmasıyla ülkedeki lise sayısı 30'a yükselmiştir. Liseye 1934-35 ders yılından sonra da kız öğrenciler alınmaya başlanmıştır¹⁴³.

Bu arada okul müdürlüğünü, lise kısmının açılmasıyla Sacit Öncel Bey bırakmış ve görev Eski Ortaokul Müdürü Tevfik Kuran Bey üstlenmiştir ki, bu görevi 1938 yılına kadar devam ettirmiştir¹⁴⁴.

Lise'nin faaliyete geçtiği yıl ortaokul kısmında birinci sınıfta dört şube, ikinci sınıfta üç şube, üçüncü sınıfta iki şube mevcuttur¹⁴⁵.

*Denizli Ortaokulu'nun 1932-1950 arası öğrenci durumu*¹⁴⁶.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci			Mezun Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1932-33							268	49	317	27	5	32
1933-34	141	20	161	47	3	50	279	52	331			
1934-35	160	28	178	10	1	11	355	60	415			
1937-38	300	53	353	63	14	77	763	135	888			
1938-39	267	60	327	86	18	104	772	155	927			
1940-41	240	50	290	259	42	301	845	191	1036			
1942-43	156	38	194	111	10	121	524	110	634	100	14	114
1943-44	162	36	198	100	30	130	418	113	531	94	20	114
1944-45	95	18	113	113	29	142	355	78	433	77	15	92
1945-46	115	9	124	84	15	99	307	68	375			
1949-50	114	14	128	22	1	23	274	40	314	50	8	58

¹⁴³ YÜCEL, *a.g.e.*, s.47

¹⁴⁴ SAVCI, *a.g.m.*, s.47

¹⁴⁵ MuallimMurat, *a.g.e.*, s.17

¹⁴⁶ *Maarif İstatistikleri 1932-1933*, s.174-175; *Maarif İstatistikleri 1933-1934*, s.308-309; *Kültür İstatistikleri 1934-1935*, s.258-259; *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s.201; *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s.288-289; *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s.270; *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s.282-283; B.İ.G.M, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945*, (yy) 1947; s.98-99; B.İ.G.M, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946*, (yy) 1947, s.103; B.İ.G.M, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950*, Ankara, 1952, s.186-187

1942-43 ders yılından itibaren *Denizli Ortaokulu*'nun mevcudunda düşüş yaşanmıştır. Bunun sebebi bu yılda *Akşam Kız Sanat Okulu* ve *Kız Sanat Enstitüsü*'nün açılması ve bu okulların *Denizli Ortaokulu*'na alternatif oluşturmalarıdır. Yine bir yıl sonra *Erkek Sanat Enstitüsü*'nün açılması ortaokula gidecek çocukların bir kısmının bu okula gelmesini sağlamıştır.

Denizli Lisesi'nin 1933-1950 arası öğrenci durumu¹⁴⁷.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Okuldan Ayrılan			Mevcut Öğrenci			Mezun Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1933-34	50	-	50	2	-	2	58	-	58	-	-	-
1934-35	71	-	71	5	-	5	121	-	121	-	-	-
1937-38	196	20	216	30	-	30	352	36	388			
1938-39	193	19	212	52	4	56	355	32	387			
1939-40	-	-	-				388	61	399	77	11	88
1940-41	163	22	185	165	17	182	244	45	289			
1942-43	66	3	69	2	-	2	331	49	380			
1943-44	132	13	145	126	18	144	362	38	400	76	5	81
1944-45	145	15	160	67	4	71	360	31	391	72	6	78
1945-46	74	2	76	86	8	94	335	26	361	88	8	96
1949-50	51	5	56	22	-	22	177	10	187	50	4	54

Denizli Lisesi değişik sosyal gruplara hitap eden bir liseydi. Ayrıca kazadaki tek lise olması dolayısıyla pansiyonu da vardır. Örneğin 1933-34 ders yılında okulun 58 öğrencisinde 28'i pansiyonda kalıyordu¹⁴⁸. Zamanla okulun öğrenci sayısı arttıkça pansiyonda kalan öğrenci sayısı da artmıştır. Öğrenci sayısı 1938-39 ders yılında 289'a ulaştığında pansiyonda kalan öğrenci sayısı da 107'ye yükselmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁷ *Maarif İstatistikleri 1933-1934*, s.308-309; *Kültür İstatistikleri 1934-1935*, s.258-259, *Maarif İstatistikleri 1937-1939*, s.201; *Maarif İstatistikleri 1938-1939*, s.288-289; *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s.270; *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s.282-283; *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944*, s.100-101; *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945*, s.98-99; *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946*, s.102-103; *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950*, s.186-187

¹⁴⁸ *Maarif İstatistikleri 1933-34*, s.308-309

¹⁴⁹ *Maarif İstatistikleri 1938-39*, s.201

Denizli Lisesi her sosyal grubun ilgi gösterdiği bir eğitim yuvası olmuştur. Bu itibarla 1933-34 ders yılında öğrenci (Ortaokul öğrencileriyle birlikte) verilerinin sosyal durumları şöyledir¹⁵⁰.

Meslek Grubu	Çiftçi	Amele ve İşçi	Esnaf ve Tüccar	Memur	Serbest Meslek
Öğrenci Veli Sayısı	87	24	103	127	32

Tabloya bakacak olursak okulda en fazla memur çocuklarının en azda amele ve işçi çocuklarının okuduğunu görmekteyiz.

Denizli Lisesi 1935'ten 1945 yılına kadar fen kolundan 255, edebiyat kolundan 504 bitirme; fen kolundan 251, edebiyat kolundan 479 öğrenciye olgunluk diploması verilmiştir. Bu dönemde lisenin bir laboratuvarı, bir kütüphanesi, spor sahası ve model bir kooperatifi mevcuttu¹⁵¹. Lisenin kütüphanesinde 1938-39 ders yılında 3057 adet kitap mevcuttu¹⁵².

Denizli Lisesi'nin (ortaokul ile birlikte), 1926-1950 yılları arasındaki öğretmen durumu¹⁵³.

Ders Yılı	Asil öğretmen			Stajyer			Ücretli Öğretmen			Yardımcı Öğretmen			Başka okuldan gelen			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1926-27																12	-	12
1933-34																14	2	16
1934-35																15	1	16
1937-38	18	4	22	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	19	4	23
1938-39	24	5	29	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	7	31
1939-40																27	9	36
1940-41	18	6	24	4	3	7	-	-	-	4	-	4	-	-	-	26	9	36
1941-42																27	15	42
1942-43	22	12	34	4	2	6	-	-	-	2	1	3	6	2	8	34	17	51
1943-44	26	9	35	1	3	4	-	1	1	1	-	1	7	4	11	35	17	52
1944-45	22	10	32	1	1	2	-	-	-	2	-	2	2	2	4	27	13	40
1945-46	20	7	27	3	2	5	1	-	1	2	2	4	4	3	7	30	14	44
1949-50	22	10	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	10	32

¹⁵⁰ *Maarif İstatistikleri 1933-34*, s.116-117

¹⁵¹ TÜTENK a.g.m, s.7

¹⁵² *Maarif İstatistiği 1938-39*, s.288-289

¹⁵³ *1973 İl Yıllığı*, s.82, 85; B.İ.G.M. *Öğretmenler İstatistiği 1934, 1938, 1942, 1946*, İstanbul 1948, s.175; *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s.225; *Maarif İstatistikleri 1942-1943*, s.350; *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1943-1944*, s.172; *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945*, s.170; *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946*, s.178 *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950*, s.259

1962-63 ders yılına kadar kazada tek ortaokul olma özelliği gösteren okula bu yılda 220 öğrenci kapasiteli bir pansiyon binası eklenmiştir. Yine 1967 yılında ek bir bina yapılarak okulun kapasitesi arttırılmıştır. 1966-67 ders yılına kadar *Denizli Lisesi*'nde orta-lise öğrenimini birlikte yapılmakta iken 1967'den itibaren orta kısım "*Pamukkale Ortaokulu*" adıyla ayrı bir binada bağımsız olarak faaliyete geçmiştir¹⁵⁴.

1962-63 ders yılından itibaren gerek Denizli şehrinde gerekse de köy ve kasabalarda yeni ortaokullar açılmaya başlamıştır. Bu itibarla;

1962-63 ders yılında *Denizli Merkez Ortaokulu*

1965-66 ders yılında *Denizli Honaz Ortaokulu*

1966-67 ders yılında *Denizli Pamukkale Ortaokulu*

1967-68 ders yılında *Denizli Akşam Ortaokulu*

1968-69 ders yılında *Denizli Başkarcı Ortaokulu*

1968-69 ders yılında *Denizli Yeşilköy Ortaokulu*

1969-70 ders yılında *Denizli Irlıganlı Ortaokulu*

1970-71 ders yılında *Denizli Akköy Ortaokulu*

1970-71 ders yılında *Denizli Kız Ortaokulu*

1972-73 ders yılında *Denizli İstiklal Ortaokulu* açılmıştır¹⁵⁵.

Merkez Ortaokulu, *Denizli Lisesi* binasında açılmış olup, 1963-64 ders yılından itibaren *Kâtip Çelebi İlkokulu* binasında eğitimine devam etmiştir. Okul 1966 yılında da istikbal Caddesi üzerindeki kendi binasına taşınmıştır. Okul binası içinde gündüz eğitiminin yanı sıra *Akşam Ortaokulu* ve *Akşam Lisesi* de açılmıştır. Okulun ismi 1997-98 ders yılında *Merkez İlköğretim Okulu* olarak değiştirilmiştir¹⁵⁶.

Pamukkale Ortaokulu şimdiki *Milli Eğitim Müdürlüğü* binasının (Saltak Caddesi) yanındaki *Arif Yalınkaya İlköğretim Okulu*'nun (eski adıyla *Kâtip Çelebi İlkokulu*) bulunduğu yerde açılmıştır. 1972-73 ders yılında liseye dönüştürme çalışmaları olmuşsa da binanın yetersiz gelmesi sebebiyle amaca ulaşamamıştır. Öğrencilerde *Denizli Lisesi*'ne aktarılmış, okul *Pamukkale Ortaokulu* olarak eğitimine devam ettirmiştir. Okul 1996 yılında *Sevil Kaynak İlköğretim Okulu* adını almıştır¹⁵⁷.

¹⁵⁴ *Denizli Eğitim*, s.26

¹⁵⁵ *1973 İl Yıllığı*, s.84

¹⁵⁶ *Denizli'de Eğitim*, s.26

¹⁵⁷ *Denizli'de Eğitim*, s.33

1969-70 ders yılında *Pamukkale Ortaokulu*'na bağlı bir şube olarak *Sümer İlköğretim* okulu binasında hizmete açılan ortaokul 1970-71 ders yılında *Kız Ortaokulu* adıyla resmen eğitim-öğretime açılmıştır. Aynı yıl *Hürriyet İlkokulu* binasına taşınan okul, 13 Eylül 1976 tarihinde de *Denizli Lisesi* eski binasına taşınmıştır. *Kız Ortaokulu* 19 Eylül 1978 tarihinden itibaren karma bir hale getirilmiş ve adı *Atatürk Ortaokulu* olmuştur. 15 yıl kendine ait binası olmayan okul nihayet 19 Eylül 1984'te *Denizli Lisesi* bahçesinde yaptırılan binasına taşınmıştır. 1991 yılına kadar burada kalan okul bu tarihte Feslikan mahallesinde ki yeni binasına taşınmıştır. Daha sonrada *Mareşal Fezvi Çakmak İlkokulu* ile birleşerek *Atatürk İlköğretim Okulu* adını almıştır¹⁵⁸.

Denizli kazasındaki ortaokulların 1962-1967 arası öğrenci ve öğretmen durumu¹⁵⁹.

Ders Yılı		Öğrenci Durumu									Öğretmen Sayısı		
		Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun Öğrenci					
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1962-63	Bağımsız Ortaokul	328	36	364	541	37	578	58	-	58	20	6	26
	Lise bün. Ortaokul	242	64	306	1015	166	1181	279	67	346	20	8	28
	Toplam	570	100	670	1556	203	1759	337	67	404	40	14	54
1963-64	Bağ. Ort.	190	55	245	552	103	655	85	8	93	13	7	20
	L. B. Ort.	369	101	470	1056	201	1257	379	50	429	3	6	9
	Toplam	559	156	715	1608	304	1912	464	58	522	16	13	29
1964-65	Bağ. Ort.	187	101	288	569	186	755	136	15	151	16	7	23
	L. B. Ort.	350	127	477	970	277	1247	183	48	231	23	21	44
	Toplam	537	228	765	1539	463	2002	329	63	382	39	28	77
1965-66	Bağ. Ort.	220	140	360	3716	1232	4948	717	172	889	14	12	26
	L. Bağ. Ort.	319	158	477	994	373	1367	291	58	349	9	6	15
	Toplam	539	298	837	4710	1605	6315	1008	230	1238	23	18	41
1966-67	Bağ. Ort.	640	357	997	5398	1940	7338	914	280	1194	14	13	27
	L.B. Ort.	30	-	30	113	43	156	81	23	104	11	9	20
	Toplam	670	357	1027	1983	7494	7494	995	303	1298	25	22	47

¹⁵⁸ Denizli'de Eğitim, s.53

¹⁵⁹ D.İ.E, Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965, Ankara 1968, s.41, 127; D.İ.E, Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967, Ankara, 1970, s.19,52, 143, 175, (Tabloda bağımsız olarak gösterilen okul Merkez Ortaokulu'dur. 1966-67'ders yılında Merkez Ortaokulu'na Pamukkale Ortaokulu katılmıştır. Lise bünyesindeki ortaokul ise Denizli Lisesi Ortaokulu'dur.)

1965-66 ders yılından itibaren bağımsız ortaokul sayısındaki öğrenci sayısı birden yükselmiştir. Bu yükselmenin sebebi, bu tarihten itibaren istatistiklere kız ve erkek enstitülerinin orta kısım öğrencilerinin dahil edilmiş olması olabilir. Lise bünyesindeki ortaokulların öğrenci sayısı normal seyrini sürdürmekte iken 1966-67 ders yılında birden azalma görülmektedir. Bunun sebebi *Denizli Lisesi* bünyesindeki ortaokul öğrencilerinin 1966-67 ders yılında açılan *Pamukkale Ortaokulu*'na kaydedilmesidir.

1967-68 ders yılına gelindiğinde Denizli kazasında; *Denizli Lisesi Ortaokulu*, *Merkez*, *Honaz*, *Pamukkale* ve *Merkez Ortaokulu* bünyesindeki *Akşam Ortaokulu* olmak üzere 5 adet ortaokul vardır. 1972-73 ders yılına gelindiğinde ise Denizli kazasındaki ortaokul sayısı 10'a yükselmiştir¹⁶⁰.

Denizli kazasındaki ortaokulların 1967-1973 arası öğrenci ve öğretmen durumu¹⁶¹.

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Durumu									Öğretmen Sayısı		
		Yeni Kayıt			Mevcut Öğr.			Mezun Öğr.					
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1967-68	5	756	411	1.167	2.245	1.160	3.405	504	232	736	42	41	83
1968-69	7	810	429	1.239	2.391	1.253	3.644	480	240	720	56	42	98
1969-70	8	938	497	1.435	2.594	1.228	3.822	597	289	886	70	60	130
1970-71	10	1.173	617	1.790	2.861	1.486	4.347	691	344	1.035	84	54	138
1971-72	9	1.151	701	1.852	2.717	1.671	4.388	573	352	925	74	45	119
1972-73	10	1.112	640	1.752	2.974	1.714	4.688	532	371	903	83	50	133

¹⁶⁰ *Denizli'de Eğitim*, s.26

¹⁶¹ B.D.İ.E, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971*, Ankara, 1976, s.28; B.D.İ.E, *Milli Eğitim İstatistikleri ortaöğretim 1971-1973*, Ankara, 1976, s.26 (1971-72 ders yılında Denizli Lisesi Ortaokulu kapatılmış, bu sebeple sayı dokuza düşmüştür. 1972-73 ders yılında İstiklal Ortaokulu'nun açılmasıyla sayı tekrar ona çıkmıştır.)

1970 yılında Denizli’de özel bir kolej açılmıştır. *Çamlık Koleji* adını taşıyan bu okulun ortaokul kısmı da mevcuttur. Bu *Çamlık Koleji Ortaokulu*’nun 1971-1973 yılları arasındaki öğrenci durumu şöyledir¹⁶².

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1971-72	13	5	18	36	12	48	-	-	-
1972-73	35	14	49	71	26	97	15	7	22

1990-91 ders yılına gelindiğinde Denizli kazasındaki ortaokul sayısı 17’ye çıkmıştır. Ortaokulların 8’i şehir merkezinde, 9’u köy ve kasabalardadır.

Denizli kazasındaki ortaokulların 1990-91 ders yılında öğrenci ve öğretmen sayısı¹⁶³.

Okulun Yeri	Okulun Türü	Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
			E	K	T	E	K	T
Şehir	Bağımsız Ortaokul	3	4.046	3.313	7.359	116	117	233
	Lise bünyesinde ortaokul	3	2.368	1.536	3.904			
	İlköğretim 2. Kademe	1	218	185	403	17	3	20
	Anadolu Lisesi bünyesinde ortaokul	1	447	255	702			
	Toplam	8	7.079	5.289	12.368	133	120	253
Köy	Bağımsız ortaokul	5	4.927	3.745	8.672	36	12	48
	İlköğretim 2. Kademe	4	173	96	269	24	5	29
	Toplam	9	5.100	3.841	8.941	60	17	77
Genel Toplam		17	12.179	9.130	21309	193	137	330

¹⁶² Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1971-1973, s.53

¹⁶³ D.M.E.M, 1990-91 Yılı İstatistikleri, syf. yok.

Lise bünyesindeki ortaokulların öğretmenleri lise öğretmeni olduklarından ötürü tabloda verilmemiştir. Bu öğretmenler liselerin incelendiği bölümde verilecektir. Köydeki ortaokullardaki öğretmenlere bakıldığında ise mevcut öğrenciye göre çok az bir öğretmenin olduğu görülmektedir. Köydeki öğretmen açığı, ilkokul öğretmenlerinin ücretli derse girmesiyle kapatılmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren ortaokulların ilköğretime çevrilmesi sonucu ortaokul sayısı azalmıştır. Bu itibarla 1996-97 ders yılında Denizlide sadece *Merkez Ortaokulu* kalmıştır. (Merkez ortaokulu da 1977-98 ders yılında ilköğretim haline getirilmiştir). Köylerde ise 4 adet bağımsız ortaokul (Göveçlik Köyü Ortaokulu, Kayhan Ortaokulu, Kocadere Ortaokulu, Yeşilköy İ. Cengiz Ortaokulu) vardır. Bağımsız olan bu ortaokulların 1996-97 ders yılında öğrenci ve öğretmen sayısı şöyledir¹⁶⁴.

Okulun Yeri	Okulun Türü	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı		
			E	K	T	E	K	T
Şehir	Bağımsız Ortaokul (Merkez ort.)	1	1.061	958	2.019	43	31	74
Köy	Bağımsız ort. (Göveçlik, Kayhan Kocadere Yeşilköy)	4	568	302	870	37	21	58
Toplam		5	1.629	1.260	2.889	80	52	132

1996-97 ders yılında Denizli şehrinde 5 lisenin, bünyesinde, ve 13 ilköğretim okulunun 2. kademesinde ortaokul vardır. Bünyesinde ortaokul olan liseler; *Anafartalar, Cumhuriyet, M. Akif Ersoy, Yunus Emre Anadolu, ve Anadolu Liseleridir*. İkinci kademesi (ortaokul) bulunan ilköğretim okulları ise; *Aktepe Kâtip Çelebi, Ali Baysal, Arif Yalınkaya, Atatürk, Doğan Demircioğlu-Emsan, Fatih, Hacısakir Meliha Nilüfer Öz, Hulusi Kulaklı, İsmail Uslu, Lütfi Ege, Okul Yaptırma ve Yaşatma Derneği, Sevil Kaynak, Zaferiye Abaloğlu İlköğretim* okullarıdır.

Köylerde ise 13 ilköğretim okulunda ikinci kademe (ortaokul) vardır. Bu ilköğretim okulları; *Aşağışamlı, Baskarcı, Bağbaşı, Cankurtaran, Eskihisar, Gözler,*

¹⁶⁴ 1996-97 Yılı İstatistiği, syf. yok.

*Gümüşler, Güzelköy, Güzelpınar, Irlıganlı, Pamukkale, Pınarkent ve Uzunpınar İlköğretim okullarıdır*¹⁶⁵.

Denizli kazasındaki lise bünyesi ve ilköğretim bünyesi ortaokulların 1996-1997 ders yılı öğrenci ve öğretmen durumu¹⁶⁶

Okulun Yeri	Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
Şehir	18	4.123	3.498	7.621	182	123	305
Köy	13	656	400	1.056	73	27	100
Toplam	31	4.779	3.898	8.677	255	150	405

1996-97 ders yılında ayrıca dört özel lisemin bünyesinde de ortaokul vardır. Bu özel liseleri *Özel Elit, Özer Pev, Özel Server Gazi, Özel Ufuk Kız Liseleri*'dir. Bu liselerde 296 erkek, 79 kız olmak üzere 345 ortaokul öğrencisi vardır¹⁶⁷.

Öğrenimine 1932-1933 yılında başlayan *Denizli Lisesi* uzun yıllar kazanın tek lisesi olarak kalmıştır. 1971-72 ders yılında *Merkez Ortaokulu* binasında açılan *Akşam Lisesi* ve yine bu yılda açılan *İstiklal Lisesi*'nin açılışına kadar bu özellik korunmuştur¹⁶⁸. Ancak *İstiklal Lisesi* hemen açıldığı yıl kapanmıştır. Bu nedenle tek lise olma özelliği 1976-77 ders yılında *Cumhuriyet Lisesi*'nin açılışına kadar sürmüştür.

¹⁶⁵ 1996-97 Yılı İstatistiği, syf yok.

¹⁶⁶ 1996-97 Yılı İstatistiği, syf. yok

¹⁶⁷ 1996-97 Yılı İstatistiği, syf. yok

¹⁶⁸ 1973 İl Yıllığı, s.84

Denizli kazasındaki liselerin (Denizli Lisesi) 1961-1973 arası öğrenci ve öğretmen durum¹⁶⁹.

Ders Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Durumu									Öğretmen Sayısı		
		Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun Öğrenci			E	K	T
		E	K	T	E	K	T	E	K	T			
1961-62	1	265	12	277	1058	127	1185	146	24	160	10	3	13
1962-63	1	316	26	342	1432	171	1603	182	20	202	38	18	46
1963-64	1	389	80	469	1418	198	1616	343	36	379	29	16	45
1964-65	1	385	84	469	1299	185	1484	293	44	337	10	4	14
1965-66	1	629	128	757	1520	240	1760	302	52	354	24	19	43
1966-67	1	498	57	555	1612	293	1905	334	57	391	23	20	43
1967-68	1	809	89	898	1709	309	2018	362	50	412	32	18	50
1968-69	1	647	142	789	1716	394	2110	427	79	506	48	22	70
1969-70	1	451	163	614	1556	397	1953	441	66	507	32	14	46
1970-71	1	380	141	521	1375	425	1800	381	109	490	37	14	51
1971-72	1	418	117	535	1337	383	1720	363	85	448	40	22	62
1972-73	1	514	184	698	1269	409	1678	369	95	464	46	18	64

Denizli Lisesi'nin yatılılık durumu 1960'lı yıllarda halen devam etmektedir. Okulun pansiyonunda paralı ve parasız olarak kalan öğrenci sayısı 1961-62 ders yılında 100¹⁷⁰, 1966-67 ders yılında 151'dir¹⁷¹.

Denizli Lisesi'nin binası 1976 depreminde hasar görmüş ve üst katlar bir süre kapatılmıştır. Bina 1985 yılındada tamamen boşaltılmıştır. Bina boşaltılınca, 1985-86 ders yılında okulun pansiyonu okul haline getirilmiş ve *Denizli Lisesi*'nin yatılılık durumu sona ermiştir. Eski bina 1990 yılında onarıma alınmış ve 1993 yılında tekrar eğitim-öğretime açılmıştır¹⁷².

¹⁶⁹ Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965, s.296, 393; Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967, s.222, 284; Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971 s.159 Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1971-1973, s.107

¹⁷⁰ Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965, s.415

¹⁷¹ Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967, s.301

¹⁷² Denizlide Eğitim, s.48

Denizlide *Akşam Lisesi* 1971-72 ders yılında faaliyete geçmiştir. Akşam Lisesi'nin 1971-1973 yılları arasında öğrenci ve öğretmen durumu şöyledir¹⁷³.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1971-72	110	1	111	53	-	53	10	-	10
1972-73	78	-	78	73	1	74	2	-	2

Akşam Lisesi'nin açıldığı yılda III kayıtlı öğrenci olduğu halde okulu bırakanlar nedeniyle mevcut sayı düşmüştür. Aynı dırım 1972-73 ders yılında da yaşanmıştır.

1970 yılında Denizli'de özel bir lise (Çamlık Koleji) faaliyete geçmiştir. Bu lisenin 1970-1973 yılları öğrenci ve öğretmen durumu şöyledir¹⁷⁴.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Diploma Alan			Öğretmen		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1970-71	30	7	37	30	7	37	-	-	-			
1971-72	24	2	26	56	9	65	-	-		10	7	17
1972-73	31	8	39	72	13	85	16	5	21	12	7	19

Tabloda görüldüğü üzere bu özel okul ilk mezunlarını 1971-73 ders yılında vermiştir. Bu ders yılında 16 erkek, 5 kız olmak üzere 21 öğrenci mezun olmuştur.

Denizli Lisesi 1976 yılına kadar Denizli kazasının tek lisesi olmak özelliğini devam ettirmiştir. 1973 yılında Cumhuriyetimizin 50. Yıl münasebetiyle Santral Garajı yanında *Cumhuriyet Ortaokulu* açılmıştır. *Cumhuriyet Ortaokulu* 1976-77 ders yılında yabancı dil ağırlıklı bölüm açılmıştır. Okulun kapalı bir spor salonu mevcuttur. Ayrıca 1998-99 ders yılından itibaren de bilgisayar laboratuvarı hizmete girmiştir. Okulun

¹⁷³ *Milli Eğitim İstatistikleri, Ortaöğretim 1971-1973*, s.123

¹⁷⁴ *Milli Eğitim İstatistikleri, Ortaöğretim 1967-1971*, s.181; *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1971-1973*, s.125

1998-99 ders yılı itibariyle 10 yöneticisi, 100 öğretmeni, 21 personeli, 2100 öğrencisi vardır¹⁷⁵.

Denizli kazası 19 Eylül 1983 tarihinde *Anafartalar Lisesi*'nin açılmasıyla üçüncü lisesine kavuşmuştur. Okulun 24 dersliği, 3 laboratuvarı, 1 resim atölyesi 1 müzik odası, 3 yabancı dil dershanesi, 1 spor salonu, 1 basketbol, 1 voleybol, 1 açık futbol sahası, 1 okul kooperatifi, kantini ve kütüphanesi mevcuttur. *Anafartalar Lisesi* Denizli il genelinde ilk olarak 1993-94 ders yılında yabancı dil ağırlıklı lise bölümünü açmıştır¹⁷⁶.

Anafartalar Lisesi'nin açılışından bir gün sonra 20 Eylül 1983 tarihinde *Anafartalar Lisesi* binasında *Denizli Anadolu Lisesi* açılmıştır. 108 öğrenci ve 5 öğretmenle eğitim-öğretime başlayan okulun 1998-99 ders yılında 1200 öğrencisi, 63 öğretmeni vardır¹⁷⁷.

1987-88 ders yılında ortaokul olarak eğitime başlayan *Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu*, 1988-89 ders yılında lise bölümünü açmasıyla Denizli beşinci lisesine kavuşmuştur¹⁷⁸.

Denizli kazasındaki lisenin 1990-91 ders yılındaki öğrenci ve öğretmen durumu¹⁷⁹.

Okul Türü	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
Genel Lise	4 (Denizli, Anafartalar Cumhuriyet, M. Akif Ersoy Liseleri)	2.750	2.136	4.886	233	146	379
Anadolu Lisesi	1 (Denizli Anadolu Lisesi)	224	155	379	43	12	55
Toplam	5	2.974	2.291	5.265	276	158	436

¹⁷⁵ *Denizli'de Eğitim*, s.42, *Halen Okul olarak Kullanılan Okullar Formu* (Denizli Cumhuriyet Lisesinden alınmış olan bir belgedir).

¹⁷⁶ *Denizli'de Eğitimi*, s.41

¹⁷⁷ *Denizli'de Eğitim*, s.30

¹⁷⁸ *Denizli'de Eğitim*, s.50

¹⁷⁹ *1990-92 Yılı İstatistiği* syf. yok.

1993 tarihinde Denizli şehri haricinde Uzunpınar kasabasında bir lise açılmıştır. 1995-96 ders yılında da *Kâzım Kaynak Lisesi*'nin açılmasıyla Denizli kazasındaki lise sayısı 7'ye yükselmiştir. *Kâzım Kaynak Lisesi*'nin 1988-99 ders yılında 1 müdürü, 4 müdür yardımcısı, 1600 öğrencisi ve 70 öğretmeni mevcuttur¹⁸⁰. Son olarak 1998-99 ders yılında Denizli'de *Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi* açılmıştır. Bu lise ile birlikte sayı 8 olmuştur. Bu lisenin müzik bölümünde 22, resim bölümünde 15 olmak üzere 37 öğrenci, 2 idareci ve 6 öğretmen ile eğitime başlamıştır¹⁸¹

Denizli kazasındaki liselerin 1996-97 ders yılındaki öğrenci ve öğretmen durum¹⁸²

Okul Türü	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Okul Adı	Öğretmen Sayısı		
		E	K	T		E	K	T
Genel Lise	6 (Denizli, Anadolu Cumhuriyet, Kazım Kaynak, M.A.Ersoy Uzunpınar 70. yıl)	3657	3429	7086	Anafartalar Lis.	38	25	63
					Cumhuriyet Lis.	86	34	120
					Denizli Lis.	90	46	136
Anadolu Lisesi	2 (Denizli Anadolu, Yunus Emre Anadolu)	393	291	684	Kâzım Kaynak Lis	21	13	34
					M. Akif Ersoy	22	17	39
					Uzun Pınar 70. Yıl	4	2	6
Toplam	8	4050	3720	7770	Den. An. Lisesi	40	18	58
					Yunus Emre An. Lis	14	12	26

¹⁸⁰ *Denizli'de Eğitim*, s.51

¹⁸¹ Bu bilgi Denizli Milli Eğitim Müdürlüğünden Alınmıştır.

¹⁸² *1996-97 Yılı İstatistiği* syf. yok

1996-97 ders yılı itibariyle Denizli kazasında 5 adet özel lise bulunmaktadır. Bu liseler *Denizli Fen, Özel Elit, Özel PEV, Özel Server Gazi, Özel Ufuk Kız Liseleri*'dir. Bu liselerin 1996-97 ders yılında öğrenci ve öğretmen durum şöyledir¹⁸³

Okul Türü	Okul Sayısı	Öğrenci Mevcudu			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
Özel Lise	5	209	33	242	48	25	73

3. Denizli'de Mesleki ve Teknik Eğitim

a. Denizli Köy Öğretmen Okulu

Denizli'de mesleki eğitime ilişkin ilk girişim 1927-28 ders yılında *Denizli Lisesi* binasında açılan *Denizli Köy Öğretmen Okulu*'dur. Süresi 3 yıl olan bu okul parasız yatılıydı. İlk açıldığında sadece erkek öğrencilere hitap eden okula 1929-30 ders yılında kız öğrencilerde alınmaya başlanmıştır¹⁸⁴. *Köy Öğretmen Okulunun* ilk müdürlüğünü Tevfik Kuran yapmıştır. Ancak Tevfik Kuran Maarif Vekilliği Orta Öğretim Şube Müdürü olarak atanınca yerine Sacit Öncel getirilmiştir¹⁸⁵. *Köy Öğretmen Okulu*'nda müdürün yanı sıra 2 müdür yardımcısı, 1 doktor, 1 aşçı ve yamağı, 10 hizmetli, 1 anbar memuru, 1 mübaya (satın alma) memuru ve 1 ziraat memuru görev yapıyordu¹⁸⁶. *Denizli Köy Öğretmen Okulu* (tüm yurttan olduğu gibi) 1932-33 ders yılında lağvedilmiştir¹⁸⁷. Okulun lağvedildiği sene 68 erkek, 7 kız olmak üzere 75 öğrenci mezun olmuştur¹⁸⁸

b. Denizli Kız Enstitüsü (Vali Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi)

Mesleki ve teknik eğitime ilişkin açılmış olan ikinci okul *Denizli Kız Enstitüsü* ve *Pratik Sanat Okulu*'dur. Bu okul 29 Ekim 1942 yılında 1 kültür ve 9 meslek dersi öğretmeni ile Atiye Özkan'ın müdürlüğünde eğitimi-öğretime başlamıştır¹⁸⁹. Okulun ilk

¹⁸³ 1996-97 Yılı İstatistiği, syf. yok

¹⁸⁴ ÖZTÜRK, a.g.e, s.135

¹⁸⁵ SAVCI, a.g.m, s.47

¹⁸⁶ ÖZTÜRK, a.g.e, s.150

¹⁸⁷ YÜCEL, a.g.e, s.487

¹⁸⁸ Maarif İstatistiği 1932-1933, s.174-175

¹⁸⁹ 1995-1996 Öğretim Yılı Vali Vefki Ertür Kız Lisesi Briefing Dosyası (Düzenleyenler: Emine Erdi, Osman Akbulut, Semire Tetik, Ulviye Ayhan) s.2

binası şimdiki *Hürriyet İlköğretim Okulu*'nun bulunduğu yerde¹⁹⁰. Milli Eğitim Müdürlüğünce kiralanmış özel bir binadır. Okulun açıldığı tarihte aynı bina bünyesinde *Akşam Kız Sanat Okulu* da açılmıştır¹⁹¹

1957 yılına kadar eğitimine bu binada devam eden okul bu tarihte Denizli Valisi Vefki Ertür'ün çalışmaları sonucu Enver Paşa Caddesi (Atatürk Bulvarı) üzerinde başka bir amaçla 1950¹⁹² tarihinde yapılan binaya taşınmıştır. Okulun ismi 1962 yılında Vali Vefki Ertür'ün anısına değiştirilmiş ve okula *Vali Vefki Ertür Kız Enstisüsü* adı verilmiştir.

1959-60 ders yılında okul bünyesinde *Kız Sanat Ortaokulu*, 1962-63 ders yılında da 3 yıllık *Kız Enstitüsü* açılmıştır. Aynı yıl 5 yıllık *Kız Enstitüsü* son mezunlarını vermiştir. Böylelikle okul orta kısım ile birlikte 6 yıllık eğitim-öğretimine başlamıştır¹⁹³

1974-75 ders yılında okulun adı *Kız Enstitüsü* iken *Kız Meslek Lisesi* olarak tekrar değiştirilmiştir. Okul 1986-87 ders yılında 3308 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim kapsamına alınmış ve 40 öğrenci ile Hazır Giyim-Konfeksiyon bölümü lise düzeyinde eğitim-öğretime başlamıştır. 1994 yılında da okul bünyesinde teknik lise açılmış ve giyim bölümü ile eğitim-öğretime başlamıştır. Bu sebeple okul *Kız Teknik Lise* ve *Kız Meslek Lisesi* adını almıştır. Yine 1993-94 ders yılında Denizli'li işadamlarının istekleri doğrultusunda okulda Anadolu Kız Meslek Lisesi Moda Tasarımı Bölümü açılmıştır¹⁹⁴.

Okul günümüzde üç ayrı binadan oluşmaktadır. Okul bünyesinde bir anaokulu vardır. Okulun 15 kültür dersi sınıfı, 2 adet bilgisayar laboratuvarı, 1 adet fen laboratuvarı, 1 adet hazır giyim sipariş atelyesi, 3 adet giyim atelyesi, 1 adet nakış sipariş atelyesi, 1 adet makine nakış atelyesi ve 2 adet nakış atelyesi vardır. 1995-96 ders yılı itibariyle okulda 9 yönetici, 111 kadrolu öğretmen görev yapmaktadır¹⁹⁵

¹⁹⁰ *Denizli'de Eğitim*, s.55

¹⁹¹ SAVCI, *a.g.m.*, s.48

¹⁹² B.B.Y.İ.İ.R, *a.g.e.*, s.5-6

¹⁹³ *Briefing Dosyası*, s.2

¹⁹⁴ *Briefing Dosyası*, s.3

¹⁹⁵ *Briefing Dosyası*, s.3-4

*Denizli Kız Enstitüsü'nün 1942-1960 yılları arası öğrenci durumu*¹⁹⁶

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Ayrılan Öğrenci			Sınıfta Kalan Öğrenci			Mevcut Öğrenci			Mezun olan öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1942-43	-	65	65	-	45	45				-	97	97	-	-	-
1943-44	-	30	30	-	2	2				-	80	80	-	14	14
1946-47	-	46	46							-	170	170	-	32	32
1948-49	-	47	47	-	25	25				-	172	172	-	33	33
1949-50	-									-	181	181			
1955-56	-	58	58	-	3	3	-	14	14	-	186	186	-	13	13
1956-57	-	63	63	-	9	9	-	36	36	-	224	224	-	33	33
1957-58	-	80	80	-	35	35	-	44	44	-	248	248	-	35	35
1958-59	-	87	87	-	15	15	-	34	34	-	272	272	-	33	33
1959-60	-	216	216	-	24	24	-	61	61	-	413	413	-	38	38

1959-60 ders yılındaki ani yükselişin sebebi bu tarihte okul bünyesinde *Kız Sanat Ortaokulu*'nun açılmış olmasıdır. Bu yıldaki istatistik bilgileri içerisinde sanat ortaokulu da vardır. Diğer bir husus okulun açıldığı tarihteki ayrılan öğrencilerin mevcut öğrenci sayısına göre çokluğudur. Bunun sebebi ayrılan öğrenci sayılarının *Akşam Kız Sanat Okulu*'ndan ayrılan öğrencilerle birlikte verilmesi olabilir. Okulun açıldığı yıldaki öğrenci mevcudu *Akşam Kız Sanat Okulu* ile birlikte 450'dir¹⁹⁷

Kız Enstitüsü ile birlikte açılan *Akşam Kız Sanat Okulu*'nun 1943-44 ders yılında; biçki-dikiş, çamaşır, çiçek, moda, nakış, yemek, erkek çamaşır, ev idaresi olmak üzere 8 bölümü vardır. Bu sekiz bölümde 366 öğrenci ve 15 öğretmen

¹⁹⁶ Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, s.421; B.İ.G.M, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim, 1943-1944, (yy), 1946, s.18-19; B.İ.G.M, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1946-1947, (yy), 1948, s.17; B.İ.G.M, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1948-1949, Ankara, 1950, s.19; Milli Eğitim İstatistikleri (Geçici Rakamlar) 1949-1950 Ders Yılı Başı, Ankara, 1950, s.70 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, Ankara, 1967, s.107-108

¹⁹⁷ SAVCI, a.g.m, s.48

mevcuttur¹⁹⁸ 1946-47 ders yılına gelindiğinde pasta bölümü de eklenerek bölüm sayısı 9' Alt Jura yükselmiştir. Bu dokuz bölümde 478 öğrenci ve 12 öğretmen mevcuttur¹⁹⁹

*Denizli Kız Enstitüsü'nün 1942-1960 yılları arasındaki öğretmen durumu*²⁰⁰

Ders Yılı	Asil Öğretmen			Stajyer			Ücretli Öğret.			Başka Okuldan Gelen			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1942-43	-	2	2	-	9	9	-	-	-	-	-	-	-	11	11
1943-44	-	11	11	-	4	4	-	5	5	3	9	12	3	29	32
1945-46	1	18	19	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	19	21
1946-47	-	14	14	-	3	3	-	1	1	1	8	9	1	26	27
1948-49	-	13	13	-	5	5	-	-	-	4	7	11	4	25	29
1949-50													-	20	20
1953-54	-	17	17	-	1	1	-	-	-	1	-	1	1	18	19
1954-55	-	19	19	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	19	20
1955-56	-	18	18	-	-	-	1	3	4	1	-	1	2	21	23
1956-57	1	19	20	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2	19	21
1957-58	1	18	19	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	18	20
1958-59	1	36	37	-	-	-	2	-	2	-	-	-	3	36	39
1959-60	1	34	35	-	1	1	-	-	-	1	-	1	2	35	37

¹⁹⁸ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1943-1944, s.100-101;

¹⁹⁹ Milli Eğitim İstatistik Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1946-1947, s.129,

²⁰⁰ Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, s.475; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim, 1943-1944, s.84; Öğretmenler İstatistiği 1934, 1938, 1942, 1946, s.278, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1946-1947, s.98; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1948-1949, s.155; Milli Eğitim İstatistikleri (Geçici Rakamlar) 1949-1950 Ders Yılı Başı, s.70; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1953-1960, s.503.

1959-60 ders yılında okulun bünyesinde 3 yıllık *Kız Sanat Ortaokulu*, 1962-63 yılında da 3 yıllık *Kız Enstitüsünün* yapılandığını yukarıda belirtmiştik. Buna göre orta ve enstitü kısımlarının 1967-1973 yılları arasındaki öğrenci durumu şöyledir²⁰¹.

Ders Yılı	Kız Sanat Ortaokulu									Kız Enstitüsü (Lise)									Genel Öğrenci Toplamı		
	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun olan öğrenci			Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun olan öğrenci					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1967-68	-	84	84	-	301	301	-	73	73	-	32	32	-	107	107	-	48	48	-	408	408
1968-69	-	99	99	-	279	279	-	63	63	-	49	49	-	101	101	-	26	26	-	380	380
1969-70	-	128	128	-	280	280	-	62	62	-	51	51	-	113	113	-	26	26	-	393	393
1970-71	-	125	125	-	298	298	-	49	49	-	62	62	-	143	143	-	37	37	-	441	441
1971-72	-	176	176	-	353	353	-	58	58	-	108	108	-	205	205	-	42	42	-	558	558
1972-73	-	101	101	-	321	321	-	55	55	-	144	144	-	276	276	-	57	57	-	597	597

Vali Vefki Ertür Kız Enstitüsü'nün (orta ve lise) 1961-1965 yılları arasındaki öğretmen durumu²⁰²

Ders Yılı	Asil Öğretmen			Stajyer			Ücretli öğretmen			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1961-62	2	17	19	-	-	-	4	1	5	6	18	24
1962-63	2	21	23	1	1	2	7	6	13	10	28	38
1963-64	7	22	29	1	2	3	-	-	-	8	24	32
1964-65	8	22	30	1	-	1	-	-	-	9	22	31

²⁰¹ *Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki ve Teknik Eğitim 1967-1973*, Ankara, 1977, s.25, 100

²⁰² *Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965*, Ankara, 1968, s.407

*Vali Vefki Ertür Kız Enstitü'sünün 1967-1973 yılları arasında orta ve lise kısımlarındaki öğretmen durumu*²⁰³.

Ders Yılı	Kız Sanat Okulu			Kız Enstitüsü (lise)			Genel öğretmen Toplamı		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1967-68	-	-	-	8	26	34	8	26	34
1968-69	5	11	16	2	18	20	7	29	36
1969-70	9	12	21	2	20	22	11	32	43
1970-71	6	8	14	2	19	21	8	27	35
1971-72	4	17	21	3	20	23	7	37	44
1972-73	3	24	27	4	16	20	7	40	47

1942-43 ders yılında öğretime başladığı günden itibaren kazanın tek kız meslek lisesi olan *Vali Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi* bu özelliğini halen korumaktadır.

*Vali Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi'nin 1990-91 ve 1996-97 ders yıllarında öğrenci ve öğretmen durumu*²⁰⁴

Ders Yılı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı		
	E	K	T	E	K	T
1990-91	-	729	729	23	101	124
1996-97	-	913	913	20	88	108

c. Denizli Erkek Sanat Enstitüsü

1942 yılında açılan *Akşam Kız Sanat Okulu* ve Kız Enstitü'sünün görmüş olduğu sevgi ve rağbetten sonra²⁰⁵ 16 Haziran 1943 tarihinde *Denizli Erkek Orta Sanat Okulu* açılmıştır. Okul ilk açıldığında tesviye, demir ve marangozluk bölümleri mevcuttu. Okulun ismi daha sonraları *Denizli Sanat Enstitüsü*, son olarakta, *Denizli*

²⁰³ *Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki ve Teknik Öğretim 1967-73*, s.25-100

²⁰⁴ *1990-91 Yılı İstatistiği; 1996-97 Yılı İstatistiği*

²⁰⁵ SAVCI, a.g.m, s.48

Endüstri Meslek Lisesi olmuştur. Zaman içerisinde okulda yeni bölümler açılmıştır. 1964-65 ders yılında yapı bölümü, 1969-70 ders yılında motor bölümü, 1972-73 ders yılında da süsleme taşçılığı (mermer teknolojisi) bölümleri açılmıştır. Kapasitenin büyümesi gözününe alınarak okula yeni binalar eklenmiştir. 1965-66 ders yılında 20 derslikli eğitim-öğretim binası hizmete girmiştir.

Okulun bünyesinde 1974-75 ders yılında Teknik Lise açılmıştır. Bu sebeple okulun ismi bu tarihte *Denizli Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi* olmuştur. 1974-75 ders yılında *Teknik Lise*'nin makine bölümü, 1981-82 ders yılında alt yapı bölümü, 1986-87 ders yılında elektrik bölümü açılmıştır. Bu arada meslek lisesi bölümünün 1988-89 ders yılında yapı ressamlığı bölümü açılmıştır.

1994-95 ders yılında okulun bünyesinde *Anadolu Teknik Lise* açılmıştır. Böylece okulun adı üçlenerek *Denizli Anadolu Teknik Lisesi, Teknik Lise, Endüstri Meslek Lisesi* olmuştur. *Anadolu Teknik Lisesi*'nin sadece elektrik bölümü mevcut olup, bu okulun bir yılı yabancı dil olmak üzere süresi 5 yıldır.

Teknik Lise'nin ise elektirik, makine, alt yapı ve endüstriyel elektronik bölümleri mevcut olup, süresi 4 yıldır.

Endüstri Meslek Lisesi'nin ise tevsiyeye, metal işleri, mobilya dekarasyon, yapı, elektrik, motor, mermer teknolojisi ve yapı ressamlığı bölümleri mevcut olup, süresi 3 yıldır.

Denizli'nin en merkezi yerlerinden biri olan Atatürk Bulvarı üzerinde 26808 m² alana kurulu olan bu okulun atelye ve dersliklerine ek olarak 1978 yılında hizmete giren bir kapalı spor salonu vardır. Ayrıca okulun, fizik, kimya laboratuvarı ve bir kütüphanesi mevcuttur²⁰⁶.

²⁰⁶ T.C. Denizli Valiliği *Anadolu Teknik Lisesi, Teknik Lise, Endüstri Meslek Lisesi Tanıtım Rehberi*, sayfa numaralaması yok.

Denizli Erkek Sanat Ortaokulu'nun 1943-1969 yılları arasında öğrenci durumu²⁰⁷

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Sınıfta Kalan Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1943-44	188	-	188	134	-	134				-	-	-
1946-47	78	-	78	280	-	280				46	-	46
1948-49	62	-	62	160	-	160				82	-	82
1953-54	177	-	177	201	-	201	83	-	83	15	-	15
1954-55	155	-	155	296	-	296	100	-	100	21	-	21
1955-56	161	-	161	340	-	340	63	-	63	49	-	49
1956-57	115	-	115	312	-	312	127	-	127	50	-	50
1957-58	101	-	101	298	-	298	97	-	97	54	-	54
1958-59	80	-	80	263	-	263	84	-	84	71	-	71
1959-60	86	-	86	271	-	271	124	-	124	61	-	61
1961-62	147	-	147	279	-	279	116	-	116	42	-	42
1962-63	108	-	108	275	-	275	116	-	116	30	-	30
1963-64	109	-	109	270	-	270	146	-	146	52	-	52
1964-65	107	-	107	253	-	253	71	-	71	57	-	57

²⁰⁷ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1943-1944, s.34-35; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1946-1947, s.45; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim 1948-1949, s.56-57, T.C.B.V.D.İ.E, Milli Eğitim İstatistikleri Meslek teknik ve Yükseköğretim 1953-1960, Ankara, 1963, s.225; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, s.137-138

Denizli Erkek Sanat Enstitüsünün 1948-1973 yılları arasında öğrenci durumu²⁰⁸.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Sınıfta Kalan Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1948-49				65	-	65				54	-	54
1953-54				35	-	35	6	-	6	14	-	14
1954-55				32	-	32	7	-	7	14	-	14
1955-56	16	-	16	41	-	41	3	-	3	3	-	3
1956-57	24	-	24	144	-	144	43	-	43	19	-	19
1957-58	31	-	31	154	-	154	57	-	57	30	-	30
1958-59	43	-	43	181	-	181	42	-	42	62	-	62
1959-60	31	-	31	207	-	207	80	-	80	62	-	62
1961-62	65	-	65	170	-	170	109	-	109	57	-	57
1962-63	64	-	64	118	-	118	53	-	53	53	-	53
1963-64	143	-	143	171	-	171	84	-	84	47	-	47
1964-65	151	-	151	222	-	222	57	-	57	66	-	66
1967-68	140	-	140	456	-	456				132	-	132
1968-69	249	3	252	486	4	490				115	-	115
1969-70	320	7	327	562	9	471				102	-	102
1970-71	432	4	436	781	9	790				146	2	148
1971-72	339	9	348	800	13	813				151	4	155
1972-73	308	1	309	801	8	809				184	-	184

Denizli Erkek Sanat Enstitüsü ilk kız öğrenciyi 1968-69 ders yılında almıştır. Bu 3 kız öğrenciden ikisi 1970-71 ders yılında mezun olmuştur. *Erkek Sanat Enstitüsü*'nün öğrencilerinin kaynağına bakıldığında bu okulu en fazla ortaokul mezunlarının tercih ettiği görülmektedir. Örneğin 1968-69 ders yılında kayıt yaptıran

²⁰⁸ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim, 1948-1949, s.56-57; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1953-1960, s.290-291; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, s.168; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.44

252 öğrenciden 56'sı sanat ortaokulu mezunu, 174'ü ortaokulu mezunu, 22'si diğer okullardan mezundur²⁰⁹

*Denizli Erkek Sanat Enstitüsü'nün (orta kısım dahil) 1943-1973 yılları arasında öğretmen durumu*²¹⁰

Ders Yılı	Asil Öğretmen			Stajyer			Ücretli Öğretmen			Başka Okuldan Gelen			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1943-44	2	-	2	12	-	12	1	-	1	4	-	4	19	-	19
1946-47	15	-	15	6	-	6	-	-	-	17	-	17	38	-	38
1947-48	13	-	13	4	-	4	1	-	1	17	-	17	35	-	35
1948-49	16	-	16	7	-	7	1	-	1	1	-	1	25	-	25
1953-54	23	-	23	2	-	2	1	-	1	-	-	-	26	-	26
1954-55	17	-	17	-	-	-	1	-	1	-	-	-	18	-	18
1955-56	28	-	28	-	-	-	1	-	1	-	-	-	29	-	29
1956-57	24	-	24	-	-	-	2	-	2	-	-	-	26	-	26
1957-58	27	-	27	-	-	-	5	-	5	-	-	-	32	-	32
1958-59	22	-	22	-	-	-	4	-	4	-	-	-	26	-	26
1959-60	28	-	28	-	-	-	3	-	3	-	-	-	31	-	31
1961-62	25	-	25	-	-	-	3	-	3	-	-	-	28	-	28
1962-63	21	1	22	1	-	1	1	1	2	-	-	-	23	2	25
1964-65	28	-	28	1	-	1	-	1	1	-	-	-	29	1	30
1967-68													39	4	43
1968-69													42	5	47
1969-70													45	4	49
1970-71													49	3	52
1971-72													54	4	58
1972-73													58	3	61

²⁰⁹ Örgün ve Yaygın Mesleki Eğitim 1968-1969, Ankara, 1969, s.31

²¹⁰ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1943-1944, s.86; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek, Teknik ve yüksek öğretim 1946-1947, s.101; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1947-1948, s.131; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1948-1949, s.158; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1953-1960; s.523; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, s.412; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.44

1977-78 ders yılında *Atatürk Anadolu Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi*'nin açılmasıyla Denizli ikinci erkek meslek lisesine kavuşmuştur. Okul sıhhi tesisat, ısıtma ve tesviye bölümleriyle eğitim-öğretime başlamıştır. Daha sonraki yıllarda döküm ve makine model, elektrik ve elektronik, makine ressamlığı, dokuma, iplik boya-apre ve kimya bölümleri açılmıştır²¹¹

Denizli kazasındaki *Endüstri Meslek Liseleri*'nin 1990-91 ve 1996-97 ders yılındaki öğrenci ve öğretmen durumu²¹².

Ders Yılı	Okul Sayısı	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
1990-91	2	2178	142	2380	157	36	193
1996-97	2	3008	337	3345	178	56	237

d. Denizli Kız Öğretmen Okulu

Denizli Eğitim Fakültesi'nin temelini oluşturan *Kız Öğretmen Okulu* 14 Ekim 1957 tarihinde bugünkü *Namık Kemal İlköğretim Okulu*'nda 46 yatılı ve 36 gündüzlü öğrenciye eğitim-öğretime başlamıştır. Burada yetiştirme yurdu ile birarada eğitim yapılırken 25 Eylül 1958 tarihinde bugünkü *Hürriyet İlköğretim Okulu*'nun bulunduğu yerdeki binaya (bu bina 1957 yılına kadar *Kız Enstitüsü* olarak kullanılmıştır) taşınmıştır. 1964-65 ders yılında ise İncilipınar Mevkiine bugünkü kampüs alanına taşınmıştır. 1976 yılında *Denizli Eğitim Enstitüsü*'nün açılmasıyla iki okul aynı binada hizmet vermeye başlamışlardır²¹³. Kız öğretmen okulu olarak açılan bu okul daha sonra erkek öğrenci de kabul etmiştir.

²¹¹ *Denizlide Eğitim*, s.56

²¹² *1990-91 Yılı İstatistiği, 1996-97 Yılı İstatistiği*

²¹³ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94, Denizli*, s.7

*Denizli Kız Öğretmen Okulu'nun 1957-1973 yılları arasında öğrenci durumu*²¹⁴.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Sınıfta Kalan Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1957-58	-	89	89	-	84	84	-	18	18	-	-	-
1958-59	-	83	83	-	161	161	-	21	21	-	-	-
1959-60	-	95	95	-	250	250	-	24	24	-	64	64
1967-68	49	313	362	109	754	863				62	213	278
1968-69	38	249	287	119	777	896				78	150	228
1969-70	34	185	219	108	776	884				80	236	316
1970-71	148	777	925	154	772	926				80	257	337
1971-72	21	178	199	160	626	786				66	181	247
1972-73	18	134	152	118	601	719				1	2	3

Kız Öğretmen Okulu ilk mezunlarını 1959-60 ders yılında 64 kişi olarak vermiştir. Bundan sonraki yıllarda mezun sayısı giderek artmıştır. 1972-73 ders yılında mezun öğrencilerin sayısı birden düşmüştür. Bunun sebebi okul süresinin bu yılda uzatılmış olması olabilir, ya da istatistik yanlış doldurulmuştur.

İlk açıldığında 46 yatılı öğrenci bulunan okulda yatılı öğrenci sayısı bir yıl sonra 101'e iki yıl sonra da 151'e çıkmıştır²¹⁵.

²¹⁴ *Milli Eğitim İstatistikleri Teknik ve Yüksek öğretim 1953-1960 s.36; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.9*

²¹⁵ *Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1953-1960; s.489*

Denizli Kız Öğretmen Okulu'nun 1957-1973 yılları arasında öğretmen durumu²¹⁶.

Ders Yılı	Asil Öğretmen			Stajyer			Ücretli Öğretmen			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1957-58	1	1	2	-	-	-	-	-	-	1	1	2
1958-59	3	3	6	-	1	1	1	-	1	4	4	8
1959-60	3	4	7	1	2	3	-	-	-	4	6	10
1961-62	4	9	13	-	-	-	-	-	-	4	9	13
1962-63	4	9	13	-	-	-	2	-	2	6	9	15
1963-64	6	7	13	-	-	-	1	1	2	7	8	15
1964-65	12	5	17	-	-	-	4	-	4	16	5	21
1967-68										17	10	27
1968-69										15	13	28
1969-70										19	11	30
1970-71										29	13	40
1971-72										25	16	41
1972-73										20	13	33

e. Denizli Ticaret Lisesi

Bu okul 21 Kasım 1961 tarihinde Denizli hal binasında *Ticaret Lisesi* adıyla eğitim-öğretime başlamıştır²¹⁷. Açıldığı yıl hem ortaokula hemde lise kısmına öğrenci kabul etmiştir²¹⁸. Denizli kazasının mesleki eğitim veren dördüncü okulu olarak açılan *Ticaret Lisesi*, bugün Ucuncibaşı mahallesinde aynı bahçe içindeki iki ayrı bina içinde eğitimini sürdürmektedir.

²¹⁶ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1953-1960; s.489; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, s.402; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.9; Milli Eğitim İstatistikleri (Öğretim Yılı Başı) 1970-1971, Ankara, 1973, s.45-46

²¹⁷ Denizlide Eğitim, s.54

²¹⁸ KAPTAN, "Denizli Günlüğü" Denizli (27 Haziran 1998), s.2

Denizli Ticaret Ortaokulu'nun 1961-1965 yılları arasında öğrenci durumu²¹⁹.

Ders Yılı	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Sınıfta Kalan Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1961-62	57	1	58	54	1	55	17	-	17	-	-	-
1962-63	68	13	81	108	14	122	27	1	28	-	-	-
1963-64	11	5	16	108	29	137	61	20	81	16	1	17
1964-65	47	18	65	96	31	127	31	12	43	39	6	45

Denizli Ticaret Lisesi'nin 1961-1973 yılları arasında öğrenci ve öğretmen durumu²²⁰.

Ders Yılı	Öğrenci Durumu												Öğretmen Sayısı		
	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Sınıfta Kalan Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1961-62	113	4	117	111	4	115	49	-	49	-	-	-	6	1	7
1962-63	109	12	121	181	18	199	38	-	38	-	-	-	14	2	16
1963-64	267	29	296	471	34	505	188	17	205	61	4	65	13	8	21
1964-65	179	21	200	430	36	466	55	4	59	48	6	54	21	8	29
1967-68	135	61	196	425	110	535				161	21	182	13	9	22
1968-69	109	41	150	343	103	446				102	20	122	17	9	26
1969-70	159	131	290	314	179	493				112	27	139	17	8	25
1970-71	366	209	575	512	331	843				69	36	105	28	8	36
1971-72	373	186	559	756	437	1193				69	70	139	28	8	36
1972-73	520	218	738	854	582	1436				163	122	285	43	13	56

²¹⁹ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, s.204

²²⁰ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik ve Yükseköğretim 1961-1965, s.215,417; Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-73, s.62

Ticaret lisesinde görev yapan öğretmenler aynı zamanda ortaokul kısmının da öğretmenidirler.

Denizli Ticaret Meslek Lisesi'nin bünyesinde *Anadolu Ticaret Meslek Lisesi* de açılmıştır. Buna göre lisenin 1990-91 ve 1996-97 ders yıllarında öğrenci ve öğretmen durumu şöyledir²²¹

Ders Yılı	Okulun Adı	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
1990-91	Tic. Mes. Lis	648	830	1478	66	17	83
	Anadolu Tic. Mes. Lis	45	51	96	3	2	5
	Toplam	693	881	1574	69	19	88
1996-97	Tic. Mes. Lis	928	1199	2127	53	33	86
	Anadolu Tic. Mes. Lis.	87	95	186	5	10	15
	Toplam	1015	1294	2313	58	43	101

f. Denizli Kız Sağlık Koleji (Sağlık Meslek Lisesi)

Denizli Sağlık Meslek Lisesi 4 sınıflı olarak 30 Eylül 1963'te eğitim-öğretime başlamıştır²²² Kiralık bir binada hizmete açılan okul 1967 yılında *Denizli Devlet Hastanesi* sitesi içinde yaptırılan binasına taşınmıştır²²³ Okul ilk mezunlarını yeni binasına taşıdığı 1967 yılında vermiştir.²²⁴ Okulun ilk açıldığı yılda; 153 öğrenci, 1 uzman, 5 öğretmen, 1 sağlık memuru, 4 hemşire, 3 idare memuru vardır²²⁵ *Sağlık Meslek Lisesi*, *Pamukkale Üniversitesi*'nin kurulmasıyla birlikte; üniversiteye bağlanmış ve *Sağlık Meslek Yüksekokulu* haline getirilmiştir.

²²¹ 1990-91 Yılı İstatistiği, syf. yok; 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

²²² KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli* (3 Ekim 1998), s.2

²²³ Tarhan TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi, Sağlık Hizmetten, Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli, 1986, s.85

²²⁴ 1967 İl Yıllığı, s.169

²²⁵ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.85

*Denizli Sağlık Meslek Lisesi'nin 1964-1994 yılları arasında öğrenci ve öğretmen durumu*²²⁶

Ders Yılı	Öğrenci Durumu									Öğretmen Durumu		
	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1967-68	-	49	49	-	153	153	-	17	17	5	6	11
1968-69	-	55	55	-	186	186	-	42	42	8	12	20
1969-70	-	48	48	-	192	192	-	41	41	6	12	18
1971-72	-	53	53	-	201	201	-	53	53	2	10	12
1972-73	-	50	50	-	196	196	-	43	43	2	10	12
1984-85	-	96	96	-	301	301	-	66	66	10	16	26
1985-86	-	66	66	-	294	294	-	32	32	9	15	24
1986-87	-	53	53	-	312	312	-	174	174	10	15	25
1987-88	-	60	60	-	274	274	-	56	56	10	17	27
1988-89	-	80	80	-	319	319	-	62	62	9	16	25
1989-90	-	72	72	-	331	331	-	122	122	8	18	26
1990-91	-	80	80	-	347	347	-	109	109	9	16	25
1991-92	-	162	162	-	332	332	-	116	116	9	21	30
1992-93	-	103	103	-	446	446	-	105	105	11	27	38
1993-94	-	33	33	-	393	393	-	107	107	14	20	34

g. Denizli İmam Hatip Lisesi

Denizli İmam Hatip Lisesi 10 Şubat 1966 tarihinde Üçgen Mevkii Ankara Asfaltı üzerinde eğitim-öğretime başlamıştır. Okul bünyesinde 1991-92 ders yılında 72 öğrencilik *Anadolu İmam Hatip Lisesi* açılmıştır. *Anadolu İmam Hatip Lisesi* 1995-96 ders yılına kadar *İmam Hatip Lisesi'nin* pansiyonunda hizmet vermiştir. Okul 11 Eylül 1996 tarihinde Gümüşler Beldesindeki 30 derslikli kendi binasına taşınmıştır²²⁷.

²²⁶ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.80; Envanter 1985-1994, s.222

²²⁷ Denizlide Eğitim, s.57

*Denizli İmam-Hatip Ortaokulu'nun 1967-1973 yılları arasında öğrenci ve öğretmen durumu*²²⁸

Ders Yılı	Öğrenci Durumu									Öğretmen Sayısı		
	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1967-68	251	-	251	945	-	945	-	-	-	24	5	29
1968-69	304	34	338	1164	34	1198	69	-	69	30	6	36
1969-70	304	37	341	1131	64	1195	190	-	190	13	4	17
1970-71	190	14	204	868	59	927	204	1	205	6	3	9
1971-72	84	4	88	645	48	693	158	13	171	10	5	15
1972-73	27	7	34	240	31	271	11	6	17	1	1	2

*Denizli İmam Hatip Lisesi'nin 1969-1973 yılları arasında öğrenci ve öğretmen durumu*²²⁹

Ders Yılı	Öğrenci Durum									Öğretmen Durumu		
	Yeni Kayıt			Mevcut Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1969-70	72	-	72	70	-	70	-	-	-	20	1	21
1970-71	152	1	153	205	1	206	1	-	1	22	2	24
1971-72	195	1	196	366	3	369	37	-	37	19	2	21
1972-73	275	10	285	478	22	500	116	2	118	29	3	23

İmam Hatip Lisesi'nde görev yapan öğretmenler aynı zamanda ortaokulun da öğretmenleridir.

²²⁸ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.87

²²⁹ Milli Eğitim İstatistikleri Meslek ve Teknik Öğretim 1967-1973, s.16,

Denizli İmam Hatip Lisesi'nin (ortaokul dahil) 1990-91 ve 1996-97 ders yılında öğrenci ve öğretmen durumu²³⁰.

Ders Yılı	Okulun Adı	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
1990-91	İmam Hatip Lis.	477	192	669	73	19	92
1996-97	İmam Hatip Lis.	529	394	529	71	25	96
	Anadolu İmam Hatip.	72	1	73	18	8	26
	Toplam	601	395	602	89	33	122

4. Denizli'de Yükseköğretim

Denizli'de ilk yükseköğretim kurumu, 1975 tarihinde Gar Gazinosu binasında *Ege Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Fakültesi*'ne bağlı olarak açılan *Denizli Ön Lisans Yüksek Okulu*'dur²³¹ Ancak bu okul 1977 tarihinde İzmir'e nakledilmiştir²³².

Bundan sonra 1976 tarihinde İncilipınar mevkiinde bir Eğitim Enstitüsü ve Çamlık Mevkiinde *Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi* açılmıştır²³³. Eğitim Enstitüsü 20 Temmuz 1982 de *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi*'ne bağlanmış ve 2 yıllık ön lisans düzeyinde eğitim öğretim yapmaya başlamıştır. Eğitim Enstitüsü 1989-90 ders yılından itibaren 4 yıllık lisans düzeyinde eğitim vermeye başlamıştır. Sadece sınıf öğretmeni yetiştiren fakültede 1993-94 ders yılından itibaren de anaokulu öğretmenliği bölümü açılmıştır²³⁴.

İlk açıldığı yıllarda lise öğretmenlerinin görev yaptığı eğitim enstitüsünde 1978-79 ders yılında 26 erkek, 8 kadın olmak üzere 34 öğretmen, öğretim elemanı olarak çalışmaktaydı. Bu yılda okulda 162 erkek, 294 kız öğrenci mevcuttu. Bu öğrencilerden 147 erkek, 275 kız bu yılda mezun olmuştur²³⁵.

²³⁰ 1990-91 Yılı İstatistiği, syf. yok 1996-97 Yılı İstatistiği syf. yok

²³¹ KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli (3 Kasım 1998)*, s.2

²³² KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli (8 Kasım 1998)*, s.2

²³³ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.7,9

²³⁴ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.4

²³⁵ B.D.İ.E, *Mille Eğitim İstatistikleri Yükseköğretim, 1978-1979*, Ankara, 1980, s.10-11, 23

Günümüzde *Eğitim Fakültesi* İncilipınar Mevkii'nde ki kampüs alana içinde hizmet vermektedir. Kampüs içinde bir ana bina, bir kapalı spor salonu ve Kredi Yurtlar Kurumuna bağlı 700 kişilik bir erkek yurdu mevcuttur²³⁶.

1998 yılı itibariyle Eğitim Fakültesinde fen bilgisi, ana okulu, sınıf, sosyal bilgiler, türkçe, beden eğitimi-spor, müzik ve resim-iş öğretmenlikleri mevcuttur.²³⁷

1976 tarihinde *Çamlık Koleji* binalarında eğitim-öğretime açılan *Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi* 20 Temmuz 1982 tarihinde *Denizli Mühendislik Fakültesi* olarak *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi*ne bağlanmıştır.

İlk açıldığında 158 öğrencisi olan²³⁸ mühendislik fakültesinin öğrenci sayısı 1978-79 ders yılında 424'e²³⁹ 1992-93 ders yılında 756'ya yükseltilmiştir²⁴⁰.

Mühendislik Fakültesi'nin 1998 yılı itibariyle; elektrik-elektronik, gıda, inşaat, jeoloji, makine ve tekstil mühendislikleri bölümleri vardır²⁴¹.

Denizli'de Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde; 1987 yılında bir yüksekokul ve 1988 yılında bir tıp fakültesi açılmıştır²⁴². Yüksekokul elektrik ve tekstil bölümleriyle 25 öğrenci ile faaliyete geçmiştir²⁴³. 1998 yılı itibariyle yüksek okulun tekstil, elektrik, makine, moda, konfeksiyon, otel ve turizm işletmeciliği bölümleri vardır²⁴⁴.

Denizli'de 3 Temmuz 1992 tarihinde *Pamukkale Üniversitesi* kurulmuştur. Üniversitenin kurulmasıyla, *Eğitim Fakültesi*, *Mühendislik Fakültesi*, *Tıp Fakültesi* ve *Meslek Yüksekokulu*, *Pamukkale Üniversitesi*ne bağlanmış ve bunlara ek olarak *Fen-Edebiyat Fakültesi* ile *İdari Bilimler Fakültesi* kurulmuştur. Ayrıca 1963'te kurulan *Kız Sağlık Koleji* de 1993-94 ders yılında üniversiteye bağlanarak *Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu*'na dönüştürülmüştür²⁴⁵. Ayrıca Üniversitenin Çivril İlçesinde, *Sağlık Yüksekokulu* ile *Meslek Yüksekokulu* mevcuttur. Eğitim Fakültesinin Fen Bilgisi öğretmenliği bölümü de Bekilli ilçesindedir.

²³⁶ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.7

²³⁷ *Pamukkale Üniversitesi 1998*, Denizli, s.4

²³⁸ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.9

²³⁹ *Mille Eğitim İstatistikleri Yükseköğretim 1978-1979*, s.7

²⁴⁰ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94* s.10-11

²⁴¹ *Pamukkale Üniversitesi 1998*, s.4

²⁴² *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.7,13

²⁴³ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.13

²⁴⁴ *Pamukkale Üniversitesi 1998*, s.4

²⁴⁵ *Pamukkale Üniversitesi 1993-94*, s.12-13

Üniversitenin tüm fakülte ve yüksekokullarının Kınıklı köyü yakınlarında inşa edilen kampüs alanına taşıma çalışmaları devam etmektedir.

Pamukkale Üniversitesinin 1992-1994 yılları arası öğretim üyesi ve öğrenci durumu²⁴⁶

Ders Yılı	Fakülte Sayısı	Yüksekokul Sayısı	Öğretim Üyeleri						Mevcut Öğrenci			Mezun Olan Öğrenci		
			Prof	Doç.	Yrd. Doç.	Uz. Ok. Öğr. Gör.	Arş. Gör.	Toplam	E	K	T	E	K	T
1992-93	2	1	6	5	10	5	62	62	1767	705	2472	375	170	545
1993-94	5	2	13	12	49	84	166	166			2916	349	170	519

5. Denizli’de Yaygın Eğitim

a. Denizli Yetiştirme Yurdu

1957 tarihinde *Namık Kemal İlkokulu*’nun bodrum katında ve bahçedeki barakalarda açılan yetiştirme yurdunun²⁴⁷ kapasitesi 1972 yılında yapılan binalarla büyütülmüştür²⁴⁸ ildeki korunmaya muhtaç çocukların barınma ve eğitimi ihtiyaçlarını karşılayan Yetiştirme Yurdu’nun kendine ait iş atelyeleri mevcuttur. 20.000 lira sermaye ile kurulan iş atelyelerinde piyasaya yönelik işler yapılmıştır. Örneğin 1967 yılında piyasaya 3.000.000 liralık iş yapılmış ve sermaye 20.000 liradan 200.000 liraya çıkarılmıştır. Yetiştirme yurdunda 1967 yılında 5 öğretmen, 4 usta ve 13 personel çalışmaktaydı²⁴⁹ 1973 yılında ise 1 müdür, 11 öğretmen, 9 memur, 14 hizmetli, 26 işçi mevcuttur²⁵⁰.

Yetiştirme yurdundaki çocukların bir kısmı Denizli’deki mevcut okullara gönderilmekte, bir kısmı ise değişik işlere verilmekte, bir kısmı da aile yanına verilmektedir. Böylece bu kimsesiz çocukların eğitimi sağlanmakta ve bu çocukların barınma ihtiyaçları karşılanmaktadır.

²⁴⁶ *Envanter 1985-1994*, s.224

²⁴⁷ *1967 İl Yıllığı*, s.190

²⁴⁸ *1973 İl Yıllığı*, s.147

²⁴⁹ *1967 İl Yıllığı*, s.187

²⁵⁰ *1973 İl Yıllığı*, s.147

Denizli Yetiştirme Yurdu'nda kalan çocukların 1965-1974 yılları arasında durumu ve yurdun öğretmen durumu²⁵¹.

Yıl	Kayıtlı Çocuk			Okula Giden Çocuk																		Öğretmen Sayısı		
				İlkokula			Ortaokula			Liseye			Diğer Okullara			Aile Yanına Verilen			Bir İş Yerine Verilen					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T			
1965-66	86	-	86	28	-	28	13	-	13	5	-	5	8	-	8	-	-	-				4	-	4
1966-67	105	-	105	52	-	52	16	-	16	4	-	4	5	-	5	-	-	-				5	-	5
1967-68	109	-	109	49	-	49	18	-	18	4	-	4	10	-	10	-	-	-	28	-	28	6	-	6
1968-69	108	-	108	48	-	48	19	-	19	3	-	3	10	-	10	-	-	-	28	-	28	7	1	6
1969-70	109	-	109	50	-	50	25	-	25	5	-	5	4	-	4	-	-	-	25	-	25	6	-	6
1970-71	191	-	191	75	-	75	70	-	70	5	-	5	4	-	4	-	-	-	37	-	37	9	1	10
1971-72	201	-	201	62	-	62	76	-	76	6	-	6	5	-	5	3	-	3	49	-	49	9	1	10
1972-73	202	-	202	69	-	69	48	-	38	13	-	13	12	-	21	-	-	-	60	-	60	11	-	11
1973-74	192	-	192	62	-	62	38	-	38	8	-	8	21	-	21	3	-	3	60	-	60	11	-	11

b. Dinsel Eğitim

Denizli'de dinsel eğitim faaliyetleri devlet eliyle Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri devam ettirilmektedir. Bu itibarla Denizli kazasında bir kuran kursu açılmıştır. Bu kuran kursunun 1942-1949 yılları arasında öğrenci ve öğretmen durumu şöyledir²⁵².

Yıl	Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı		
	E	K	T	E	K	T
1942-43	20	-	20	1	-	1
1943-44	22	-	22	1	-	1
1946-47	50	-	50	2	-	2
1948-49	31	-	31	1	-	1

Kuran kursları sayısı nüfusa paralel olarak zaman içerisinde artmış, ayrıca bir kısmı öğrenci bu kurslarda yatılı hale getirilmiştir.

²⁵¹ D.İ.E, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1956-1957*, Ankara, 1969, s.293, 298; *Milli Eğitim İstatistikleri, Yaygın Eğitim 1967-1973*, Ankara, 1976, s.81

²⁵² *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s.412; *Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1943-1944*, s.134-135; *Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim 1946-1947*, s.172-173; *Milli Eğitim İstatistikleri Meslek Teknik ve Yükseköğretim, 1948-1949*, s.254-255

Denizli kazasındaki kuran kurslarının 1985-1994 yılları arasında öğrenci, öğretmen ve yatak sayısı²⁵³.

Yıl	Kurs Sayısı			Mevcut Öğrenci			Öğretmen Sayısı	Yatak Sayısı
	Yatılı	Gündüzlü	Toplam	Yatılı	Gündüzlü	Toplam		
1985	3	25	28	100	250	350	15	130
1986	3	25	28	110	268	378	19	150
1987	3	25	28	140	255	395	20	150
1988	3	25	28	150	250	400	21	300
1989	3	23	26	201	317	518	22	300
1990	3	23	26	304	504	808	35	350
1991	3	22	25	334	604	938	35	350
1992	3	23	26	323	448	771	33	350
1993	3	24	27	349	3080	3429	49	343
1994	3	24	27	368	1036	1404	50	400

1997 yılı itibariyle ise Denizli kazasındaki kuran kursu sayısı 26 olmuştur. Bu kurslarda 33 öğretmen kadrolu olarak, 3 öğretmen de fahri olarak görev yapmaktadır. Bu kurslarda 260 erkek, 695 kız öğrenci mevcuttur²⁵⁴.

Dinsel eğitimin verildiği kurumlardan birisi de camilerdir. Bu camilerde görev yapan görevlilerin sayısı da 1985-1994 yılları arasında şöyledir²⁵⁵.

Yıl	Vaiz	İmam-Hatip	Müezzin-Kayyım
1985	1	160	33
1986	1	166	38
1987	2	187	38
1988	3	190	38
1989	3	175	49
1990	3	182	48
1991	2	171	49
1992	2	175	50
1993	2	181	53
1994	2	118	52

²⁵³ *Envanter 1985-1994*, s.254

²⁵⁴ *İl Genelinde Kuran Kursları Öğretici ve Öğreni İstatistiği* (Bu İstatistik Denizli İl Müftülüğünden alınmıştır)

²⁵⁵ *Envanter 1985-1994*, s.253

C. Diğer Halk Eğitimi Faaliyetleri

Denizli’de Halk Eğitim Merkezi 1963 yılında kurulmuştur²⁵⁶. Ancak halk eğitimi faaliyetleri Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren vardır. Özellikle *Denizli Halkevi* önderliğinde birçok halk eğitim kursu açılmıştır. Örneğin 1934 yılında *Denizli Halkevi*’nin açmış olduğu dikiş-nakış kursunda 18 kız, 1 öğretmen eşliğinde kurs görmüş ve bu kurs sonunda 7 öğrenci başarılı olmuş ve kendilerine diploma verilmiştir²⁵⁷ yine 1937 yılında Halkevi tarafından Denizli Bilgi-Biçki Dikiş Yurdu adı altında bir kurs açılmış; bu kursta 7 kız öğrenci 1 öğretmen eşliğinde öğrenim görmüş ve sene sonunda öğrencinin 7’si de diploma almıştır²⁵⁸. Halkevinin Halk dershaneleri ve Kurslar Komitesi bölümlerinin düzenlenmiş olduğu bu dikiş-nakış kurslarında her yıl 50’ye yakın öğrenci yetiştirilmiştir. Dikiş-nakış kurslarının haricinde değişik mevsimlerde Fransızca, İngilizce dil kursları ve daktilo, fotoğrafçılık resim, güzel yazı gibi kurslar açılmıştır²⁵⁹

Halk eğitimi faaliyetleri şehir merkezinde gerçekleştirildiği gibi köylerde de gerçekleştirilmiştir. 1938 yılında Saruhan köyünde biçki-dikiş yurdu açılmıştır. Bu yurttan 10 kız öğrenci, 1 kadın öğretmen eşliğinde öğrenim görmüşlerdir.²⁶⁰

Yine köylerde, köy el sanatları kursları açılmıştır. Bu kurslarda tarım imkanlarından yoksun olan orman içi köylerinin ekonomik bakımdan güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Kale köyünde 1967 yılında 22 kişi köy el sanatları kursuna tabi tutulmuş ve bu kursiyerlerin bir kısmına maliyetinin ¼ fiyatı ile beş sene vadeli kredili halı tezgahları verilmiştir²⁶¹. Ayrıca köylerde gezici erkek ve kadın kursları da düzenlenmiştir. Bu gezici kurslarda genç kadınların ev ve aile hayatında aile fertlerinin daha iyiye gitmesine ve gelişmelerine yardımcı olmak amaçlanmıştır²⁶² yine bu kurslar doğrultusunda erkeklerin, sosyal temaslar neticesi hasıl olan insani ilişkilerinin gelişmesini, işini bilir, bütçesini tanzim eder, zamanını ayarlar ve iyi bir aile reisi olabilir hale gelmeleri amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda 1967 yılında

²⁵⁶ *Yurt Ansik-3*, s.2144

²⁵⁷ *Kültür İstatistikleri 1934-1935*, s.258-259

²⁵⁸ *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s.248-249

²⁵⁹ “Halkevi” *İnanç* s.20, s.34

²⁶⁰ *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s.372-373

²⁶¹ *1967 il Yılığ*, s.192

²⁶² *1967 İl Yılığ*, s.193

Korucuk, Kale, Tekke, ve Akköy’de köy kadınları ve erkekleri gezici kursları düzenlemiştir²⁶³

6. Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu

Denizli kazasının okur-yazarlık durumu ile ilgili ilk bilgileri 1927 Umumi Nüfus Tahriri’nden öğrenebilmekteyiz.

Denizli kazasının 1927 tarihinde okur-yazarlık durumu²⁶⁴

Yerleşim Yeri	Mevcut Nüfus			Okuma bilen nüfus			Okuma bilmeyen nüfus			Oran %	
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	Bilen	Bilmeyen
Şehir	8.061	7.726	15.787	2.710	869	3.579	5.351	6.857	12.208	22,67	77,33
Köy	11.653	14.376	26.029	768	22	790	10.885	14.354	25.239	3,03	96,7
Toplam	19.714	22.102	41.816	3.478	891	4.369	16.236	21.211	37.447	10,44	89,56

Harf inkılâbının daha yapılmadığı dönemde Denizli kazasında okuma-yazma oranı çok düşüktür. Özellikle köylerde okuma-yazma oranı pek vahim bir haldedir. Nüfusun cinsiyet itibarıyla okuma-yazma durumuna bakıldığında ise, kadın nüfusun hem köyde hem de şehirde erkeklere oranla pek geride kaldığı görülmektedir. 1927 yılında Denizli şehirde okuma-yazma oranı %22,67, köylerde %3,03, kazanın tamamında ise %10,44 tür.

1928 yılında harf inkılâbının gerçekleştirilmesi ve yurt çapında okuma-yazma seferberliğinin ilan edilmesiyle Denizli’de de okuma-yazma oranı hızlı bir artışa geçmiştir. 1927 yılında Denizli şehirdeki %22,67’lik okuma-yazma oranı 1935’te %49,3’e çıkmıştır. Dikkati çeken bir başka husus ise kadınların okuma-yazma oranındaki artıştır. 1935 yılında 8506 kadından 2646 kadın okuma ve yazma, 39 kadın da yalnız okuma bilir hale gelmiştir²⁶⁵.

²⁶³ 1967 İl Yıllığı, s.193-194

²⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinvevel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, 1929, s.84

²⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935, Denizli vilayeti, Cilt 17, İstanbul, 1937, s.35

Denizli şehrinin 1935 tarihinde nüfusun (6 yaş ve yukarısı) cinsiyete göre okuma-yazma durumu²⁶⁶.

Cinsiyet	Mevcut Nüfus	Okuma ve yazma bilen	Yalnız okuma bilen	Okuma-yazma bilmeyen	Bilen oranı %	Bilmeyen oranı %
Erkek	8.839	4.819	30	3.990	54,9	45,1
Kadın	8.506	2.646	39	5.821	31,6	68,4
Toplam	17.345	7.465	69	9.811	43,9	56,1

Denizli şehrinin incelendiği bu tabloya baktığımızda 1927'den beri erkeklerin okuma-yazma oranı %33,6 dan %54,9'a, kadınların ise %11,2'den %31,6'ya çıktığı görülmektedir.

Denizli şehirinde 1935 tarihinde nüfusun dinlere göre okuma yazma durumu²⁶⁷.

Dinler	Cinsiyet	Okuma-yazma bilen	Yalnız okuma bilen	Okuma-yazma bilmeyen	Toplam	Oran %	
						Bilen	Bilmeyen
İslâm	E	4.816	30	3.988	8.834	54,9	45,1
	K	2.646	39	5.821	8.506	31,6	68,1
Hristiyan	E	1	-	-	1	100,0	-
	K	-	-	-	-	-	-
Musevi	E	2	-	1	3	66,7	33,3
	K	-	-	-	-	-	-
Diğer	E	-	-	-	-	-	100,0
	K	-	-	-	-	-	-
Toplam	E	4.819	30	3.990	8.839	54,9	45,1
	K	2.646	39	5.821	8.506	31,6	68,4

²⁶⁶ 1935 Genel Nüfus Sayımı, s.36

²⁶⁷ Göst. Yer.

Denizli şehrinin 1935 tarihinde nüfusun, konuşulan ana dile göre okuma-yazma durumu²⁶⁸.

Konuşulan Diller	Cinsiyet	Okuma-yazma bilen	Yalnız okuma bilen	okuma-yazma bilmeyen	Toplam	Oran %	
						Bilen	Bilmeyen
Türkçe	E	4.803	30	3.937	8.770	55,1	44,9
	K	2.642	39	5.800	8.481	31,6	68,4
Arapça	E	1	-	1	2	50,0	50,0
	K	-	-	-	-	-	-
Arnavutça	E	-	-	2	2	-	100,0
	K	-	-	1	1	-	100,0
Bulgarca	E	2	-	2	4	50,0	50,0
	K	-	-	1	1	-	100,0
Çerkezce	E	1	-	-	1	100,0	-
	K	-	-	1	1	100,0	-
İspanyolca	E	1	-	-	1	100,0	-
	K	-	-	-	-	-	-
Kürtçe	E	2	-	23	25	8,0	92,0
	K	-	-	1	1	-	100,0
Rumca	E	5	-	25	30	16,7	83,3
	K	4	-	15	19	21,1	78,9
Yahudice	E	2	-	-	2	100,0	-
	K	-	-	-	-	-	-
Diğer	E	2	-	-	2	100,0	-
	K	-	-	2	2	-	100,0
Toplam	E	4.819	30	3.990	8.839	54,9	45,1
	K	2.646	39	5.821	8.506	31,6	68,4

²⁶⁸ Göst. Yer.

Denizli şehrinin 1945 tarihinde nüfusun (6 yaş ve yukarısı) cinsiyete göre okuma-yazma durumu²⁶⁹.

Cinsiyet	Mevcut nüfus	Okuma-yazma bilenler	Yalnız okuma bilen	okuma-yazma bilmeyen	Oran %	
					Bilen	Bilmeyen
Erkek	10.456	6.432	19	4.005	61,7	38,3
Kadın	9.706	3.800	25	5.881	39,4	60,6
Toplam	20.162	10.232	44	9.886	50,8	49,2

1935 tarihinde Denizli şehrindeki okuma-yazma oranı %43,9 iken bu oran 1945 tarihinde %50,8'e çıkmıştır. Bu oranlara cinsiyet itibariyle baktığımızda 1935'te erkeklerin okuma-yazma oranı %54,9 iken, 1945'te %61,7; kadınların 1935'te %31,6 iken 1945'te %39,1'e yükselmiştir.

Denizli kazasının köylerinde 1945 tarihinde nüfusun (6 yaş ve yukarısı) cinsiyete göre okuma-yazma durumu²⁷⁰.

Cinsiyet	Mevcut nüfus	Okuma-yazma bilenler	Yalnız okuma bilen	Okuma-yazma bilmeyen	Oran %	
					Bilen	Bilmeyen
Erkek	21.713	7.585	35	14.093	35,1	64,9
Kadın	23.549	1.804	10	21.735	7,7	92,3
Toplam	45.262	9.389	45	35.828	20,8	79,2

Denizlide hızlı bir şekilde artan okuma-yazma oranı 1950 yılından itibaren yurt ortalamasının üstüne çıkmıştır²⁷¹.

²⁶⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Denizli İli Cilt 19*, Ankara 1949, s.20

²⁷⁰ *1945, Genel Nüfus Sayımı*, s.11

²⁷¹ *Yurt Ans.3*, s.2180

Denizli kazasının 1965 yılına göre okuma-yazma durumu²⁷².

Yerleşim Yeri	Mevcut Nüfus			Okuma-yazma bilen			Okuma-yazma bilmeyen			Bilinmeyen		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Şehir	32.475	23.649	56.124	27.236	13.837	41.073	5.237	9.812	15.049	2	-	2
Köyler	21.052	22.814	43.866	13.270	7.061	20.331	7.748	15.724	23.472	34	29	63
Toplam	53.527	46.463	99.990	40.506	20.898	61.404	12.985	25.536	38.521	36	29	65

Bu tarihte Denizli şehrinde okuma-yazma bilen oranı %73,1 köylerinde ise %46,34, kaza genelinde ise %61,41 dir.

1965 yılı itibariyle Denizli kazasındaki yerleşim birimlerinin nüfusları ve bu nüfusa nazaran okuma-yazma bilen nüfus sayısı²⁷³

Yerleşim Yeri Adı	Toplam Nüfus	Okuma-Yazma Bilen Nüfus	Okuma-yazma Oranı %
Denizli şehri	64.331	41.073	63,84
Akdere	920	250	27,17
Akhan	484	198	40,90
Akköy (Aziziye)	980	359	36,63
Aşağışamlı	2068	935	45,21
Bağbaşı	384	54	14,06
Barutçular	87	49	56,32
Başkarcı	2.452	810	33,03
Bereketler	490	161	32,85
Çakmak	234	82	35,04
Çeltikçi	296	114	38,51
Çeşmebaşı (Kocagözler)	254	102	40,15
Çömleksaz(Pınarkent)	732	310	42,34
Çukur (Cankurtaran)	1.259	608	48,29
Develi	336	98	29,16

²⁷² Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş (İl-İlçe, Bucak ve Köy Nüfusu, 24.10.1965, Ankara 1968, s.201

²⁷³ 1965 Genel Nüfus Sayımı, s.202

Eldenizli	585	149	25,47
Eğmir	187	59	31,55
Eskihisar	728	277	38,04
Goncah	699	317	45,35
Gölemezli	800	371	46,37
Göveçlik	989	430	43,47
Gümüştay	584	163	27,91
Güzelpınar	986	322	32,65
Hacıyüplü	330	120	36,36
Hallaçlar	297	62	20,87
Haytabey	182	68	37,36
Hisarköy	607	268	44,15
Irlıganlı	1.819	709	38,97
Kadılar	263	85	32,31
Kaleköy (Dereköy)	591	199	33,67
Karahasanlı	367	142	38,69
Karahayıt	340	127	37,35
Karakova	659	257	38,99
Karakurt	349	108	30,94
Karataş	289	95	32,94
Kavakbaşı	362	177	48,89
Kayaköy (Kethüda)	342	113	33,04
Kayhan	432	124	28,70
Kınıklı	374	153	40,90
Kocadere (Ahmetbey)	1.213	413	34,04
Korucuk	728	282	38,73
Kumkısıık	382	76	19,89
Kurtluca	672	152	22,61
Kurudere	157	50	31,84
Küçükdere	711	195	27,42

Kunarlar	62	23	37,09
Pamukkale (Ecirli)	1.182	395	33,41
Salihağa	727	324	44,56
Saruhan	229	54	23,58
Şemikler	412	185	44,90
Şirinköy (Manastır)	1.235	506	40,97
Tekkeköy	791	325	41,08
Uzunpınar	2.013	808	40,13
Üzerlik	357	167	46,77
Yeniköy	888	335	37,72
Yeşilköy (Gerzile)	1020	475	46,56
Yiğenağa (Güzelköy)	826	305	36,92
Yukarışamlı (Düşmebaşı)	514	181	35,21
Zeytinköy	280	96	34,28
Mrkz. Köyler Toplamı	38536	14372	37,29
Honaz (B.M.)	4.706	2.013	42,77
Akbaş (abaş)	591	172	29,10
Alikurt	601	271	45,09
Aşağıdere (Dereköy)	683	239	34,99
Aşağıkaruçay	1.285	512	39,84
Aydınlar (Kömürcüler)	732	253	34,56
Dereçiftlik	523	150	28,68
Emirazizler	289	19	6,57
Kaklık	1.516	665	43,86
Karateke	588	95	16,15
Kızılyer	1039	337	32,43
Kocabaş	1285	479	37,27
Koyunaliler	512	240	46,87
Menteşe (Afşar)	404	143	35,39
Ovacık	236	87	36,86

Sapaca	208	56	26,92
Yokuşbaşı (Zıpır)	437	176	40,27
Yukarıdağdere	242	52	21,48
Toplam	15.877	5959	37,53
Bucak ve Köyler Toplam	54.413	20.331	37,36
Denizli kazası Toplam	118.744	61.404	%51,71

Yerleşim birimlerinin nüfus itibarıyla okuma-yazma oranına baktığımızda en yüksek oranın %63,84 ile Denizli şehri olduğu görülmektedir. Denizli merkez köyler içinde ise en yüksek oran %56,32 ile Barutçular köyü, en düşük oran ise %14,06 ile Bağbaşı köyü'dür. Bucak merkezi olan Honaz'ın köylerinde ise en yüksek okuma-yazma oranı %46,87 ile Koyunaliler köyü en düşük okuma-yazma oranı ise %6,57 ile Emirazizler köyü'dür.

Genel olarak kaza merkezinin bütününe bakıldığında okuma-yazma oranı %51,71'dir. Bucak ve köyler de ise okuma-yazma oranı %37,36 dır.

Denizli kazasının yıllara göre okur-yazarlık durumu²⁷⁴

Yıl	6 yaş ve yukarısı mevcut nüfus			Okur-yazar olan			Okur-yazar olmayan			Bilinmeyen		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1980	61776	51796	113572	56690	38072	94762	5070	13706	18776	16	18	34
1985	78331	69393	147724	73681	55401	129082	4637	13956	18593	13	36	49
1990	95934	85552	181486	90800	71066	161866	5133	14486	19619	1	-	1

Okuma-yazma oranı 1965 yılında %51,71'de iken bu oran 1980 yılında %87,38'e, 1990'da da %89,18'e çıkmıştır. Yine göze çarpan diğer bir özellik kadın nüfusun erkek nüfustan az olmasına rağmen, kadınlardaki okuma-yazma bilmeyen nüfusun çok olmasıdır.

²⁷⁴ *Envanter 1985-1994*, s.92; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985, 20-Denizli*, Ankara, 1988, s.21

7. Nüfusun Öğrenim Durumu ve Dağılımı

Denizli kent merkezinin öğrenim durumuna bakılacak olursa, 1975 yılında 6 yaş ve daha yukarı yaştan okuma-yazma oranı %78,7'dir. Bu oran 1983 yılında %85,94'e çıkmıştır²⁷⁵

Denizli şehri nüfusunun (6 yaş ve yukarı) 1975 ve 1983 yıllarında öğrenim durumu²⁷⁶

Öğrenim Durumu	Yıl	
	1975	1983
Okur-yazar olmayan	%21,3	%14,06
Okur-yazar olan	%78,7	%85,94
Herhangi bir okul bitirmeyenler ve ilköğretim öğrencileri	%15,9	%21,06
Okul bitirenler toplamı	%62,6	%65,14
İlkokul mezunu	%44,6	%44,05
Ortaokul ve dengi okul mezunu	%10,0	%8,22
Lise mezunu	%3,3	%6,4
Lise dengi okul mezunu	%2,9	%2,9
Yüksekokul ve fakülte	%1,7	%3,57
Okulu bilinmeyen	%0,07	-
Bilinmeyen	%1,4	-

Tabloda görüldüğü üzere Denizli şehrinde ilkokul mezunları ağırlıklıdır. İlkokuldan sonra ortaokulu bitirme oranı 1/5 oranında azalmaktadır. Lise mezunları ise zaman içerisinde çoğalmıştır. Yüksekokul mezunu oranı %1,7 den %3,57'lere çıkmıştır. Yüksekokul mezunu olan nüfus daha ziyade Atalar ve Saraylar mahallelerinde yoğunlaşmışlardır. Okur-yazar olmayan nüfus ise çevre mahallelerde yoğunlaşmakta,

²⁷⁵ Etüd 1983, s.48

²⁷⁶ Etüd 1983, s.48

kent merkezinde yalnızca yaşlı nüfusun bulunduğu kesimlerde yüksek oranlara rastlanmaktadır²⁷⁷.

Denizli kazasının 1985 tarihinde nüfusun (6 yaş ve yukarı) cinsiyete göre öğrenim durumu²⁷⁸.

Cinsiyet	Toplam Nüfus	İlkokul Mezunu	Ortaokul Mezunu	Ortaokul dengi Meslek Okulu	Lise Mezunu	Lise Dengi Mes. Ok. Mez.	Yüksekokul Fakülte ve mez.
Erkek	78.331	39.592	8.954	20	5.931	3.666	4.243
Kadın	69.393	30.950	5.147	20	3.814	3.019	1.251
Toplam	14.7724	70.542	14.101	40	9.745	6.685	5.494

Öğrenim durumunu kaza çapında değerlendirdiğimizde ilkokul mezunlarının ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. İlkokuldan sonra ortaokulu bitirenler 1/5 oranında azalmaktadır. Bu oran Denizli kent merkezi'ndeki orandan daha düşüktür. E₂ kademesi yükseldikçe sayı azalmaktadır.

III. BÖLÜM

SAĞLIK

A. DENİZLİ'Lİ MERKEZ EFENDİ'NİN TIP TARİHİMİZDEKİ YERİ

Denizli'nin sağlık tarihini yazarken gözümüze çarpan en büyük isimlerden biri Merkez Efendi'dir. Merkez Efendi tasavvufi kişiliği ile tanındığı kadar, hekimlik yönüyle de Türk toplumunun hafızasında yer etmiştir. Ancak O'nun hekimliği ile ilgili bilgiler değişik kaynaklarda farklı olup, günümüz yazarlarınca da hakkında çeşitli yorumlar yapılmaktadır.

Merkez Efendi'nin tıp ile ilgili yönü bazı kaynaklarda hiç belirtilmemiştir²⁷⁹.

²⁷⁷ Göst. Yer.

²⁷⁸ Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985, 20, Denizli, s.21

²⁷⁹ Nil SARI "Merkez Efendinin Tıp Tarihimizdeki Yeri" *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli, 1998, s.37-39, (Bu kaynaklar, Mahmut Celâleddin Hulvi, *Lemazât*; Yusuf Sinan Efendi, *Tezkerei Halvetiyye*; *Künh'ül Ahbar*; *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*; Mehmet Necdî Edirneli, *Şakayık-ı Numaniye*, Aksaraylı Hafız Hüseyin, *Hadikatül Cevami* gibi kaynaklardır).

Merkez Efendi'nin tıp ile ilgisini gösterir en eski belge Prof. Dr. Nafiz Uzluk tarafından bulunan mesir terkinin başlığıdır. Bu terkip Ankara Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi'nde bulunan **Gayetül Beyan Fi Tedbir-i Bedenü'l İnsan** adlı tıp yazmasının 92(a) varlığında, metin haricinde kayıtlıdır. Bu kayıta mesir macununun yapımında kullanılan 41 çeşit bitki zikredilmektedir²⁸⁰.

Merkez Efendi'nin hekimlikle doğrudan ilişkisi olduğunu yazan kaynaklar 19.yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. 1886 ve 1891 tarihli Aydın Vilayet Salnâmelerinde bizzat Merkez Efendi tarafından terkip edilen mesir macununun şifa kaynağı olarak Manisa Sultan Cami kubbesinden nevrularda halka dağıtıldığı yazılıdır²⁸¹.

Merkez Efendi'yi hekim olarak tanıtan kaynaklardan bir diğeri Mehmet Süreyya'nın Sicill-i Osmani'sidir. Sicill-i Osmani'de "*1. Süleyman'ın annesi Bezmialem Sultan'ın Manisa'da inşa eylediği cami ile bimarhanesine memur olup tıbbâ mensup olması dolayısıyla çevresine ahalinin rağbeti için "mesir" denilen kırk bir nevi baharattan yapılmış macunu tertip ile nevrulda sultan cami kubbesinden etrafa saçılmasını icat eyledi ve bu suretle ahaliyi celbeyledi.*"²⁸² yazılıdır.

Merkez Efendi'nin hekimlik yönünü tanıtan eserler bir eleştiriye tabi tutulduğunda O'nun hekimlik yönünün olmadığı, mesir macununun en az 1500 yıldır bilinen bir terkip olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Merkez Efendi'nin hekimlik yaptığı iddia edilen Manisa'daki Hafsa Sultan külliyesinin Daruşşifası 1539'da tamamlanmıştır. Oysa Merkez Efendi 1529 yılından itibaren hayatını İstanbul'da geçirmiştir²⁸³. Ayrıca Merkez Efendi'nin dağ eteğinde yaşayan Manisa halkını ovaya çekebilme amacı ile mesir macunu icat ettiği fikri²⁸⁴ gerçeği yansıtmamaktadır. Mesir macunu ve muadilleri en az 1500 yıldır bilinmekteydi. M.Ö. 132-63 yılları arasında yaşamış olan İran asıllı bir sülaleden gelen *VI. Mithridates'in* kendini zehirlenmelerden korumak amacıyla bir terkip hazırladığı, daha sonra da *Neron* zamanında *Andromaque'nin* Theriaque adıyla bunu geliştirerek popülaritesini artırdığı, *Galen'in* de

²⁸⁰ SARI, a.g.e., s.39.

²⁸¹ SARI, a.g.e., s.40-41.

²⁸² Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani, Cilt-4*; Çeviren: Nuri Akbayan, İstanbul, 1996, s.1086-1087.

²⁸³ Ali Haydar BAYAT "Merkez Efendi ve Tıbbi Folklorümüzdeki Yeri" *Merkez Efendi Sempozyumu*, s.54

²⁸⁴ Bu bilgi için bkz. *H.1320 Aydın Vilayet Salnâmesi*, s.330-332; SARI, a.g.b, s.40.

bu yolda çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Mucidinin adıyla tanınan Mithridates ile Theriaque ilk zamanlarda zehirlenme ve hayvan sokmalarına karşı bir panzehir olarak kullanılırken, daha sonraları her derde deva bir ilaç olarak meşhur olmuştur²⁸⁵.

İslam medeniyetinde yunanca tıbbi eserler Arapça'ya tercüme edilirken, bazı kelimeler Arabça'ya uydurularak tahrif edilmiştir. Bu tahrif sırasında *Theriaque/Tiryak*, *Mithridates/Mesridates/Mesroditos* olarak Arap tıp diline bir terim olarak girmiştir. Bunun en belirgin örneği İbn-i Sinan'ın Kanun ve Edviye-i Kalbiye adlı kitaplarında görülmektedir. Bu kitapların macunlar bahsinde *Tiryak-i Faruk* ve *Mesroditos* ayrıntılı olarak tarif edilir ki günümüz mesirinin aynısıdır. İşte bu açıklamalar ışığında mesirin Merkez Efendi tarafından icat edilmediği, O'nun hekimlik yönünün olmadığı ortaya çıkmaktadır²⁸⁶. Ancak Merkez Efendi'yi günümüzde "şifa vericiler" diye adlandırılan kişilerden saymamız gerekmektedir. Çünkü Merkez Efendi'nin maneviyatı ile hastalıkların tedavisine yardımcı olduğu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de kabul görmektedir. Merkez Efendi'nin türbesi her gün kendisinden şifa dileyen insanlarla dolmaktadır²⁸⁷.

²⁸⁵ BAYAT, *a.g.b.*, s.54.

²⁸⁶ BAYAT, *a.g.b.*, s.54-55.

²⁸⁷ SARI, *a.g.b.*, s.42.

B. DENİZLİ'DE SAĞLIK

20.yüzyılın başlarında Denizli sancağı sağlık bakımından tam bir mahrumiyet bölgesiydi. Bölgeye en yakın hastane vilayet merkezi olan İzmir'de idi.

Halk doktorsuzluktan derdinin çaresini; okuması ve muska yazması için hocalarda, ocaklarda²⁸⁸ atalarından duyduklarına kendi tecrübesini de katarak hastalıkları teşhis eden, o yörede ünü duyulmuş çoğu berber olan halk hekimlerinin ilaçlarında ve şifalı sulara aramaktaydı²⁸⁹. Halk tıbbi ilaçları pek tanımamaktadır. Hatta 1914 yılında meydana gelen kolera salgını sırasında halk verilen ilaçları zehirli, öldürür diye kullanmaktan çekinmiştir²⁹⁰.

Cumhuriyet öncesinde bölgede bir hastane olmadığı için sağlık hizmetlerini çok kısıtlı da olsa belediye doktorları ifa etmektedir. Bu görevi yerine getiren Denizli Belediye'sinin bazı doktorları şunlardır²⁹¹.

1900	1902	1903	1906	1908
Nikola	Nikola	Nikola	Rıza Hayati	Hüseyin Bey

Tabloda da görüldüğü üzere 1900'lü yılların başında belediye doktorluğu azınlıkların elindedir. Ancak 1906 yılından sonra bu görevi Türk doktorları yerine getirmeye başlamıştır²⁹². Temmuz 1914 yılında Denizli'de bir kolera salgını meydana gelmiştir. Bu salgın Denizli'deki sağlık hizmetlerine büyük bir darbe vurmuştur. Salgın halkın bilgisizliği ve imkanlarının eksikliği yüzünden köylere kadar yayılmıştır²⁹³. Salgına karşı hemen tedbirler alınmaya başlanmış ve Çaybaşı semtindeki Türk Ocağı binası ile bugünkü *Vali Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi*'nin bulunduğu yerdeki *Kız Ana Mektebi* bir tecrithane ve hastaneye çevrilmiştir. Dönemin hükümet hekimi Hüseyin

²⁸⁸ Ocak inancı; hastalıkları maneviyatı ile iyileştirenlerin, bu yeteneklerinin çocuklarına da geçtiği inanışıdır.

²⁸⁹ Halil İbrahim BABAĞLU, "20 yy. Aydın Vilayet Salnâmelerinde Denizli Sancağı," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1996), s.223.

²⁹⁰ Tarhan TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli, 1986, s.32.

²⁹¹ BABAĞLU, *a.g.t.*, s.225.

²⁹² Bu değişikliğe etki eden olay 1826 tarihinde İlk Sivil Tıphanenin açılmış olmasıdır. Hasan Ali KOÇER, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara, 1987, s.37.

²⁹³ Tarhan TOKER, *Denizli Tarihi*, Denizli, 1984, s.113-114.

Bey ile Belediye Doktoru Kostaki Efendi hastalığın önlenmesi için çok gayret sarfetmişlerdir. Ayrıca yardım için İzmir'den doktor Tevfik Rüştü ve İzmir Sıhhiye Müdürü doktor Şükrü Osman Beyler Denizli'ye gelmişlerdir. Şehirde olağanüstü tedbirler alınarak arama ve tecride önem verilmiş, herkese aşı yapılmış, bütün meyve ve sebzelerin satışı yasak edilmiş, çeşme ve arkların suları baştan kesilmiştir. Cenazeler siyah cenaze arabası ile, ilgili memurların nezareti altında, elbiseleri ile alınarak, mezarlığa bu halleri ile götürülmüştür. Cenazelerin yıkanması mezarlıkta özel olarak kurulmuş ahşap bir binada yapılmış, ölümler burada dezenfekte edildikten sonra gömülmüştür. Üstlerinden çıkan elbiselerde orada yakılmıştır²⁹⁴. Bu salgın yüzünden bir çok aile Denizli'den göç etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli bölgesinde en fazla görülen hastalık sıtma ve veremdir. Bunun nedeni çevredeki bataklıkların çokluğudur. Özellikle Şamlı'da, Salih ağa Çiftliği'nde halk şiş karınlı ve sarı benizlidir. Dalakları kasığında insanlar burada pek çoktur. Bölgede veremli insanların sayısı %17,5 dolaylarındadır. Veremin ana nedeni ise bölgenin nemli, sokakların tozlu ve halkın fakirlik sebebi ile iyi beslenememesidir²⁹⁵.

Denizli şehrinin içme sularının kireçli ve lağım suları ile irtibatlı olması sebebi ile çocuklardan ihtiyarlara kadar bütün ahalide solucan vardır²⁹⁶. Bu sebeple merkez kazada Karcı köylüleri hariç, halkın bünyesi kuvvetli değildir. Özellikle Menderes Vadisinde yaşayan halk cılız ve sıtmalıdır²⁹⁷. Halkın genel sağlık durumunun kötü olması yanında akıl ve sinir hastalıklarına pek rastlanılmamaktadır. Şehirde eskiden beri tanına bir kaç deliden başka deli yoktur²⁹⁸.

1928'li yıllarda Denizli kazasında sağlık hizmetlerini yürüten hükümet tabiplerinden başka, iki seyyar tabip, bir sıtma mücadele tabibi ve bir çok sıhhiye memuru vardır. Ayrıca şehirde sayıları yetersiz olmakla birlikte belediyeye ait doğum

²⁹⁴ Cevdet ŞEMSİOĞLU “Denizli'nin Meşhur Eski Olayları” *Tarihi Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.117.

²⁹⁵ Kemal Şakir, *Denizli*, Çeviren: Mehmet Kaya; Şükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s.78.

²⁹⁶ Kemal Şakir *a.g.e.*, s.77.

²⁹⁷ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.74.

²⁹⁸ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.78.

yerleri mevcuttur. Bu tarihlerde biri belediyeye diğeri de şahsa ait olmak üzere iki tane eczane vardır²⁹⁹.

Yine bu yıllarda Denizli'de (Memleket Hastanesi haricinde) on beş yataklı bir zührevi hastalıklar hastanesi vardır³⁰⁰. Milli mücadelenin bitmesinden sonra merkez kazada fuhuş artmıştır. Bu dönemde merkezdeki 21 adet fahişe doktor ve zabıta nezaretinde bir eve yerleştirilmiş ve burası resmi umumhane haline getirilmiştir³⁰¹. Ayrıca resmi fahişeler dışında da fahişelerin bulunması muhtemeldir.

Bu hastanenin Operatör Hamdi Bey'in özel hastanesi³⁰² olması muhtemeldir.

C. DENİZLİ'DE SAĞLIK KURUM VE KURULUŞLARI

1. Denizli Memleket Hastanesi

Denizli'nin sağlık hizmetleri yönünden çok eksik olduğunu gören dönemin yerel idarecileri bir araya gelerek bir hastane yapma heyeti teşkil etmişlerdir. Bu heyetin teşkil edilmesinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi ve Belediye başkanı Miralay Hacı Tevfik Bey önder olmuşlardır. 1913 yılında teşkil edilen bu heyet o yılın kurban derilerini toplattırmışlardır. Derilerden elde edilen 30 Osmanlı altın lirası yapılacak olan hastanenin maddi çekirdeğini oluşturmuştur³⁰³. Hastane yaptırma heyeti hastane yeri olarak saraylar mahallesindeki yüksek araziye seçmiştir ki burası vaktiyle İnançoğulları beylerinin saray yaptırıp yaşadıkları yerdir. Seçilen arazi İzmirlioğulları ve Kunduracı Haşiller ailelerindedir. Ancak bu ailelerin anlayışları bu bağlık bahçelik arazinin çok düşük bedelle satın alınmasını sağlamıştır³⁰⁴. Nihayet hastanenin temelleri 1913 yılında atılmış ve İzmir Özel İdaresinin gönderdiği³⁰⁵ 800 lira ile cephe kısım duvarları örülmüştür.

İnşaatın ilerlemesinde belediye komiseri Göbekçi Mustafa ve inşaatın yazı hesap işlerini yöneten Gıyasi Hoca, Kaşıkçı ve Tataroğlu Mustafa, Cillovoğlu Ali ve Hacı Mehmet beyler maddi ve manevi desteklerini esirgememişlerdir. İnşaatı Denizli

²⁹⁹ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.76.

³⁰⁰ *T.C. Devlet Salnâmesi, 1926-27, (yty)*, s.863.

³⁰¹ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.78-79.

³⁰² Muallim Murat, *Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s.9.

³⁰³ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.161.

³⁰⁴ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.33.

³⁰⁵ Denizli özel İdaresi 1914 yılında kurulmuştur. Bu tarihten itibaren hastanenin yapımını Denizli özel idaresi üstlenmiştir, TOKER, *Denizli Tarihi*, s.162.

cezaevinde tutuklu bulunan mahkumlarda işçi ve usta olarak çalışarak katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmalar sonucu hastane inşaatı 1919'da bitirilmiş ve Denizli, ilk sağlık kurumuna kavuşmuştur. İki katlı ve 50 yatak kapasiteli olarak yapılan hastane "Menzil Hastanesi" olarak açılmıştır³⁰⁶.

Hastanenin ilk başhekimi Giritli Kerim Bey, ilk doktoru da Mazhar Müfit Bey olmuştur. Mazhar Müfit Bey 1920'de Aydın milletvekili olarak ayrılınca yerine hükümet doktoru Kazım Samanlı ile Belediye Doktoru Haydar Bey atanmıştır³⁰⁷. Yine askeri tabiplikten emekli binbaşı Mustafa Kerim Bey 12 Ağustos 1922'de 800 kuruş maaşla hastaneye doktor olarak atanmıştır. Hastanenin ilk eczacısı olarak da Hasan Efendi atanmış, ancak Hasan Efendi'nin Demirci Mehmet Efendi Vakası'nda öldürülmesi üzerine yerine Kadri Bey (Özbaş) 1 Teşrinisani 1920'de 500 kuruş maaşla atanmıştır³⁰⁸.

Hastane milli mücadele yıllarında bir çok ekşiğine rağmen hem ordunun hem de halkın sağlık hizmetlerini gidermeye çalışmıştır. Bu arada hastanenin eksikleri giderilmeye çalışılmıştır. 1921'de Mutasarrıf Cemal Bey'in yardımıyla hastanenin lağım ve kanalizasyonu yapılmıştır³⁰⁹. 1923'te de hastanenin en önemli ihtiyacı olan su, Mustafa Tataroğlu tarafından hastanenin 1100 m batı tarafında Karapınar'dan getirtilmiştir³¹⁰. Yine 1923 yılı içerisinde Hacı Kaşıkçı Mustafa tarafından hastane binası yağlı boya ile boyatılmış, dış kısmı sıvatılmış ve badana ettirilmiştir³¹¹.

Hastanenin yatak sayısı 1924'de 50'den 75'e, doktor sayısı da ikiye çıkartılmıştır³¹². 1925 yılında ise; caddeden yüksek bir yerde bulunan hastaneye cepheden girmek ve ayrı bir estetik kazandırmak amacı ile döne döne çıkılan cephe merdiveni yaptırılmıştır. Bu merdivenler Foça'dan getirtilen beyaz mermerle, Honazlı Sipahioğlu Hoca Hacı Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır. Merdivenin giriş bölümüne de sağlı sollu sütunların başına tıp sembolü konmuştur.

1925 yılında Paris'ten dönen Hamdi (Berkman) Bey hastanede operatör olarak çalışmaya başlamıştır. Hastanenin uygun odalarından birisini ameliyathane olarak

³⁰⁶ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.33

³⁰⁷ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.162

³⁰⁸ Ahmet AKŞİT, *Denizli Memleketi Hastanesi*, Denizli, 1944, s.11.

³⁰⁹ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.161-162.

³¹⁰ AKŞİT, *a.g.e*, s.12

³¹¹ AKŞİT, *a.g.e*, s.19.

³¹² AKŞİT, *a.g.e*, s.20.

kullanmaya başlayan Hamdi Bey hastanesinin ilk ameliyathanesinin çekirdeğini atmıştır. Aynı yıl içerisinde ameliyathanenin eksiklikleri Hacı Mehmet Efendi (Cillov Osman Bey'in babası) tarafından karşılanmıştır³¹³. Bu yıl içerisinde yapılan bir diğer iş, hastane arsası çevresinde bulunan Pendeli ve Papayani'ye ait iki evin istimlak edilerek hastane arsasına katılmasıdır³¹⁴.

1926 yılında mevcut doktor kadrosuna Dr. Ali Rıza Bey atanmış, böylece doktor sayısı üçe çıkmıştır. 1927 yılında hastanesinin yatak sayısı 75'ten 100'e çıkmış, ayrıca ile sıhhi imdat otosu alınmıştır³¹⁵. Yine bu yıl hastane dahiliye mütehasıslığına Dr. Kemal Şakir, baş eczacılığına da kimyager Hikmet Bey atanmıştır³¹⁶. 1928 yılında da hastaneye ilk röntgen kadrosu verilmiş, kalorifer yaptırılmış ve ilk etüv cihazı alınmıştır. Yine bu yıl içerisinde Tavaslıoğlu Mustafa Bey'in eşi (Fatma Hanım) hastaneye 64 demir hasta karyolası hediye etmiştir³¹⁷.

1930 yılına gelindiğinde hastane personeli 5 doktor, 2 eczacı, 2 idare memuru, 3 hemşire, 1 şoför, 19 hastabakıcı, 4 ahçı ve çamaşırcı olmak üzere 36 kişiye ulaşmıştır³¹⁸. 1933'de Dr. Kemal Şakir'in çalışmalarıyla intaniye servisi açılmıştır. Yeni bu yıl içerisinde dahiliye ilave pavyonlarının temelleri atılmıştır. Doktor kadrosuna da nisaiye ve göz mütehasısları verilerek doktor sayısı artırılmıştır³¹⁹. 1933 yılında ayrıca yeni bir sıhhi imdat otosu alınmıştır³²⁰. 1937 yılında poliklinik binasının temeli atılmış, 1938'de dahiliye pavyonu kullanılır hale getirilmiştir. 1938 yılında hastanesinin doktor sayısı 6, yatak sayısı da 106'ya çıkmıştır.

1946 yılında ise Dr. Burhanettin Usman'ın gayretleri ve devrin valisi Ahmet Cevat Bey'in çalışmalarıyla doğum ve doğum hastalıkları servis binasının temeli atılmıştır. Bu servis binası Dr. Sait Bey'in ve özel idarenin para katkıları sayesinde 25 yataklı olarak 1948 yılında açılmıştır. Böylece hastanesinin yatak sayısı 130'a çıkmıştır.

³¹³ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.34.

³¹⁴ AKŞİT, *a.g.e.*, s.20.

³¹⁵ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.34.

³¹⁶ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.163.

³¹⁷ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.35.

³¹⁸ AKŞİT, *a.g.e.*, s.21.

³¹⁹ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.163-164.

³²⁰ AKŞİT, *a.g.e.*, s.32.

Hastane yanında ayrıca yaptırılan kulak, burun, boğaz servis binasının yaptırılmasında da Dr. Selâhattin Bey büyük çabalar harcamıştır. Aslında verem hastanesi olarak yapılan bu bina dönemin sağlık bakanı Behçet Uz'un ısrarı ile hastaneye katılmıştır³²¹.

1919 yılında menzil hastanesi olarak hizmete giren sonra memleket hastanesi olarak kullanılan hastane 1950 yılında özel idare bütçesinden kurtarılmış ve Devlet Hastanesi haline getirilmiştir³²².

1950 yılında hastane 250 yataklı hale getirilmiştir. Hastanede 2'şer yataklı üç ayrı dahiliye servisi, 29'ar yataklı iki hariciye servisi, 12 yataklı göz, 40 yataklı doğum, 18 yataklı çocuk, 14 yataklı bulaşıcı hastalıklar, 10 yataklı cildiye, 14 yataklı asabiye ve 12 yataklı beviye servisleri mevcuttur. Ayrıca röntgen ve bakteriyoloji olmak üzere iki de laboratuvar vardır³²³.

Denizli Memleket Hastanesi'nin 1926-1940 yılları arasında bütçesi, yatak ve tedavi edilen sayısı³²⁴.

Yıl	Yıllık Bütçe	Yatak Sayısı	Tedavi Edilen Hasta Sayısı
1926	21.318	60	-
1929	48.922	100	4.408
1930	47.077	100	3.551
1931	53.090	100	18.457
1932	41.476	100	13.440
1933	38.150	100	12.203
1934	40.831	100	14.358
1935	42.886	100	10.660
1936	41.378	100	12.598
1937	39.906	100	89.44
1938	45.934	106	10.437
1939	45.274	106	12.374
1940	51.622	106	11.391

³²¹ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.164.

³²² TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.35.

³²³ TOKER, *Denizli Tarihi*, s.164.

³²⁴ T.C. *Devlet Salnâmesi, 1926-1927*, s.863; Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Cilt 12, 1940-1941*, Ankara, 1942, s.115.

Denizli Memleket Hastanesi'nde 1919'dan 1940 yılına kadar geçen 31 yıllık süre içerisinde 134.061 hasta muayene edilmiş, 30.913 hasta tedavi edilmiştir³²⁵.

Denizli Memleket Hastanesi'nin 1919-1942 yılları arasındaki çalışmaları³²⁶.

Yıl	Yatak Sayısı	Poliklinik Muayenesi	Yatan Hasta Sayısı	Çıkan Hasta Sayısı	Vefat eden Hasta Sayısı
1919	50	80	2	1	1
1920	50	236	6	5	1
1921	50	861	259	226	33
1922	50	1.684	692	616	76
1923	50	2.510	548	498	55
1924	75	1.250	649	596	53
1925	75	1.600	732	689	43
1926	75	1.480	875	767	108
1927	100	5.007	1.264	1.315	89
1928	100	3.895	1.741	1.610	101
1929	100	4.471	1.842	1.737	105
1930	100	2.097	1.725	1.640	85
1931	100	16.799	1.719	1.592	127
1932	100	11.680	1.817	1.632	185
1933	100	10.998	1.962	1.791	165
1934	100	11.357	2.069	1.865	204
1935	100	10.279	1.815	1.588	227
1936	100	11.000	1.949	1.691	258
1937	100	9.687	2.147	1.860	287
1938	106	9.423	2.377	2.111	266
1939	106	9.197	2.322	2.078	244
1940	106	8.440	2.470	2.244	227
1941	106	5.682	2.130	1.929	201
1942	106	6.226	2.654	2.438	216
TOPLAM		145.939	35.707	32.519	3.357

³²⁵ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.35.

³²⁶ AKŞİT, *a.g.e.*, s.61.

Denizli Devlet Hastanesi 1950'li yıllardan itibaren yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu sebeple yeni bir hastanenin yapılması zaruri hale gelmiştir. Yeni hastane yapımı için ilk olarak, Muratdede semtindeki bazı bağ, bahçe ve bostanlıklar kamulaştırılmıştır³²⁷. Bu arada eski hastane çalışmalarına devam etmiş, 1963'te yatak kapasitesi 250 olmuştur. Bu yılda hastanede 44742 hasta poliklinik, 9360 hasta yatırmak suretiyle muayene ve tedavileri yapılmıştır. Yine bu senede 2237 ameliyat, 2682 röntgen ve 18975 laboratuvar muayenesi gerçekleştirilmiştir³²⁸.

1967 yılına gelindiğinde yatak kapasitesi halen 250 olup, hastanede; dahiliye, hariciye, K.B.B., Bevliye, röntgen, cildiye, asabiye, çocuk, göz, nisaiye, intaniye ve diş olmak üzere 12 servis mevcuttur³²⁹.

Denizli Devlet Hastanesi'nin 1963, 1967, 1973 yıllarında personel durumu³³⁰.

1963	1967	1973
14 Mütahassıs Doktor	15 Mütahassıs doktor	19 Mütahassıs Doktor
1 Pratisyen başdoktor Yrd.	1 Diş Doktoru	1 Diş Doktoru
3 Hemşire	6 Hemşire	48 Hemşire ve Hemşire Yrd.
14 Hemşire Yrd.	15 Hemşire Yrd.	4 Sağlık Memuru
9 İdari Memur	7 Sağlık Teknisyeni	6 Ebe
1 Döner sermaye mesul muhasibi	79 Hastabakıcı ve Hademe	5 Röntgen Teknisyeni
1 Döner sermaye veznedarı	10 İdari Memur	12 İdari Memur.
Toplam = 43	Toplam = 133	Toplam = 95

Yeni yapılacak olan *Denizli Devlet Hastanesi* dönemin başbakanı Adnan Menderes tarafından büyük ilgi görmüş ve bu yeni yapılacak hastane; o tarihlerde kurulan *Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi* ile ilgili bir sağlık kuruluşu olarak nitelendirilmiştir. Hastanenin inşaatı 1957 yılında Adnan Menderes tarafından törenle başlatılmış, ancak bina, temel ve kaba inşaat sırasında uzun süre sürüncemede kalmıştır.

³²⁷ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.53.

³²⁸ Celâl ADA, "1963 Yılı İçinde Denizli'nin Sağlık Organizasyonu ve Buna Bağlı Müessese ve Personeli" *Üniteleriyle Denizli*, s.81.

³²⁹ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s.168.

³³⁰ ADA, *a.g.m.*, s.81-82; *67 İl Yıllığı*, s.168; TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.55.

Nihayet, inşaat 1972 yılında bitirilerek hizmete açılmıştır. Ancak yeni yapılan bu bina yetersiz kalmış, bazı servisler aynı site içindeki eski binalara taşınmıştır³³¹.

Denizli Devlet Hastanesi'nin 1981-1985 yılları arasında personel durumu³³².

Yıl	Uzman Pretisyen Dış Dr.	Müdür ve Yrd.	Hemşire	Hemşire Yrd.	Ebe Hemşire ve Ebe	Sağlık Memuru	İdareci	Memur	Şöför	Teknisyen	Hademe ve Diğer Pis.	Toplam
1981	22	3	100	36	23	18	3	23	4	4	159	395
1982	24	3	111	42	20	22	3	21	4	4	167	421
1983	38	3	126	40	28	24	3	32	5	4	203	506
1984	37	3	127	37	28	20	3	28	4	4	200	491
1985	55	3	142	37	24	29	3	28	4	4	180	509

Denizli Devlet Hastanesi'nin 1973-1985 yılları arasında faaliyetleri³³³.

Yıl	Yatak Sayısı	Yatan Hasta Sayısı	Yapılan Poliklinik Sayısı	Taburcu olan Hasta Sayısı	Doğum	Büyük Ameliyat	Orta Ameliyat	Küçük Ameliyat	Ölen
1973	400	10.609	76.629						
1974	400	15.132	112.754	15.014	2.713	1.393	515	1168	298
1983	525	14.156	174.981	13.462	3.333	1.051	790	678	310
1984	525	21.933	186.406	20.736	3.975	1.438	1.214	1.392	303
1985	525	22.612	190.066	12.013	4.176	2.005	1.307	1.698	332

1990 yılına gelindiğinde *Denizli Devlet Hastanesi*'nin yatak kapasitesi 525 olup, bu yılda hastanede; 22 uzman hekim, 2 dış hekimi, 8 eczacı 165 hemşire, 21 ebe, 159 hastabakıcı, 24 sağlık memuru mevcuttur³³⁴.

³³¹ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.54.

³³² TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.57.

³³³ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.55-59.

³³⁴ *Denizli Analitik Etüd 1990*, s.52.

2. Doğumevi

Nisaiye mütehasısı Dr. Burhanettin Usman ve Valiliğin çalışmalarıyla hastane yakınındaki arsada 1946 yılında temeli atılan doğumevi 1948 yılında 25 yatak kapasitesi ile hizmete açılmıştır. Ancak bu doğumevi belli bir süre sonra ihtiyacı karşılayamaz duruma gelince, yeni devlet hastanesi sitesi içinde yeni bir doğumevi yapılması kararlaştırılmıştır. Yeni doğumevi 125 yatak kapasiteli olarak mayıs 1983'de hizmete girmiştir. Doğumevinde 4 tane nisaiye servisi mevcuttur.

Bu arada eski doğumevi binası Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne verilmiştir³³⁵.

3. Denizli İşçi Sigortaları Hastanesi

1 aralık 1957 tarihinde kiralık bir binada 15 yatak kapasiteli olarak hizmete girmiştir. O dönemde 3500-4000 sigortalı işçinin ihtiyacına cevap veren hastane bir yılda 10.000 dolayında işçinin poliklinik muayenesini yapmaktaydı³³⁶. Hastanenin asıl binası 1965'te 70 yataklı olarak ihale edilmiş ve 26 temmuz 1968'de hizmete girmiştir³³⁷.

Hastanenin bugünkü ismi *Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) Hastanesi*'dir. Hastanenin 1984'deki faaliyeti şöyledir³³⁸.

Yatak Sayısı	Yatan Hasta Sayısı	Yapılan Poliklinik Sayısı	Taburcu olan hasta sayısı	Doğum	Büyük Ameliyat	Orta Ameliyat	Küçük Ameliyat	Ölen
110	5.351	100.698	5222	1.111	896	893	191	30

4. Verem Savaş Dispanseri

Denizli'de veremle ilgili ilk kuruluş olarak 1944'te Verem Savaş Derneği kurulmuştur. Daha sonra 1954 yılında *Verem Savaş Dispanseri* kurulmuştur. Dispanser

³³⁵ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.59-60.

³³⁶ Cengiz HANER; "Denizli İşçi Sigortaları Hastanesi" *Üniteleriyle Denizli*, s.86.

³³⁷ Şükrü Tekin KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli*, (17 Kasım 1998) s.2.

³³⁸ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.55.

ayakta tedavi veren bir kurumdur³³⁹. Dispanser 1967 yılına kadar kiralık bir binada hizmet vermiş olup, bu tarihten itibaren hastane caddesi üzerinde modern bir binaya taşınmıştır³⁴⁰.

Verem Savaş Dispanseri'nin 1967, 1973, 1984 yıllarında personel durumu³⁴¹.

Yıl	Uzman doktor	Pratisyen Doktor	Sağlık Memuru	Röntgen Teknisyeni	Hemşire	Hemşire Yrd.	Kâtip	Hasta Takipçisi	Laboratuvar Teknisyeni	Hademe	Toplam
1967	-	1	1	1	1	2	1	1	-	2	10
1973	1	1	2	-	5	-	1	-	1	-	11
1984	3	1	1	1	1	2	1	1	1	2	14

Verem Savaş Dispanseri yeni binasında açıldığı 1967 yılında 2846 poliklinik muayenesi yapmış, 294 hasta tespit etmiştir. 366 kişi mikrofilm taramasından geçirilmiş, 1892 kişiye ilaç yardımı yapılmış, 9728 kişiye PRD, 1152 kişiye BCG aşısı yapılmış, 506 kişide balgam muayenesinden geçirilmiştir³⁴².

Verem Savaş Dispanseri 1985'ten itibaren bulaşıcı hastalıklar şube müdürlüğü haline getirilmiştir.

5. Ana Çocuk Sağlığı Merkezi

1961 yılında nisaiye ve çocuk polikliniği olmak üzere iki servisle açılmıştır. İlk açıldığında 1 çocuk mütehassısı, 1 nisaiye mütehassısı, 1 pratisyen doktor, 2 sağlık memuru, 3 ebe hemşire, 1 hemşire yardımcısı, 1 katip, 3 hademe ve şoför kadrosu ile açılmıştır³⁴³. Ana Çocuk Sağlığı Merkezinin 1967'de Göveçlik, Kaklık, Akköy, Başkarcı ve Tekkeköy'de istasyonları mevcuttur³⁴⁴. 1986 yılında da Kaklık, Başkarcı, Akköy, Uzunpınar, Şirinköy, Tekkeköy ve Hacıyüplü'de istasyon vardır³⁴⁵.

³³⁹ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.70.

³⁴⁰ *67 İl Yıllığı*, s.165.

³⁴¹ *67 İl Yıllığı*, s.169; TOKER *Denizli Sağlık Tarihi*, s.70-71.

³⁴² TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*,

³⁴³ *67 İl Yıllığı*, s.169.

³⁴⁴ *67 İl Yıllığı*, s.170.

³⁴⁵ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.73

6. Sıtma Savaş Başkanlığı

1945'de kurulan Sıtma Savaş Başkanlığı, 1985 tarihinde Verem Savaş Dispanseri ile birlikte "Bulaşıcı Hastalıklar Şube Müdürlüğü" haline getirilmiştir. İlk kurulduğunda kadrosunda 1 başkan, 14 sıtma savaş memuru, 68 sağlık koruyucusu, 3 laborant, 8 müstahdem, 5 şoför, 1 katip vardı. 1976 yılı kadrosunda ise 1 piretisyen hekim, 18 sağlık memuru, 2 idare memuru, 5 laboratuvar teknisyeni mevcuttu³⁴⁶.

7. Özel Hastaneler

Özel Hastanenin ilki 1973 yılında eczacı Mustafa Çiftçi tarafından kurulan 50 yatak kapasiteli *Özel Hayat Hastanesi*'dir. İkinci özel hastane ise Delikliçınar mevkiinde açılan *Özel Çınar Hastanesi*'dir³⁴⁷.

1984 yılında *Hayat ve Çınar Hastaneleri*'nin faaliyetleri³⁴⁸.

Yatak Sayısı	Yatan Hasta Sayısı	Taburcu olan Hasta Sayısı	Ölen	Büyük Ameliyat	Orta Ameliyat	Küçük Ameliyat	Doğum
55	1.432	1.402	21	321	171	54	358

1990 yılında *Özel Hayat Hastanesi*'nin 41, *Özel Çınar Hastanesi*'nin 55 yatak kapasitesi vardır. Bu yılda bu iki hastanede 13 uzman doktor, 1 eczacı, 14 hemşire, 6 ebe, 14 hasta bakıcı, 3 sağlık memuru mevcuttur³⁴⁹.

Günümüzde Denizli'de *Özel Şifa ve Özel Sağlık Hastanesi* olmak üzere iki tane özel hastane vardır.

8. Diğer Sağlık Kurum ve Kuruluşları

Denizli'de en eski sağlık kurumlarından birisi Sümerbank İplik Fabrikasının reviridir. Bu revir 1984 yılında 3 yataklı olup, 867 poliklinik muayene yapmıştır³⁵⁰.

³⁴⁶ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.75.

³⁴⁷ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.70.

³⁴⁸ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.66.

³⁴⁹ *Etüd 190*, s.51.

³⁵⁰ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.66.

Denizli'de bulunan önemli sağlık kurumlarından birisi İl. Tugay'a ait olan *Tugay Hastanesi*'dir. Bunun haricinde Denizli halkına hizmet veren sağlık kurumları arasında hükümet ve belediye doktorlukları, Halk Sağlığı Laboratuvarı, AÇP/AP Merkezi (Aile Planlaması Klinik) ve *Milli Eğitim Dispanseri* vardır. *Milli Eğitim Dispanseri* 1973'te açılmış olup, Türkiye'de ilk açılan Milli Eğitim Dispanseridir³⁵¹.

Bu resmi kurum ve kuruluşlarının yanısıra 1994 yılında Denizli kazasında; 194 özel uzman doktor muayenehanesi, 14 pratisyen doktor muayenehanesi, 121 diş hekimi muayenehanesi vardır³⁵².

Denizli kazasında bulunan sağlık hizmetleri elemanlarının 1985-1994 yılları arasında durumu³⁵³.

Yıl	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Teknisyeni	Hemşire	Ebe
1985	102	68	58	018	109	273	96
1986	113	66	74	111	118	305	98
1987	115	61	83	112	120	307	104
1988	133	62	96	115	126	312	107
1989	157	92	104	118	139	318	109
1990	176	94	107	120	157	321	111
1991	119	95	108	122	109	342	113
1992	195	113	101	158	234	339	308
1993	221	130	124	152	300	404	318
1994	238	196	126	162	316	468	422

Günümüzde; Denizli'de; 1 *Devlet Hastanesi*, 1 *SSK Hastanesi*, 1 *Üniversite Hastanesi*, 1 *Üniversite Vakıf Hastanesi*, 2 özel hastane mevcuttur³⁵⁴.

g. Sağlık Ocakları

Yataklı ve ayakta hizmet veren sağlık kurum ve kuruluşlarının yanısıra 1984 yılında Denizli kazasında 8 adet sağlık ocağı vardır. Bunların dördü şehir merkezinde,

³⁵¹ KAPTAN; "Denizli Günlüğü" *Denizli* (9 Aralık 1998), s.2.

³⁵² *Denizli İl Envanteri 1985-1994*, s.271.

³⁵³ *Envanter 1985-1994*, s.269.

³⁵⁴ *Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli, 1998, s.178.

dördü köylerdedir. Bu sağlık ocaklarının 1984 yılı aşı çalışmaları ve poliklinik çalışma yeri şöyledir.³⁵⁵

Sağlık Ocağı Adı	BDT	Polio	Kızamık	D.T.	Tetonoz	Poliklinik sayısı
Merkez. 1. No'lu	2.980	4.069	766	1.371	2.994	8.339
Merkez 2. No'lu	3.465	5.646	592	363	1.247	9.527
Merkez 3. No'lu	2.517	3.695	608	864	2.262	9.202
Merkez. 4. No'lu	2.027	3.264	433	1.753	1.469	6.950
Akköy Sağlık Ocağı	1.162	1.704	303	539	428	2.100
Honoz Sağlık Ocağı	777	1.101	203	324	403	2.869
Uzunpınar Sağlık Ocağı	720	1.120	170	461	457	1.046
Kocabaş Sağlık Ocağı	174	2.228	375	560	649	2.898

1997 yılı itibariyle Denizli kazasında 37 adet sağlık ocağı mevcuttur. Bunun 18 tanesi merkezde, 19 tanesi köylerdedir. Sağlık Ocağının bulunduğu köyler şunlardır: Aşağışanlı, Bağbaşı, Başkarcı, Bereketler, Gözler, Gümüşler, Güzelpınar, Cankurtaran, Göveçlik, Güzelköy, Irlıganlı, Karahayıt, Kayhan, Korucuk, Pamukkale. Pınarkent, Uzunpınar, Yeşilköy, Yenişehir³⁵⁶.

D. DENİZLİ 'DE ECZACILIK

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'de biri belediyeye diğeri de şahsa ait olmak üzere iki adet eczane mevcuttu³⁵⁷. 1950'lere yaklaşıldığında ise Denizli'de biri Delikliçınar'da Eczacı Sabri Karabağlı'nın Merkez Eczanesi, diğeri Hüsnü Berkman'ın Sağlık Eczanesi olmak üzere iki özel eczane vardı. Daha sonraları Eczacı Ahmet Bey Pamukkale, Eczacı Kadir Özbaş'ta Arı eczanelerini açmışlar, böylece eczane sayısı dörde çıkmıştır³⁵⁸. Eczane sayısında hızlı bir artış kaydeden Denizli, 1967 yılında 11

³⁵⁵ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.49.

³⁵⁶ *Denizli'deki, Sağlık Kurum ve Kuruluşları Listesi* (Bu Liste Denizli Sağlık Müdürlüğünden alınmıştır.)

³⁵⁷ TOKER, *a.g.e.*, s.76.

³⁵⁸ TOKER, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.84.

eczaneye sahiptir. Bu eczaneler; Sağlık, Ege, Merkez, Numune, Pamukkale, Yeni, Saray, Vatan, Uğur, Şifa ve Dilek eczaneleridir³⁵⁹.

Denizli kazasında 1985-1994 yılları arasında eczane, eczacı ve ecza deposu sayısı³⁶⁰.

Yıl	Eczane Sayısı	Eczacı Sayısı	Ecza Deposu Sayısı
1985	77	108	5
1986	80	111	5
1987	88	112	5
1988	100	115	5
1989	105	118	6
1990	110	120	5
1991	122	122	4
1992	136	158	5
1993	134	152	5
1994	141	162	7

³⁵⁹ 67 İl Yıllığı, s.166.

³⁶⁰ Envanter 1985-1994, s.272.

IV. BÖLÜM

DENİZLİ ŞEHİRİ

A. ŞEHİRİN KONUMU (Yerleşme Alanı) VE FİZİKSEL YAPISI

Denizli şehri, tarihi ve coğrafi olarak antik Laodikeia şehrinin yerini almıştır¹. Laodikya şehri bugünkü Denizli şehrinin 6 km kuzeyinde bulunan Eskihisar köyü civarında kurulmuştu². Bugün bu antik şehrin harabeleri bile pek kalmamıştır. Laodikya'nın bulunduğu yerde daha önceleri ise Diopolis, sonra da Rhoas şehirleri vardı. Laodikya şehrinin kuruluşu M.Ö.III yy'da (245-261 yılları arası) Suriye Kralı II.Antochus Soter tarafından gerçekleştirilmiştir. Şehrin ismini de karısı Laodice'nin adını vermiştir³.

Laodikya şehri önemli bir mevkide kurulmuş olup, Menderes ve Gediz Vadisine açılan yollarla Ege ile; Pazarhan yoluyla Antalya ve Akdenizle; Çardak yoluyla Konya ile ilişkiler kurabiliyordu. Bu önemli mevki Laodikya'nın Phrighia'nın başşehri olmasını sağlamıştı⁴. Şehrin sık sık akınlara maruz kalması ve bu akınlarda su yollarının tahrip olması Laodikya halkının öteye beriye dağılmasına sebep olmuştur. Halkın bir kısmı bugünkü Denizli şehrinin bulunduğu yere gelmiştir. Bir kısım halkta Ladikya şehrinde yaşamaya devam etmiştir⁵. Laodikya şehrinin terkedilip başka bölgelere gidilmesinin bir diğer nedeni tüm Akdeniz bölgesindeki antik ekonominin yıkılmasıdır. Laodikya kenti belli bir müddet sonra kendi hinterlandının sınırlarını aşan ticari etkinliğe katılamamıştır, çünkü tarım dışındaki üretim kapasitesi düşmüştür. Özellikle kentin adeta var olma nedeni olan dokuma üretiminin düşüşü, hatta sona erişti kentsel yaşamın sona ermesine yol açmıştır. Kentsel yaşamın da sona ermesi ile halk burayı bırakıp, bugünkü Denizli şehrinin bulunduğu alana göç etmeye başlamıştır. Bu yeni alanda ise ağırlıklı olarak tarım faaliyetleri başlamıştır. Şehrin taşınmasının nedeni, tarımcılığın ön plana çıkmasının yanında Laodikya su şebekelerinin tahrip olmasıdır. Tarım dışı faaliyetlerin düşüşü ve yoksullaşma Laodikya'luların yaşam kaynağı olan su yollarının onarımını engellemiş ve kentli bir toplum yavaş yavaş köylüleşmiştir. Bu gelişmeler hemen yakında yer alan dağ eteklerindeki sulak alana yerleşmeyi gerekli

¹ Tuncer BAYKARA, *Denizli Tarihi*, İstanbul, 1969, s.45

² Fahri AKÇAKOCA, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli, 1945, s.11

³ Tarhan TOKER, *Denizli Tarihi*, Denizli, 1967, s.15

⁴ BAYKARA, *a.g.e.*, s.45-46

⁵ BAYKARA, *a.g.e.*, s.6

kılmıştır. Kısacası bu gelişme "tarım dışı sektörlerdeki yaşam kaynakları kuruyan bir kentsel toplumun adım adım kırsal yaşama doğru itilişi gerçeğinden başka bir şey değildir."⁶

Laodikya yeni yerine taşındıktan sonra, daha Bizans egemenliğindeyken dağın eteğine serpiştirilmiş bir kaç köyden ibarettir ve kentin çevresinde surlar yoktur. Sadece Loannes II. Komnenos (1118-1143) bir kale yaptırmıştır⁷. Bu kale Anadolu Selçukluları döneminde tamirat gören ve bugün "kaleiçi" denilen alanı çevreleyen Denizli Kalesi'dir. Bu kalenin yapılmasıyla eski Laodikya tamamen devre dışı kalmıştır. Ancak eski ve yeni kentin ilişkileri kopmuş olsa bile her iki yerleşim yeri Laodikya ismini taşımaya devam etmiştir. Hatta Türk egemenliğinde bile bu isim uzunca bir süre korunmuştur⁸.

Şehir bu halde iken bir kaç defa Türkler ile Bizanslılar arasında el değiştirmiş ve 1255 yılında artık kesin olarak Türk egemenliğine girmiştir. Ancak kentin Türk kültür özelliklerini göstermeye başlaması 14.yy'daki Ahi örgütlenmeleri ile başlamıştır. 13.yy'daki hareketlilik kentsel olmaktan ziyade göçebe kitleyi ilgilendiren bir hareketlilikti. Şehrin fethi ile birlikte şehrin yapısı da değişmeye başlamıştır. Yukarıda belirttiğimiz üzere 14.yy Ahi örgütlenmeleri ile de sonuç Türk nüfusunun lehine sonuçlanmıştır. Türkleşmenin bir diğer belirtisi Laodikya isminden türeyen "Ladik" isminin Tonuzlu (Domuzlu) adı ile birlikte yaşaması ve en son Denizli adını almasıdır.

Türklerin şehrin fiziksel yapısına ilk müdahalesi kalenin onarımı olmuştur⁹. Kalenin güneyinde tek kapısı varken bu onarımda üç kapı daha açılmıştır¹⁰.

13. yy'da şehirde bir Ulucami, 1250 tarihli bir yapı, Ulucami yanında bir çeşme, 1240 tarihli bir yapı, 1271-72 tarihli bir cami ve kent dışında Akhan vardır. Bu 13. yy'daki kentin tüm yapı stokudur. Bizans döneminden 14.yy' a doğru Denizli kenti bir köyler topluluğu olmaktan yavaş yavaş kurtulmuş ve kale çevresini merkez edinen bir yerleşmeye doğru gitmiştir. Ama şehrin görünümü bahçekent görünümü sunmaktan

⁶ Uğur TANYELİ, Denizli Kenti'nin Yapısal Evrimi (11-15.yy) "*Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildiriler*" Denizli, 1988, s.342

⁷ Bu kale bugünkü İzmir asfaltından doğudaki Ulucami yakınlarına kadar uzanıyordu. T. Baykara bu kalenin 13. yy'ın ikinci yarısında Karasungur Abdullah tarafından yaptırılmış olabileceğini söylemektedir. BAYKARA, a.g.e, s.46

⁸ TANYELİ, a.g.b, s.342

⁹ TANYELİ, a.g.b, s.344

¹⁰ TANYELİ, a.g.b, s.343

öteye gidememiştir. Bu durum Osmanlı döneminde de sürmüş olup, 20. yy başlarına kadar sürmüştür¹¹.

14.yy'da Ladik/Tonguzlu şehri dönemin en parlak şehirleri arasında gösterilmektedir. Şehirde cuma namazı kılınan 7 cami gayet güzel çarşılar ve bir çok hamam mevcuttur¹². Bunlardan başka kentte bir de bayramlarda kullanılan ve açık hava camisi işlevi gören "musalla" diye adlandırılan bir namazgah vardır. 13.yy ve 14. yy Türkiye'sinde bu tür namazgahlar yaygındır¹³.

16. yy'a (1533) gelindiğinde Denizli, Kütahya sancağına bağlı ve İcmal Tahrir Defterterlerine "Kazay-i Lazkiye" olarak kaydedilmekte ve yine aynı defterde "Tonuzlu" olarakta yazılmaktadır. Denizli şehri ise "Nefs-i Lazkiye" başlığı altında işlem görmüştür. Bu dönemde şehrin mahalle sayısı 22'dir. Bu mahallelerden 1'i hıristiyan, diğer 21'i Türk mahallesidir. Şehirde toplam 716 hane mevcuttur. Ayrıca şehirde 14 adet imamın bulunduğu göz önüne alınırsa cami ya da mescit sayısının da 14 olduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Yine bu dönemdeki kayıtlardan şehirde; 9 zaviye, 44 dükkan, 2 kervansaray, 1 medrese, 2 hamam, 1 bedesten, 1 kırıhane ve 1 mezbaha olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca şehrin fiziki yapısı içerisinde dükkanların ve çarşının bulunduğu kaleyi, şemhaneyi, tabakhaneyi ve her mahallede bulunan mescid ve mektepleri eklemek gerekmektedir. Şehrin fiziki yapısı içerisinde, değişik yerlerde bulunan su değirmenlerini, bağ ve bahçeler ile dokuma tezgahlarını da değerlendirebiliriz¹⁵.

17.yy'a gelindiğinde Denizli ile ilgili bilgileri Evliya Çelebi'den öğrenebilmekteyiz. Evliya Çelebi'nin Denizli Kalesi ve şehriyle ilgili verdiği bilgiler şöyledir:

Denizli Kalesi "Kayser-i Rum" yapısı olup¹⁶ düz bir yerde dörtgen şeklindedir. Etrafında hendeği yoktur. Sadece Yeni Cami tarafında (güney tarafı) bir insan boyu kadar hendek vardır¹⁷. Kalenin çevresi 4070 adım olup, 4 kapısı mevcuttur. Bu kapılar; kuzeyde Boyacılar kapısı, Kible tarafında Yeni Cami kapısı, batısında Bağlar kapısı,

¹¹ TANYELİ, *a.g.b.*, s.345

¹² BAYKARA, *a.g.e.*, s.48

¹³ TANYELİ, *a.g.b.*, s.345

¹⁴ Mehmet Ali ÜNAL, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli", *Merkez Efendi Sempozyumu*, 1988, s.205

¹⁵ ÜNAL, *a.g.b.*, s.206

¹⁶ İsmail ÇETİŞLİ, "Seyahatnamelerde Denizli ve Çevresi", *Merkez Efendi Sempozyumu*, s.231

¹⁷ Fahri AKÇAKOCA "Evliya Çelebi Gözü ile Denizli" *İnanç*, S.17, s.5

doğusunda Semerciler kapısıdır¹⁸. Bağlar kapısına Hızırlık kapısında denmektedir. Semerciler kapısı çok küçük bir kapı olup iki kişi yanyana geçememekte veya atla girilip çıkılamamaktadır. Kalenin içinde tamamıyla ticari bir hayat sürmekte olduğundan ev yoktur. Kale içinde 370 adet alış-veriş yeri bulunmakta olup, kargir duvarlı, iki kapılı bir bedesten vardır. Dükkanların 70 adeti bu bedesten içerisindedir. Ayrıca kale içerisinde toprak örtülü, minaresiz bir cami ve üstü kiremitle örtülü bir tahıl pazarı ve bir kaç çeşme vardır. Kalenin içinde bir de han vardır¹⁹.

Kale dışında ise evler 44 mahalleye yayılmış durumdadır. Evler bağ ve bahçeler içinde olup, toplam hane sayısı 3600'dür. Evlerin haricinde, şehirde Kol'a Camii, Yeni Camii, Saray Cuması, Kurşunlu Cami, Ulu Cami, Tabaklar Cami. Çömlekçiler Cami ünlüleri olmak üzere²⁰ 57 adet cami vardır. Kol'a Camii ve Yeni Camii cemaati en fazla olan camilerdir²¹. Ev ve camilerin dışında şehirde; 37 mescid, 7 medrese, 1 darülhadis, 7 mekteb-i sıbyan (ilkokul) 11 tekke, 6 hamam vardır. Hamamların isimleri; Hoca Ömer Hamamı, Alaca Hamam, Küçüğüenoğlu Hamamı, Yeni Hamam, Tabakhane Hamamı ve Şengül Hamamlarıdır²². 7 adet medreseden en önemlisi Saray Cuması medresesidir. Tekkelerin içinde de en mamuru Ulu Cami önünde Ahi Duman Tekkesi ile Ahisinin Sultan Tekkesi ve Karaoğlan Baba Sultan Tekkesi, Cem Baba Sultan Tekkeleridir. Bunların dışında şehirde 100 tane de konak hamamı vardır²³. Şehrin 10.070 dönüm bahçesi ve 7000 dönüm bağı mevcut olup, bu bağ ve bahçelerin içinde 20.000'den fazla pınar bulunmaktadır²⁴.

1744 yılında Denizli şehri büyük bir deprem geçirmiş ve kale çevresinde bulunan yerleşim tamamıyla hasar görmüştür. Bu halkın iyice bahçeler içerisine doğru dağılmak zorunda kalmıştır²⁵. 4000 hane civarında olan şehir adeta 50.000 hanelik bir alana dağılmıştır²⁶. Bu dönemde Denizli'nin çarşısı etrafında 18 mahallesi mevcuttur. Mahalle sayısı 1839 yılında bazı isim değişiklikleriyle 11'e düşmüştür²⁷.

¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname, Cilt 18*, İstanbul, 1985, s.573.

¹⁹ AKÇAKOCA, *a.g.m*, s.6

²⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e*, s.573-574

²¹ AKÇAKOCA, *a.g.m*, s.6

²² Evliya Çelebi, *a.g.e*, s.573-574

²³ AKÇAKOCA *a.g.m*, s.6

²⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e*, s.573-574

²⁵ AKÇAKOCA, "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları, *İnanç, S.106*, s.13

²⁶ Kemal Şakir *Denizli Çeviren*: Mehmet Kaya, Sükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s.33

²⁷ AKÇAKOCA, "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları", s.13

19.yy'da Denizli şehrinde küçük çaplı sosyal problemler dışında, fiziki yapıda fazla bir değişiklik söz konusu olmamıştır²⁸. Ancak 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren İzmir-Aydın demiryolunun şehre ulaşması fiziksel yapıyı etkilemiş ve Kaleiçi'nden sonra diğer bir çekim alanı da istasyon bölgesi olmuştur. Endüstrileşmenin belirtisi olarak akarsu ve daha sonra buhar gücünü kullanan bir çok un değirmeni kurulmuştur. Bu fabrikaların ustaları ve çalışanları için İstasyon caddesi çevresinde konutlar yapılmış ve bu konutlar, Denizli'de sosyal toplu konutların ilk örnekleri olmuştur²⁹.

19.yy'ın ikinci yarısında Denizli şehrinin fiziki yapısını etkileyen binalar³⁰.

Yıl	1896	1899	1902
Hane	9251	7149	9061
Dükkan	1384	1314	1322
Han	23	23	23
Hamam	7	7	7
Un Değirmeni	111	28	80
Fabrika	15*	12**	14***

²⁸ Tahir KODAL, *Atatürk Döneminde Denizli* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996), s.40

²⁹ Necati İNCEOĞLU, "Denizli Evleri ve Kent Dokusu" *Denizli Sempozyumu*, s.293-294

³⁰ *H.1314 Aydın Vilayeti Salnâmesi*, s.1315; *H.1317 A.V.S.*, s.294, *H.1320 A.V.S.*, s.256

* Fabrikaların 11'i un, 1'i makarna, 3'ü kereste fabrikasıdır.

** Fabrikaların 8'i un 1'i makarna, 3'ü kereste fabrikasıdır.

*** Fabrikaların 9'u un, 1'i makarna, 4'ü kereste fabrikasıdır.

19.yy'ın ikinci yarısında Denizli şehrinin fiziki yapısını etkileyen idari ve hayır kurumları binaları³¹.

Yıl	1896	1999	1902
Hükümet Konağı	1	1	1
Karakolhane	2	2	2
Askerlik Dairesi	1	1	1
Redif Deposu	1	1	1
Medrese	29	29	29
Cephanelik	1	1	1
Telgrafhane	1	1	1
Ziraat Bank. İdaresi	1	1	1
Cami	33	33	33
Mescid	14	14	14
Tekke	7	7	7
Kütüphane	2	2	1
Kilise	2	2	2
Havra	1	1	1
Çamaşılık	33	-	-

1899 yılında şehirdeki bina sayılarında bir azalma görülmektedir. Bunun sebebi 1897 tarihinde bir büyük deprem daha geçirilmiş olmasıdır. Rakamlara bakılacak olursa epeyce ev hasar görmüş ve yıkılmış olmalıdır. Şehir 1904 yılında da büyük bir yangın yaşamıştır. Bu yangında Denizli Çarşısı kamilen yanmıştır. Yangından sonra yollar genişletilmiş ve daha muntazam dükkanlar yapılmıştır³². Bu dönemde şehrin genel görünümü, İstasyon ve Çarşıdan, Kayalık, Delikliçinar ve İstiklal mahallerine doğru birkaç km mesafe üzerinde bahçeler içerisinde dağılmış bir vaziyetteydi³³. Şehrin bu genel görünümü Cumhuriyetin ilanından sonra da bu şekilde 1950'li yıllara kadar devam etmiştir.

³¹ H. 1314 A.V.S, s.315; H.1317 A.V.S, s.294; H.1320 A.V.S, s.256

³² Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.34

³³ KODAL, *a.g.t.*, s.41

Görüldüğü üzere Denizli şehrinin ilk yerleşim çekirdeği bugün de Bayramyeri olarak adlandırılan Kaleiçi çevresidir³⁴. Şehrin kentsel dokusu, Kalenin bayramyeri kapısından (Yeni Cami Kapısı) Hacılar Camiine ulaşan yol üzerinde oluşmuştur. Ticaret ve el işi çalışmaları surların kervan yollarına en iyi bağlantı sağladığı kale kapısının hemen dışında yer almıştır. Kent kuzeye, güneye ve batıya giden kervan yollarının istikametine göre oluşmuş olup, bu oluşum kaleiçinde de devam etmiştir. Evlerden, mahallelerden şehrin merkezi kaleiçine doğru uzanan yollar bu dönemlerin arsa mülkiyetini yansıtmaktadır. Kentsel doku da, bu, tarla-bahçe etrafında dolanan yollar ve bu tarla bahçelerin aile içinde parçalanıp dağılması ve aynı mülkiyet hudutları içinde inşaa edilmiş evlere uzanan dar ve çıkmaz sokaklardan oluşmuştur. Sokaklar o dönemin tüm kentlerinde olduğu gibi at ve arabaların geçeceği genişliktedir ve kaldırımı yoktur³⁵.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hala 4000 civarında haneden oluşan şehir, 50.000 hanelik alana dağılmış vaziyetini korumaktadır. Bu sebeple şehrin yolları eğri-büğü ve dolaşıktır³⁶. Şehrin yolları tesviyeli olup, yazın tozlu, kışın çamurludur. Ulaşım fayton ve çardaklı arabalarla sağlanmaktadır. Bayramyeri, Delikliçinar ve İstiklal Semtlerine bu araçlarla gidilip gelinmektedir³⁷. İlk otomobil şehre 1921 yılında gelmesine rağmen bu tür taşımacılık daha uzun yıllar devam edecektir³⁸.

Bu tarihlerde şehrin belli başlı ana binaları Hükümet Konağı, Adliye Binası, Postane Binası, Mülkiye Hastanesi, Fırka Karargahı ve Kışlalardır. Şehirde henüz bir belediye binası yoktur. Şehirde biri evkafa, diğerleri özel olmak üzere 4 adet hamam vardır. Evkafa ait hamam İstasyon Caddesi üzerinde olup, büyük ve temizdir. Şehirde otel olarak ta 4 adet bina vardır. Ancak bunlar daha ziyade birer han görünümündedirler³⁹. Bu dönemde evler tek katlı ve ahşaptır. Evlerin bahçelerinde tertemiz olan pınarlar evden eve dolaşmaktadır⁴⁰. Şehrin içinde ve kenarlarında yer alan pınarların belli başlıları şunlardır: Kiremitçi mahallesinde-Başpınar, Eskikonak, Göcenpınarı, Hacıbacaksız Pınarları; Karaman mahallesinde-Karaman ve Öksürük

³⁴ *Yurt Ansiklopedisi Cilt 3, s.2177*

³⁵ İNCEOĞLU, *a.g.b*, s.293

³⁶ Kemal Şakir, *a.g.e*, s.72

³⁷ KODAL, *a.g.t*, s.41

³⁸ Kemal Şakir, *a.g.e*, s.34

³⁹ Kemal Şakir, *a.g.e*, s.71-72

⁴⁰ KODAL, *a.g.t*, s.42

Pınar; İncilipınar mahallesinde-İncilipınar ve Merescipınar; Günbatı mahallesinde-Öküzbata pınar; Saltak mahallesinde-Ubeydullah Pınar; Musaağa mahallesinde-Kömürcü Pınar; Debboy Civarında- Kuşpınarı, İstiklal mahallesinde-Muttasıp Pınarı ve Pınarbaşı; Ziraat Bahçesi civarında-İncili pınar; Feslikan mahallesinde-Feslekan Pınarı ve Köşmen Pınarı; Atalar mahallesinde-Paşaağa Pınarı; Değirmenönü mahallesinde-Pembe Pınarı,Paşa Pınarı, Kayalı Pınarı ve Hacıhafız Pınarı; Hastane Civarında-Kurşunlu Pınarı; İlbadi mahallesi ve Civarında-Bakırcı Pınarı ve Kaynarca Pınarı;Çarşı Altında-Diribostan Pınarı; Gürcan mahallesinde- Kazak Pınarı; Hastane civarı Karcı yolunda-Karapınar ve üç pınar; Kuyupınar mahallesinde-Kuyu Pınar; Musa mahallesinde-Çakır Pınar; Çaybaşı mahallesinde-Fındık Pınarı⁴¹.

Caddelerin her iki tarafına çınar ağaçları dikilmiş olduğundan yollar gölgeliktir. Bu itibarla cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli su ve yeşillik yönünden oldukça zengindir. Bu iki öge şehrin doğal güzelliğini ortaya çıkarmaktadır⁴². Bu sebeple Denizli'ye "Yeşil Denizli" denmektedir⁴³.

Şehrin içinde evler arasında arklardan akan pınar sularıyla halk abdestlerini almakta, kap-kaçaklarını yıkamakta hatta bu sular yemeklerde kullanılmaktadır. Halk suyu aziz bilmekte olduğundan arkları asla kirletmemekte ve üzerine tuvalet yapmamaktadırlar. Bu arklar haftada en az bir defa temizlenip, süpürülmektedir. Ayrıca cuma günleri tüm mahallelerde kadınlar evlerinin çevresinde genel bir temizlik yapmakta ve bu şekilde belediyeye yardımcı olmaktadır⁴⁴.

1930'lu yıllara gelindiğinde şehrin kent-bahçe görünümündeki yapısı hiç değişmemiştir. Atatürk'ün 4 şubat 1931'deki şehri ziyaretleri⁴⁵ sırasında Denizli'nin durumu şu şekilde anlatılmaktadır:

"Kent büyükçe bir köy gibiydi. Evlerin çoğu tek katlı, zenginlerin evleri ise en çok iki katlı barınaklar halindeydi. Kent plansız, çarşı, pazar ve meydanları düzensizdi. Pazar yeri diye bir şey yoktu. Sadece kaleiçi ticari sitesi, Ortaçağ özelliğini koruyordu. Maarif Hanı, Dedeli Han ve Okkalı Han gibi bir kaç handan başka bugünkü anlayışımıza

⁴¹ Ali Ulvi DARIVERENLİ "Denizli Pınarları" *İnanç*, S.91, s.6

⁴² KODAL, *a.g.t*, s.42

⁴³ Tarhan TOKER, "Yeşil Denizli" *İnanç*, S.91, s.7

⁴⁴ TOKER; *a.g.e*, s.115

⁴⁵ Halil ORAN, *Atatürk Denizlide*, Denizli, 1974, s.11

uygun konaklama tesislerinden yoksundu. Lokanta adı verilen bir kaç ahçı dükkanından başka yiyip içecek yeri yoktu. Eğlence yeri gibi tesislerden mahrum olan kentte belediye hizmetleri yok gibiydi. İşte bu koşullar içinde büyük kurtarıcı Denizli'ye gelmiş ve bir gece misafir olmuştur. Misafirleri ağırlamakta güçlük ve sıkıntı çekilmiştir⁴⁶.

1933 yılına gelindiğinde şehrin fiziki yapısına baktığımızda *Hükümet Konağı, Asker Pavyonları, Lise Binası, Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşa İlkokulları, Memleket Hastanesi, Halkevi Binası, Operatör Hamdi Bey'in Özel Hastanesi, Himaye-i Etfal Sineması, Kayalık Camii ve Vakıf Binası* dikkati çeken mühim binalardır⁴⁷. Ayrıca Delikliçınar ile Çarşı arasındaki 1100 metrelik Gazi Mustafa Kemal Caddesi vardır ki bu cadde kısmen parke döşemeli olması ve her iki tarafından ağaçlarla kaplı olması şehri güzelleştirici bir etkidir⁴⁸. Ayrıca otel hizmeti vermeye çalışan Şibiroğlu Hanı, Okkalı Han, Maarif Han, Dedeli Han gibi bu dönemde pek az rastlanan iki katlı binalarda şehrin fiziki yapısında dikkat çekmektedir⁴⁹. Otel hizmeti vermeye çalışan diğer bir yapı Delikliçınar'daki Meşerret Otelidir⁵⁰. Bugünkü Yeni Camii yerinde bulunan Meşerret Kahvesi ve Oteli belediye düzenlemeleri sırasında 1982 yılında yıkılmıştır⁵¹.

Cumhuriyet döneminde şehri fiziki yönden etkileyen bir diğer unsur Selçuklu döneminden kalmış olan büyük mezarlık ile şehrin orta yerinde ve civarında olan küçük mezarlıklardır. Bu mezarlıklar Büyükköy Mezarlığı, Kaşıkçı Mezarlığı, Zeytinlik Mezarlığı, Çingiller Mezarlığı, Zeyve Mezarlığı, Araplar Mezarlığı gibi isimler taşıyordu. Bu mezarlıklar daha sonraları kaldırılmış ve bunların yerlerine cenaze gömmek yasak edilmiştir. Sadece Selçuklulardan kalan şehrin kuzeyinde Sarayköy yolu üzerindeki büyük mezarlık kalmıştır⁵².

Denizli şehrinin fiziki gelişimi Karcı Dağı eteklerine doğru olmuştur. Bu gelişimin ana nedeni şehrin kuzeydoğu, kuzeybatı ve kuzey taraflarında bataklık ve sazlıkların bulunmasıdır⁵³. 1928 yılına doğru verilen bilgilerde merkez ilçe hudutları

⁴⁶ *Türkiye'nin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli, 1988, s.187

⁴⁷ Muallim Murat, *Denizli Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s.9

⁴⁸ Muallim Murat, *a.g.e.*, s.7

⁴⁹ KODAL, *a.g.t.*, s.5

⁵⁰ KODAL, *a.g.t.*, s.42

⁵¹ KAPTAN, "Denizli Günlüğü", *Denizli (19 Ekim 1988)*, s.2

⁵² DARIVERENLİ "Arefe Günlerinde Kabir Ziyareti" *İnanç*, S.92-93, s.10

⁵³ KODAL, *a.g.t.*, s.43

içerisinde 40 milyon km² bataklık mevcuttur. Bu bataklıkların en önemlileri Çömleksaz Çiftliği, Goncalı ve Akhan köyleri hudutları dahilinde Ballıbeyoğlu Bataklığı, Karakova, Şamlı, Karahayıt, Dereköy, Böceli, Yeniköy, Irlığanlı, Salıhağa Çiftliği köyleri içerisindeki bataklıklardır⁵⁴.

Denizli şehrinin fiziki yapısının değişmeye başlaması 21 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen "Belediye Yapı Yollar Kanununun" yürürlüğe girmesiyle başlamıştır⁵⁵. 1926 yılında kadastro haritası yapılan şehrin ilk imar planı 1936 yılında yapılmıştır⁵⁶. Bu imar planından sonra belediye şehrin sokak ve caddelerini düzenlemeye başlamıştır. Öncelikle şehir içinde uzunluğu 34 km'yi bulan cadde ve sokakların 6 km'si şose, 15 km'si arnavut kaldırımı, 1 km'si de parke olarak yapılmıştır. Bir çok ev ve arsa istimlak edilerek şehrin cadde ve sokakları 6, 9, 12, 15 metre genişliğinde açılmıştır. Muhtelif mahallelerde 29 adet çıkmaz sokak açılmıştır. Ana yollar ve diğer kasabalara giden caddeler mümkün olduğu kadar ağaçlandırılmıştır.

Ayrıca İncilipınar mevkiinde 200 m uzunlukta (tulinde) 5 ve 6 metre genişlikte kanallar ve 120 metre çapında (devresinde) büyük bir havuz ile 40 metre çapında iki küçük havuz yapılmıştır. Havuzlar fiskiyelendirilmiş, etrafı ağaçlandırılmıştır. Buraya çocuk bahçesi ve eğlence yerleri ilave edilerek güzel bir park vücuda getirilmiştir. Bu parktan başka Çatalçeşme ve Belediye civarında küçük birer semt bahçeleri yapılmış, Delikliçınar Meydanı'na da bir ayar saati konularak, etrafında küçük bir bahçe oluşturulmuştur⁵⁷. Bunların dışında yeni dükkanlar, kahvehane, üç resmi daire, bir mezbaha, bir zührevi hastane, beş halk tuvaleti ve çeşmeler yapılmıştır⁵⁸.

1950 yıllarına yaklaşıldığında şehrin ana yapısını belirleyen binalar şu şekildedir: Şehirde 1 hastane, 1 kız sanat enstitüsü, 5 ilkokul, 8 un fabrikası, 2 tabak (deri), 4 tahin, 4 çırçır, 4 hizar fabrikası, ziraat, iktisat ve halk bankaları binaları, 3 otel, 1 şehir kulübü ve 1400 kadar dükkan vardır⁵⁹.

⁵⁴ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.76

⁵⁵ KODAL, *a.g.e.*, s.44

⁵⁶ Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği, *Denizli İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, 1972 (yy). s.5

⁵⁷ O. BAYRAKTAR "Cumhuriyetin Verimi" *İnanç*, S.8, s.15-16

⁵⁸ KODAL, *a.g.e.*, s.45

⁵⁹ Tarhan TOKER, *Denizli'ye Toplu Bakış*, Denizli, (ty) s.9

Denizli şehri İzmir karayolu ve istasyonun çekimi ile kuzeybatıya doğru gelişmiştir⁶⁰. Bu gelişim 6 kasım 1953'te *Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikası*'nın hizmete girmesiyle⁶¹ daha da hızlanmıştır. Bu aşamadan sonra şehirde dairesel bir büyüme başgöstermiş ve Tavas-Acıpayam yönünde, vadinin en verimli topraklarına taşmıştır. Bu arada şehir merkezi de kuzey-güney yönünde gelişmiş ve iş yerlerinin yoğun olduğu Enver Paşa Caddesi (Atatürk Bulvarı) ve devamı olan İstiklal Caddesi şehrin omurgası haline gelmiştir⁶². Denizli şehrinin 1955 yılından sonra hızlı bir şekilde göç olması ve göç eden halkın apartman yönetimi bilmeyerek, bahçeli evlerde yaşamak istemesi kentte bozuk bir yapılaşmaya neden olmuştur. Belediye'nin 1960 yılında 3600 hektar alan üzerinde yaptırmış olduğu nazım imar planı bu hızlı göç yüzünden uygulanamamış ve şehrin gelişmesine rantiyeciler yön vermeye başlamıştır. Bu kontrolsüz yerleşme esnasında kale zarar görmüş, önce kapıları kaldırılmış daha sonra da kale duvarları belediye tarafından esnafa satılmıştır⁶³. Böylece Denizli'nin tarihi kalesi yok edilmiştir.

1970'lerden sonra kentin gelişimi, çevre merkezlerle bağlantıyı sağlayan ana yollar boyunca hemen her yönde olmuştur. Özellikle Ankara ve Tavas yolunun doğusundaki hazine arazileri hızla dolmuştur. Konut alanları Çamlık yönünden güneye ve İzmir yolu boyunca kuzeye yönelmiştir. Şehrin güneybatısındaki askeri alan bu yöndeki gelişmeyi engellemiştir. Ancak son yıllarda bu askeri alan aşılmış ve bu alanın daha güneyinde konut gelişmeleri başlamıştır⁶⁴.

Son yıllarda kentteki sermaye birikiminin oluşturduğu sanayi sektörü, kentin; belediye sınırları dışına taşmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeyi yapılmış olan toplu konut alanları hızlandırmıştır. Örneğin 1976 yılında Şirinköy hudutları içerisinde yaptırılan depremevleri⁶⁵ 1984 yılında Bahçelievler adıyla belediye sınırları içerisine alınmıştır⁶⁶. Sanayi kuruluşlarının her yönde ucuz arazi nedeni ile yer seçmesi ve yerleşim alanlarının belediye sınırlarını aşması çevrede bulunan yerleşim alanlarının kentle birleşmesini sağlamıştır. Şehir merkezi ile direk ilişkiye giren batıdaki Göveçlik,

⁶⁰ *Yurt Ans-3*, s.2177

⁶¹ Atilla SEZENER "Sümerbank ve Sarayköy İplik Tekstil Fabrikaları" *Üniteleriyle Denizli*, s.103

⁶² *Yurt Ans-3*, s.2177

⁶³ *Yıldız Denizli*, s.187

⁶⁴ *Yurt Ans-3*, s.2177

⁶⁵ KAPTAN, "Denizli Günlüğü", *Denizli (11 Ekim 1998)*, s.2

⁶⁶ *T.C. Denizli Belediyesi Meclis Kararı, No:68, Tarih: 13 Haziran 1984*

Şirinköy, Hallaçlar, Barutçular, Bereketler, Saruhan, Çakmak, Başkarcı gibi köylerin yollarının iyileştirilmesi de bu süreci hızlandırmıştır⁶⁷. Yine şehrin güney tarafında Tekkeköy, Bağbaşı, Zeytinköy, Kayhan, Kınıklı ve Karakurt köyleri de şehrin devamı görüntüsünü almışlardır⁶⁸.

Halbuki 1967 yılında yapılan şehir imar planına göre İzmir yolu ile Ankara yolu arası (Kirişhane, Sümer Mh.) ağır sanayi alanı olarak ayrılmıştı. Ancak şehrin çok hızlı büyümesi ve alanın kente yakınlığı arazi fiyatlarının hızla artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak da sanayi kuruluşları şehrin çeşitli bölgelerinde, özellikle de ana karayolu bağlantıları üzerinde dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir. Büyük sanayi kuruluşları Ankara Yolu üzerinde, küçük sanayi kuruluşları ise ve Tavas-Acıpayam Yolu üzerinde yoğunlaşmışlardır.

İzmir Yolu-Ankara Yolu arasındaki alan ise zamanla küçük sanayi kooperatifleri ile dolmuştur. Daha sonra bu kooperatifler bölgenin ağır sanayi kullanımından çıkartılıp, küçük sanayi bölgesi olarak değiştirilmesini istemiştir. 1976'da bakanlık önerilen alanı 1/5000 ölçekli plana göre küçük sanayi alanı olarak onaylamıştır. Bu karar doğrultusunda 1/1000 ölçekli mevzii imar planı hazırlanmıştır. Plan, kooperatiflere ait alanların dışına taşarak bir bütünlük sağlamak amacıyla Dokuzkavaklar Mevzii İmar Planı ile birleştirilmiştir. Planlanan alan yaklaşık 160 hektardır. Alanın yaklaşık %5'i konut, %37'si çalışma, %6'sı resmi tesisler, %14'ü sosyal donanım, %38'i de yollar ve otoparklar için kullanılmıştır⁶⁹.

Şehrin kentsel merkezine bakıldığında kuzeyde Kaleiçi bölgesinden başlayıp, güneyde Delikliçınar Meydanı'na kadar devam eden eksen üzerinde görülmektedir. Merkez işlevleri Kaleiçi çevresinde yoğunlaşmış, doğuda İstasyon Caddesi'ne, batıda Hastane Caddesi'ne kadar yayılmıştır. Kaleiçi'nin hemen kuzeyinde başlayan İzmir Yolu merkezin devamı niteliğindedir. Diğer bir merkez 1976 depreminde hasar gören Şeytan Pazarı'dır⁷⁰. Şehir merkezinin güney uzantısı, Enver Paşa Caddesi (Atatürk Bulvarı)'dır. Bu cadde idari, eğlence, konaklama, tesis aksı olarak belirmekte ve Delikliçınar'da kente

⁶⁷ 1990 Denizli Analitik Etüd, s.19

⁶⁸ Etüd 1990, s.75

⁶⁹ Yurt Ans-3, s.2178

⁷⁰ Göst. Yer.

hitap eden bir alt merkez olarak son bulmaktadır⁷¹. Şehrin üst gelir gruplarının konutları bu cadde üzerindedir. Enverpaşa Caddesi, Delikliçınar Meydanı'nda iki ana caddeye ayrılmaktadır. Bir kol (İstiklal Caddesi) güneydoğuya doğru uzanarak Tavas-Acıpayam karayoluna bağlanmaktadır. Diğer kol (Lise Caddesi) ise güneybatıya yönelmekte ve şehrin içinde çeşitli kollara dağılmaktadır. Merkez bu iki cadde üzerinde uzantılar göstermektedir⁷².

1967 yılındaki şehir imar planında alanı 338 hektar olan⁷³ şehir, 1980 yılına gelindiğinde 1250 hektarlık alana yayılmıştır⁷⁴. Sanayinin büyümesi göçü devamlı hızlandırmış, bunun sonucunda da Denizli şehri hızlı bir şekilde yatay olarak büyümüştür.

Özet olarak Denizli şehri üç kollu ana ulaşım aksı üzerindedir. Üst çatalda sanayi sektörü ağılıktadır. Şehir ana merkezi bu üst çatala asılır ve güneye doğru ana ulaşım aksı alt unsura paralel olarak ilerler. Konut alanları dairesel olarak bu merkez çevresinde güney, doğu, batı yönlerinde yer alır. Şehrin güneybatısı askeri alan sebebiyle kapalıdır. Konut alanları ara ara resmi ve sosyal tesislerle karışık olarak güneydoğu kesimine uzanır. Şehir merkezi toplam arazinin %1,4'ü oranındadır. Saraylar, Uçancıbaşı, Gürcan, Altıntop ve Topraklık mahalleleri merkezi kullanıştan en çok payı alan mahallelerdir⁷⁵.

B. DENİZLİ KENT DOKUSU

Denizli kent dokusuna bakıldığında 5 ayrı konut dokusu gözlenmektedir. Bu konut dokuları;

- 1-Eski Kent dokusu
- 2-1930-1960 dokusu
- 3-1970'den sonraki çok katlı doku.
- 4-Bağ-bahçe dokusu
- 5-Gecekondu dokusu olarak ayrılmaktadır⁷⁶.

⁷¹ Etüd 1990, s.48

⁷² Yurt Ans-3, s.2178

⁷³ B.B.Y.İ.İ.R, a.g.e, s.2

⁷⁴ Yurt Ans-3, s.2177

⁷⁵ Etüd 1990, s.49

⁷⁶ Etüd 1990, s.48

Eski kent dokusunda, evlerde; tarımsal üretimle ilgili fonksiyonlar yoğun bir şekilde yer almıştır. Bu fonksiyonların yanında evin sebze ve meyve ihtiyacını karşılamak için bahçe bulunmaktadır. Konutun alışılmış fonksiyonlarına ek bu yeni işler (kurutma, kışlık, erzak hazırlama, at, inek, ipek böceği besleme) konutta kapalı, yarı kapalı ve açık mekanlar (ahır, samanlık, kurutma yerleri, hayat, asma çardağı, geniş saçak) oluşmasına neden olmuştur. Evlerin yönü kendine ait bahçeye bakmaktadır. Tek katlı evler bahçeyle birleşmektedir. Tek katlı evlerin sokağa bakan penceresi yoktur veya çok küçüktür.

Bu dönem Denizli evlerinde koyu bir mahremiyet anlayışının ortaya çıkardığı kafes gibi elemanlar olmadığı gibi harem ve selamlık olarak kadın ve erkeklerin ayrı kullandığı mekanlarda yoktur⁷⁷. Bu dönem evlerin bir kaçı hariç içerisinde tuvalet yoktur. Tuvaletler bahçenin bir köşesinde bir çukurun üstüne bir baraka yapılmak suretiyle inşa edilmiştir. Ayrıca şehrin içinden geçen çay üzerinde de tuvaletler mevcuttur⁷⁸.

Tanzimat döneminden itibaren Denizli'nin bünyesinde ve Denizli evlerinde bazı değişimler görülmektedir. Demiryolunun Denizli'ye ulaşması ve sanayileşme sonucu akarsu-buhar gücünden yararlanan un fabrikaları yaygınlaşmıştır. İşte bu fabrikaların ustaları için İstasyon Caddesinde sosyal-toplu konutlar yapılmıştır.

Bu dönemden itibaren tipik Denizli evlerinin hayatları kapanmaya, sofa veya hol haline dönüşmeye başlamıştır. Bahçenin kullanımı da azalmış, bu sebeple evin sokakla bağlantısı daha güçlü hale gelmiştir. Eve ulaşmak için kullanılan bahçe mekanı kaybolmuştur. Eskiden sokak karakterini bahçe duvarları belirlerken, bu dönemde yanyana dizilen evler sokak karakterini belirlemeye başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise şehrin dokusunda yavaş yavaş bir değişiklik meydana gelmeye başlamıştır ki, bunun sebebi otomobil için sokakların genişletilmesidir⁷⁹. Bu dönemde yapılan evlerin mimarileri hiç bir üslup ve kurala bağlı

⁷⁷ İNCEOĞLU, *a.g.b.*, s.293

⁷⁸ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.72. (1928'li yılında çak üzerindeki tuvalet sayısı 21 dir *Göst. Yer.*)

⁷⁹ İNCEOĞLU, *a.g.b.*, s.294; Denizliye ilk otomobil 1921 yılında gelmiştir. Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.34

değildir. İnşaat malzemesi olarak kerpiç yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak yoğun olarak oturdukları İstiklal mahallesindeki evler taş yapı olup, daha görkemlidir⁸⁰.

Çoğunlukla tek katlı olarak inşa edilen bu dönem Denizli evlerinde temel duvar, yığma sistemi ile yapılmış olup, malzeme olarak moloz taşı kullanılmıştır. Bu duvarlarda harç olarak çamur kullanılmış olup, duvarın ortalama kalınlığı 50 cm'dir. Bir diğer duvar şekli yine yığma sistemi ile samanlı kerpiç kullanımınıdır. Evlerin döşeme sistemleri kirişleme üzeri ahşap kaplamadır ve malzeme olarak çam-ahşap kullanılmıştır. Tavanlar kirişleme üzere ahşap sistemle inşa edilmiştir. Çatılar ise ahşap beşik çatı sistemiyle %25 meyilli olarak, oluklu kiremit örtü malzemesi ile inşa edilmiştir. Saçaklar kapalı, ahşap olup, genişliği 50 cm'dir⁸¹.

1930-1960 yıllarında oluşan dokuda ise bazen iki, bazen üç katlı bahçeli evler yapılmıştır. Bu tarz evlere kentin çeşitli noktalarında rastlamak mümkündür⁸². Özellikle 1936 tarihli imar planının uygulanması çalışmalarıyla birlikte; yeni yapılarda temel duvarlar, yığma taş duvar ve betonarme sistemi ile moloz taşı, kum, çakıl, çimento, demir kullanılmaya başlanmıştır. Kireç ve takviyeli harçların kullanıldığı bu binalarda duvarların kalınlığı 60-70 cm'yi bulmuştur. Bu binaların döşemeleri grobeton, hasır beton ve ya asma beton sistemleri ile taş, kum çakıl, çimento, demir kullanılarak 10-12 cm kalınlığında inşa edilmiştir. Evlerin alt-üst kaplamaları hasır beton üzeri ahşap kaplama, mozayik, kara kaplama ile yapılmaya başlanmıştır. Bu binaların çatıları ahşap ve pavyon çatı sistemi ile %30 eğimli inşa edilmiştir. Bu çatılarda örtü malzemesi olarak oluklu kiremit kullanılmıştır. Saçaklar ise hasır betonun devamı niteliğindedir⁸³.

1970'ten sonra gelişen doku ise birbirine bitişik 7-8 katlı binaların oluşturduğu dokudur. Bu tip yapılaşma plan ve yönetmeliklerin yanlış uygulanmasından doğmuştur. Meskun konut alanlarında plandaki yol genişliği esas alınarak kat adeti verilmiştir. Bu uygulama 1967 planının yoğunluk dengesini bozmuştur. Yüksek katlı yapıların hemen arkasındaki eski doku olduğu gibi kalmıştır. Bu ikili yapılaşma kentin en sorunlu konut dokusunu oluşturmuştur⁸⁴. Ticari merkezin yoğun olarak yaşandığı Atatürk Bulvarı ve

⁸⁰ *Abdulgaffar NEMUTLU*, (D.-1937, Denizli)

⁸¹ KODAL, *a.g.t.*, s.46

⁸² *Edüt 1990*, s.48

⁸³ KODAL, *a.g.t.*, s.47

⁸⁴ *Etüd 1990*, s.47

bunun devamı olan İstiklal Caddesi'nin hemen arkasındaki alanlarda bile tek ya da iki katlı bahçeli konutlar hayli fazladır. 1970'lerden sonra teşvik edilen apartmanlaşma bile kentin dikey yoğunlaşma yerine, yatay yoğunlaşmasına engel olamamıştır⁸⁵.

1970 yılında Denizli şehrindeki binaların yapı malzemesine göre kat sayısı⁸⁶.

Kat Sayısı	Binaların Yapı Malzemesi Cinsi					Toplam
	Kargir	Ahşap	Kerpiç	Karışık	Diğer	
1	3.696	3.319	2.354	92	16	9.477
2	346	6	3	2	-	357
3	2.345	1.584	1.508	219	-	5.636
4	126	2	-	-	-	128
5	38	-	-	-	-	38
6	14	-	-	-	-	14
7	4	-	-	-	-	4
8	1	-	-	-	-	1
9	1	-	-	-	-	1
Toplam	6.551	4.911	3.865	313	16	15.656

1970 yılında kent yapısını etkileyen toplam bina sayısı 15656'dır. Bu binaların büyük çoğunluğu bir ve üç katlı binalardır. Bu binaların yapı malzemesi durumuna bakacak olursak, binaların çoğunluğunun kargir bina olduğunu görmekteyiz. Kargir binaları, ahşap ve kerpiç binalar takip etmektedir.

⁸⁵ *Yurt Ans-3*, s.2177

⁸⁶ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1970 Binalar Sayımı (Belediye Teşkilatı Olan Yerlerde)* Ankara, 1972, s.13

1970 yılında Denizli şehrinde binaların kullanma amacı ve kullanılan yer sayısına göre dağılımı⁸⁷.

Kullanılma Amacı	Toplam Bina Sayısı	Konut olarak kullanılan		Konut Olarak Kullanılmayan		İşyeri olarak kullanılan yer sayısı
Tümü Konut	12.208	12.208	16.114	-	-	-
Çoğunluğu konut	532	532	1.020	532	673	549
Tümü İşyeri	2.383	-	-	2.383	2.926	2.926
Çoğunluğu İşyeri	167	113	140	167	585	482
Tümü resmi kuruluş	36	-	-	36	44	-
Çoğunluğu resmi kuruluş	12	6	13	12	32	11
Dini	57	2	2	57	69	9
Sağlık	6	-	-	6	6	-
Eğitim ve Kültür	41	1	1	41	42	-
Diğer	214	-	-	214	221	-
Toplam	15.656	12.862	17.290	3.448	4.598	3.977

1970 yılında Denizli şehrinde bulunan binaların yapı malzemesi cinsi, yapılış dönemi ve kullanma amaçlarına göre dağılımı⁸⁸.

Yapı Malzemesi	Yapılış Dönemi	Binaların Kullanım amacı										
		Toplam	Tümü Konut	Çoğunluğu konut	Tümü işyeri	Çoğunluğu işyeri	Tümü resmi kuruluş	Çoğunluğu resmi kuruluş	Dini	Sağlık	Eğitim ve kültür	Diğer
Kargir	1965'ten evvel	3.257	1.669	187	1.139	92	25	12	25	4	18	86
	1965'ten sonra	3.294	2.906	118	176	41	6	-	8	2	16	21
Ahşap	1965'ten evvel	4.357	3.387	119	743	25	4	-	15	-	6	58
	1965'ten sonra	554	513	12	24	-	-	-	-	-	-	5
Kerpiç	1965'ten evvel	3.747	3.340	88	264	8	1	-	9	-	-	37
	1965'ten sonra	118	115	1	2	1	-	-	-	-	-	-
Karışık	1965'ten evvel	256	219	7	23	1	-	-	-	-	1	5
	1965'ten sonra	57	54	-	3	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	1965'ten evvel	15	5	-	8	-	-	-	-	-	-	2
	1965'ten sonra	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		15.656	12.208	532	2.383	167	36	12	57	6	41	214

⁸⁷ 1970 Binalar Sayımı, s.3

⁸⁸ 1970 Binalar Sayımı, s.5

Şehirdeki yapıların malzemesine bakıldığında; 1965'ten önce yapılan yapıların çoğunluğu ahşaptır. Bunu kerpiç binalar izlemektedir. 1965 yılından sonra ise kargir binalar sayısı artmaktadır. Şehirdeki binaların çoğunluğu konut olarak kullanılmaktadır. Bunu işyeri olarak kullanılan binalar takip etmektedir. Bazı yapılar iki ayrı işlevi birden görmektedir. Bu binalar genellikle, birinci ve ikinci katları; market dükkan, büro hizmeti gibi işyeri ya da resmi kuruluşların hizmet yeri olarak kullanılan yerlerdir. Bu şekilde bünyesinde işyeri barındıran bina sayısı 1970 yılı itibarıyla 3000'dir⁸⁹.

Denizli kent dokusunu oluşturan bir diğer unsur bağ-bahçe unsurudur. Bu tarz doku daha ziyade kentin güney ve doğusunda tarımsal yaşama uygun evlerce oluşturulmuştur. Bu evler kentin ana gövdesinden kopuk olup tarlalar içerisinde ve yerleşmenin çok seyrek olduğu yerlerdir. Şehrin çevre mahalleleri göç almış yerler olduklarından bu yerlerde düşük kaliteli gecekondu, hisseli tapulu arsalar yayılmış düzensiz ve sağlıksız amorf bir doku ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerde bağ-bahçe dokusu ve gece kondu dokusu içiçedir⁹⁰.

Gecekondu dokusunun oluşması Denizli şehrinin beklenenden çok hızlı nüfus almasının sonucudur. 1967'de onaylanan şehir imar planına göre Denizli şehrinin nüfusu 1995'te 85.000 olacağı tahmin edilmiş ve planlamalar buna göre yapılmıştır. Ancak şehir nüfusu 1965' te 64.000 iken, 1970'de 82.000'e, 1975'te de 107.000'e ulaşmıştır. Şehrin 30 yılda ulaşacağı varsayılan nüfus düzeyi 5 yılda gerçekleşmiştir. Böylece, plan gelişmenin arkasında kalmış ve şehrin büyük bölümü planlara aykırı olarak oluşmuştur. Bu hızlı gelişme arsa spekülasyonuna yol açmıştır. İmar sınırları içindeki alanların yüksek değer artışı, özellikle şehre göç edenlerin alım gücünün çok üstüne çıkmıştır. Bunun sonucunda da gecekondulaşma ve hisseli tapulu konutlar ortaya çıkmıştır. Gecekondu kuzeyde Ankara karayolu boyunca, batıda İzmir karayolunun güneyindeki alanlar üzerinde yayılmıştır. Hisseli tapulu konutlar ise, imar planı sınırının hemen dışındaki alanların spekülörlerce küçük parseller halinde satılmasıyla oluşmuştur. Bu alanlar kentin doğusunu ve güneyini çevrelemektedir. Ayrıca imar planı sınırları içerisinde kaçak yapılaşmalarda söz konusudur. Bu tarz yapılanma Ankara yolu ile İzmir yolunun kesiştiği Üçgen Meydanı'nın kuzeybatısında yoğunlaşmıştır⁹¹.

⁸⁹ 1970 Binalar Sayımı, s.11

⁹⁰ Etüd 1990, s.48

⁹¹ Yurt Ans-3, s.2179

İmar planı dışı gelişen bu yapılara belediye tarafından her türlü hizmet götürülecek bu bölgeler kent dokusuna uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır.

C.ŞEHRİN GENEL YAPISI

1. Şehrin Mahalleleri

Denizli şehrinin mahalleleri ile ilgili en eski bilgi tahrir defterlerinden elde edilmiştir. 16.yy(1533) için elde edilen bilgilere göre Denizli şehrinin 22 adet mahallesi vardır. Bu mahallenin 21'i Türk, 1'i hristiyan mahallesidir⁹². 17.yy'da Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgiye göre şehrin mahalle sayısı 44'tür⁹³. Aradan bir süre geçmesiyle mahalle sayısı iki katına çıkmıştır. Bu durumun nedeni, tahrir defterlerinde sadece şehrin yoğun bir şekilde olduğu Kale çevresi sayılmış olabilir. Evliya Çelebi ise bağ-bahçelikler içerisindeki evleri de mahalle statüsüne koymuş olmalıdır. O dönem Denizli halkı özellikle yazları şehrin güneyindeki bağlık bahçelik alana göç etmektedir. Bu durum şehrin 1744'te büyük bir deprem geçirmesiyle sürekli bir hale gelmiştir⁹⁴. Halk, kale çevresinde yıkılan hasar gören alanı terk etmiş ve dağlık-bahçelik alana göç etmiştir. Bu durum cumhuriyetten sonra bile devam etmiştir. Bu sebeple şehir kaplaması gereken alandan çok daha geniş bir alanı işgal etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 17.000 nüfusu ile şehir 600 hektarlık bir alana yayılmıştır ki, bu alanı doldurabilmek için 6 misli daha nüfusa sahip olması gerekirdi⁹⁵.

18.yy'da şehrin kale çevresinde 18 adet mahallesi vardı. Şeriye sicillerinden elde edilen bu bilgilere göre H.1189 yılında Denizli'nin mahalleri şöyleydi⁹⁶.

-Mahalle-i Aktağan (Aktay ve Ahtoy olarakta geçmekte.)

-Mahalle-i Meydan

-Mahalle-i Kürkçüler

-Mahalle-i Kurşunlu (Eski Kurşunlu Camii'nin bulunduğu Memleket Hastanesi yolu üzerindeki alan)

⁹² ÜNAL, *a.g.b.*, s.205

⁹³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.573

⁹⁴ AKÇAKOCA "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları, s.13

⁹⁵ BAYRAKTAR, *a.g.m.*, s.15

⁹⁶ AKÇAKOCA "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları, s.13

-Mahalle-i Saray (Devlet Hastanesinin bulunduğu alan bugünkü Saraylar Mahallesi)

-Mahalle-i Camii Kebir (İstasyon caddesindeki Ulu Cami'nin bulunduğu bölge)

-Mahalle-i Abdülkuddüs

-Mahalle-i Kayacık (Bugünkü Kayalık Mahallesi olabilir)

-Mahalle-i Debbaglar

-Mahalle-i Koramaz

-Mahalle-i Zimmiyan (Bugünkü Özel İdare İşhanının olduğu bölge olabilir.)

-Mahalle-i Asil Bey (Ecil Bey olarakta geçmekte.)

-Mahalle-i Eceler (İceler olarakta geçmekte.)

-Mahalle-i Alca Mescit

-Mahalle-i Carullah

-Mahalle-i Gezirlik

-Mahalle-i Gazi Emir

-Mahalle-i Gede Bostan (Demirciler Caddesi ve İstasyon arasındaki bölge)

H.1205 (1790) yılındaki şeriye sicillerinde Hacıkaplan Kayalık, Petlibağ, Çaybaşı, Yorgan Battı ve Değirmenönü gibi yeni mahalle isimlerine rastlanmaktadır. H.1248 yılında bu mahallelere ek olarak Araplar mahallesi katılmıştır. Ancak H.1255 yılında Denizli'nin mahallelerinin sayısında bir düşüş yaşanmış ve mahallelerin isimleri de değişmiştir⁹⁷. Bunun sebebi mahalli idarelerdeki bir değişiklik olabilir. Bir kaç mahallenin yeni bir mahalle adı altında birleştirilmesi mümkündür. Ancak bu birleştirme gayri-resmi olmalıdır. Çünkü idari teşkilatta mahalle ve köy muhtarlıkları 1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile kurulmuştur. Bu dönemden önceki mahalle kavramı, daha ziyade bir mescidin etrafında kurulan evleri ifade ediyordu. Mescidin merkez olarak kabul edilmesi mahalledeki imamı ön plana çıkarıyordu. Mahallenin

⁹⁷ Göst. Yer.

idaresinde imamların yanında kethüda ve yiğitbaşlar da bulunmaktaydı. Mahalle yönetiminde muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin seçimi halk tarafından yapılmış olmalarına rağmen, bunların tüzel kişilikleri yoktu. Mahalle muhtarlığı 1913 yılında çıkarılan "idare-i Umumiye Vilayet Kanunu" ile ortadan kaldırılmıştır. Bu durum 10 nisan 1944'te çıkarılan "Şehir ve Kasabalarda Mahalle, Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun" un çıkmasına kadar sürmüştür⁹⁸. H.1255 yılında Denizli'deki mahalle sayısı 11'e düşmüştür. Bu mahallelerin isimleri ve mahallelerden alınan vergiler şöyledir. Mahalleden alınan vergiler mahallenin büyüklüğünde bir göstergesidir⁹⁹.

-Mahalle-i Kayalık 5500

-Mahalle-i Pelitlibağ 3500

-Mahalle-i Eskimüftü 5000

-Mahalle-i Horsulas 6000 (Değirmenönü ve Kiremitçi mahallelerinin bulunduğu yerlerdir.)

-Mahalle-i Delikliçınar 4750

-Mahalle-i Feslikan 3850

-Mahalle-i Çaybaşı 5000

-Mahalle-i Gümüşçay

a-Mahalle-i İlbadı 2500

b-Mahalle-i Rumiyan 400

c-Mahalle-i Ermeniyan 200

Bu dönemdeki mahallelerin bir çoğu günümüzde aynı isim altında devam etmektedir. Bu arada şehirde yaşayan gayri-müslim durumundaki Rum ve Ermenilerin yaşadıkları bölgeler bir mahalle oluşturamamıştır. Ancak toplu bir şekilde belirli bölgelerde yoğunlaştıkları için mevcut mahallerdeki Ermeni ve Rum vergileri belirtilmiştir.

⁹⁸ Nejdet BİLGİ, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Enstitüsü, İzmir, 1996) s.192-193

⁹⁹ AKÇAKOCA, "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları" s.13

Cumhuriyet döneminden sonra Denizli'deki mahalle sayısı gittikçe artmıştır. Özellikle son yıllarda şehrin hızlı göç olması, şehrin kapladığı alanı genişletmiş ve şehre yeni mahalleler eklenmiştir. Yine hızlı göç sonucu mevcut mahallelerin yoğunluğu artmıştır. Bu nedenle de bu tür mahallelerde idari değişikliğe gidilerek mahalle ikiye bazen de üçe bölünmüş, böylece yeni mahalleler oluşturulmuştur.

15.10.1961 yılında yapılan milletvekili ve senato üyesi seçimlerinde Denizli şehrinde kullanılan mahalle isimleri şöyledir¹⁰⁰:

Atalar, Altıntop, Çaybaşı, Değirmenönü, Delikliçınar, Dükkanönü, Eskimüftü, Feslikan, Gündoğdu, Günbattı, Gürcan, Hatipoğlu, İstiklal, İncilipınar, Kaplanlar, Karahan, Kayalık, Kiremitçi, Kirişhane, Kuyupınar, Muratdede, Musaağa, Pelitlibağ, Saltok, Saraylar,. Sevindik, Sırapapılar, Topraklı, Uçancıbaşı, Yücebağ.

1961 yılında 30 adet olan mahalle sayısı 1967 İl yıllığında 29'a düşmüştür. İl yıllığında 1961 yılındaki bazı mahalleler alınmamıştır. Delikliçınar, Dükkanönü Eskimüftü, Feslikan ve Gündoğdu 1967 İl yıllığında yer almayan mahallelerdir. Bunun yerine yıllıkta Bakırlı, Deliktaş, İlbadı, Kuşpınarı gibi yeni mahalle isimleri yer almaktadır¹⁰¹. 1967 İl yıllığında yer alan mahalle isimleri şöyledir¹⁰²:

Atalar, Altıntop, Bakırlı, Çaybaşı, Değirmenönü, Delikitaş, Günbattı, Gürcan, Hatipoğlu, İstiklal, İncilipınar, İlbadı, Karaman, Kaplanlar, Kayalık, Kiremitçi, Kirişhane, Kuyupınar, Kuşpınarı, Musa, Muratdede, Pelitlibağ, Sırapapılar, Sevindik, Saltok, Saraylar, Topraklık, Uçancıbaşı, Yücebağ.

12 Ekim 1969 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde kullanılan mahalle sayısı 36'ya yükselmiştir. Eklenen mahalleler olarak; Dokuzkavaklar, Dükkanönü, Eskimüftü, Feslikan, Kirişhanı, Sümer mahalleleri yer almıştır¹⁰³.

Şehrin özellikle 1970'ten sonra düzensiz bir göç olması şehrin kalabalıklaşmasına yol açmış ve bazı mahalleler ikiye-üçe bölünmüştür. 1979 yılında Muratdede mahallesi ikiye bölünmüş ve bölünen kısma Merkez Efendi denilmiştir. Denizli Belediyesi Meclis kararında "Muratdede mahallesinin Devrim Caddesi ile Şehit

¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü *15.10.1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Seçimi Sonuçları*, (tyt), s.205

¹⁰¹ *1967 İl Yıllığı*, s.22-23

¹⁰² *Göst. Yer.*

Albay Karaoğlanoğlu (Karcıyolu) caddesinin kesişme hastaneler istikametine doğru devam edilerek 380. sokak karşısındaki 381. sokağı dönerek 386.sokakla devam edip dereye ulaşan yol sınır kabul edilerek burasını hastaneler ve bayram yeri mevkiinde kalan sahanın Muratdede mahallesi, Karcı istikametinde kalan mevkiinde Merkez Efendi mahallesi olarak ikiye ayrılması kararlaştırılmıştır." denmiştir¹⁰⁴.

Denizli'de bazı mahallelerin isimleri değiştirilmiştir. Buna en güzel örnek İncirlişınar mahallesinin Gürşınar olarak isim değiştirmesidir. Bu değişime gerekçe; İncirlişınar isminin İncilipınar ismiyle karıştırılıyor olmasıdır. Bir yangın ihbarı, İncirlişınar yerine İncilipınar olarak anlaşılınca yangın ekibi yanlış mahalleye gitmiştir¹⁰⁵.

Mahallelerin bölünerek çoğalması ilerleyen yıllarda devam etmiştir.1989 yılında Kuşşınar mahallesi (Kuşşınar, Mehmetçik, Vatan olarak) üçe ayrılmıştır¹⁰⁶. Bu ayırma göre; Kıbrıs Şehitleri Caddesi-Lise Caddesi-İnönü Caddesi'nin çevrelediği alana Kuşşınar mahallesi, İnönü Caddesi-Çamlık Caddesi ve eski asfalt şantiyesi girişinden Kıbrıs Şehitleri Caddesi'nin çevrelediği alana Mehmetçik mahallesi, Belediye Futbol Sahası, Eski Çamlık Yolu, Akademi Yolu'ndan Çamlık Caddesi'nin çevrelediği alana Vatan mahallesi denmiştir. Ancak Vatan mahallesinin ismi 18 nisan 1990'da Çamlık mahallesi olarak deđiştirilmiştir¹⁰⁷. Bir başka bölünme 1989 yılında Deliktaş mahallesinde yaşanmıştır. Tavas-Acıpayam karayolundan yeni mezarlık yolunun çevrelediği alana Deliktaş mahallesi, Tavas-Acıpayam Karakurt yolu sınırıyla çevrelenen alana Fatih mahallesi denmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁸. 1989 yılı içerisinde bölünen bir diğer mahalle Dokuzkavaklar ve Karşıyaka mahalleleridir. Dokuzkavaklar'dan ayrılan kısma Anafartalar, Karşıyaka'dan ayrılan kısma Aktepe mahallesi denilmiştir¹⁰⁹. Esasen Karşıyaka mahallesi 1985 yılına kadar Eskihisar köyüne bağlı idi. Dokuzkavaklar ve Sevindik mahalleleri arasında kalan bu bölge

¹⁰³ 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçim Sonuçları, Ankara 1970, s.367-368

¹⁰⁴ Denizli Belediyesi Meclis Kararı, No:184, Tarih:27.02.1979

¹⁰⁵ Meclis Kararı, No:1981/4053, Tarih: 30.06.1981

¹⁰⁶ Meclis Kararı No:63. Tarih:07.06.1989

¹⁰⁷ T.C. Denizli Valiliği İdare Kurulu Kararı No:1989/634. Tarih. 25.01.1989

¹⁰⁸ Göst. Yer.

¹⁰⁹ Göst. Yer.

Denizli Belediyesinin 27 haziran 1985'te almış olduğu kararla Denizli'nin bir mahallesi haline getirilmiştir¹¹⁰.

1989 yılı içerisinde oluşturulan mahallelerden biri de Cumhuriyet ve Yeni mahalleleridir. Acıpayam Devlet Karayolu güzergahının altında kalan alana Cumhuriyet mahallesi, Acıpayam Devlet Karayolu güzergahının güneyinde kalan alana Yeni mahalle adı verilmiştir¹¹¹. 1993 yılında meydana gelen bölünme ile de Mehmet Akif Ersoy mahallesi oluşmuştur. Bu mahalle Esentepe mahallesinin ikiye bölünmesiyle oluşmuştur¹¹².

Şehirdeki mahalle sayısının artmasının diğer bir yolu, şehre yakın yapılan toplu konut alanlarının şehirle birleşmesi ya da yakın köylerle birleşmesidir. 1984 yılında Şirinköy hudutları içinde kalan ve 1976 yılında yapılan deprem evleri toplu konut alanı "Bahçelievler" adıyla belediye sınırları içerisine alınmıştır¹¹³. 1996 yılında da Çakmak köyü mahalle statüsüyle belediye sınırları içerisine alınmıştır¹¹⁴.

Son duruma göre Denizli'nin mahalleleri 53 adettir. Bunlar; Akkonak, Aktepe, Alparslan, Altıntop, Anafartalar, Atalar, Bahçelievler, Bakırlı, Barbaros, Cumhuriyet, Çamlık, Çaybaşı, Değirmenönü, Delikliçınar, Deliktaş, Dokuzkavaklar, Dükkanönü, Esentepe, Eskimüftü, Fatih, Feslikan, Günbattı, Gündoğdu, Gürcan, Gürpınar, Hacı Kaplanlar, Hatipoğlu, İlbadi, İstiklal, Karaman, Karşıyaka, Kayalık, Kiremitçi, Kirişhane, Kuşpınar, Kuyupınar, Mehmetçik, Merkez Efendi, Muratdede, Musa, Pelitlibağ, Saltak, Saraylar, Sevindik, Sırakapılar, Sümer, Şemikler, Topraklık, Uçarcıbaşı, Yeni, Yeşilyurt, Yücebağ, Zafer¹¹⁵.

2. Cadde ve Meydanlar

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğri-büğrü, tozlu yollara sahip olan Denizli, bu durumu 1936 yılında yapılmış olan imar planından sonra düzeltmeye başlamıştır. İlk etapta şehir içinde uzunluğu 34 km'yi bulan cadde ve sokakların 6 km'si şose, 15 km'si arnavut kaldırım, 1 km'si de parke olarak döşenmiştir. Bir çok ev ve arsa istimlak

¹¹⁰ Meclis Kararı, No:65, Tarih:27.06.1985

¹¹¹ T.C. Denizli Valiliği İdare Kurulu Kararı, No:1989/5916, Tarih:22.02.1989

¹¹² İdare Kurulu Kararı, No:yok, Tarih; 13.10.1993

¹¹³ Meclis Kararı, No:68, Tarih:13.06.1984

¹¹⁴ KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli (15 Aralık 1998)* s.2

¹¹⁵ *Denizli Emlakçılar ve Emlak Komisyoncuları Derneği Rehberi*, Denizli, 1997, s.35

edilerek şehrin cadde ve sokakları 6, 9, 12, 15 metre genişliğinde açılmıştır. Şehrin değişik bölgelerinde 29 adet çıkmaz sokak açılmıştır¹¹⁶. Cumhuriyetin ilk yıllarında düzenli sayılabilecek tek cadde Delikliçınar ile Çarşı arasındaki 1100 metrelik Gazi Mustafa Kemal Caddesi idi. Bu cadde kısmen parke döşeli olup, iki tarafında ağaçlar vardı¹¹⁷. Bu cadde Salihağazede Hacı Tevfik Bey'in reisliği döneminde yapılmıştır¹¹⁸.

Denizli'de cadde ve sokakların belirli bir düzene girmesi 1976 yılından sonra gerçekleşmiştir. Denizli şehri, 1967 yılında yapılan imar planını hızlı göç sebebiyle uygulayamamıştır. 1976 yılından itibaren belediye imar kanununun 42.maddesi uyarınca hareket kararı almış ve yeni cadde-sokaklar açmıştır. 42.madde uyarınca, belediye imar sınırı içindeki arazi ve arsaların plana uygun bir duruma getirilmesi amacıyla sahiplerinin onayını almadan düzenleme yetkisine sahiptir¹¹⁹.

Uygulama 42.madde gereğince ilk etapta, 1976'da İnönü Caddesi açılmıştır. 1977'de Emek Caddesi, Kıbrıs Şehitleri Caddesi, Zübeyde Hanım caddesi açılmıştır. Atatürk Caddesi de genişletilmiştir¹²⁰. Yine 1976 yılında Cumhuriyet Caddesi, Devrim Caddesi açılmış Çamlık Caddesi, genişletilmiştir¹²¹. 1977'de Kıbrıs Şehitleri Caddesi, Emek Caddesi, Devrim Caddesi, Çamlık Caddesi ve Mimar Sinan Caddesi asfaltlanmıştır¹²².

Bu gelişim içerisinde bazı caddelerin isimleri değiştirilmiş, bazıları da iki cadde birleştirilmek suretiyle yeni bir isim almıştır.

Örneğin 1974 yılında Kınıklı Caddesi'nin ismi Kıbrıs Barış Harekatı'na atfen "Kıbrıs Şehitleri Caddesi" adını almıştır¹²³. Yine belirli dönemlerde belediye yönetimini kazanan siyasi partilerin görüşlerini yansıtan isim değişikliklerine gidilmiştir. Örneğin 1989 yılında yapılan değişikliklere göre bazı caddelerin isimleri şöyle değiştirilmiştir: ¹²⁴

¹¹⁶ BAYRAKTAR, *a.g.m*, s.15

¹¹⁷ Muallim Murat, *a.g.e*, s.7

¹¹⁸ *Denizli Belediyesi 1976-1977 Çalışma Raporu*, s.5

¹¹⁹ *Yurt Ans-3*, s.2179-2180

¹²⁰ *Denizli Belediyesi 1976-1977 Çalışma Raporu*, s.72

¹²¹ *Denizli Belediyesi 1976-1977 Çalışma Raporu*, s.75

¹²² *Denizli Belediyesi 1976-1977 Çalışma Raporu*, s.76

¹²³ KAPTAN, "Denizli Günlüğü" *Denizli* (2 Ekim 1998), s.2

¹²⁴ Meclis Kararı, No:264, Tarih:13.09.1989; 1982 yılında bu caddelerin isimleri, yukarıdaki isimlerin tam tersi yönünde değiştirilmiştir. Meclis kararı, No:188, Tarih: 29 Mart 1982.

Caddenin Eski Adı

-Fatma Yıldız Cad.
 -İnanç Bey Cad.
 -Kılıçarslan Cad.
 -Mahmut Gazi Cad.
 -Mehmet Gazi Cad.
 -Oğuzhan Cad.
 -Server Gazi Cad.
 -Vatan Cad.
 -Yediler Cad.
 -551. Sok.
 -Adnan Menderes Cad.
 -2332. Sok.

Caddenin Yeni Adı

Barış Cad.
 Hürriyet cad.
 Devrim Cad.
 Doğan Cad.
 Çal cad.
 Saltak Cad.
 Emek Cad.
 Ulus Cad.
 Örnek Cad.
 Turan Güneş Cad.
 Bahçelievler Cad.
 Şeyh Bedrettin Cad.

Şehir içerisindeki bazı caddeler ise birleştirilerek bulvar haline getirilmiştir. 1983 yılında Kışla Caddesi ile Çamlık caddesi birleştirilmiş ve Kenan Evren Bulvarı adı verilmiştir¹²⁵. Ancak bu bulvar 1990 yılında kısaltılmış ve bulvarın ismi Çamlık Bulvarı olarak değiştirilmiştir¹²⁶. 1986 yılında Pamukkale yol ayrımından üçgen mevkiine kadar olan karayoluna Celal Bayar Bulvarı ismi verilmiş¹²⁷ ancak burasının ismi de 1989 yılında Ankara Bulvarı olarak değiştirilmiştir¹²⁸. Yine 1986 yılında Bakırlı-Üçgen arasındaki İzmir karayoluna Adnan Menderes Bulvarı ismi verilmiş¹²⁹ burasının ismi de 1989'da İzmir Bulvarı olarak değiştirilmiştir¹³⁰. 1988 yılında Üçgen mevkiinden başlamak üzere Tavas-Acıpayam yoluna Fevzi Çakmak Bulvarı adı verilmiştir¹³¹.

İsmi değiştirilen bir diğer cadde, şehrin belkemiği görevini gören İstasyon ve Enver Paşa Caddeleri'dir. Birbirinin devamı olan İstasyon Caddesi ve Enver Paşa

¹²⁵ Meclis kararı, No:2381, Tarih: 18.03.1983

¹²⁶ T.C. Denizli Belediyesi İmar İşleri Müdürlüğü, 18.08. 1990

¹²⁷ Meclis kararı, No:381, Tarih:11.11.1986

¹²⁸ Meclis kararı, No:264, Tarih:13.10.1989

¹²⁹ Meclis kararı, No:381, Tarih:11.11.1986

¹³⁰ Meclis kararı, No:264, Tarih:13.10.1989

¹³¹ Meclis kararı, No:114, Tarih:23.06.1988

Caddesi isimleri 1986 yılında kaldırılmış ve İstasyondaki karayolları bağlantısıyla Delikliçınar Meydanı arasında kalan bölüme Atatürk Bulvarı ismi verilmiştir. Bayramyeri Meydanı ile Atatürk Bulvarını *Ziraat Bankası* önünde kesen caddeye de Enver Paşa Caddesi denilmiştir¹³². 1991 yılında da Merkez Efendi ile Bahçelievler arasında 29 Ekim Bulvarı açılmıştır¹³³.

Caddelere isim verilirken dikkat edilen diğer bir husus kardeş şehir seçilen kentlerin isimlerinin verilmesidir. Hollanda'nın Almelo kenti 19 Eylül 1974'te kardeş şehir seçilmiştir¹³⁴. Bu kardeş şehrin ismi 1988 yılında *Emsan İlkokulu* bitişiğinden başlayıp *Kınıklı İlkokulu* civarında biten yola verilmiştir. Yine bir başka kardeş şehir olan Bursa ismi; İncilipınar yolundan başlayıp *Atatürk Endüstri Meslek Lisesi*'ne giden yola verilmiştir¹³⁵. Yine bu şekilde ismi konmuş bir diğer cadde Tokat Caddesidir ki bu üç cadde 1989'da trafiğe açılmıştır¹³⁶.

Son yıllarda ise cadde isimlerine, şehit olan öğretmenlerimizin ve askerlerimizin isimleri verilmektedir. 1993 yılında İstiklal ve Pelitlibağ sınırları içinde kalan yeni açılan yollara Şehit Öğretmen Numan Konakçı, diğerine Şehit Öğretmen Ayşe Konakçı Caddesi adı verilmiştir¹³⁷. Yine 1992 yılında Dokuzkavaklar mahallesindeki 2055 nolu sokağa İsa Özmen; Deliktaş ve Fatih mahallelerini ayıran 1946 nolu sokağa Yılmaz Bakan Caddeleri isimleri verilmiştir¹³⁸.

1998 yılı itibarıyla Denizli şehrinde 73 cadde, 6 bulvar, 4 tane de meydan mevcuttur. Bu cadde, bulvar ve meldaınların isimleri şöyledir:¹³⁹

Cadde İsimleri

-Ahi Sinan Cad.	-Emek Cad.
-Almelo Cad.	-Enverpaşa Cad.
-Atatürk Cad.	-Fatih Cad.
-Bahçelievler Cad.	-Gülistan Cad.

¹³² Meclis kararı, No:381, Tarhi:11.11.1986

¹³³ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (29 Ekim 1998)*, s.2

¹³⁴ *Denizli Belediyesi 1975-76 Çalışma Raporu*, s.26

¹³⁵ Meclis Kararı, No:306, Tarih:31.10.1988

¹³⁶ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (14 Ocak 1999)*, s.2

¹³⁷ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (2,3, Kasım 1998)*, s.2

¹³⁸ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (4 Kasım 1998)*, s.2

¹³⁹ *Denizli Belediyesi Cadde İsimleri Listesi* (Bu liste Denizli Belediyesi'nden alınmıştır.)

- Barış Cad.
- Çal Cad.
- Çaybaşı Cad.
- Cumhuriyet Cad
- Devrim Cad.
- Doğan Cad.
- Dumlupınar Cad.
- İstiklal Cad.
- Kayalık Cad.
- Kıbrıs Şehitleri Cad
- Lise Cad. I
- Lise Cad. II
- Lozan Cad.
- Merkez Efendi Cad.
- Mimar Sinan Cad.
- Musa Cad.
- Necip Ali Cad.
- Örnek Cad.
- Saltok Cad.
- Sarayköy Cad.
- Selçuk Cad.
- Sırapapılar Cad.
- Şehit Albay Karaoğlanoğlu Cad.
- Şehit Şükrü Cad.
- Şeyh Bedrettin Cad.
- Tokat Cad.
- Turan Güneş Cad.
- Halk Cad.
- Hastane Cad.
- Uğur Mumcu Cad.
- Hürriyet Cad.
- 2.Ticari Yol
- İncilipınar Cad.
- İnönü Cad.
- Hacı Kazım Kaynak Cad.
- Şehit İsa Özmen Cad.
- Şehit Yılmaz Bakan Cad.
- Şehit Yunus Keskin Cad.
- Şehit Numan Konakçı Cad.
- Şehit Ayşe Konakçı Cad.
- Şehit Er Yılmaz Zeren Cad.
- Şehit Er Oktay Gülderen Cad.
- Şehit Er Salih Bitiktaş Cad.
- Şehit Er Ali Fuat Us Cad.
- Şehit Er Mehmet Apak Cad.
- Şehit Muzaffer Korkuk Sok.
- Prof. Dr.Nusret Fişek Sok.
- Esmâ Hatun Sok.
- Şehit Er Ali Taşöz Cad.
- Şehit Er Muammer Aksoy Cad.
- Ressam Cevdet Ahmet Şemsioğlu Sok.
- Şehit Er Murat Öztürk Sok.
- Şehit Muhammet Kıymaz Sok.
- Şehit Pilot Teğmen İbrahim Öztürk Cad.

-Ulus Cad.	-Şehit Piyade Er İlker Kocabıyık Cad.
-Yeşilköy Cad.	-Şehit Jan. Çvş.Eyyüp Kepenek Cad.
-Mehmet Gazi Cad.	-Şehit Piy. Çvş. Tuncay Özçoban Cad.
-Zübeyde Hanım Cad.	-Şehit Jan. Kom. Teğ.Adem Burhan Cad.
-Doğan Demircioğlu Cad.	-Şehit Er Kemal Kalaycı Cad.
	-Şehit Er Hakan Tarım Cad.

Bulvar İsimleri

- Ankara Bulvarı
- Atatürk Bulvarı
- Çamlık Bulvarı
- Fevzi Çakmak Bulvarı
- İzmir Bulvarı
- 29 Ekim Bulvarı

Meydan İsimleri

- Bayramyeri Meydanı
- Delikliçınar Meydanı
- Demokrasi Meydanı
- Ulusal Egemenlik Meydanı

2. Park- Bahçe ve Yeşil Alanlar

Denizli şehri tarih boyunca bir su ve yeşillikler ülkesi olarak görülmüştür. Bu durumu gerek İbn-i Batuta gerekse de Evliya Çelebi seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Bu durum cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Belde yeşillikler içine gömülmüş bir vaziyettedir. Bu sebeple Denizli şehri "Yeşil Denizli" ünvanını hak etmiştir¹⁴⁰. Denizli evleri bu yeşillikler içerisine gömülmüş ve geniş bir alana yayılmış vaziyettedir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Denizli'de ilk çevre düzenlemesi çalışmaları başlamıştır. Bu itibarla İncilipınar Mevkiinde 1937 yılında 200 m uzunlukta ve 5-6 m genişlikte kanallar ve 120 m çapında büyük bir havuzda, diğeri 40 m çapında iki küçük fiskiyeli havuzlar yapılmıştır. Burası ağaçlandırılarak, çocuk bahçesi ve eğlence yerleri yapılmak suretiyle park haline getirilmiştir. Ayrıca Çatalçeşme ve Belediye civarında

¹⁴⁰ TOKER, a.g.m, s.7

(Bayramyeri) birer semt bahçeleri yapılmıştır. Delikliçınar'da da bir ayar saati konulmuş, bunun etrafına da küçük bir bahçe yapılmıştır¹⁴¹.

Zaman içerisinde Denizli'ye yeni organize park ve bahçeler yapılmıştır. 1980'li yıllara yaklaşıldığında Denizli'deki park sayısı 5 olmuştur. Enver Paşa Caddesi üzerindeki Cumhuriyet ve Candoğan Parkı, Vilayet karşısındaki Atatürk Parkı, Lise Caddesi'ndeki Çatalçeşme Parkı, İncilipınar'daki İncilipınar Parkı bu dönem parklarının isimleridir¹⁴². Bunlardan İncilipınar parkı 15 Mayıs 1976'da hizmete açılmıştır¹⁴³.

1983 yılına gelindiğinde Denizli şehrindeki park ve çocuk bahçelerinin kapladığı alan 85407 m²'yi bulmuştur. Bu yıldaki yeşil alanlar ve bu alanların büyüklükleri şöyledir:Çatalçeşme Parkı 2257 m², Üçgen Parkı 2600m², Cumhuriyet parkı 2975 m² Atatürk Parkı 6875 m², vilayet konağı bahçesi 1875 m², Uçancıbaşı Mahalle Parkı 500 m², İncilipınar Mesireliği 95.000 m²'dir.Bu itibarla 1983 yılında Denizli şehrindeki organize yeşil alan büyüklüğü 182.357 m²'dir¹⁴⁴.

Bu organize yeşil alanlar dışında Denizli halkının faydalandığı başka yeşil alanlar da mevcuttur. Bu yeşil alanların en önemlileri Honaz Dağı Milli Parkı, Gökpınar, Vali Çeşmesi, Pınarbaşı, Hisar Değirmenleri ve Değirmenönü mesire yerleridir¹⁴⁵.

4. İstasyon ve Garaj

İngilizlerin Aydın Demiryolu Şirketi 1879 ve 1888 tarihinde yeni elde ettikleri imtiyazla demiryollarını Anadolu'nun içlerine kadar uzatma hakkına sahip olmuşlar ve bu çerçevede 1881 yılında Aydın-Kuyucak, 1882'de Kuyucak-Sarayköy, 1889'da Sarayköy-Dinar ve Çivril hatları açılmıştır¹⁴⁶. Bu çerçevede Goncalı Köyünden ayrılan bir hat Denizli şehrine getirilmiştir. Denizli'nin ağır ticari eşyası için açılan bu hatta bir gar binası yapılmamıştır. Sadece demiryollarında çalışan işçiler için lojmanlar ve yükler için anbarlar yapılmıştır. Bu durum 1960 yılına kadar devam etmiştir¹⁴⁷. 1958'de yapılan istasyon binası 1960 yılından sonra hizmet vermeye başlamıştır¹⁴⁸.

¹⁴¹ BAYRAKTAR, *a.g.m*, s.16

¹⁴² TOKER, *Her Yönüyle Denizli İli ve Turizm Kılavuzu*, Denizli (ty), s.83

¹⁴³ *Denizli Belediyesi 1975-1976 Çalışma Raporu*, s.26

¹⁴⁴ *Denizli Analitik Etüd*, 1983, s.83

¹⁴⁵ *Denizli Turizm Envanteri 1996*, s.37-40

¹⁴⁶ *Yurt Ans-3*, s.2139

¹⁴⁷ *1967 İl Yıllığı*, s.290

¹⁴⁸ B.B.Y.İ.İ.R. *a.g.e*, s.5

Denizli'de garaj olarak kullanılan ilk yer Delikliçınar'dan Tersköprü'ye giden yoldur. Bu yola eski yolda denmektedir. Bu yol ilçelere giden arabaların ilk hareket yeri idi. Bu sebeple bu yol üzerinde çeşitli dükkanlar açılmıştı. Özellikle akşamcı meyhaneleri bu yol üzerinde toplanmıştı. Ayrıca bu yol üzerinde Ankara lokantası ve Toros Restaurant gibi Denizli'nin ünlü restoranları vardı¹⁴⁹.

Buradan sonra Denizli'ye garajlık yapan mekan, bugünkü Babadağ İşhanı'nın olduğu yerdir. Vakıf Hamamı'nın karşısındaki bu mekandan sonra, garaj Ulucami'nin doğusundaki alana taşınmıştır. 1968 yılında da 25.000 m²'lik alanda yapılmış olan şehirler arası otogar hizmete açılmıştır¹⁵⁰.

5. Mezarlıklar

Denizli'nin en eski mezarlığı Anadolu Selçuklularından kalmış olan eski mezarlıktır. Sarayköy yolu üzerinde 400 dönümlük bir alanda kurulu olan mezarlığın 1260'lı yıllarda kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu mezarlığın içindeki ağaçlar ve çevresi korunarak burasının yeşil alan olarak kalması sağlanmaktadır. Denizli'deki diğer bir mezarlık asri mezarlıktır. Asri mezarlık 397 dönüm alana yayılmış olup, 1967 yılında açılmıştır¹⁵¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında şehrin içerisinde ve çevresinde bir çok küçük mezarlık vardı. Kaşıkçı, Zeytinlik, Çingiller, Zeyve, Araplar ismini taşıyan bu mezarlıklar¹⁵². Mutasarrıf Tevfik Bey tarafından kaldırılmış ve şehrin dışındaki büyük mezarlığa taşınmıştır. Bu mezarlıklara cenaze defnedilmeside belediyece yasaklanmıştır¹⁵³.

D. İMAR PLANLARI

Denizli Şehrinin ilk kadastro haritası 1926 yılında, ilk imar planı da 1936 yılında yapılmıştır. Şehrin topoğrafik ve halihazır haritası da 1963 yılında yapılmıştır¹⁵⁴. Denizli şehrinin düzenlenmesi için imar planının yapılmasından öncede gerek kişisel

¹⁴⁹ *Abdulgaffar NEMUTLU*

¹⁵⁰ *Ali İhsan ASLAN, (D-1933), Denizli*

¹⁵¹ *Denizli Belediyesi 1996-1997 Dönemi Çalışma Raporu, s.201*

¹⁵² *DARIVERENLİ "Arefe Günlerinde Kabir Ziyareti" s.10*

¹⁵³ *ŞAKİR, a.g.e, s.74*

¹⁵⁴ *B.B.Y.İ.İ.R, a.g.e, s.5*

bazda, gerekse resmi düzeyde çalışmalarda bulunulmuştur¹⁵⁵. Hatta bu amaç doğrultusunda 1934 yılında meşhir şehircilik uzmanı Yassen'den de yardım istenmiş ve Denizli'ye getirilmiştir. Fakat çok yüksek ücret istemesinden dolayı Denizli'nin planı yaptırılmamıştır. İmar planı ancak 1936 yılında Denizli'nin fahri hemşerisi Bayındırlık ve İskan Bakanı Ali Çetin Kaya'nın yardımı ile bakanlık şehircilik bürosuna hazırlanmıştır. Bu plan 1931 yılında çıkartılan belediye kanunu çerçevesinde ve belediyenin imkanları ölçüsünde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu plan şehrin sosyal hayatını her alanda geliştirmeye ve şehri modern bir görüntüye kavuşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla şehirde, halkın eğlenebileceği bir gazino yapılmıştır. 1936 imar planı belediye bütçesinin yetersiz gelmesi sebebiyle istenen ölçüde uygulanamamıştır¹⁵⁶. 1936 imar planı 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Planın istenen ölçüde uygulanamaması şehrin fiziksel yapısında büyük değişiklikler meydana getirememiştir. Şehir 1950'li yıllara kadar bahçe-kent görünümünü devam ettirmiştir.

Denizli şehrinin ikinci nazım imar planı 29 Ocak 1960 yılında yapılmıştır. Bu plan 1965 yılında kısmen, 1967 yılında da tamamen onaylanmıştır. 1/1000 ölçekli olan bu imar planı, nazım plan sınırlarının tamamını kapsamaktadır¹⁵⁷. 1976 yılında büyük hasara neden olan Denizli depremi 1967 planının uygulanmasını ve şehrin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. 1967 imar planı şehrin 1995'te ulaşacağı varsayılan 85.000 nüfusa göre planlanmıştır. Ancak şehrin nüfusu 1970'te 82.000, 1975'te 107.000'e ulaşmıştır. Yani 30 yılda ulaşılacağı varsayılan nüfus düzeyine 5 yılda ulaşılmıştır. Bu hızlı gelişme şehrin büyük bölümünün plana aykırı büyümesine neden olmuştur. Ayrıca bu planda konut alanları için herhangi bir yoğunluk katsayısı verilmemiş olması sorunlar çıkarmıştır. Bina yüksekliklerinin parselin önündeki yol genişliğine göre belirlenmesi, şehir merkezinde yenilenmeye neden olmuş, çok katlı, parselin hemen hemen bütününe kullanan binalar oluşmuştur¹⁵⁸.

Diğer yandan hızlı nüfus artışı kentte arsa spekülasyonuna yol açmıştır. İmar planı içerisinde kalan bölgeler yüksek değer artışı ile şehre göçenlerin alım gücünün çok üstüne çıkmıştır. Bu gelişme şehirde gecekondular ve hisseli toplu konutların ortaya

¹⁵⁵ KODAL, *a.g.e.*, s.47

¹⁵⁶ KODAL, *a.g.e.*, s.48

¹⁵⁷ *Etüd 1983*, s.51

¹⁵⁸ *Yurt Ans-3*, s.2179

çıkmasına neden olmuştur. Gecekondu kuzeyde Ankara karayolu boyunca ve batıda İzmir karayolunun güneyindeki araziler üzerinde yayılmıştır. Yine bu plana aykırı olarak, özellikle Ankara yoluyla İzmir yolunun kesiştiği kavşağın (Üçgen mevki) kuzeybatısında kalan alanlarda kaçak yapılaşma meydana gelmiştir. Öte yandan park, çocuk bahçesi, okul gibi sosyal donanımlar için ayrılmış alanlarda yapılaşma gerçekleşmiştir. 1967 imar planında ağır sanayi bölgesi olarak gösterilen ve kentin kuzeyindeki Ankara ve İzmir karayolları arasında gösterilen bölgede amacına aykırı gelişmiş, buraları kooperatiflerce ele geçirilmiştir. Sanayi kuruluşları da anayollar boyunca dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir¹⁵⁹.

Bu düzensiz gelişme 1974'te belediye yönetimini ele geçiren kadroca durdurulmaya ve düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla "belediye, imar sınırı içindeki arazi ve arsaların plana uygun bir duruma getirilmesi amacıyla sahiplerinin onayını almadan düzenleme yetkisine sahiptir." hakkını veren imar kanununun 42.maddesi yürürlüğe konmuştur. Bu uygulama nispeten uygun yapılanmayı sağlamıştır.

Belediye sınırlarının 1967 planının dışına taşması, 1976 yılında yeni bir imar planının yapılmasını gündeme getirmiştir. Bu amaçla belediye sınırları dışındaki mücavir alanlar, İmar ve İskan Bakanlığınca saptanmış ve belediyeye onaylatılmıştır. Ancak saptanan bu alanların onaylanması Valiliğe bağlı İl İdare Kurulundan geçmemiştir. Valiliğin bu kararı onaylamasındaki temel etken belediye sınırları dışındaki denetimsiz alanlardan yüksek kazançlar sağlayan çevrelerin baskısıdır. Mücavir alan sınırı gündemdeyken 1976'da Denizli'de şiddetli bir deprem olmuş ve Denizli'de bir çok yapı hasar görmüştür. Depremin hemen sonrasında kentin batısındaki yaklaşık 120 hektarlık alan afet evleri için planlanmıştır¹⁶⁰. Böylelikle 1967 imar planından sonra 1976 yılındaki afet evleri planı ilave plan olarak onaylanmıştır¹⁶¹. Ancak bu planlanan alanın yetersiz kaldığı öne sürülerek Çamlık mahallesinde planlanması istenmiştir. Burası Çamlık Mesireliği ile şehir arasında yer alan ve yer yer kaçak villaların yer aldığı boş bir alandı. Bu alanın planlanmasının sonuçlandığı sırada, belediye; İmar ve İskan Bakanlığınca planlanan bu alanında yetersiz olduğunu ve depremden hasar gören şehrin doğu kısmının da planlanmasını istemiştir. Bu istek

¹⁵⁹ *Yurt Ans-3*, s.2179

¹⁶⁰ *Göst. Yer.*

¹⁶¹ *Etüd 1990*, s.68

sonucu amlık bölgesinin ve doğudaki konut alanlarının ayrı ayrı planlanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu iki plan arasında boş kalacak alanlar da gelişmenin denetlenemeyeceği düşünölmüş ve iki plan birleştirilmiştir. Sonuçta Ankara girişinden başlayarak güneye doğru Karşıyaka, Dokuzkavaklar, Deliktaş, Yeni mahalle ve amlık mahallelerini kapsayan 800 hektarlık alan planlanmıştır. Bu plan 1978'te onaylanarak yürürlüğe girmiřtir¹⁶².

Bu planlamalardan sonra da Denizli'de ilave imar planları uygulanmıştır. Bunlar; 1979'da Binevler imar planı ve batıdaki belediye konutları, 1981'de Sümerbank çevresi sanayi planları, esnaf sitesi mevzii planları, 1982'de Yeni mahalle ve İstiklal mahallesi imar planları, 1986'da İzmir asfaltı sanayi bandı planları, 1987'de Kınıklı-Zeytinköy, Kiremitçi-Karaman ıslah planları ve akmak-Bereketler ilave imar planı, 1988'de Deliktaş revizyon ıslah imar planı ve Ankara asfaltı ilave sanayi planı, 1989'da Kirişhane-Sevindik revizyon imar planı, Yeşilköy-Kunarlar toplu konut alanı planı, Deliktaş-Dokuzkavaklar-Karşıyaka ıslah imar planı, Yeşilköy-Sırapapılar ilave imar planıdır¹⁶³.

E. ŞEHİR ALTYAPISI

1. Su Şebekesi

17.yy'da Denizli şehrini ziyaret eden Evliya elebi şehrin dört bir tarafında 20.000'den fazla pınar olduğunu söyler ki¹⁶⁴ buradan Denizli şehrinin su sıkıntısı çekmediğini anlayabilmekteyiz. 19.yy'ın sonlarına kadar durum bu şekilde devam etmiştir. Bu dönem Denizli evlerinin arasında birbirine bağlı su arkları mevcuttur. Halk, suyu aziz bildiği için bu arkların üzerine tuvalet yapmaz. böylelikle su temiz kalmaktadır. Ayrıca haftada bir defa bütün şehir evleri bu arkları temizleyip süpürerek temizliğinin devamını sağlamaktadır. Őırıl şırıl tertemiz akan bu suların halk abdestini alabilmekte. kap kaçaklarını yıkayabilmekte, hatta yemeklerinde kullanabilmektedir¹⁶⁵. Şehrin içinde dolaşan bu suların kaynağı olan pınarlar cumhuriyetten sonra bile

¹⁶² *Yurt Ans-3*, s.2180

¹⁶³ *Etüd 1990*, s.68-69

¹⁶⁴ Evliya elebi, *a.g.e*, s.573

¹⁶⁵ TOKER, *Denizli Tarihi*, Denizli, 1984, s.115-116

varlıklarını devam ettirmişlerdir¹⁶⁶. Günümüzde ise bu pınarlardan hiçbirisi kalmamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'nin şehir şebeke suyu sağlıklı, kireçli bir sudur. Suların lağım sularıyla irtibatlı olması, halkta genel olarak solucan olmasına neden olmuştur. Şehir şebekesine verilen sular bir kaç kaynaktan gelmektedir. Bunlardan Bakırlı ve Fındık sularının kalitesi iyidir. Fındık Suyu Denizli'nin iki saat güneyinde "domuz ini" adlı bir vadiden çıkmakta ve kısmen künk, kısmen de demir borularla getirilmektedir. Şehir halkının yararlandığı su kaynaklarından biriside Karıcı köyündeki İsrail Suyu adı verilen kaynaktır. Ancak halk bu suyu oradan testiler içerisinde getirmekteydi¹⁶⁷.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli halkının yararlandığı menba ve çeşmeler¹⁶⁸.

Menba ve Çeşmenin ismi	Mikyası Ma Derecesi	Badelgaleyan daimi mikyası ma derecesi	Klorlular: Klor suud yevm üzerinden litredeki miktarları (biligram ke...)	Kibrittiler: 192 tarihli Fransız dustur ve envir yerinin kabul ettiği miktardan
Fındık Suyu	11,5	5,5	20	Azdır
Bakırlı Suyu	20	10	10	Azdır
Kurşunlu Çeşmesi	16	8	40	Azdır
Hasiphane Önü Çeşmesi	33,5	16	55	Fazladır
Çaybaşı Fazlı Çeşmesi	29	14	40	Fazladır
Meserret Kiraathanesi Suyu	31	15	25	Fazladır
Sinama Yanında Ser. Suyu	29	19	24	Fazladır
Paşa Menba Suyu	18	13	40	Fazladır
Altıntop Çeşmesi	29	14	55	Fazladır
Değirmenönü Çeşmesi	29	14	35	Fazladır
Gürcan Mh. Çeşmesi	19	9	72	Çok fazladır.
Abdullah Çeşmesi	29	11	48	Fazladır
Tavashoğlu Çeşmesi	31	15	29	Fazladır
Öküzbattı Çeşmesi	29	10	32	Fazladır
Kuyu Pınar Suyu	22	11	35	Fazladır
Musa Namesi Çeşmesi	29	12	30	Fazladır

¹⁶⁶ DARIVERENLİ, "Denizli Pınarları" s.6

¹⁶⁷ ŞAKİR, a.g.e, s.77

¹⁶⁸ ŞAKİR, a.g.e, s.82

Denizli Belediyesi şehrin su ihtiyacı ve tesisatı için 1928 yılına kadar ödenek ayırmamıştır. Bunun nedeni halkın ihtiyacını yukarıda bahsettiğimiz menbalardan karşılıyor olmasıdır. Belediye 1928 yılından sonra bu alana ödenek ayırmaya başlamıştır. Denizli'ye tazyikli su vermek amacıyla Başpınar-Denizli arası proje hazırlanmıştır. Bu proje iki yıl içerisinde bitirilme koşuluyla 1938 yılında başlatılmıştır¹⁶⁹.

1950 yılında 120 lt kapasiteli şehir içme suyu tesisleri Akkonak ve İstiklal semtlerine şebeke tevsi ile genişletilmiştir. 1971 yılında bu şebekeye ek menba suyunun depoya aktarılmasıyla su verimi saniyede 140 lt'ye çıkmıştır. Ayrıca bu yılda suyu klorlama cihazı da faaliyete geçmiştir¹⁷⁰.

1990'lı yıllar itibariyle Denizli şehrinin içme suyu kapasitesi 350 lt/sn'dir. Gökpınar kaynağından sağlanan içme suyu 18 km'lik isale hattı ile şehre getirilmekte ve 1250 m² Çamlık, 4500m² Kuruçay, 5000m² Kiremitçi, 5500m² Hastane depolarından toplam 315 km uzunluğundaki kent su şebekesine verilmektedir¹⁷¹. Şehir şebekesi Gökpınar'a 1988 yılında bağlanmıştır¹⁷².

Denizli şehrinin bazı yıllarda su abone sayısı ve su tüketim miktarı:¹⁷³

Yıl	Abone Sayısı	Su Tüketimi Miktarı m ³
1967	5974	800
1973	9735	
1983	38950	766.500

2. Kanalizasyon

Denizli şehri cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kanalizasyondan mahrumdur. Bu yıllarda (1928) şehirdeki 21 adet tuvalet, şehrin içinden geçen çay üzerindedir. Lağım tesisatı hiç bir yerde yoktur. Bu durum Denizli halkının sağlığını tehdit etmektedir. Arazinin delikli olması, içme suları ile hela sularının karışmasına neden olmaktadır. Bu yüzden ahalisinin çoğunda solucan mevcuttur¹⁷⁴. 1937 yılında

¹⁶⁹ KODAL, a.g.t, s.66

¹⁷⁰ 1973 il Yıllığı, s.256

¹⁷¹ Etüd 1990, s.61

¹⁷² KAPTAN "Denizli Günlüğü" Denizli, (17 Aralık 1998) s.2

¹⁷³ 1967 İl Yıllığı, s.154; 1973 İl Yıllığı, s.256; Etüd 1983, s.74

¹⁷⁴ ŞAKİR, a.g.e, s.72

şehirdeki umumi tuvalet sayısı dokuzdur. Bu tuvaletlerde çukur ve arklar üzerindedir¹⁷⁵. Kanalizasyonun olmayışı Denizli şehrinin uzun yıllar en büyük problemlerinden olmuştur. 1967 yılında dahi şehrin kanalizasyonu yoktur. Bu durum yağışlı havalarda şehre Yeşilköy ve askeri saha civarından sel gelmesine neden olmaktadır. Sular Kinemitçi, Günbattı, Karaman, İncirlişar, Sırakapı, Musa, Saltak ve Saraylar mahallelerini basmaktadır¹⁷⁶. 1970'li yıllara gelindiğinde şehirde ana cadde olan Enverpaşa Caddesi, 1. ve 2. ticari yollarda kanalizasyon mevcuttur. Buralarda bile evlerden açık arklarla pislikler akmaktadır¹⁷⁷.

Şehir içerisindeki arklar daha sonra üstü kapatılarak kanalizasyon ile birleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak açıktan akan arkların çöplerle doluşu ve kapatılmış kesimleri tıkanması problem yaratmış ve patlamalar yaşanmıştır. Bu durumun yaşandığı yerler şehrin çevresinde; Bağırşak Çayı, Tabakhane ve Sümerbank arkası, Gümüşçay, İlbadi deresi, Zahire pazarı, Halkalışar deresi, Gerzile caddesi, Askeriye sel yatağı ve Kuruçay'dır. Kent içinde ise bu tür tehlikelerin yaşandığı yerler Merkez efendi caddesi, Ulu camii arkası, Topraksu önü, Saltok-Değirmenönü, Yetiştirme yurdu yanı ve Karaman'dır. Denizli kanalizasyonu 20'lik 1150 m, 30'luk 14304 m, 40'luk 14300 m, 60'luk 3775 m ve 150 m beton kanallardan oluşmaktadır¹⁷⁸.

3. Elektrik

Denizli'de elektrik enerjisi cumhuriyetin ilk yıllarında belediye, Özel İdare ve şahıslarca işletilen elektrik fabrikalarından sağlanıyordu. 1929 yılında 2 adet belediye tarafından, 1 adet özel idare tarafından, 1 adet şahıs tarafından işletilen 4 adet elektrik fabrikası vardır¹⁷⁹. Bu elektrik fabrikalarından biri Taşköprü denilen, şimdi ise Eskimüftü denilen semtteydi. Ancak bu fabrika bir kaç evi aydınlatabilecek kadar enerji üretebiliyordu.

1956 yılında belediye tarafından Gökşar üzerinde bir hidroelektrik santrali kurulmuştur. 1,2 MW gücünde olan bu santral ihtiyacı karşılayamamıştır. Bu sebeple,

¹⁷⁵ BAYRAKTAR *a.g.m.*, s.17

¹⁷⁶ 1967 İl Yılığ, s.318

¹⁷⁷ B.B.Y.İ.İ.R, *a.g.e.*, s.4

¹⁷⁸ Etüd 1983, s.74

¹⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü "İstatistik Yılığ, Üçüncü Cilt 1930, Ankara 1930, s.199

1963 yılında bağlanılmıştır¹⁸⁰. Belediye tarafından yürütülen elektrik hizmetleri Denizli şehrine yetersiz gelmiştir.1967 yılında yıllık 10.711.543 kw'lık elektrik üretimi şehir ihtiyacının ancak yarısını karşılıyordu¹⁸¹. Elektrik hizmetlerini 1982 yılına kadar devam ettiren belediye, görevi bu tarihte TEK'e devretmiştir¹⁸². Hızlı bir şekilde sanayileşen ve göç alan Denizli şehrinin elektrik tüketimi 1990 yılında 60.000.000 kw/saat olmuştur. 1990 yılında şehirdeki elektrik abone sayısı 90712 idi. Bu abonelerin 70417'si mesken, 13415'i ticari iş yeri , 421'i resmi daire, 4728'i küçük sanayi, 1327'si inşaat şantiyesi, 324'ü işletme personeli, 80'i dini yapıydı¹⁸³.

¹⁸⁰ *Yurt Ansk-3*, s.2163; KAPTAN “Denizli Günlüğü” *Denizli (2 Kasım 1998)*, s.2

¹⁸¹ *1967 İl Yıllığı*, s.154

¹⁸² KAPTAN “Denizli Günlüğü” *Denizli (1 Kasım 1998)*, s.2

¹⁸³ *Etüd 1990*, s.61

V. BÖLÜM

YÖNETİM

A. VİLAYET YÖNETİMİ

Antik coğrafyaya göre büyük kısmı Frigya, güney batısındaki bir kısım yeri de Karia kıtaları üzerinde olan Denizli vilayeti toprakları Bizanslılar devrinde Anatolique temasına dahildi. Ancak bu thema ilk Türk fetihleriyle parçalandıktan sonra Alexis Kommenes'un merkezi İzmir veya Alaşehir olmak üzere tesisettiği, menderes Themasi'na ait olmuştur. İkinci Türk fethi sırasında da Antalya'dan itibaren Kütahya Kastamonu kavsi üzerindeki "Uc" un güney kısmını teşkil etmiştir¹.

13. yy'ın ikinci çeyreğinden itibaren Denizli, bir Selçuklu vilayeti "Ladik Serleşkerliğ" haline girmiş ve lakabı da "Dar us sağr" olmuştur. Bölgenin ilk valisi Esedüddin Ayaz olarak tahmin edilmektedir. Bu şahıstan sonra vali olarak Seyfeddin Karasungur görülmektedir. Bu şahıstan sonra vali olarak Seyfeddin Karasungur görülmektedir ki valiliği 1235'ten 1255'e kadar sürmüştür². Selçuklu veziri Sahip Ata'nın oğulları olarak kabul edilen bu valilerden sonra Denizli bölgesi 1276'da Germiyanogullarına geçmiş ve bölge Germiyanlı ailesinden Ali Bey'e verilmiştir. Sahip Ataogulları, Ali Beyi buradan uzaklaştırmışlar ve yönetimi tekrar ele geçirmişlerse de 1277'de Germiyanlılar Denizli'yi ikinci defa almışlardır. Yönetime de Badr al-Din Murad'ı geçirmişlerdir. Ancak Murad Bey 1289 da Selçuklularla yaptığı savaşta şehit düşmüş ve şehir Sahipata oğullarınca tekrar ele geçirilmiştir. Daha sonra Germiyanlılar burayı üçüncü defa ele geçirmiş, bir asra yakın Germiyanlı ailesinden Ali Bey'in ailesi burada hüküm sürmüştür. Bu ailenin kurduğu bu beyliğe de Ladik ya da İnançoğulları denmiştir³.

İnançoğulları Beyliği'nin toprakları batıda Aydınoğulları'na güneyde Babadağ'a ve Honaz Dağı'nın teşkil ettiği doğal sınır ile 1330 tarihlerine doğru daha bağımsız bulunan Davas Beyliği'ne, sonra bu beyliği ilhak etmiş olan Mentеше

¹ Tuncer BAYKARA "Denizli Tarihi" İstanbul, 1969, s.51

² BAYKARA, a.g.e, s.51-52

³ Besim DARKOT "Denizli" İ.A. Cilt-3, s.529

Beyliği'ne komşu bulunuyordu⁴. Yine 13. yy da Denizli ile aynı teşkilat içinde bulunan Karaağaç Ovası (Acıpayam) bu yüzyılda Hamidoğulları'na tabi olmuştur⁵.

Böylelikle Denizli vilayeti toprakları 14. Yüzyılın ilk yarısında üzerinde yaşayan Türkmenlerin akraba oluşuna rağmen birlikten uzak, hayli parçalanmış bir durum arzetymekteydi. Buna göre;

1. İnançoğulları Beyliği sadece bugünkü Denizli şehrinin kurulduğu düzlüğü ihtiva ediyordu.

2. Germiyanogulları Beyliği, Honaz'dan itibaren Buldan taraflarına kadar uzanan sahaya hakimdiler. 1370'lerden sonra Babadağ-Honaz Dağı hattının kuzeyi de kesin olarak Germiyanogullara geçmiştir.

3. Hamidoğulları Yöredağı-Bozdağ doğusundaki sahaya yani Karaağaç bölgesine sahiptiler.

4. Tavas Beyliği, Babadağın güneyindeki araziye, şimdiki Tavas ve Kale kazalarının sahalarına sahipti. Burası sonradan Menteşeoğullarının hakimiyetine girmiştir. Ayrıca şimdi Çameli ismini taşıyan eski Karaman nahiyesi çevresi de Menteşe Beyliği'ne dahildi.

Denizli şehri Osmanlı hakimiyetine geçtiği zaman (M. 1428) şimdiki vilayetin toprakları üzerinde Germiyan, Hamid ve Menteşe Beylikleri hüküm sürüyordu. Bu üçlü durum Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra değiştirilmemiştir. Germiyanogullarının yerini Anadolu eyaletinin Kütahya Paşa sancağı, Hamidoğullarının yerini Hamid sancağı, Menteşe Beyliği'nin yerini de Menteşe sancağı almıştır. Bu düzen 19. yy'ın ortalarına kadar devam etmiştir⁶. Kütahya Paşa sancağı içerisinde Işıklı, Homa, Çal, Baklan, Denizli, Honaz, Sarayköy Buldan şehirleri; Hamid sancağı içerisinde Asi Karaağaç (Acıpayam), Menteşe sancağı içerisinde de Tavas yer almıştır⁷.

19.yy'ın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki çöküş idari yapılanmayı olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu durum Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim

⁴ Göst. Yer.

⁵ Tuncer BAYKARA "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler" *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildirileri*, Denizli, 1988, s.12.

⁶ BAYKARA a.g.e, s.52

⁷ BAYKARA a.g.e, s.53

Paşa kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesiyle gün yüzüne çıkmıştır. İbrahim Paşa 1833 yılı başlarında Anadolu'ya hakim olup Kütahya'ya geldiği zaman, kendisi hemen bütün devlet mütesellimlerinin yerine yenilerini tayin etmiştir. Ancak bu durum çok sürmemiş, İbrahim Paşa'nın ordusu çekilirken mütesellimlerde kaçmıştır. Böylece Anadolu'da idari bakımdan bir boşluk oluşmuştur. Anadolu, Mısır ordusu tarafından boşaltıldıktan sonra Osmanlı hükümeti Anadolu'da idari değişiklik yapmaya karar vermiştir. 2 Haziran 1833'de Aydın sancağı muhassıllığına Karaosmanoğlu Yakup Paşa atanmıştır. Yakup Paşa aynı zamanda Menteşe, Saruhan, ve Sığla sancaklarının da valisi olmuştur. Böylelikle Aydın Eyaleti fiilen teşekkül etmiştir⁸. 1836 yılında da yapılan düzenlemeyle idari teşkilattaki eyaletler tamamen kalkmıştır. Yeni düzenlemeyle Anadolu'nun batısındaki geniş alanlı sancaklar parçalanmıştır. Bu itibarla geniş alanlı Kütahya sancağından Denizli ayrılmıştır⁹. Aydın Eyaleti; Aydın, Menteşe, Saruhan ve Sığla sancaklarından ibaret olan hüviyetini 1845 yılına kadar korumuştur. 1845 tarihinde Denizli; "Denizli Hassı Kaymakamlığı" ismiyle Aydın Eyaleti'nin bir sancağı olmuştur¹⁰. Denizli sancağına bu dönemde 10 adet kaza bağlanmıştır. Bu kazalar; Denizli (Lakıyye), Ezine-i Ladıkıyye (Saray-köyü), Honaz, Çarşamba-i Ladıkıyye (Boladan), Gök-öyük, Eşme, Nahiye-i İnay, Nahiye-i Sirke, Nahiye-i Silinti, Güre-i Yenişehir İdi¹¹. Ancak 1868 yılında Denizli sancağı lağvedilmiş ve bir kaza olarak Menteşe'ye bağlanmıştır. Menteşe'nin ismi de bu sebepten Menteşe-Denizli olmuştur. Denizli ertesini yıl yani 1869'da Aydın sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1881'e kadar Aydın sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1881'e kadar Aydın sancağının kazası olan Denizli, bu tarihte Aydın Eyaleti'nin bir sancağı haline getirilmiştir. Bu yeni sancağa da Buldan, Sarayköy ve Tavas kazaları bağlanmıştır¹². 1883 tarihinde Çal'ın, 1886 tarihinde de Asikarağaç'ın (Acıpayam) bağlanmasıyla sancağın kaza sayısı Denizli merkez ile altıya çıkmıştır¹³. Acıpayam kazası 1886 tarihine kadar Konya vilayetinin Burdur sancağına bağlı kalmıştır¹⁴. Denizli idari bir

⁸ Tuncer BAYKARA, *XIX yy'da Aydın Eyaleti*, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1965-66), s.3

⁹ Tuncer BAYKARA, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-1, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.121-122

¹⁰ BAYKARA, *a.g.t.*, s.4

¹¹ BAYKARA, *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, s.238

¹² BAYKARA; *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, s.131

¹³ BAYKARA, *a.g.t.*, s.4-5

¹⁴ Ali Vehbi, *Acıpayam*, Ankara, 1951, s.9

birim olarak bu yapısını 1910 tarihine kadar korumuştur. Bu yapı içerisinde altı kaza ile birlikte beş nahiyesi vardı. Bu nahiyeler Honaz, Baklan, Güney, Kadıköy ve Erle idi¹⁵. Bu beş nahiyeden birisi olan Güney, 1211’de Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde kesin olarak Türk hakimiyetine girmiştir. Güney, 1277 ile 1344 yılları arasında Germiyanogulları egemenliği altında, 1390’dan sonra da Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Güney’in bugünkü yerleşim yerine en yakın yerleşimin 1500’lü yıllarda “inönü” tabir edilen mevkiide başladığı tahmin edilmektedir. Güney 16.yy’da Denizli kazasına bağlı Kaş-Yenice nahiyesi içinde bir yerleşim birimi olarak bahsetmektedir. Osmanlı Devleti’nin 8.11.1964’te çıkardığı idare-i vilayet kanunu ile Güney, Aydın vilayeti içerisinde yer almıştır¹⁶ 1948 yılına kadar Buldan ilçesinin nahiyesi olan Güney bu yıldan ilçe statüsü kazanmıştır¹⁷.

Denizli 1910 yılında idari bir değişikliğe uğramış ve “bağımsız mutasarrıflık” haline getirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, 1923 yılında il yapılmıştır¹⁸. İl olduğu tarihte merkez kaza ile birlikte 6 ilçesi bulunan Denizli, 1925 yılında Çivril’in katılımıyla kaza sayısını yediye çıkartmıştır. 1880’li yıllarda idari bakımdan Afyon-Sandıklı kazasının Işıklı Nahiyesine bağlı bir köy olan Çivril, 1892’de nahiyeye olmuştur. Nahiyeye olmasıyla hızlı bir gelişim gösteren Çivril 1910-11 yıllarında Afyon’a bağlı bir kaza haline getirilmiştir. Çivril, 1925 yılında da Denizliye bağlanmıştır¹⁹. 1926 yılına gelindiğinde Denizli vilayetinin merkez kaza ile birlikte yedi kazası ve altı nahiyesi vardı. Bu nahiyeler; Merkez kazaya bağlı Honaz, Sarayköy kazasına bağlı Kadıköy(Babadağ), Buldan kazasına bağlı Güney, Tavas kazasına bağlı Kaletavas, Garbikaraağaç (Acıpayam) kazasına bağlı Erle, Çal kazasına bağlı Baklandereköy nahiyeleridir. Bu yıllarda Tavas ilçesine Yarangüme, Garbikaraağaç ilçesine Acıbadem Çal ilçesine Demirciköy, Buldan ilçesine Bağçe merkezlik etmekteydi²⁰.

1930’lu yıllara gelindiğinde Denizli ilinin nahiyeye sayısı onbire çıkmıştır. Bu nahiyeler, Honaz, Erle, Kızılhisar, Karaman, Kale, Kızılcabölük, Baklan, Güney, Işıklı,

¹⁵ H. 1308 Aydın Vilayet Salnâmesi, s.604

¹⁶ Şerif KUTLUDAĞ, *Denizli’nin Güney İlçesi ve Havalisi Folklorü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 1997) s.12-13

¹⁷ *Türkiye’nin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli, 1998, s.287

¹⁸ Tarhan TOKER; *Denizli Tarihi*, Denizli, 1984, s.159

¹⁹ *Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, Denizli, 1985, s.26-27

²⁰ *T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927*, (yty) s.858

Homa ve Kadıköy nahiyeleridir. Dedeköy ve Erle nahiyelerinin merkezi Satırlar köyü idi²¹.

1953 yılında Çameli (Karaman) ilçe yapılmıştır. 14.yy. başlarında “Karaman” adıyla Menteşe Beyliği’ne bağlı olan Çameli Cumhuriyet dönemi kadar Köyceğiz’e bağlı bir köy iken 1930 yılında nahiye olmuş ve 1932 yılında Acıpayam’a bağlanmıştır. 1953 yılında da ilçe statüsüne kavuşmuştur²². 1959 yılında da Tavas’a bağlı Kale²³, Bozkurt’a bağlı Çardak köyü ilçe yapılmıştır²⁴. Böylelikle ilin ilçe sayısı onbir olmuştur. 1987 yılında Serinhisar (Kızılhisar), Honaz, Bekilli ve Babadağ, 1990 yılında da Bozkurt, Akköy, Baklan ve Beyağaç ilçe statüsüne kavuşturulmuştur²⁵. Böylelikle Denizli’nin ilçe sayısı merkez kaza ile birlikte 19’a çıkmıştır.

B. YEREL YÖNETİM (Denizli Belediyesi)

Denizli Belediye’sinin kayıtlarında ve amleminde kuruluş tarihi 1876 olarak belirtilmektedir. Ancak ilk belediye başkanı olan Hacı Molla Ahmet Efendi’nin göreve başlama tarihi 1881’dir. Hacı Molla Ahmet Efendi bu görevi bir yıl yaptıktan sonra 1892’de Lengerlioğlu Hacı Hafız Efendi’ye devretmiştir. Belediye’nin ilk hizmet binası olarak o tarihlerde Bayramyerinde bir ev kullanılmıştır²⁶. 1881 yılına tekabül eden H.1297 yılı Aydın Vilayet Salnâmesinde belediye reisi olarak Hacı Osman Efendi gösterilmiştir. Bu tarihte belediyenin ilk meclis üyeleri ise şöyledir: Müftüzade Hacı Ali Ağa, Küçükağazade Mehmet Ağa, Urganlızade Hacı Süleyman Ağa, Nikola Efendi, ve Hacı Agop Ağadır. Belediye; ilk teşkilat birimleri olarak sağlık, yazı ve hesap işleri birimlerini oluşturmuştur. Bu birimlerin başkanlıklarına da Kâtip Hafız Mehmet Efendi (yazı işleri), Tabib Şükrü Efendi (Sağlık işleri) ve Hüseyin Efendi (hesap işleri) getirilmiştir²⁷.

H.1308 (M.1890) Aydın Vilayet Salnâmesinde verilen bilgilere göre belediye başkanı halen Hacı Ahmed Efendi’dir. Belediye tabipliğini Şakir Efendi, Yazı İşlerini

²¹ Muallim Murat, *Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s.6

²² *Yıldız Denizli*, s.283

²³ *Yıldız Denizli*, s.289

²⁴ *Denizli 1973 İl Yıllığı*, s.44

²⁵ *Yıldız Denizli*, s.273-294

²⁶ *Denizli Belediyeleri 1976-1977 Çalışma Raporu*, s.45

²⁷ Tahir KODAL, *Atatürk Döneminde Denizli*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996), s.61

Ahmet Efendi, Hesap işlerini de Hafız Ahmed Efendi yürütmektedir. Belediye üyeleri ise; Hacı Nafiz Efendi, Hacı Mehmet Ağa, Hacı Süleyman Ağa, Mihilaki ve Serkez Efendiler'dir²⁸.

H.1313 (M.1895) Aydın Vilayet Salnâmesinde verilen bilgilere göre belediye başkanı, Hacı Nazif Efendidir. Belediye tabibi Şakir Efendi, Yazı işleri Müdürü Ahmed Efendi, hesap işleri müdürü İsmail Efendi'dir. Belediye üyeleri ise: Tefvik Beğ, Hacı Mehmet Ağa, Hafız Ahmed Efendi, Hacı Süleyman Ağa, ve O hanin Efendilerdir²⁹.

H.1314 (1896) Aydın Vilayet Salnâmesine göre Belediye başkanı Konyalıoğlu Mustafa Efendi'dir. Sağlık işleri müdürü Şakir Efendi. Yazı İşleri Müdür Ahmet Efendi, hespa işleri müdürü Sadık Efendi'dir. Bu yıldaki belediye üyeleri ise: Hafız Ahmed Efendi, Süleyman Efendi, Hacı Ali Efendi, Nikola Efendi ve İstapan Efendilerdir³⁰. Belediye meclis üyelerine bakıldığında gayri-müslim olan vatandaşların isimleri de görülmektedir. Bu da Denizli belediyesinde gayri müslim nüfusunda temsil edildiğini göstermektedir.

1896 yılı itibariyle Denizli Belediyesi'nin yıllık geliri 75.000 kuruştur³¹. Belediyenin gelirlerini daha çok pazarlardan alınan sergi, kile, kantar, hayvan kesimi ve hayvan alım-satımından alınan vergiler oluşturuyordu. Bu vergi gelirleri açık artırma yoluyla mültezimlere satılıyordu. Mültezimler antlaşma metninde yazılı şartlara göre belirlenen tarihlerde taksitlerini belediye veznesine yatırıyorlardı. Bu itibarla Denizli Belediyesi'nin 1900 ve 1902 yıllarındaki yıllık geliri yine 75.000 kuruştur³².Görüldüğü üzere aradan altı yıl geçmesine rağmen belediyenin gelirlerinde bir artış kaydedilmemiştir. Denizli Belediyesi gelirlerini arttırmak için 1905 yılında 1 eczane, 14 adet dükkan, 1906 yılında da 3 adet dükkan, 11 adet araba gölgesi, 1 ahır ve samanlık inşa etmiştir³³.

Cumhuriyet öncesi belediye hizmetlerine baktığımızda bu hizmetlerin daha ziyade kaldırım yapımı, yol açılması, lağım yapılması gibi hizmetler olduğu

²⁸ H.1308. A.V.S. s.168

²⁹ H.1313. A.V.S. s.327

³⁰ H.1314. A.V.S. S.308

³¹ Göst. Yer.

³² Halil İbrahim BABAOĞLU, 20. yy. Aydın Vilayet Sahnâmelerinde Denizli Sancağı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1996), s.220

³³ BABAOĞLU, a.g.t, s.221

görülmektedir. Bunun haricinde şehir içerisinde umumi tuvalet, gazino, ve mağaza yapıldığı da olmuştur. Ayrıca belediye yeni ev yapımı ve ev tamiratlarını da kontrol etmektedir.

1892 yılında belediye 666 arşın kaldırım tamiri ve 6660 arşın yeni kaldırım yapımı gerçekleştirmiştir. Ayrıca 360 arşın lağım ve iki yeni yol açılmıştır. Bu yılda 72 yeni ev yapımı, 155 ev tamirati kontrol edilmiştir³⁴.

1893 yılında belediye 1150 arşın kaldırım tamiri ve 1451 arşın yeni kaldırım yapımı gerçekleştirmiştir. Bu yılda yapılan bir diğer iş Denizli Kalesi'nin 701 arşınlık kısmının tamir edilmesidir. Denizli Belediyesi gelirlerini arttırmak için Deretekye isimli mekviye 4500 adet kavak ağacı, 300 adet söğüt ağacı dikimi gerçekleştirmiştir. Yine bu yılda iki mağaza inşaatı, 2746 arşın tamir, 2870 arşın yeni yer yapı gerçekleştirilmiştir³⁵.

1894 yılında belediye 1140 arşın kaldırım tamiri ve 1140 arşın yeni kaldırım yapımı gerçekleştirmiştir. Bunun haricinde 3355 arşın tamir ve 3395 arşın yeni yer yapımı gerçekleştirilmiştir. Bu yılda yine belediyeye gelir getirmesi için 3 adet tulumba ve bir gazhane inşaatı yapımına başlanmıştır³⁶. 1925 yılına gelindiğinde belediyenin yıllık gelirleri 90.672 kuruşa çıkmıştır³⁷. Ancak 1926 yılında belediyenin gelirinde bir düşüş yaşanmış ve yıllık gelir. 77.533 lira olarak gerçekleşmiştir³⁸.

Denizli Belediyesi kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar üç temel birim (sağlık, yazı, hesap işleri) ile hizmet etmeye çalışmıştır. Modern anlamda belediye teşkilatına kavuşulması Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşmiştir. 14 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediyeler Kanununa uygun olarak denizli Belediyesi teşkilatı içerisinde Fen İşleri, Mezbaha, Temizlik İşleri, Zabıta ve İtfaiye Müdürlüğü kurulmuştur³⁹.

³⁴ H.1311 A.V.S, s.348

³⁵ H.1312 A.V.S., s.354

³⁶ H.1313 A.V.S, s.335

³⁷ T.C. Devlet Salnâmesi , 1925, (yty) s.618

³⁸ T.C. Devlet Salnâmesi 1926-1927, s.863

³⁹ KODAL, a.g.t, s.61

Denizli Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü'nün 1929-1932 yılları arasındaki durumu⁴⁰.

Yıl	Süpürme Arabası (Adet)	Çöp Arabası (Adet)	Memur (Adet)	İşçi (Adet)	Senelik Temizlik Masrafı (Lira)	Gayrimenkul Kıymeti (Lira)
1929	-	7	1	21	6.624	59.935
1930	-	-	1	23	6.984	59.935
1931	-	-	1	17	4.284	64.151
1932	-	-	-	17	4.080	64.151

Denizli Belediyesi İtfaiye Müdürlüğü'nün 1929-1936 yılları arasındaki durumu⁴¹.

Yıl	Arasöz (Adet)	Motopomp (Adet)	Tekerlekli Tulumba (Adet)	Tekerleksiz Tulumba (Adet)	İtfaiye Araçlarının Bedeli (Lira)	İtfaiyeci (Adet)	İtfaiyecilere verilen Senelik Maaş (Lira)
1929	-	1	3	3	4.600	5	1.350
1930	-	-	-	-	-	5	1.680
1931	-	-	-	-	-	5	1.320
1932	-	-	-	-	-	5	720
1933	-	1	3	3	4.600	4	780
1934	-	1	3	3	4.600	4	780
1935	-	1	3	3	4.600	4	780
1936	-	1	3	3	4.600	4	773

Denizli Belediyesi'nde 1929-1932 yılları arasında çalışanların sayısı ve çalışanlara verilen maaşlar⁴².

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet, *İstatistik Umum Müdürlüğü, Belediyeler İstatistiği, 1931-1933*, İstanbul, 1934, s.408

⁴¹ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Belediyeler İstatistiği, 1929-1936* Ankara, 1936, s.517

⁴² *Belediyeler İstatistiği 1931-1933*, s.262

Yıl	Memur		Daimi Hizmetler		Toplam Çalışan Adeti	Verilen Toplam Maaş (Lira)
	Adet	Verilen Maaş (lira)	Adet	Verilen Maaş		
1929	19	12.745	33	11.364	42	24.109
1930	14	9.984	35	1.344	49	23.028
1931	13	9.444	24	6.828	37	16.272
1932	13	9.756	35	11.820	38	21.576

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli Belediyesi'nin gelirleri arasında toplanan vergilerin arasında toplanan vergiler, gayrimenkul getirileri ve Belediyeler Bankası'na iştirakinden dolayı kazandığı paralar vardır. 1935 yılında Denizli Belediyesi'nin Belediyeler Bankası'nda tahsilata göre banka hissesi tutarı 2327 lira, hisseden bankaya yatırılan para tutarı ise 2327 liradır. 1936 yılında ise tahsilata göre banka hissesi 2676 liraya, yine hisseden bankaya yatırılan miktarda 2676 liraya yükselmiştir⁴³. Belediyenin elinde bulunan gayri menkullerin yıllara göre bedeli ise şöyledir⁴⁴.

Yıl	Gayri menkullerin Beledi
1929	59.935
1930	59.935
1931	64.151
1932	64.151
1933	48.772
1934	48.772
1935	12.000
1936	43.576

Denizli Belediyesi'nin 1929-1936 yılları arasında gelir-giderleri⁴⁵.

⁴³ Belediye İstatistiği, 1929-1936, s.318

⁴⁴ Belediyeler İstatistiği 1929-1936, s.538

⁴⁵ Belediye İstatistiği 1929-1936, s.18

Yıl	Muhammenat (tahmin edilen) (lira)	Tahakkuk eden (lira)	Tahsil edilen (lira)	Masraflar (lira)
1929	75.400	65.809	49.989	50.332
1930	84.493	89.352	63.315	53.817
1931	49.574	67.477	34276	33.799
1932	58.900	82.639	44.312	42.673
1933	45.000	81.579	44.057	42.124
1934	48.750	84.902	45.691	43.107
1935	54.500	90.608	50.634	43.913
1936	60.000	102.358	56.646	51.497

Denizli Belediyesi'nin 1929 yılı nda gideri gelirlerinden fazladır. Bu yılda 343 liralık bir açık vardır. Ancak ilerleyen yıllarda bu açık fazlasıyla kapatılmıştır.

Denizli Belediyesi'nin 1929-1936 yılları arasında gelirlerinin kaynağı⁴⁶.

Yıl	Geçen yıldan devreden ve müdevver kasa mevcudu	Devlet vergileriyle beraber tahsil edilen kesirler ve hisseler	Gümrük resmine mümtaz %10 belediye hissesi	Diğer belediye vergi ve resimlerin (lira)	İstikrazat ianat teberruat	Toplam
1929	-	5.273	10.020	34.696	-	49.989
1930	-	4.832	10.412	33.071	15.000	63.315
1931	-	2.957	5.672	25.645	-	34.276
1932	-	4.125	9.327	29.860	1.000	44.312
1933	6.341	2.760	10.362	24.594	-	44.057
1934	4.573	3.449	13.613	24.056	-	45.691
1935	8.640	2.781	15.589	23.624	-	50.634
1936	8.578	3.617	18.208	26.242	-	56.645

Denizli Belediyesi'nin 1929-1936 yılları arasında masraflarının (giderlerinin) çeşidi⁴⁷.

⁴⁶ Belediye İstatistiği 1929-1936, s.9

Yıl	İdare ve hesap işleri (lira)	Sıhhat ve hayır işleri (lira)	İmar ve Tezyin (lira)	Tanzifat, tenvirat elektrik tesisat (lira)	Su işleri tesisat ve tamirâtı (lira)	İtfaiye (lira)	Muhtelif Diğer masraflar (lira)	Toplam (lira)
1929	12.047	7.001	7.009	10.432	1.014	1.847	10.982	5.0332
1930	12.371	5.392	4.846	8.539	300	1.394	20.975	53.817
1931	10.922	4.739	3.053	5.520	328	1.432	7.805	33.799
1932	14.583	7.201	3.227	7.351	837	1.050	8.424	42.673
1933	11.670	5.694	2.557	8.741	420	1.000	12.042	42.124
1934	10.932	5.126	2.380	8.754	842	1.118	13.955	43.107
1935	10.488	4.188	10.481	9.042	601	1.033	8.080	43.913
1936	8.217	3.779	10.827	12.217	837	945	14.675	51.497

Denizli Belediyesi cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kadrolarını genişletmeye ve teşkilatını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu arada hizmet binası olarak kullandığı yeri de değiştirmiştir. Bugünkü Atatürk Parkı'nın olduğu yerde Halkevi binası mevcuttur. 1953 yılına kadar Halkevi olarak kullanılan bu bina halkevlerinin kapatılmasından sonra belediye ye devredilmiş ve bu tarihten itibaren belediye hizmet binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bina 1976 yılına kadar belediye binası olarak kullanılmış, ancak 1976 depreminde hasar görünce yıkılmıştır⁴⁸. Günümüzde hizmet binası olarak kullanılan Delikliçınar'daki bina ise 1982 yılında hizmete açılmıştır⁴⁹.

1967 yılına gelindiğinde belediyenin bütçesi 13.108.000 TL olup⁵⁰, şu alt birimlerden oluşuyordu: Yazı işleri, Hesap işleri, iktisat işleri, hukuk işleri, zabıta işleri, sağlık işleri, mezmaha işleri, fen işleri, asfalt işleri, temizlik işleri, itfaiye işleri, hal

⁴⁷ Belediye İstatistiği 1929-1936, s.374

⁴⁸ Abdulgaffar NEMUTLU.(D.1937-Denizli)

⁴⁹ Şükrü KAPTAN "Denizli Günlüğü" Denizli (15 Aralık 1998), s.2

⁵⁰ Denizli 67 İl Yıllığı, s.309

işleri, soğuk hava işleri, bando işleri, ulaştırma işleri, mazotaj işleri, arık sulama işleri ve yüzme havuzu işleri⁵¹.

Denizli Belediyesi memur ve hizmetlilerin daire ve yıllara göre dağılımı⁵².

Daire İsmi	Maaşlı						Ücretli					
	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Yazı İşl. Md.	5	5	5	4	5	5	1	1				
Hesap İşl.	15	15	16	16	17	21	6	7	8	12	14	15
İktisat İşl.	1	1	-	-	-	-						
Zabıta İşl.	17	17	20	22	23	25						
Hukuk İşl.	1	1	2	2	2	2						
Sağlık İşl.	6	6	6	6	7	7	4	5	6	8	9	12
Mezbaha İşl.	2	2	2	2	3	3	8	9	11	16	22	23
Fen İşl.	4	4	5	6	6	6	15	15	20	8	15	15
Asfalt İşl.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temizlik İşl.	1	1	1	1	2	2	29	39	49	60	71	73
İtfaiye İşleri	1	1	1	1	1	1	20	21	23	26	31	31
Hal İşleri	-	-	-	2	3	4				6	11	13
Soğuk Hava İşl.					1					7	16	16
Bando İşl.											21	31
Ulaştırma İşl.					1	1					3	6
Mazot İşl.												20
Arık Sul. İşl.												5
Yüzme Hav. İşl.												
Toplam	53	53	58	62	71	77	83	97	117	143	213	267

Belediye maaşlı ve ücretli personelin yanı sıra gündelikli işçiler de çalıştırmaktadır.

⁵¹ 67 İl Yıllığı, s.313

⁵² Göst. Yer.

Denizli şehrinin elektrik, su ve şehir içi-dışı ulaşımını sağlayan ESOT işletmesinin yıllara göre çalışan sayısı⁵³.

Birim Adı	Maaş						Ücretli						Günelikli					
	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Büro	7	7	8	8	12	14	11	11	12	13	14	17						
Elektrik							10	14	14	14	16	16	28	35	42	42	46	47
Su							2	2	2	2	2	2	28	9	13	15	15	24
Otobüs							2	2	2	2	2	3	36	37	37	40	44	43

Belediyedeki personel artışı ve hizmet birimlerinin genişlemesine paralel olarak hizmet araçlarının sayısı da artmıştır.

Denizli Belediyesi'nin yıllara göre araç durumu⁵⁴.

Araç Adı	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Kamyon	2	2	3	4	5	8
Jeep	1	1	1	1	4	4
Pikap	1	1	1	1	2	2
Ambulans, Cenaze Arabası	-	-	1	2	2	2
Greyder	-	-	-	1	2	2
Dozer	-	-	-	1	2	2
Arazöz	4	4	4	4	5	5
Motopomp	1	1	1	1	2	2
Santraföjlü Jeep	-	-	-	-	1	1
Çöp Otosu	6	6	6	6	6	6
Treyler ve Çekici	-	-	-	-	-	2
Yol silindiri	-	-	-	-	-	1
Farklift	-	-	-	-	-	2
Asfalt Plenti	-	-	-	-	-	1
Asfalt Finişeri	-	-	-	-	-	1
Asfalt konkasörü	-	-	-	-	-	1
Vinç	-	-	-	1	1	1
Toplam	15	15	17	24	32	42

⁵³ Göst. Yer.

⁵⁴ 67 İl Yıllığı, s.314.

ESOT işletmesinin yıllara göre araç durumu⁵⁵.

Araç Adı	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Şehir İçi Oto.	10	10	10	10	10	10
Şehir Dışı Oto.	2	2	2	2	2	2
Kamyon	-	-	1	1	1	1
Jeep	-	-	1	1	1	1
Yükleyici	1	1	1	1	1	1
Pikap	1	2	2	3	3	3
Diğer Makinalar	-	-	-	-	5	6
Toplam	14	15	17	18	23	24

Şehrin hızlı bir surette büyümesi belediyenin hizmet alanlarını genişletmesini gerektirmiştir. Bu hızlı artış 1970 yılında belediyede çalışan memur sayısını 217'e çıkartmıştır. Bu memurların cinsiyetlerine göre hizmet dalları şöyledir⁵⁶.

Cinsiyet	Genel İdare Hizmetleri	Teknik Hizmetler	Sağlık Hizmetleri	Avukatlık Hizmetleri
Erkek	208	12	3	1
Kadın	7	-	1	-
Toplam	215	12	4	1

⁵⁵ Göst. Yer.

⁵⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Devlet Memurları Sayımı 30.11.1970 itibariyle*, Ankara, 1973, s.86.

Denizli Belediyesi'nde çalışan memurların ilk işe giriş tarihleri⁵⁷.

Yıl	E	K	T
1940	4	1	5
1941	1	-	1
1942	2	-	2
1943	2	-	2
1944	1	-	1
1945	2	-	2
1946	-	-	-
1947	1	-	1
1948	4	-	4
1949	2	-	2
1950	3	-	3
1951	5	-	5
1952	-	-	-
1953	3	-	3
1954	4	-	4
1955	9	-	9

Yıl	E	K	T
1956	2	-	2
1957	16	-	16
1958	7	-	7
1959	2	-	2
1960	7	-	7
1961	3	-	3
1962	4	-	4
1963	17	1	18
1964	27	-	27
1965	33	-	33
1966	50	-	50
1967	20	-	20
1968	27	1	28
1968	31	2	33
1970	34	3	37

Denizli Belediyesi'nin 1968-1972 yılları arasında gelir ve giderleri⁵⁸.

Yıl	Gelir		Gider		
	Tahakkük	Tahsilat	Cari	Yatırım	Toplam
1968	7.339.140	7.326.456	4.431.304	1.185.592	5.616.896
1969	9.041.548	9.021.793	4.807.494	1.486.652	6.294.146
1970	9.974.745	9.951.831	6.247.551	1.872.746	8.120.297
1971	12.150.111	12.131.453	8.531.148	3.103.639	11.634.787
1972	18.106.468	18.590.334	10.249.020	2.925.019	13.174.039

⁵⁷ Devlet Memurları Sayımı, s.262

⁵⁸ 1973 İl Yılığ, s.267

Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen; gelirlerin giderlerden fazla oluşu ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu durum 1990'lı yıllarda devam etmiştir.

Denizli Belediyesi'nin 1985-1994 yılları arasında gelir ve giderleri⁵⁹.

Yıl	Toplam Bütçe Tutarı		Cari Harcamalar						Yatırım Harcamaları		Transfer Harcamaları	
			Personel		Diğer Cariler		Toplam					
	Bütçe	Kesin Hesap	Bütçe	Kesin Hesap	Bütçe	Kesin Hesap	Bütçe	Kesin Hesap	Bütçe	Kesin Hesap	Bütçe	Kesin Hesap
1985	2.686	2.601	1.135	1.030	407	294	1.542	1.324	777	1.068	367	209
1986	4.813	5.773	1.684	1.648	1.078	1.302	2.762	2.950	1.715	2.524	336	299
1987	7.334	8.320	2.401	2.352	1.515	1.791	3.916	4.143	3.051	3.469	367	708
1988	9.761	11.639	3.644	3.609	1.970	3.063	5.614	6.672	3.562	4.436	585	530
1989	16.657	17.008	6.646	4.418	3.092	8.182	9.738	12.600	5.917	4.012	912	396
1990	34.875	35.290	18.243	12.581	7.517	14.682	25.660	27.263	7.710	6.984	1.505	1.403
1991	95.800	57.236	31.837	18.064	32.587	9.198	64.424	27.262	20.685	10.706	10.741	1.695
1992	123.199	118.065	73.790	72.066	14.256	13.516	88.046	85.582	29.163	28.306	5.985	4.177
1993	216.778	123.199	143.288	73.790	21.693	14.256	164.981	88.046	461.193	29.168	5.604	5.985
1994	464.769	460.044	182.916	182.752	76.928	76.125	259.844	258.877	188.371	186813	16.554	14.354

1993 yılında Denizli Belediyesi mülkiyetinde bulunan gayri menkuller ve yerler şunlardır: 1 otogar, 1 garaj, 5 katıl otopark, 45 belediye yolcu otobüsü, 5 belediye zabıta karakolu, 1 hal, 23 pazaryeri, 2 tanzim satış mağazası, 1 mezbaha, 600 dükkan, 1 düğün salonu, 5 eğlence yeri, 5 spor alanı ve tesisi, 1 asfalt şantiyesi, 1 beton yapı malzemesi üretim tesisi, 2 mezarlık, 10 park, 13 çocuk parkı, 2 soğuk hava deposu, 1 çöp değerlendirme tesisi, 1 araç bakım-onarım yeri⁶⁰.

1976 yılında 16 ayrı birimden oluşan Denizli Belediyesi 1998 yılına gelindiğinde 32 birimden oluşuyordu. 1976 yılındaki birimler şunlardı: Hesap işleri, imar işleri, Fen işleri, Sağlık işleri, Zabıta işleri, iktisat işleri, Döner sermaye, Esat işletmesi, Santral-Garaj, Asker Ailelerine Yardım, Mezbaha, İtfaiye, Emlak-İstimlak, Temizlik İşleri. Bando Şefliği, Ayar Amirliği müdürlükleri.⁶¹ 1998 yılındaki birimler ise şunlardır: Zabıta, Özel Kalem, Basın Yayın Halkla İlişkiler, Personel, Veteriner, Hesap İşleri, Fen İşleri, İmar İşleri, Atelyeler, Toplu Konut Yapımı Döner Sermaye

⁵⁹ Denizli İl Envanteri 1985-1994, s.147

⁶⁰ Envanter 1985-1994, s.148

⁶¹ Denizli Belediyesi 1975-1976 Çalışma Raporu, s.28-128

İşletme, Satınalma, Su işleri, Sivil Savunma, Yazı işleri, Hukuk İşleri, Sağlık İşleri, Mezbaha, Emlak-İstimlak, Ulaştırma, Garaj, Mezarlıklar, Kanalizasyon, Evlendirme, Hal, İtfaiye, Park ve Bahçeler, Temizlik İşleri, Kültür, Bando, Gelir, Grup-Ayar, ve Tanzim Satış Fon İşletme Müdürlükleri⁶².

Denizli Belediyesi'nin 28.05.1998 tarihinde personel durumu⁶³.

Birim Adı	Memur			İşçi			Toplam
	E	K	T	E	K	T	
Personel Müdürlüğü	16	4	20	33	-	33	53
Hesap İşleri Müdürlüğü	75	32	107	63	1	64	171
Yazı İşleri Müdürlüğü	5	7	12	4	1	5	17
İmar işleri Müdürlüğü	14	12	26	12	1	13	39
Fen İşleri Müdürlüğü	11	8	19	138	-	138	157
Kanal. İşleri Müdür.	2	1	3	54	-	54	57
Su işleri Müdürlüğü	3	1	4	63	-	63	67
Temizlik İşleri Müdür.	3	-	3	126	1	127	130
Atelye Müdürlüğü	5	-	5	101	-	101	106
Ulaştırma Müdürlüğü	2	-	2	116	-	116	118
Zabita Müdürlüğü	70	5	75	2	-	2	77
İtfaiye Müdürlüğü	50	-	50	-	-	-	50
Park ve Bahçeler Müd.	6	3	9	52	-	52	61
Gündüz Bakımevi	-	1	1	-	-	-	1
Sağlık İşleri Müdürlüğü	6	6	12	8	1	9	21
Basın-Yayın Müdür.	1	-	1	5	1	6	27
Emlak-İstimlak Müd.	3	2	5	1	-	1	6
Hukuk İşleri Müdür.	3	1	4	1	-	1	5
Satın-Alma Memurluğu	1	1	2	6	-	6	8
Oda Tiyatrosu	-	-	-	6	-	6	6
Çamlık Ev. Memurluğu	2	2	4	9	-	9	13

⁶² Denizli Belediyesi 1997-1998 Dönemi Çalışma Raporu, s.17

⁶³ Denizli Belediyesi 1997-1998 Dönemi Çalışma Raporu, s.45

Üçgen Ev. Memurluğu	3	2	5	-	-	-	5
Bando Şefliği	11	-	11	15	-	15	26
Konservatuar Md.	2	-	2	13	-	13	15
Toplu Konut Müd.	8	3	11	11	1	12	23
Döner Ser. Fon. İşlr. Md.	2	3	5	9	-	9	14
Gelir Müdürlüğü	3	8	11	1	1	2	13
Yemekhane Memurluğu	1	-	1	12	-	12	13
Hal Müdürlüğü	12	-	12	18	-	18	30
Garaj Müdürlüğü	14	-	14	8	1	9	23
Grup-Ayar Memurluğu	2	-	2	-	-	-	2
Mezbaha Müdürlüğü	6	1	7	44	1	45	52
Mezarlıklar Müdürlüğü	4	-	4	26	-	26	30
Veteriner Müdürlüğü	3	-	3	1	-	1	4
Başkanlık	2	2	4	4	-	4	8
Toplam	351	105	456	962	10	9	.428

VI. BÖLÜM

NAHIYE VE KÖYLER

A. DENİZLİ KÖYLERİNİN GENEL DURUMU

1. Köy Tipleri

1964 yılında Denizli'de yapılan köy envanter etüd çalışmaları sonucunda Denizli'nin köyleri ile ilgili bilgiler edinebilmekteyiz. Bu envanter etüdlere göre Denizli kazasının 76 köyü mevcuttur. Bu köylerin 58'i merkez kazaya, 18'i tek bucak durumunda olan Honaz bucağına bağlıdır⁶⁴. Bu 76 köy buldukları arazi yapısına göre beş kısımda incelenebilmektedir. 15 köy ovada, 7 köy sırtta, 3 köy vadide, 12 köy yamaçta, 39 köy dağ eteğindedir. Bu 76 köyün konumunu ormana göre sınırlandıracak olursak 11 köy orman içinde, 37 köy orman kenarında, 28 köy orman dışındadır. Yine

⁶⁴ Köy İşleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlere Göre Denizli*, Ankara, 1968, s.17

bu 37 köy orman kenarında, 28 köy orman dışındadır. Yine bu 76 köyden 25 köy su kenarında (ırmak, çay) dır⁶⁵.

Denizli köyleri buldukları arazi yapısına göre iktisadi faaliyetleri, nüfus, mekanda aldıkları şekil, sosyal ve kültürel gelişme ve hayat seviyesi bakımından farklılıklar göstermektedir. Ova köylerinde tarım ekonomisi hakimken, orman ve dağ köylerinde hayvancılık ve orman ürünlerine dayalı bir ekonomi vardır. Ayrıca ova köylerinin ulaşım bakımından kent ile daha fazla münasebette bulunması köyler arasında sosyo-kültürel farklılıklar da meydana getirmiştir. Bu münasebetlerin yoğunluğu ve bazı köylerin fiziken Denizli şehrine yakın olması, bu yerleşim yerlerinin köy statüsünden çıkartılıp, Denizli şehrinin birer mahallesi konumuna getirilmelerine olanak sağlamıştır. Bazı köyler de müstakil birer belediyeleşik olmuştur.

Köylerin buldukları yer, orman ve su kenarına göre durumu⁶⁶.

Köy sayısı	Bulunduğu Yere Göre Durumu					Ormana Göre Durum			Su Kenarı
	Ovada	Sırtta	Vadide	Yamaçta	Etekte	İçinde	Kenarında	Dışında	İrmak, Çay kenarı
76	15	7	3	12	39	11	37	28	25

Orman içinde bulunan 11 köyün 1960 yılındaki nüfusu 6941'dir. 37 orman kenarı köyün nüfusu ise 22203'tür⁶⁷.

2. Arazi

1964'te yapılan ölçümlere göre Denizli kazası köylerinin arazisi 1.516.770 dönümdür⁶⁸. Bu arazinin 1.390.326 dönümü (% 91.7) kültüre elverişli, 126.444 dönümü

⁶⁵ K.İ.B, a.g.e., s.15

⁶⁶ K.İ.B, a.g.e., s.17

(%8,3) kültüre elverişsizdir⁶⁹. Kültürce elverişli arazinin; 25877 dönümü (%1,9) bağ-bahçe, 92435 dönümü (%6,6) mera, 638870 dönümü (%45,9) Orman, 620.727 dönümü (%44,6) tarla, 12417 dönümü (%1.0) sebze bahçesidir⁷⁰. Kültüre elverişli olmayan arazinin: 48614 dönümü (%38.4) taşlık, 750 dönümü (%0,6) kumluk, 4000 dönümü (%3.2) sazlık, 70280 dönümü (%55.6) kayalık, 2800 dönümü (%2,2) çoraklıktır⁷¹.

Denizli kazası köylerinin topoğrafik durumu⁷².

Yüzölçüm (Dönüm)	Topografik Durum							
	Dağlık		Yayla		Plato		Dalgalı Arazi	
	Dönüm	%	Dönüm	%	Dönüm	%	Dönüm	%
1.516.770	648.491	42,7	21.920	1,5	496.360	32,7	349.999	23,1

Kültüre elverişli arazi üzerinde vergi kayıtlarına göre 9823 adet çiftçi ailesi olup, bu ailelerin elinde 40806 adet arazi parçası mevcuttur. Bu arazi parçalarının yüz ölçümü 386.641 dönümdür. Envanter cetveline göre ise 26165 adet arazi parçası mevcuttur. Bu itibarla kültür arazisi (orman ve mera hariç) toplamı 659.021 dönümdür. Vergi kayıtlarına göre bir aileye düşen arazi 39.4 dönümdür. Oysa yapılan tahminlere göre bir aileye 67 dönüm arazi düşmektedir⁷³.

Envanter etüdüne göre kültür arazisinin 10.788 olan çiftçi ailesi arasındaki dağılım şu şekildedir: *Tarla arazisi*: 6135 ailenin elinde 17916 parça ve 214 501 dönümdür. *Bağ Arazisi*: 1216 ailenin elinde 1418 parça ve 3677 dönümdür. *Meyvalık*: 593 ailenin elinde 732 parça ve 3223 dönümdür. *Sebzelik*: 2387 ailenin elinde 2749 parça ve 5964 dönümdür. *Kavaklık*: 7 ailenin elinde 8 parça ve 18 dönümdür⁷⁴.

3. Tarım ve Hayvancılık

⁶⁷ K.İ.B, a.g.e., s.54

⁶⁸ K.İ.B, a.g.e., s.14

⁶⁹ K.İ.B, a.g.e., s.49

⁷⁰ K.İ.B, a.g.e., s.50

⁷¹ K.İ.B, a.g.e., s.53

⁷² K.İ.B, a.g.e., s.14

⁷³ K.İ.B, a.g.e., s.56

⁷⁴ K.İ.B, a.g.e., s.59

1964 köy envanter etütlerine göre 76 köyün hepsi ağırlıklı olarak ziraatla uğraşmaktadır. Buna mukabil 39 köyde hayvancılık, 11 köyde köy el sanatları, 4 köyde orman mahsulleri, 1 köyde ziraat sanatları esas geçim kaynağıdır⁷⁵.

Denizli kazasına bağlı köylerdeki tarla ziraatında uygulanan sisteme göre, tabanda kuru ziraat oranı %11,8, kıraçta kuru ziraat oranı %49,2, sulu ziraat oranı 539 dur. Kuru ziraatte nadasın durumuna gelince; iki senede bir dinlenmeye bırakılan arazi oranı %10,9 ve anız üzerine ekilen arazi oranı ise %25,2 dir⁷⁶.

Köylerin en çok yetiştirdiği ürünlere bakacak olursak, 55 köyde buğday, 16 köyde pamuk, 3 köyde patates, 1 köyde bakla, 1 köyde tütün ağırlıklı olarak yetiştirilmektedir⁷⁷.

Denizli kazasına bağlı 76 köyde 1964 yılında 9315 hane mevcut olup, toplam 10503 aile vardır. Bu ailelerin 9948'i çiftçi ailesidir. Çiftçi aileleri içerisinde 77 ailenin arazisi yeterli olmayıp bunlar ortakçılık yapmaktadır. 2530 kişi ise tarım işçisi konumundadır. 2607 aile topraksız durumdadır⁷⁸.

Arazisi olan aile sayısı ise 7345 olup, bu ailelerin elinde 227.383 dönüm arazi vardır. Bu arazinin bu ailelere dağılım şöyledir⁷⁹.

Arazinin Dağılımı (Dönüm)	Aile Adeti	Oran %	Arazi Miktarı (Dönüm)	Oran %
0-10 arası	2.808	38,2	14.606	6,4
11-25 arası	1.754	23,9	31.185	13,7
26-50 arası	1.565	21,3	57.919	25,5
51-75 arası	663	9,0	40.892	18,0
76-100 arası	262	3,6	23.136	10,2
101-200 arası	235	3,2	32.486	14,3
200'den büyük	58	0,8	27.159	11,9

⁷⁵ K.İ.B, a.g.e., s.114

⁷⁶ K.İ.B, a.g.e., s.66

⁷⁷ K.İ.B, a.g.e., s.68

⁷⁸ K.İ.B, a.g.e., s.88

⁷⁹ K.İ.B, a.g.e., s.62-63

Buna göre arazi büyüklüğü 0-10 dönüm olan çiftçi aile sayısı en fazladır. Arazi miktarı olarak bakıldığında ise büyüklüğü 26-50 dönüm arası olan arazi en fazla yer kaplamaktadır.

Köylerde kışlık ekime başlama zamanı 15-20 Ekim arası olup, kışlık ekimin erme zamanı 1 Haziran-10 Temmuz arasındır. Yazlık ekimin başlama zamanı 1 Mayıs olup, yazlık ekimin erme zamanı ise 20 Ağustosur⁸⁰.

Denizli kazasına bağlı 76 köydeki 9948 adet çiftçi ailesinin kullandıkları tarım aletlerine bakacak olursak 1609 kara basan, 2891 pulluk, 118 mibzer, 309 traktör, 1098 kağı arabası 982 dört tekerlekli araba mevcuttur.

⁸⁰ K.İ.B, *a.g.e.*, s.21 (Bu bilgiler köylülerden edinilmiştir.)

Tüm köylerde gübre kullanımı mevcut olup 72 köyde çiftlik gübresi, 49 köyde ticari gübre, 2 köyde de kül kullanımı mevcuttur⁸¹. 76 köyden 6'sında Tarım-Kredi kooperatifi vardır⁸².

1964'te 76 köyden 65'inin sulama suyu var, 11 köyün sulama suyu yoktur. Sulanabilen arazi miktarı 211712 dönümdür. Sulama suyunu; 1 köy dereden arklar içinde, 1 köy nehirden pompajla, 7 köy kaynaktan, 23 köy dereden pompajla, 9 köy nehirden kanallar yoluyla temin etmektedir⁸³. 7 köyde sulamadan dolayı çoraklaşma meydana gelmiştir. Sulama suyu olmayan köylerden 2 tanesinde taban suyundan yararlanılarak sulama imkanı vardır. 3 köyde bataklık mevcut olup, bu bataklıkların ikisinin meydana geliş sebebi yer altı suyu, diğerinin oluş sebebi ise sathi drenaj yetersizliğidir⁸⁴. 1964 yılından sonra bu bataklıklar kurutulmuştur⁸⁵.

76 adet köyde 92435 dönüm mer'a sahası mevcut olup 15983 adet büyükbaş, 32293 adet küçükbaş hayvan mevcuttur⁸⁶.

Bu 76 köyde iş hayvanı olarak 4117 öküz, 57 manda, 5042 eşek, 755 katır, 2102 at, 30 deve; irat hayvanı olarak 3771 inek, 109 manda ineği, 15039 koyun, 17254 keçi, 53890 kümes hayvanı, 6140 adet arı kovanı mevcuttur⁸⁷.

4. Ulaşım

1964 yılında 76 köyün tamamının karayolu mevcuttur. Ayrıca 2 köyden de demiryolu geçmektedir. Ancak 1967 Denizli il yıllığında Kayaköy, Küçükdere ve Künarlar köyünün yol bağlantısının olmadığı gösterilmektedir⁸⁸. Zannedersek bu durum geçici bir yol tahribatı ya da yol yapımı sebebiyledir. 1964'te var olan yolun 1967'de olmaması olanak dışıdır. 1964 yılında 67 köy Denizli kent merkezi ile 9 köy Honaz ile münasebette bulunmaktadır. 56 köyün kuvvetli, 10 köyün orta, 12 köyün zayıf derecede

⁸¹ K.İ.B, a.g.e., s.72

⁸² K.İ.B, a.g.e., s.122

⁸³ K.İ.B, a.g.e., s.110

⁸⁴ K.İ.B, a.g.e., s.112

⁸⁵ T.C. Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı, *Denizli'de Tarımsal Durum, Problemler ve Çözüm Yolları*, Ankara, 1965, s.14

⁸⁶ K.İ.B, a.g.e., s.74.

⁸⁷ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s.278-279

⁸⁸ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s.278-279

kent merkezi ile münasebetleri vardır. Bu münasebetlerin sebebi ve münasebette bulunan köy sayısı şöyledir: 76 köyün tamamı iktisadi, 63 köy aktarma, 70 köy idari, 71 köy sağlık, 47 köy kültürel, 1 köy turistik amaçla münasebette bulunmaktadır⁸⁹.

76 köyün Denizli kent merkezine uzaklıkları 1-40km arasında değişmektedir. 8 köy yolu patika, 27 köy yolu ham yol, 4 köy yolu köprüsüz, 14 köy yolu köprülül, 10 köy yolu kırmataş, 47 köy yolu stabilize kaplıdır⁹⁰. Bu itibarla 76 köyün toplam yol uzunluğu 278 km'dir. Bu yolun 29'km'si tesviyeli, 201km'si kaplama, 38km'si ham yoldur⁹¹. 76 köyde ulaşım aracı olarak 309 traktör, 7 otomobil, 41 kamyon, 11 otobüs, 2 kaptıkaçtı, 2 minibüs, 2 pikap, 1 tanker, 1 jeep kullanılmaktadır⁹².

1964 yılında 76 köyde 25 adet cereyanlı radyo, 3595 adet de pilli radyo mevcuttur⁹³.

5. Eğitim

1964 yılında 70 köyde okul mevcut olup, 6 köyde yoktur. 70 köyde ısı öğretmen, 3148 kız, 3875 erkek olmak üzere 7023 öğrenci vardır⁹⁴. 1967 il yıllığında 5 köy okulsuz görünmektedir. Bu köyler Barutçular, Gürleyik, Kayaköy, Küçükdere ve Künarlar'dır⁹⁵. 76 köyde 18768 kişi okuma yazma bilmektedir ki bu da oran olarak %41 yapmaktadır⁹⁶. Okul olmayan 6 köyden, 5 köydeki öğrenciler diğer bir köye gitmekte, 1 köy ise çocuklarını okula gönderememektedir⁹⁷. İlkokuldan sonra ilkokul üstü tahsile devam eden 64 köy vardır. 64 köyden 352 öğrenci ortaokula, 139 öğrenci liseye, 37 öğrenci üniversiteye devam etmektedir. Diğer 12 köyde ilkokul üstü tahsile devam eden yoktur⁹⁸.

⁸⁹ K.İ.B, a.g.e., s.22

⁹⁰ K.İ.B, a.g.e., s.28

⁹¹ K.İ.B, a.g.e., s.33

⁹² K.İ.B, a.g.e., s.28

⁹³ K.İ.B, a.g.e., s.150

⁹⁴ K.İ.B, a.g.e., s.126

⁹⁵ K.İ.B, a.g.e., 1967 İl Yıllığı, s.278-279

⁹⁶ K.İ.B, a.g.e., s.125

⁹⁷ K.İ.B, a.g.e., s.126

⁹⁸ K.İ.B, a.g.e., s.130

6. İçme Suyu-Isınma-Aydınlanma

1964 yılında 73 köyün içme suyu var, 3 köyün içme suyu yoktur. İçme suyu olan köylerde 6 adet kuyu, 62 adet çeşme, 3 adet kaynak, 4 adet kehriz bulunmaktadır. İçme suyu 20 köye künk, 24 köyü büz, 13 köye demirboru, 3 köye avgun içerisinde taşınmaktadır. İsale uzunluğu 10m ile 17.000m arasında değişmektedir. Köylerdeki mevcut kuyu adeti ise 31 olup, bunların derinlikleri 5-30m. Arasında değişmektedir⁹⁹. İçme suyu olmayan 3 köyden, 2'si dereden 1'i de taşıma yoluyla su ihtiyacını karşılamaktadır. Suyu olan 73 köyde 45'inin suyu yeterli, 28'inin suyu yetersiz gelmektedir¹⁰⁰. 1967 il yıllığında 5 adet köyün içme suyu yoktur. Bu köyler Gürleyik, Kayaköy, Küçükdere, Künerler ve Salihağa'dır¹⁰¹.

Denizli kazası köylerinde yakıt olarak; 76 köyde odun, 2 köyde hem odun-hem tezek kullanılmaktadır. Bu köylerde ısınma aracı olarak; 74'ünde soba, 64'ünde ocak kullanılmaktadır. Yemek pişirme ise 16 köyde gazocağında, 75 köyde ocakta, 20 köyde saçta, 1 köyde saçta yapılmaktadır. Ayrıca bu köylerde ekmek olarak 74'ünde yufka, 8'inde bazlama, 5'inde tandır ekmeği yapılmaktadır¹⁰².

Köylerde aydınlanma: 2 köyde elektrikle, 24'ünde lüksle, 39'unda gemici feneriyle, 73'ünde gaz lambasıyla, 44'ünde kandille, 5'inde idare lambası ile sağlanmaktadır¹⁰³. 1967 yılında elektrikli köy sayısı 41'e yükselmiştir. Bu yılda elektriksiz köyler; Akdere, Bozburun, Çeşmebaşı, Çömleksaz, Çukur, Eymir, Gözler, Güzelpınar, Gürleyik, Haytabey, Karakurt, Karataş, Kavakbaşı, Kayhan, Kurtluca, Küçükdere, Künarlar, Salihağa, Uzunpınar, Yeğenağa, Yeşilyayla köyleridir. Honaz bucağına bağlı köylerden ise sadece Kaklık'ta elektrik vardır¹⁰⁴.

7. Sosyol, Ekonomik ve Kültürel Durum

⁹⁹ K.İ.B, a.g.e., s.96

¹⁰⁰ K.İ.B, a.g.e., s.103

¹⁰¹ 1967 il Yıllığı, s.278-279

¹⁰² K.İ.B, a.g.e., s.148

¹⁰³ K.İ.B, a.g.e., s.150

1964'te 76 köyden: 1'inde belediye, 4'ünde ana sağlık merkezi, 1'inde hamam, 71'inde kahvehane, 38'inde berber, 1'inde motorlu değirmen, 7'sinde karakol, 27'sinde gezici sağlık memuru, 12'sinde ebe, 67'sinde cami, 34'ünde köy odası, 53'ünde bakkal, 30'unda daimi su değirmeni, 13'ünde telefon, 21'inde gezici hayvan sağlık memuru, 5'inde kitaplık, 8'inde fırın, 7'sinde mevsimlik su değirmeni, 1'inde selektör bulunmaktaydı¹⁰⁵. 1967 yılında Denizli kazasına bağlı, 78 köy mevcuttu. Bu köylerden: 34'ünde okuma odası, 8'inde sağlık ocağı, 4'ünde sağlıkevi, 5'inde karakol, 7'sinde telefon, 46'sında köy odası 76'sında cami, 2'sinde selektör mevcuttu¹⁰⁶.

1964'te sağlık açısından 76 köyden 1'inde sıtma, 1'inde tifo hastalığı yerleşmiş durumdadır. Bu 76 köyün 69'unda evlerde tuvalet varken, 7 köyde evlerin tuvaleti yoktur¹⁰⁷.

8. Yapı ve Malzeme

1964 yılında 76 köyden 16'sında 254 hane kirada oturmakta idi. Binaların çoğunluğu 1-2 katlı olup, 1959-1964 yılları arasında inşa edilen bina sayısı 1103 idi¹⁰⁸. Bu tarihlerde 76 köydeki yapı tarzının %46,3'ü taş, %53,7'si ahşaptır. 76 köyde 3519 taş yapı, 4078 kerpiç yapı, 3 tane de ahşap yapı mevcuttur. Yapıların %56,7'sinin dam şekli beşik, %0,1'inin dam şekli kubbe, %43,2'sinin dam şekil düzdür. Dam örtü malzemesi olarak 46 köyde yerli kiremit, 2 köyde saz, 62 köyde marsilya kiremiti, 40 köyde toprak kullanılmaktadır¹⁰⁹. Bu tarihlerde köylerin yerleşim durumlarına bakıldığında 50'si toplu, 1'i yol boyu, 18'i dağınık, 1'i de seyrek yerleşim özelliği göstermektedir¹¹⁰.

İnşaat malzemesi açısından 76 köyden 22'sinde ağaç kereste, 21'inde kum ocağı, 1'inde tuğla ocağı, 1'inde kil, 30'unda taş ocağı, 26'sında çakıl ocağı, 12'sinde kireç ocağı bulunmaktadır. Ayrıca köylerde inşaat zanaatkarı olarak 134 duvarcı, 71 demirci, 318 taşçı, 182 marangoz, 13 kuyucu bulunmaktadır¹¹¹.

¹⁰⁴ 1967 İl Yıllığı, s.278-279

¹⁰⁵ K.İ.B, a.g.e., s.134

¹⁰⁶ 1967 İl Yıllığı, s.278-279

¹⁰⁷ K.İ.B, a.g.e., s.133

¹⁰⁸ K.İ.B, a.g.e., s.140

¹⁰⁹ K.İ.B, a.g.e., s.142

¹¹⁰ K.İ.B, a.g.e., s.140

¹¹¹ K.İ.B, a.g.e., s.144

9. Nüfus

Denizli kazasının 76 köyünden 71'inde eskiden beri yerleşilmiş durumda iken, 15 ayrı köye sonradan gelenler olmuştur¹¹². 1800-1958 yılları arasında 13 köye 375 adet aile yerleşmiştir. Yine b1 13 köye 1959-1964 arasında 193 aile daha yerleşmiştir. Göç alan diğer iki köye de 1904-1951 arasında 26 aile yerleşmiştir. 1959-1964 arasında bu 15 köyden 57 aile göç etmiştir¹¹³.

76 köyden 31'ine yılan belli aylarında (5 ay için) ortalama 3520 kişi gelmektedir. 76 köyden 39'undan (ortalama 2 sene) ortalama 2793 kişi gitmektedir¹¹⁴.

1945'te Denizli kazası köylerinin nüfusu 32.390 dır. Bu nüfus 1950'de 1527 kişi artarak (%4,7), 33917 olmuştur. 1955'te 7351 kişi (%21,7), 1960'ta 5531 kişi (%13,4) artmıştır. 1964'te ise 979 kişi azalmış (%2,1) tır. 1945'ten 1964'e kadar Denizli kazası köylerindeki (%2,1) tır. 1945'ten 1964'e kadar Denizli kazası köylerindeki nüfus artışı %41,5'dir¹¹⁵.

1964'te Denizli kazası köylerinin yaş ve cinsiyet itibariyle durumu¹¹⁶.

Erkek			Kadın			Toplam		
0-14 yaş	15-65 yaş	65'ten büyük	0-14 yaş	15-65 yaş	65'ten büyük	Erkek	Kadın	Toplam
10.650	11.953	414	10.176	11.362	1.265	23.017	22.803	45.820

76 köyün yüzölçümü 1.516.770 km², olduğu ve nüfusun da 45820 olduğu göz önünde bulundurulursa köylerde km² ye 33,1 kişi düşmektedir. Her köyde ise ortalama 603 kişi yaşamaktadır.

B. DENİZLİ NAHİYELERİ

Denizli kazası uzun yıllar boyunca tek bir bucağa sahip olmuştur. Bu bucakta Honaz bucağıdır. Tek bucağa sahip olma özelliği, 1955 yılında Bozkurt köyünün bucak

¹¹² K.İ.B, a.g.e., s.42

¹¹³ K.İ.B, a.g.e., s.44

¹¹⁴ K.İ.B, a.g.e., s.45

¹¹⁵ K.İ.B, a.g.e., s.38

¹¹⁶ K.İ.B, a.g.e., s.35

olması ile bozulmuştur. Ancak Bozkurt bucağı çok kısa bir süre Denizli'ye bağlı kalmış ve Honaz tek bucak olma özelliğini yeniden kazanmıştır.

Honaz Bucağı: 19.yy. ve Cumhuriyet döneminde Denizli Merkez kazanın bucağı olan Honaz 1987 yılında ilçe statüsüne kavuşmuştur¹¹⁷. Deniz seviyesinden 750m. yüksekte bulunan Honaz bucağını, doğuda; Çardak, güneyde; Acıpayam, batıda; Merkez, kuzeyde; Çal ilçeleri çevrelemekteyken; diğer ilçe bucaklarında ilçe statüsü alması üzerine, doğuda; Bozkurt, güneyde; Serinhisar, batıda; Merkez, kuzeyde; Çal ve Baklan ilçeleri çevrelemeye başlamıştır. Honaz bucağının merkezi Honaz kasabasıdır. Kasabının kuzeyinden Çürüksu Çayı, doğusundan Kocaçay, batısından Okçular Deresi, içinden de Dereçay geçmektedir. Kasaba, Honaz Dağı eteklerinde kurulmuş olup ilk imar planı 30.12.1967'de yapılmıştır. Kasabanın suyu 1954'te tesis edilmiş, 1962'de ilave su tesisleri kurulmuştur¹¹⁸.

Honaz kasabasının mevki 1308 Salnâmesinde “37 derece 39 dakika arz-ı şimal ve 26 derece 39 dakika tül-ı şarkide vakidir” şeklinde belirtilmiştir. Kasabanın 1890 tarihinde 25 adet köyü vardır. Kasaba ve 25 adet köyün bu tarihteki nüfusu 9799'dur. Bu nüfusun 4920'si erkek, 4879'u kadındır. Sadece kasabanın nüfusu 2544 olup, bununda 1274'ü erkek, 1270'i kadındır. Kasabanın emakin sayısı da 584'tür¹¹⁹. Kasabanın köy sayısı çok kası süreler içerisinde değişmiştir. 1894'te 24'e¹²⁰ inen köy sayısı 1895'te tekrar 25 olmuştur¹²¹. Köy sayısı 1896'da 32'ye yükselmiştir¹²². Ayrıca bağlı köylerde değişmiştir.

Honaz bucağının 1890, 1894, 1895, 1896 yıllarındaki köyleri¹²³.

1890	1894	1895	1896
Emirazizli, Ovacık, Hortuç, Mentеше, Çömleksaz,	Afşar, Akdere, Emirazizli, Ovacık, Irlıganlı, Uzunpınar,	Afşar, Akdere, Emirazizli, Ovacık, Irlıganlı, Uzunpınar,	Sarıyar, Çınarlı, Musa, Ahmed beğ, Domeydan,

¹¹⁷ *Türkiyenin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli, 1998, s.138

¹¹⁸ Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği, *Denizli İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, 1972 (yy). s.26

¹¹⁹ *H.1308 Aydın Vilayet Salnâmesi*, s.606 (Salnâmenin 513'üncü sayfasında 23 adet köy verilmiştir)

¹²⁰ *H. 1312 A.V.S*, s.356

¹²¹ *H.1313 A.V.S*, s.336

¹²² *H. 1314 A.V.S*, s.218-219

¹²³ *H.1308, A.V.S*, s.513; *H.1312 A.V.S*, s.356; *H.1313 A.V.S*, s.336; *H.1314 A.V.S*, s.318

Dereçiftlik, Dağdere, Kocabaş, Belevi, Korucuk, Çayırçiftlik, Sakızcılar, Akdere, Irlıganlı, Güzelpınar, Kurtluca, Uzunpınar, Tokatlı, Gözler, Torapan, Geveze, Yeniköy, Hamidiye,	Belevi, Çömleksaz, Çayırçiftlik, Sakızcılar Dağdere, Doğanlı Torapan, Kızılyer, Kocabaş, Kurtluca Korucuk, Güzelpınar, Geveze, Menteşe, Yeniköy, Hamideye, Hortuç, Dereçiftlik.	Belevi, Çömleksiz Çayırçiftlik, Sakızcılar, Dağdere, Doğanlı; Torapan, Kızılyer, Kocabaş, Kurtluca, Korucuk, Güzelpınar, Gözler, Geveze, Mentese, Yeniköy, Hamidiye, Hortuç, Dereçiftlik.	Koyunaliler, Döşemebaşı, Emirazizli Ovacık, Hortuç, Mentese, Kızılyer, Afşar, Çömleksaz, Dereçiftlik, Dağdere, Kocabaş, Belevi, Hamidiye, Sakızcılar, Akdere, Irlıganlı, Güzelpınar, Kurtluca, Uzunpınar, Doğanlı, Gözler, Torapan, Geveze, Korucuk, Çayırçiftlik, Yeniköy
--	--	--	--

1890 tarihinde Honaz bucağına bağlı köylerin nüfus ve emakini¹²⁴.

İsim	Nüfus	Emakin
Honaz Kasabası (B.M)	2544	584
Emirazizli	110	30
Ovacık	179	37
Hortuç	18	7
Menteşe	124	24
Çömleksaz	37	8
Dereçiftlik	24	6
Dağdere	194	52
Kocabaş	143	67
Belevi	502	104
Korucuk	40	14
Çayırçiftlik	64	20
Sakızcılar	222	48
Akdere	819	177

Irlıganlı	364	91
Güzelpınar	487	100
Kurtluca	310	70
Uzunpınar	642	88
Tokatlı	186	37
Gözler	859	159
Torapan	389	73

¹²⁴ H. 1308 A.V.S. s.513

Geveze	413	94
Yeniköy	224	53
Hamidiye	237	57

Honaz bucağının 1893, 1894, 1895 yıllarında cemaat itibariyle nüfusu ve emakin sayısı¹²⁵.

Cemaat İsmi	1893			Emakin Sayısı	1894			Emakin Sayısı	1895			Emakin Sayısı
İslam	4.875	4.969	9.844		4.744	3.914	8.658		4.954	5.097	10.051	
Rum	198	193	391		200	198	398		201	191	392	
Toplam	5.073	5.162	10.235	2.146	4.944	4.112	9.056	2.194	5.155	5.288	10.443	2.194

Honaz kasabasının yıllara göre nüfusu.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
1536	1827	3363	1314	1569	2883	1728	1853	3581	3474	1779	1851	3630	2075	2184	4259

1965			1970			1970			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
2329	2377	4706	2489	2667	5156	2709	2649	5358	2899	2815	5714	2970	2945	5915	3171	3163	6333

C. DENİZLİ KÖYLERİ

1. Cumhuriyet Öncesi Köyler

Denizli köyleri, Selçuklu hakimiyeti ve devamında gelen göçler sonucu kurulmuştur. Bu sebeple genelde oğuz boylarının adlarını taşımaktadırlar. Kayhan, Teke gibi köy adları buna bir örnek oluşturmaktadır. Ancak bu köy isimlerinin bir çoğu

¹²⁵ H. 1311 A.V.S. 347; H.1312 A.V.S, s.355 (Salnâmede toplam 10161 yazılıdır), H.1313 A.V.S, s.336

Osmanlı devlet görevlilerinin Babîali kitabeti kullanmaları sonucu araplaştırılmıştır. Bu yolda Teke köyü, Tekke, Kayıhan köyü Kethuda olmuştur¹²⁶.

Denizli köylerinin bir kısmı ise Ruslarla savaştan (1878) sonra Bulgaristan ve Kafkasya'dan gelenlerce kurulmuştur. Bu köyler daha ziyade saray, sultan ve arapça isimler almıştır. Mecidiyye, Aziziye, Hayriyye, İcadiyye, Hamidiyye gibi.¹²⁷

Denizli'nin köyleriyle ilgili edinebildiğimiz en eski bilgi R(194) yılına ait olup bu yılda 26 adet köy vardır. Bu 26 adet köy şöyledir Karcı, Gerzile, Çakmak, Kahasanlı, Manastır, Şemikler, Kınıklı, Kethuda, Göveçlik, Hacı Eyüplü, Karaman, Kaçşıkçı, Bağbaşı, Tekke, Eskihisar, Kebir, Kayhan, Kurudere, Akçalar, Saruhan, Goncalı, Zeytun, Yalnızdere, Şamlı-ı Sağır, Zekeriyya, Bekirli¹²⁸:

Bu köylerin bazıları günümüzde aynı ismi taşımaktadır.

1980 tarihinde Denizli kazasına bağlı köylerin nüfus ve emâkini¹²⁹.

Köy Adı	Nüfus	Emâkin
Denizli Kasabası	12092	2709
Gerzile	606	128
Manastır	810	179
Künarlar	178	35
Başkarcı	1104	242
Kadiyer	306	66
Halaçlar	313	81
Bereketler	331	89
Hisar	436	95
Barutçular	132	37
Göveçlik	369	94
Saruhan	244	51
Çakmak	573	159
Karahasanlı	184	60
Akçapınar	134	26
Karahayıt	182	42
Süleymanyie	238	94
Aziziye	160	47

¹²⁶ Tekin ERKAN "Köy ve Köylerimiz" *İnanç*, S.80, s.21

¹²⁷ ERKAN, *a.g.m.*, s.22

¹²⁸ Fahri AKÇAKOCA, Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları, *İnanç*. S.101, s.14

¹²⁹ H.1308 A.V.S, s.512-513

Goncalı	175	52
Eskihisar	122	31
Eldenizli	77	23
Morova	127	37
Çeltikçi Çiftlik	59	11
Salihaga Çiftlik	105	31
Kınıklı	192	49
Zeytinköy	165	36
Hacüyüplü	228	57
Kethüda	317	56
Şemikler	299	84
Üzerlik	125	35
Aşağı ve Yukarı Şamlı	430	118
Ada-1 Caber	479	93
Küçükada	186	38
Aydal	208	54
Gölemezli	314	90
Kavakbaşı	119	40
Döşemebaşı	198	48
Çeşmebaşı	103	25
Nâşidiye	227	44
Haytabey	167	36
Kayhan	179	38
Bağbaşı	279	54
Tekkeköy	236	59
Karatekeli	143	23
Kurudere	121	35
Kale	111	26
Dereköy	93	21
Yiğenağa	34	9
Akhan	57	11
Eskiköy	21	6
Ecirli	211	52
Develi	259	53
Küçükdere	134	34
Osmansarıyer	62	16
Sultaniye Cenabeli	57	11
Süleymaniye Musabeğ	104	23

Mecidiye	146	34
Süleymaniye Koyunaliler	134	30

1894 ve 1895'te Denizli kazası köyleri¹³⁰.

1894	1895
Ada, Aydal, Akçapınar, Akhan, Üzerlik, Aşağışamlı, Eğmir Çiftliği, Eskihisar, Eldenizli, Eskiköy, Ecirli, Başkarıcı, Bereketler, Barutçular, Balkayarı, Bağbaşı, Caber, Çakmak, Çeşmebaşı, Çerkes Sultaniye, Çeltikçi, Hallaçlar, Hisariçi, Hacıyüplü, Haytabey, Hacıhasanlı, Döşemebaşı, Dere, Develi, Zeytin, Sultaniye (Çınarlı), Süleymaniye (Musa beğ) Süleymaniye (Ahmetbeğ) Şemikler, Saruhan, Salihaga Çiftliği, Dağistan Aziziye, Mecidiye, Osmaniye (Sarıyar), Goncalı, Kadılar, Karahasanlı, Kavakbaşı, Karahayıt, Karakova, Kınıklı, Kayhan, Karatekeli, Kurudere, Kale, Koyunaliler (Selimiye), Gerzile, Künarlar, Göveçlik, Kethuda, Küçükada, Gölemezli, Küçükdere, Manastır, Yukarışamlı, Yiğenağa.	Ada, Aydal, Akçapınar, Akhan, Üzerlik, Aşağışamlı, Eğmir Çiftliği, Eskihisar, Eldenizli, Eskiköy, Ecirli, Başkarıcı, Bereketler, Barutçular, Balkayası, Bağbaşı, Caber, Çakmak, Çerkes sultaniye, Çeltikçi, Halaçlar, Hisariçi, Hacıyüplü, Hayta bey, Hacıhasanlı, Döşemebaşı, Develi, Zeytinköy, Sultaniye (Çınarlı), Süleymaniye (Musabeğ), Süleymaniye (Ahmetbeğ), Şemikler, Salihaga Çiftliği, Dağistan Aziziye, Mecidiye (Torapan), Osmaniye (Sarıyar), Goncalı, Kadılar, Karahasanlı, Kavakbaşı, Karahayıt, Karakova, Kınıklı, Kayhan, Karatekeli, Kurudere, Kale, Koyunaliler (Selimiye), Gerzile, Künarlar, Göveçlik, Kethuda, Küçükada, Gölemezli, Küçükdere, Manastır, Yukarışamlı, Yiğenağa.
Köy Sayısı= 61	Köy Sayısı= 58 (Bir önceki yıla göre Çeşmebaşı, Dere, Saruhan yoktur).

2. Cumhuriyet Sonrası Köyler

Cumhuriyet sonrası köylerin durumu incelenirken, her köyün nüfus durumu gösterilmiştir. Tablolar halinde verilen bilgilerin kaynağı hep aynı olduğundan dipnot verilmemiştir. Bunun yanı sıra 1973 İl yıllığından köyün 1970'deki hane durumu ve şehre uzaklığı belirtilmiştir. Son olarak da 1990 yılı itibariyle köy hakkında tanıtıcı bilgiler sunulmuştur. Bu bilgiler *Denizli İl Envanter 1985-1994*'ten alınmıştır.

Abdal (Uyanık): Abdal günümüzde Uyanık ismini taşımaktadır. 1945 sayımında Sarayköy ilçesinde görülmektedir.

1935			1940		
E	K	T	E	K	T
165	160	325	112	117	229

¹³⁰ H. 1312 A.V.S, s.355; H.1313 A.V.S, s.335-336

Ada: 1945 sayımında Sarayköy ilçesinde görülmektedir.

1935			1940		
E	K	T	E	K	T
292	339	631	301	267	568

Akçapınar:

1935			1940			1945		
E	K	T	E	K	T	E	K	T
98	97	195	93	80	173	86	78	164

Akhan: Denizli'ye 8km uzaklıkta olan Akhan'ın 1970'deki hane sayısı 80'dir. İsmi köyde bulunan "Akhan Kervansarayı"ndan aldığı aşıkardır. 1994 yılı itibariyle köyün hane sayısı 331, nüfusu 1352'r. Köyde bir ilkokul ve bir sağıkevi vardır. Okulda 96 erkek 72 kız öğrenci ve 16 öğretmen mevcuttur. Köyün 45000 dönüm tarım arazisi olup, köyde; 43 traktör, 200 büyükbaş hayvan, vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
185	155	340	170	160	330	160	153	313	378	212	217	429	242	225	467

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
260	224	484	266	278	544	282	252	534	330	328	658	449	432	881	698	654	1352

Akköy (Aziziye): Akköy'ü 1877-1885 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı zamanında Kafkasya'dan gelen göçmenler (Çerkezler) kurmuştur. Bu göçmenler günümüzdeki Oğuz mahallesine yerleşmiştir. Bu mahalleye o zamanlar dönemin

padişahı Abdülaziz'e atfen Aziziye denmiştir. Daha sonra II. Abdülhamit döneminde yine Kafkasya'dan bir grup gelmiş ve günümüzdeki Sami Türel mahallesine yerleştirilmiştir. Buraya da o zamanlar Sultaniye denmiştir. Daha sonraları bu iki yerleşim birimi birleştirilmiş ve Akköy kurulmuştur. 1971 tarihine kadar köy olan Akköy, bu tarihte kasaba, 1991'de de ilçe olmuştur¹³¹. Akköy'e; Akçapınar, Aşağışanlı, Belenardıç (Torapan), Çeşmebaşı, Develi, Eymir, Gölemezli, Haytabey, Karahayıt, Kavakbaşı, Pamukkale ve Yukarışanlı bağlanmıştır¹³². Esasen Akköy'ün halkı Osmanlı idaresi tarafından Buldan ilçesinin Mahmutlu köyüne yerleştirilmiştir. Ancak buraya daha önceden yerleşmiş olan Hacıveliler Yörükleri Obası ile anlaşamamışlar ve yurtluk kavgasına girmişlerdir. Bu mücadeleden mağlup olan Çerkezler bugünkü Akköy'e taşınmışlardır¹³³.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
112	124	236	170	160	330	264	291	555	710	360	394	754	424	468	892

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
454	526	980	1349	1188	2537	753	818	1571	903	1045	1948	1002	1048	2050

Aşağışanlı: Denizli'ye 18km olan Aşağışanlı'nın 1970'deki hane sayısı 230'dur. Aşağışanlı 1969 yılında belediyeleşmiştir.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
373	417	790	408	421	829	330	315	645	1154	554	586	1140	620	719	1339

1965			1970			1975			1980			1985			

¹³¹ Yıldız Denizli, s.273

¹³² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Ankara 1997, s.65 (1935 ve 1940 sayımlarında Aziziye ayrı bir köy olarak gösterilmektedir. Aziziye'nin Nüfusu, 1935 yılında, E:91, K:129, T:220; 1940 yılında: E:102, K:146, T:248)

¹³³ Ekrem TAVŞANCI, (D.1957- Mahmutlu Köyü)

E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
931	1137	2068	794	1049	1843	974	1033	2007	886	1049	1935	1065	1252	2317

Akdere (Devrent): 1960 yılına kadar Çal'a bağlı olan köy bu tarihten sonra Denizli'ye bağlanmıştır¹³⁴. Denizli'ye 45km uzak olup 1970'deki hane sayısı 180'dir. 1990 yılı itibariyle 266 hane olup, nüfusu 1004'tür. Köyde bir ilkokul ve bir sağlıkevi vardır. Okulda 78 erkek, 62 kız öğrenci ve 10 öğretmen mevcuttur. Köyün 7000 dönüm arazisi olup, köyde 32 traktör, 77 büyükbaş, 2885 küçükbaş hayvan ve 95 arı kovanı vardır.

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
463	457	920	471	466	937	465	440	905	510	523	1033	528	515	1043	543	461	1004

Bağbaşı: Denizli'ye 6km olup 1970'deki hane sayısı 60'dır. Bağbaşı 1992 yılında belediye teşkilatına kavuşmuştur. 1995'TE Zeytinköy, Bağbaşı'nın mahallesi olmuştur¹³⁵.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
125	154	279	124	156	280	131	157	288	310	161	175	336	168	191	359

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
183	201	384	229	269	498	273	275	548	477	474	95	729	649	1378	1345	1285	2630

Barutçular: Denizli'ye 8km uzaklıkta olup 1970'te 17 hanedir. 1990 yılı itibariyle 34 hane olup, nüfusu 184'tür. Köyün 150 dönüm tarım arazi olup, köyde 6 büyükbaş, 57 küçükbaş, 2450 arı kovanı mevcuttur.

¹³⁴ Hüseyin ALACA (D.1943-Akdere Köyü)

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
32	43	75	34	44	78	27	35	62	70	30	39	69	38	56	94

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
37	50	87	42	48	90	50	42	92	44	41	85	55	47	102	98	56	184

Başkarcı: Denizliye 10km uzaklıkta olup 1970’te 400 hanedir. Başkarcı, 1960 yılında belediye teşkilatına kavuşmuştur.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
618	774	1392	659	811	1470	712	855	1567	1729	983	1050	2033	983	1033	2016

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1231	1221	2452	1481	1669	3150	1376	1451	2827	1088	1162	250	1348	1364	2712	1332	1144	2476

Bereketler: Denizliye 7km uzakta olup, 1975’te 120 hanedir. Bereketler’de mutafılık (kıl örgü) ileri bir seviyeye ulaşmıştır. 1990 yılı itibariyle 485 hane olup, nüfusu 2345’tir. Köyün 200 dönüm tarım arazisi olup, köyde 27 büyükbaş hayvan vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
178	228	406	215	247	402	204	269	473	466	200	243	443	266	277	543

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
237	253	490	208	210	418	206	186	392	220	219	439	191	197	197	1126	1219	2345

¹³⁵ Şükrü Tekin KAPTAN “Denizli Günlüğü” Denizli (30 Aralık 1998) s.2

Caber: 1945 sayımında Sarayköy ilçesinde görülmektedir.

1935			1940		
E	K	T	E	K	T
95	117	212	70	69	139

Bozburun: Denizli'ye 10km olup 1970'de 50 haneydi. Bozburun 1968 yılına kadar Kayaköy'ün (Kethüda) bir mezrası olmuş ve bu tarihten itibaren köy statüsü verilmiştir. Bozburun günümüzde Gümüçler Belediyesine Bozburun mahallesi olarak bağlanmıştır¹³⁶. 1990 itibariyle 62 hane olup nüfusu 333'tür. Köyde; bir ilkokul ve köy konağı mevcut olup, okulda 14 erkek, 18 kız öğrenci ve 4 öğretmen vardır. Köyün 5.000 dönüm tarım arazisi olup köyde 10 traktör, 45 büyükbaş hayvan, 500 küçükbaş hayvan ve 4 arı kovanı vardır.

1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
130	139	269	160	170	330	145	159	304	142	165	307	151	182	333

Çakmak: Denizliye 8km olup, 1970'de 55 haneydi. 1990 yılı itibariyle 79 hane olup, nüfusu 477'dir. Köyün 2.200 dönüm tarım arazisi olup, köyde 3 traktör, 37 büyükbaş hayvan, 520 küçükbaş hayvan ve 60 arı kovanı vardır. Çakmak 1998 yılında Denizli Belediyesi sınırları içine alınmış ve mahalle statüsü kazanmıştır¹³⁷.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
89	136	225	127	167	294	134	168	302	269	154	164	318	143	162	305

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T

¹³⁶ Bu bilgi Bozburun Köyü muhtarlığından alınmıştır.

¹³⁷ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (15 Aralık 1998)*, s.2

113	121	234	131	130	261	126	133	259	165	161	326	174	176	350	212	205	417
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Çeltikçi: Denizli'ye 15km olup 1975'te 45 haneydi. 1990 yılı itibariyle, 162 hane olup, nüfusu 437'ydi. Köyün 6.000 dönüm tarım arazisi olup, köyde 23 traktör, 213 büyükbaş, 60 küçükbaş hayvan ve 100 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
94	84	178	74	70	144	136	96	232	231	118	94	212	114	106	220

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
148	148	296	155	199	354	239	227	466	211	221	443	193	216	409	210	227	437

Çeşmebaşı (Kocagözler): Denizliye 31km olup, 1970'te 34 hanedir. 1990 yılından itibaren Akköy ilçesinde görülmektedir.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
77	80	157	95	86	181	87	89	176	220	125	118	243	83	86	169

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
123	131	254	104	93	197	85	90	175	80	77	157	97	89	186

Çukurköy (Cankurtaran): Denizli'ye 21km olup 1970'ke 320 haneydi. 1990 yılı itibariyle 382 hane olup, nüfusu 2097'dir. Köyde bir ilkokul ve sağlıkevi vardır. Okulda 69 erkek, 80 kız öğrenci ve 14 öğretmen vardı. Köyün 5650 dönüm tarım arazisi olup köyde: 20 traktör, 36 büyükbaş, 6222 küçükbaş hayvan ve 450 arı kovanı vardır. Çukurköy 1994'te belediye teşkilatına kavuşmuş ve Cankurtaran ismini almıştır¹³⁸.

¹³⁸ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (30 Aralık 1998)*, s.2

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
379	443	822	388	454	842	424	472	896	1009	533	572	1105	579	622	1201

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
597	662	1259	619	683	1302	628	648	1276	648	690	1338	704	758	1462	1090	1007	2097

Çömleksaz (Pınarkent): Denizli'ye 18km uzak olup 1970'te 150 haneydi. Çömleksaz 1945 yılına kadar Honaz nahiyesinin köyüdür. 1945 ten itibaren Denizli'de gözükmektedir. Çömleksaz 1992'de Honazın Koyunaliler köyü ile birleşerek belediyeleşmiş ve Pınarkent ismini almıştır¹³⁹.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
89	109	198	46	72	118	99	116	215	454	215	232	447	256	279	535

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
343	389	732	379	457	836	442	493	935	485	518	1003	551	561	1112	673	689	1362

Develi: Denizli'ye 23km olup, 1970'te 50 hanedir. Akköyün ilçe yapılmasıyla Denizli'den ayrılmıştır. 1990 yılı itibariyle 82 hane olup, nüfusu 474'tür. Bir ilkokulu ve köy konağı vardır. Okulda 27 erkek 27 kız öğrenci ve 9 öğretmen vardır. Köyün 3500 dönüm tarım arazisi olup, köyde 18 traktör, 74 büyükbaş hayvan 1950 küçükbaş hayvan ve 160 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
70	103	173	87	113	200	125	143	268	260	158	139	297	144	137	281

1965	1970	1975	1980	1985
------	------	------	------	------

¹³⁹ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (15 Kasım 1998)*, s.2

E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
171	165	336	172	179	351	181	184	365	211	210	421	232	285	467

Doğanlı: 1950 yılına kadar Denizli'nin olan Doğanlı bu sayımda Güney İlçesinde görülmektedir.

1935			1940			1945		
E	K	T	E	K	T	E	K	T
57	72	129	64	69	133	63	66	129

Ecirli (Pamukkale): Denizli'ye 20km olup, 1970'de 185 haneydi. Pamukkale'de 1986 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur¹⁴⁰. Akköy'ün ilçe yapılmasıyla Denizli'den ayrılmıştır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
151	162	313	147	196	344	195	213	408	585	308	324	632	422	378	800

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
564	618	1182	674	767	1441	769	763	1532	866	836	1702	1264	1096	2360

Eldenizli: Denizli'ye 17km olup 1970'te 80 haneydi. 1990 yılı itibariyle 134 hane olup, nüfusu 584'tür. Köyde bir ilkokul, bir sağıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 11 erkek, 14 kız öğrenci ve 6 öğretmen vardır. Köyün 9743 dönüm tarım arazisi olup köydeki 49 traktör, 188 büyükbaş, 660 küçükbaş hayvan ve 123 arı kovani vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T

¹⁴⁰ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (5 Kasım 1998)*, s.2

349	379	728	441	458	899	407	444	911	554	500	1054	782	726	1508	569	550	1119
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	-----	-----	------	-----	-----	------

Gerzile (Yeşilköy): Denizli'ye 6km olup, 1970'te 215 haneydi. 1990 yılı itibariyle 272 hane olup, nüfusu 1838'dir. Köyde ilkokul, sağlıkevi ve köy konağı vardır. Okulda 92 erkek, 86 kız öğrenci ve 9 öğretmen vardır. Köyün kanalizasyonu döşenmiştir. Köyün 500 dönüm tarım arazisi olup, köyde 95 büyükbaş hayvan, 2610 küçükbaş hayvan, ve 200 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
273	453	826	404	488	892	392	492	884	929	457	465	922	512	489	1001

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
511	509	1020	509	509	1018	519	535	1054	635	626	1261	865	757	1622	972	866	1838

Geveze (Dağmarmara): 1945 sayımına kadar Denizli'ye bağlı olan Geveze 1950 sayımından itibaren Çal ilçesinde görülmektedir.

1935			1940			1945		
E	K	T	E	K	T	E	K	T
90	115	205	95	98	193	119	115	224

Goncalı: Denizliye 10km olup, 1970'te 112 haneydi. 1990 yılı itibariyle 197 hane olup, nüfusu 873'tür. Köyde ilkokul, sağlıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 42 erkek 48 kız öğrenci ve 10 öğretmen vardır. Köyün 6571 dönüm tarım arazisi olup köyde 28 traktör. 316 büyükbaş, 600 küçükbaş hayvan ve 250 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
165	182	347	237	225	462	254	239	493	569	270	289	559	356	351	707

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
335	364	699	344	395	739	397	396	793	428	411	839	412	405	817	449	424	873

Gölemezli: Denizli'ye 40km uzaklıkta olup, 1970'de 145 haneydi. Akköy'ün ilçe yapılmasıyla Denizli'den koparılmıştır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
151	126	277	138	154	292	156	178	334	422	243	259	502	302	303	605

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
379	421	800	292	377	669	326	346	672	324	406	730	447	539	986

Göveçlik: Denizli'ye 13km uzaklıkta olup, 1970'de 160 haneydi. 1990 yılı itibariyle 262 hane olup, nüfusu 1510'dur. Köyde ilkokul, sağlıkevi, ve köy konağı mevcuttur. Okulda 82 erkek, 46 kız öğrenci ve 19 öğretmen vardır. Köyün 1690 dönüm tarım arazisi olup, köyde 8 traktör, 36 büyükbaş, 368 küçükbaş hayvan ve 100 arı kovani vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
290	315	605	319	353	672	366	403	769	864	476	503	979	536	554	1090

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
450	539	989	344	432	776	1138	1038	2176	521	533	1054	590	623	1213	727	783	1510

Gözler: Denizli'ye 38km uzaklıkta olup, 1970'te 310 haneydi. Gözler; 1950, 1955, 1960 ve 1965 sayımlarında Denizli'de gözükmemektedir. Gözler, 1971 yılında belediye teşkilatına kavuşmuştur.

1935			1940			1945			1970			1975			1980		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
510	369	1079	548	631	1175	587	647	1234	1061	1176	2237	1195	1235	2430	1072	1067	2139

1985			1990		
E	K	T	E	K	T
1232	1223	2455	1539	1468	3007

Gümüşçay: Denizli'ye 4km olup, 1970'de 63 haneydi. Gümüşçay 1987 de Şemikler köyü ile birleşmiş ve Gümüşler belediyesini oluşturmuştur¹⁴¹.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
73	94	167	231	257	488	230	250	480	458	223	232	455	249	251	500

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
266	318	548	310	340	650	557	514	1071	1148	1137	2285	2013	1918	3931	4410	4105	8515

Güzelpınar: Denizli'ye 37 km uzaklıkta olup, 1970'te 240 haneydi. 1990 yılı itibariyle; 355 hane olup, nüfusu 1429'dur. Köyde ilkokul, sağlıkevi, sağlık ocağı ve köy konağı mevcuttur. Okulda 38 erkek, 45 kız öğrenci ve 8 öğretmen vardır. Köyün 10.000 dönüm tarım arazisi olup, köyde 45 traktör, 260 büyükbaş, 3160 küçükbaş hayvan ve 100 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
269	275	544	382	339	721	364	352	716	913	499	459	958	485	451	936

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
536	450	986	497	557	1054	531	595	1126	535	600	1135	546	569	1115	727	702	1429

¹⁴¹ KAPTAN "Denizli Günlüğü" Denizli (31 Aralık 1998), s.2

Hacıyüplü: Denizli'ye 9km uzaklıkta olup, 1970'te 51 haneydi. 1990 yılı itibariyle: 68 hane olup, nüfusu 469'dur. Köyde İlkokul, sağlıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 27 erkek, 30 kız öğrenci ve 6 öğretmen vardır. Köyün 4.000 dönüm tarım arazisi olup, köyde 12 traktör, 110 büyükbaş, 400 küçükbaş hayvan vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
138	129	267	186	187	373	122	124	246	223	186	178	364	114	113	227

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
158	172	330	153	146	299	142	129	271	179	162	341	197	183	380	235	234	469

Hallaçlar: Denizli'ye 8km uzaklıkta olup 1970'te 48 haneydi. 1990 yılı itibariyle; 88 hane olup, nüfusu 368'dir. Köyde ilkokulda, 14 erkek 17 kız öğrenci, 5 öğretmen vardır. Köyün 1600 dönüm tarım arazisi olup, köyde 45 büyükbaş, 580 küçükbaş hayvan ve 450 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
95	119	214	97	135	232	99	130	229	262	61	115	176	125	143	268

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
129	168	297	104	155	259	101	106	207	140	132	272	142	150	292	188	180	368

Haytabey: Denizli'ye 35 km olup, 1970'te 31 haneydi. 1990 yılı itibariyle 59 hane olup, nüfusu 279'dur. Köyde İlkokulda 18 erkek, 17 erkek öğrenci ve 2 öğretmen

vardır. Köyün 1740 dönüm tarım arazisi olup köyde: 24 traktör, 82 büyükbaş, 520 küçükbaş hayvan ve 26 arı kovanı vardır. Haytabey Akkö'ye bağlanmıştır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
71	93	164	53	57	110	71	75	146	198	92	91	183	52	43	95

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
95	87	182	34	41	75	104	81	185	121	118	239	138	138	276

Hisarköy: Denizli'ye 9km uzakta olup, 1970'te 90 haneydi. 1990 yılı itibariyle 138 hane olup, nüfusu 440'dır. Köyde ilkokul ve sağılkevi mevcuttur. Okulda 12 erkek, 16 kız öğrenci ve 4 öğretmen vardır. Köyün 650 dönüm tarım arazisi olup, köyde 24 büyükbaş, 210 küçükbaş, ve 9500 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
216	231	447	199	231	430	205	243	448	525	264	311	575	317	322	639

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
308	299	607	272	251	523	261	237	498	234	239	473	237	246	483	221	219	440

İlbadı: 1960 yılına kadar köy statüsü olan ilbadı, 1965'sayımlarına girmemiş ve Denizli'nin mahallesi olmuştur.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
289	307	596	274	319	593	285	353	638	685	417	418	835	663	610	1273

Irlıganlı: Denizliye 18km uzaklıkta olup, 1970’te 350 haneydi. Irlıganlı 1981 yılında belediyelik olmuştur.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
502	642	1144	297	402	699	323	386	709	1068	512	652	1164	558	807	1365

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
742	1077	1819	1058	1442	2500	924	1095	2019	771	890	1661	905	1056	1961	1228	1327	2555

Kadılar: Denizli’ye 10km uzakta olup, 1970’te 59 haneydi. 1990 yılı itibariyle 41 hane olup, nüfusu 176’dır. Köyde bu yılda ilkokul yoktur. Köyün 200 dönüm tarım arazisi olup, köyde 2 traktör, 19 büyükbaş, 58 küçükbaş hayvan ve 350 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
155	198	353	125	179	304	153	195	348	299	138	164	302	121	133	254

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
127	136	263	107	113	220	101	92	193	87	95	182	85	87	172	93	83	176

Kale (Dereköy): Denizli’ye 11km uzaklıkta olup 1970’te 60 haneydi. 1990 yılı itibariyle 137 hane olup, nüfusu 650’dir. Köyde ilkokul ve sağlıkevi vardır. Okulda 30 erkek, 25 kız öğrenci ve 6 öğretmen vardır. Köyün 3.500 dönüm tarım arazisi olup köyde 46 traktör. 203 büyükbaş, 2550 küçükbaş hayvan vardır.

1935	1940	1945	1950	1955	1960
------	------	------	------	------	------

305	354	659	237	230	467	287	285	572	371	318	689	314	339	653	390	378	768
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Karahayıt: Denizli'ye 28km uzaklıkta olup 1970'te 120 haneydi. Akköy'ün ilçe olmasıyla Denizli'den kopartılmıştır. Karahayıt'ta 1991 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur¹⁴².

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
81	89	170	88	92	180	101	98	198	226	120	127	247	145	144	299

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
167	173	340	135	199	334	217	237	217	235	251	486	303	261	564

Karakurt: Denizli'ye 5km uzaklıkta olup, 1970'te 60 haneydi. 1990 yılı itibariyle 164 hane olup, nüfusu 949'dur. Köyde ilkokul ve sağlıkevi mevcuttur. Okulda 42 erkek, 46 kız, öğrenci ve 7 öğretmen vardır. Köyün 9200 dönüm tarım arazisi olup, köyde; 19 traktör, 687 büyükbaş, 790 küçükbaş hayvan vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
85	100	185	75	84	159	88	93	181	221	126	137	263	156	175	331

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
165	184	349	195	220	415	219	243	462	241	279	520	268	311	759	491	458	949

Karataş: Denizliye 21km uzaklıkta olup, 1970'te 37 haneydi. 1990 yılı itibariyle; 60 hane olup, nüfusu 284'tür. Köyde ilkokul ve sağlıkevi ve köy konağı

¹⁴² KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (18 Kasım 1998)* s.2.

mevcuttur. Okulda 11 erkek, 16 kız öğrenci ve 4 öğretmen vardır. Köyün 2750 dönüm tarım arazisi olup köyde 6 traktör, 112 büyükbaş 885 küçükbaş ve 800 arı kovani vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
111	111	222	128	110	238	120	107	227	227	135	117	252	122	158	260

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
146	143	289	134	152	286	125	160	285	146	163	309	147	152	299	138	146	284

Kavakbaşı: Denizli'ye 27km uzaklıkta olup, 1970'te 60 haneydi. Akköy'ün ilçe olmasıyla Denizli'den kopartılmıştır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
122	97	219	103	102	205	123	114	237	303	119	136	255	151	147	298

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
186	176	362	90	138	228	158	155	313	173	170	343	162	170	332

Kayhan: Denizli'ye 4km uzaklıkta olup, 1970'te 63 haneydi. Kayhan 1992 yılında belediye teşkilatına kavuşmuştur.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
82	80	102	83	87	170	103	107	210	201	144	110	224	133	138	271

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
233	199	432	256	247	503	433	421	854	506	507	1013	1127	1083	2210	1443	1455	2898

Kethüda (Kayaköy): Denizli'ye 8km uzaklıkta olup 1970'te 7 haneydi. 1990 yılı itibariyle 26 hane olup, nüfusu 103'tü. Köyde İlkokul olmayıp sadece köy konağı vardır. Kayaköy 1968 yılına kadar Bozların köyünü merkezlik yapmıştır. Günümüzde Gümüşler Belediyesi'nin Kaya mahallesidir.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
104	137	241	67	89	156	175	195	370	237	118	109	227	128	111	239

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
179	163	342	22	32	54	24	29	53	53	42	95	75	47	122	54	49	103

Kınıklı: Denizli'ye 5 km uzaklıkta olup, 1970'te 64 haneydi. 1990 yılı itibariyle; 1050 hane olup, nüfusu 542'dir. Köyde biri ilkokul mevcut olup, 259 erkek, 214 kız öğrenci ve 23 öğretmen vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
143	152	241	125	160	285	103	173	336	335	164	181	345	186	209	395

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
182	192	374	269	258	527	399	312	651	1140	886	2026	1697	1401	3098	2816	2605	5421

Kocadere (Ahmet Musa Bey): Denizli'ye 18km uzaklıkta olup 1970'te 220 haneydi. 1990 yılı itibariyle 258 hane olup, nüfusu 1371'dir. Köyde İlkokul, ortaokul ve sağlıkevi mevcuttur. İlkokulda 27 erkek, 39 kız öğrenci ve 9 öğretmen, ortaokulda; 42 öğrenci ve 7 öğretmen vardır. Köyün 7.000 dönüm tarım arazisi olup, köyde 47 traktör, 5221 büyükbaş 1530 küçükbaş hayvan ve 10 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T

241	322	295	146	22	368	223	266	489	714	307	378	685	384	434	818
-----	-----	-----	-----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
551	662	1213	470	664	1134	473	595	1068	489	563	1052	561	714	1275	621	750	1371

Korucuk: Denizliye 10km uzaklıkta olup 1970’te 190 haneydi. Korucuk 1991’de belediye teşkilatına kavuşmuştur.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
162	185	347	104	121	225	140	135	275	379	171	212	383	228	304	532

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
311	417	728	274	331	605	283	323	606	448	462	910	449	505	954	1084	1138	2222

Kurtluca: Denizliye 40km uzaklıkta olup, 1970’te 190 hane idi. 1990 yılı itibariyle 203 hane olup nüfusu 941’dir. Köyde ilkokul, sağlıkevi, köy konağı mevcuttur. Okulda 37 erkek, 33 kız öğrenci ve 7 öğretmen vardır. Köyün 10.000 dönüm tarım arazisi olup köyde 45 traktör, 350 büyük baş, 1570 küçükbaş hayvan ve 40 arı kovani vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
256	231	487	284	303	587	284	319	603	728	353	388	741	354	388	742

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
340	332	672	384	450	834	402	471	873	365	430	795	355	448	803	445	503	948

Kumkısık (Kumkısıkdamlar): Denizli'ye 12km uzaklıkta olup 1970'te 66 hane idi. 1950 sayımına kadar Sarayköy'e bağlı olan Kumkısık bu tarihten itibaren Denizli'de gözükmektedir. 1990 yılı itibariyle 103 hane olup, nüfusu 609'du. Köyde ilkokul ve sağlıkevi mevcuttur. Okulda 19 erkek 13 kız öğrenci ve 6 öğretmen vardır. Köyün 6700 dönüm tarım arazisi olup, köyde 60 traktör, 297 büyükbaş 655 küçükbaş hayvan ve 18 arı kovanı vardır.

1950	1955			1960			1965			1970			1975		
T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
227	115	117	232	145	146	291	181	201	382	156	179	335	1601	177	337

1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T
217	226	443	256	274	530	308	301	609

Kurudere: Denizli'ye 11km uzaklıkta olup, 1970'te 26 haneydi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
96	113	209	53	50	103	62	46	108	126	51	55	106	69	57	126
1965			1970			1975			1980			1985			
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	
76	81	157	72	91	163	78	89	167	68	84	152	92	82	174	

Küçükdere: Denizli'ye 17km uzaklıkta olup, 1970'te 95 haneydi. 1990 yılı itibariyle 149 hane olup, nüfusu 900'dür. Köyde ilkokul, sağlıkevi, ve köy konağı mevcuttur. Okulda 28 erkek, 15 kız öğrenci ve 9 öğretmen vardır. Köyün 5.000 dönüm tarım arazisi olup köyde 64 traktör. 81 büyükbaş 1128 küçükbaş hayvan ve 120 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T

117	134	251	125	140	265	124	126	250	247	231	299	530	219	303	520
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
311	400	711	245	283	528	375	503	878	353	357	710	315	433	748	401	499	900

Künarlar: Denizli'ye 5km uzaklıkta olup, 1970'de 5 hane idi. 1990 yılı itibariyle 25 hane olup, nüfusu 99'du. Tarım arazisi olmayan köyde: 2 traktör, 86 büyükbaş, 1160 küçükbaş hayvan ve 14 arı kovanı vardı. Künarlar 1996 yılında Denizli Belediyesi sınırları içerisine alınmış ve mahalle yapılmıştır¹⁴³.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
23	17	40	41	46	87	34	37	71	75	43	43	86	52	43	95

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
32	30	62	23	26	49	24	18	42	26	22	48	30	22	52	72	27	99

Manastır (Şirinköy): Denizli'ye 7km uzaklıkta olup, 1970'te 250 hane idi. 1990 yılı itibariyle 202 hane olup, nüfusu 1217'dir. Köyde ilkökul, sağlıkevi, ve köy konağı mevcuttur. Okulda 101 erkek, 75 kız öğrenci ve 8 öğretmen vardır. Köyün 3500 dönüm tarım arazisi olup, köyde 3 traktör, 146 büyükbaş, 850 küçükbaş hayvan ve 1500 arı kovanı vardır. "Manastır" ismi köyde bulunan havra sebebiyle verilmiştir¹⁴⁴.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
406	584	990	478	628	1106	582	707	1289	1411	711	782	1493	710	735	1445

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T

¹⁴³ KAPTAN "Denizli Günlüğü" Denizli (22 Ekim 1998) s.2

¹⁴⁴ İsmail Hakkı EKMEKÇİOĞLU, (D.1926- Denizli)

557	678	1235	549	654	1203	492	526	1018	1312	1320	2632	583	504	1087	706	511	1217
-----	-----	------	-----	-----	------	-----	-----	------	------	------	------	-----	-----	------	-----	-----	------

Saruhan (Sahran): Denizli'ye 12km uzaklıkta olup, 1970'te 21 hane idi. 1990 yılı itibariyle 33 hane olup, nüfus 121'dir. Köyün 2480 dönüm tarım arazisi olup, köyde 6 traktör. 9 büyükbaş, 1075 küçükbaş hayvan vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
114	137	251	120	132	252	129	149	278	306	162	166	328	140	146	286

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
107	122	229	58	45	103	58	50	108	64	59	123	71	63	134	53	68	121

Salihağa: Denizli'ye 17km uzaklıkta olup, 1970'te 94 hane idi. 1990 yılı itibariyle 110 hane olup, nüfusu 710'dur. Köyde köy konağı vardır. Köyün 15.000 dönüm tarım arazisi olup, köyde 51 traktör, 102 büyükbaş 100 küçükbaş hayvan ve 150 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
202	228	430	167	170	337	209	235	444	410	249	264	513	300	280	580

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
327	400	727	239	332	571	189	223	412	253	301	54	328	455	783	312	398	710

Şemikler: Denizli'ye 5km uzaklıkta olup, 1970'te 78 hane idi. 1987 yılında Gümüşçay köyü ile birleşerek Gümüşler Belediyesini oluşturmuştur¹⁴⁵.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
------	--	--	------	--	--	------	--	--	------	------	--	--	------	--	--

¹⁴⁵ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (31 Aralık 1998)*, s.2

E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
165	194	359	224	270	494	264	280	544	517	264	287	551	204	218	422

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
197	215	412	179	202	381	232	230	462	352	327	679	477	464	941

Tekkeköy: Denizli'ye 10km uzaklıkta olup, 1970'te 80 hane idi. 1990 yılı itibariyle 245 hane olup, nüfusu 1657'dir. Köyde ilkokul ve köy konağı mevcuttur. Okulda 101 erkek, 75 kız öğrenci ve 8 öğretmen vardır. Köyün 4700 dönüm tarım arazisi olup, köyde 24 traktör, 106 büyükbaş, 6629 küçükbaş hayvan, 280 arı kovanı vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
235	232	467	240	255	495	280	270	550	609	328	354	682	356	367	723

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
395	396	791	390	383	773	435	401	836	561	476	1037	722	628	1350	862	795	1657

Uzunpınar: Denizli'ye 40km uzaklıkta olup, 1970'te 420 hane idi. 1966 yılında Uzunpınar'da belediye teşkilatı kurulmuştur¹⁴⁶.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
540	625	1165	564	629	1193	617	677	1294	1312	651	666	1317	871	847	1718

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1017	996	2013	1318	1142	2460	1225	1159	2384	1144	1129	2273	1230	1252	2482	1384	1327	2711

¹⁴⁶ KAPTAN "Denizli Günlüğü" Denizli (26 Aralık 1998), s.2

Üzerlik: Denizli'ye 18km uzaklıkta olup, 1970'te 60 hane idi. 1990 yılı itibariyle 88 hane olup, nüfusu 463'tür. Köyde ilkokul, sağlıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 21 erkek 15 kız öğrenci ve 6 öğretmen vardır. Köyün 6500 dönüm tarım arazisi olup, köyde 12 traktör, 188 büyükbaş 128 küçükbaş hayvan vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
107	95	202	92	110	202	208	130	338	364	170	154	324	161	159	320

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
165	192	357	171	193	364	181	180	361	199	222	421	209	217	426	228	235	463

Yeniköy: Denizli'ye 20km uzaklıkta olup, 1970'te 150 hane idi. 1990 yılı itibariyle 226 hane olup, nüfusu 1398'dir. Köyde ilkokul, sağlıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 63 erkek 44 kız öğrenci ve 10 öğretmen vardır. Köyün 3834 dönüm tarım arazisi olup, köyde 105 traktör, 299 büyükbaş, 540 küçük baş hayvan ve 150 arı kovani vardır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
214	271	485	169	241	410	170	211	381	521	290	350	640	301	316	617

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
410	478	888	336	366	702	404	460	864	500	646	1146	575	726	1301	672	726	1398

Yiğenağa (Güzelköy): Denizli'ye 13km uzaklıkta olup, 1970'te 65 hane idi. 1990 yılı itibariyle 200 hane olup, nüfusu 1153'tü. Köyde ilkokul, sağlıkevi ve köy konağı mevcuttu. Okulda 51 erkek, 46 kız öğrenci ve 9 öğretmen vardı. Köyün 4500

dönüm tarım arazisi olup, köyde 35 traktör, 97 büyükbaş hayvan vardı. Yiğenağa köyü adını 1984'te "Güzelköy" olarak değiştirmiştir¹⁴⁷.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
228	256	484	262	239	501	160	190	350	503	286	339	625	304	310	614

1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
392	434	826	496	566	1062	423	446	869	463	540	1003	602	641	1243	540	613	1153

Yukarışanlı (Düşmebaşı-Küçükada): Denizli'ye 21km uzaklıkta olup, 1970'te 78 hane idi. Akköy'ün ilçe yapılmasıyla Denizli'den ayrılmıştır.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
83	95	178	90	96	186	120	126	246	328	172	209	381	184	210	394

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
243	271	514	164	233	397	267	249	516	287	341	628	281	379	660

Yeşilyayla (Kızılköy): Denizli'ye 15km uzaklıkta olup, 1970'te 180 hane idi. 1990 yılı itibariyle; 120 hane olup, nüfusu 561'dir. Köyde İlkokul, sağıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 22 erkek, 20 kız öğrenci, ve 6 öğretmen vardır. Köyün 5.000 dönüm tarım arazisi olup, köyde 29 traktör, 650 büyükbaş, 2530 küçükbaş hayvan ve 50 arı kovanı vardır. 1970 tarihine kadar Sarayköy ilçesine bağlı olan Kızılköy 1970 sayımlarında Denizli'de gözükmemektedir.

1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T

¹⁴⁷ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (30 Aralık 1998)*, s.2

282	360	642	280	313	593	299	333	632	308	294	602	303	258	561
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Zeytinköy: Denizli'ye 4km uzaklıkta olup 1970'te 60 hane idi. 1990 yılı itibariyle 203 hane olup, nüfusu 1679 idi. Köyde ilkokul, sağlıkevi ve köy konağı mevcuttur. Okulda 195 erkek, 158 kız öğrenci ve 18 öğretmen vardır. Köyün 1400 dönüm tarım arazisi olup, köyde 8 traktör, 172 büyükbaş, 1180 küçükbaş hayvan ve 160 arı kovanı vardır. Zeytinköy, 1995'te Bağbaşı Belediyesinin mahallesi yapılmıştır¹⁴⁸.

1935			1940			1945			1950	1955			1960				
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T		
85	108	193	81	106	187	79	97	176	202	92	101	193	124	137	261		
1965			1970			1975			1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
132	148	280	148	150	298	263	252	515	423	372	795	619	621	1240	899	780	1679

D. HONAZ'IN KÖYLERİ

Honaz Osmanlı Devleti döneminden itibaren Denizli'nin tek nahiyesi olma özelliğini korumuştur. Honaz'ın bu statüsü 1987'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihte Honaz ilçe statüsü kazanmış ve; Akbaş, Alikurt, Aşağıdağdere, Aşağıkaraçay, Aydınlar, Dereçiftlik, Emirazizler, Gürleyik, Kaklık, Karateke, Kızılyer, Kocabaş, Kayunaliler, Menteşe Ovacık, Sapaca, Yokuşbaşı ve Yukarıdağdere köyleri bağlanılmıştır¹⁴⁹.

Akbaş (Abaş): Denizli'ye uzaklığı 37km olup, 1970'te 78 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
171	192	363	173	203	376	201	203	404	472	206	232	438	280	319	599

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
294	297	591	314	366	680	274	267	541	384	361	745	361	363	724

¹⁴⁸ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (30 Aralık 1998)*, s.2

¹⁴⁹ *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Denizli*, s. 68

277	342	619	393	329	622	352	391	743	776	391	398	789	390	390	780
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
358	374	732	319	367	686	302	344	646	340	377	7171	317	364	681

Dereçiftlik: Denizliye 26 km uzaklıkta olup, 1970'te 69 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
143	139	282	140	143	283	106	110	216	336	287	237	524	407	395	802

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
252	271	523	357	357	715	329	344	673	322	335	657	375	403	778

Emirazizler: Denizliye 27km uzaklıkta olup, 1970'te 4 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
134	183	317	103	100	203	142	147	289	278	144	135	279	154	135	289

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
145	144	289	157	159	316	180	178	358	203	196	399	154	158	312

Gürleyik: Denizliye uzaklığı 20km olup, 1970'te 37 hane idi. Görleyik 1975 öncesi sayımlarında görülmemektedir.

1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T
108	123	231	158	163	321	193	181	374

Kaklık: Denizliye uzaklığı 34km olup, 1970’te 280 hane idi. Kaklık 1966 yılında belediye teşkilatına kavuşmuştur¹⁵⁰. Kaklık 1950 yılına kadar Çal’a bağlı olup, bu tarihten sonra Denizli’de görülmektedir¹⁵¹.

1950	1955			1960			1965			1970			1975			1980			1985		
T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
925	510	516	1026	677	649	1326	722	794	1516	1274	1189	2463	980	1020	2000	1027	995	2022	1631	1375	3006

Karateke: Denizli’ye 12km uzaklıkta olup, 1970’te 75 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
121	178	299	144	151	295	181	200	381	385	204	220	424	258	258	516

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
292	296	588	331	348	679	371	393	764	410	390	800	431	430	861

Kızılyer: Denizli’ye 28km uzaklıkta olup, 1970’te 210 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
224	305	529	277	371	648	324	395	719	824	441	476	917	475	506	981

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
488	551	1039	520	578	1098	578	596	1174	567	608	1175	604	646	1250

Kocabaş: Denizli’ye 22km uzaklıkta olup, 1970’te 310 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
111	105	216	103	88	191	274	195	469	475	390	350	740	437	455	892

¹⁵⁰ KAPTAN “Denizli Günlüğü” *Denizli (26 Aralık 1998)*, s.2

¹⁵¹ *Ali İhsan ASLAN (D. 1933-Denizli)*

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
651	634	1285	806	844	1650	1071	1001	2072	1016	1006	2022	1056	1084	2140

Koyunaliler: Denizli'ye 17km uzaklıkta olup, 1970'te 120 hane idi. 1992'de Çömlüksaz ile birleşerek "Pınarkent" belediyesini oluşturmuştur¹⁵². 1935 sayımlarında gözükmektedir.

1965			1970			1970	1980			1985			1990		
E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
223	221	444	168	184	352	408	210	217	427	223	220	443	271	241	512

1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
233	248	481	253	259	512	317	304	621	347	355	702

Menteşe (Afşar): Denizliye 22km uzaklıkta olup 1970'te 82 hane idi 1935, 1940, 1945 sayımlarında Mentеше ve Afşar iki ayrı yerleşim birimi olarak verilmiştir.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
76	78	154	77	88	165	113	119	232	274	168	166	334	192	175	367

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
206	198	404	203	207	410	189	208	397	178	203	381	182	209	391

Afşar'ın 1935,1940 ve 1945 yılı nüfusu

1935			1940			1945		
E	K	T	E	K	T	E	K	T

¹⁵² KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (15 Kasım 1998)*, s.2

43	65	108	46	60	106	27	23	50
----	----	-----	----	----	-----	----	----	----

Ovacık: Denizli'ye uzaklığı 12km olup, 1970'te 40 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
113	121	234	91	102	193	122	124	246	246	112	120	232	130	128	258

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
120	116	236	144	140	284	130	150	280	146	176	322	156	188	344

Sapaca: Denizli'ye 42km olup, 1970'te 35 hane idi. Sapaca 1935 sayımında Honaz'da gözükmemektedir.

1940			1945			1950	1955			1960			1965		
E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
82	99	181	96	114	210	164	87	83	170				117	91	208

1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
106	88	194	113	94	207	118	106	224	116	98	214

Yokuşbaşı (Zıdır): Denizli'ye uzaklığı 37 km olup, 1970'te 70 hane idi. 1950 yılına kadar Çal'a bağlı olan yokuşbaşı bu sayımla birlikte Denizli'ye geçmiştir.

1950	1955			1960			1965			1970			1975			1980			1985		
T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
318	156	174	330	203	207	410	203	234	437	156	202	358	244	254	498	169	228	397	293	291	584

Yukarı Dağdere: Denizli'ye 42km uzaklıkta olup, 1970'de 45 hane idi.

1935			1940			1945			1950	1955			1960		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	T	E	K	T	E	K	T
60	73	133	66	81	147	63	68	131	318	92	102	194	97	113	210

1965			1970			1975			1980			1985		
E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
111	131	242	114	130	244	132	124	256	141	135	276	117	115	

VII. BÖLÜM

İKTİSADÎ HAYAT

A.TİCARET ve SANAYİ

1.Ticaret

Denizli tarihin ilk devirlerinden biri canlı bir ticari hayata sahiptir. Bu ticari canlılık Türk hakimiyetinden sonra da devam etmiştir. 1250 tarihinde Selçuklu Hükümdarı II.İzzettin Keykavus döneminde inşa edilen Akhan Kervansarayı¹ bu ticari canlılığın göstergelerindedir. Şehirdeki gelişmiş ticari hayatın göstergeleri İbn-i Batuta'nın seyahatnamesinde de görülmektedir. İbn-i Batuta şehre girişlerinde çarşıdan geçtiklerini, dükkanlardan çıkan insanların kendileriyle ilgilendiklerini yazmaktadır². 16.yy'da Denizli'nin ticari hayatıyla ilgili bilgiler tahrir defterlerindeki vergi kayıtlarından öğrenilmektedir. Bu tahrir defterlerinden, Denizli'de iktisadi hayatın büyük bir istikrar gösterdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tarihlerde Denizli'de ticari hayat adına 44 dükkan, 2 kervansaray, 2 hamam, 1 bedesten, 1 kirişhane, 1 mezbaha mevcuttur. Bu yıllarda Denizli'nin vergi gelirleri incelenip başka şehirler ile karşılaştırıldığında şehirdeki ticari potansiyelin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır³.

17.yy'da şehrin ticari hayatıyla ilgili bilgileri Evliya Çelebi seyahatnamesinden öğrenilmektedir. Bu yıllarda Denizli'nin ticari hayatının merkezi kaledir. Bu kale içinde 370 dükkan, bezistan, tahıl pazarı, bir cami, birkaç çeşme ve bir han vardır⁴. Dükkanların 70 adeti bezistan içerisinde. Kale dışarısında ticari hayatın zayıfladığı şehirde 6 adet hamam mevcuttur⁵. Şehrin ticari hayatı 19 yy'ın sonları ile 20 yy. başlarında daha da büyümüştür. Şehirde 1896

¹ Aziz OGAN, "Kervansaraylar-Akhan" *İnanç*, S.94-95, s.5

² Mehmet ŞEKER, "İbn-i Batuta'ya Göre Denizli'nin Sosyal ve İktisadi Hayatı" *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli, 1988, s. 224

³ Mehmet Ali ÜNAL, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri" *Merkez Efendi Sempozyumu*, s.206-207 (Bu yıllarda Denizli'den toplanan ihtisab ve tomga vergilerinin toplamı 65.000 civarında iken, 10.000 civarında nüfusu olan Harput'un vergi geliri 10.000 akçadır. Yine Samsun şehrinin 13.5000 akça, Sinop şehrinin 18.000 akçadır. ÜNAL, *a.g.b.*, s.207)

⁴ İsmail ÇETİŞLİ "Seyahatnamelerde Denizli ve Çevresi" *Merkez Efendi Sempozyumu*, s.232

⁵ Fahri AKÇAKOCA, "Evliya Çelebi Gözü ile Denizli" *İnanç*, S.17, s.5

tarihinde 1384 adet,⁶. 1899'da 1314 adet,⁷. 1902'de 1322 adet dükkan mevcuttur. Bu yıllarda şehirde 23 adette han mevcuttur ⁸. 1906'da çarşının yanmasından sonra da Denizlide 239 adet dükkan ve mağaza yapılmıştır ⁹. Şehirdeki ticari işyeri sayısı Cumhuriyetten sonra hızlı bir artış göstermiş ve şehrin yeniden imar edilmesiyle eski işyerlerinin yerini daha modern işyerleri almıştır. 1980 yılına gelindiğinde şehirdeki ticari işyeri sayısı 2515 olmuştur. Bu işyerlerinin kuruluş yılları şöyledir ¹⁰.

İşyerinin Kuruluş Yılı	1923'ten önce	1923-1939 Arası	1940-1944 Arası	1945-1949 Arası	1950-1954 Arası	1955-1959 Arası	1980-1964 Arası	1965-1969 Arası	1970-1974 Arası	1975-1979 Arası	1980
İşyeri Sayısı	2	9	12	38	67	136	226	429	1143	453	434

1980 tarihinde Denizli şehrindeki ticari işyerlerinin hukuki durumu ¹¹.

Hukuki Durum	Ferdi Mülkiyet	Adi Ortaklık	Kollektif Şirket	Komandit Şirket	Cimited Şirket	Anonim Şirket	Kooperatif Şirket
İşyeri Sayısı	1951	339	175	13	4	28	5

Tabloda görüldüğü üzere 1923'ten önceki dönemden sadece iki işyeri kalmıştır. İşyeri açılmasının en yoğun olduğu dönem 1975-1979 yılları arasındadır. Ticari işyerlerinin hukuki durumlarına bakıldığında ise çoğunluğu şahıs mülkiyetinde olduğu görülmektedir.

⁶ H.1314 Aydın Vilayet Salnâmesi, s.315

⁷ H.1317 A.V.S. s.294

⁸ H.1320 A.V.S. s.284

⁹ Halil İbrahim BABAOĞLU, "XX.yy. Aydın Vilayet Salnâmelerinde Denizli" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1996), s.252

¹⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı -Denizli, Ankara, 1983, s.36

¹¹ 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s.23

1980 yılında Denizli şehrinde hizmet veren işyeri sayısı 808'dir. Bu işyerlerinin kuruluş yılına göre sayıları şöyledir ¹².

İş yerinin Kuruluş Yılı	1923'ten önce	1923-1939 Arası	1940-1944 Arası	1945-1949 Arası	1950-1954 Arası	1955-1959 Arası	1980-1964 Arası	1965-1969 Arası	1970-1974 Arası	1975-1979 Arası	1980
İşyeri Sayısı	1	-	2	6	13	26	43	83	187	349	98

1980 yılında Denizli şehrinde lokanta, kahvehane, pastane gibi işyerlerinin sayısı 348'dir. Bu işyerlerinden 1945 öncesi açılanı yoktur. Bu işyerlerinin kuruluş yılına göre sayıları şöyledir¹³.

İşyerinin Kuruluş Yılı	1945-1949 Arası	1950-1954 Arası	1955-1959 Arası	1980-1964 Arası	1965-1969 Arası	1970-1974 Arası	1975-1979 Arası	1980
İşyeri Sayısı	2	3	5	19	26	51	166	76

1980 yılında Denizli şehrindeki otel sayısı 23'tür. Bu 23 otelden 2'si birinci sınıf, 3'ü ikinci sınıf, 12'si üçüncü sınıf ve 6'sı sınıftır.¹⁴

1980 tarihinde Denizli şehrindeki otellerin kuruluş yıllarına göre sayısı¹⁵

Otelin Kuruluş Yılı	1950-1954 Arası	1960-1964 Arası	1965-1969 Arası	1970-1974 Arası	1975-1979 Arası	1980
Otel Sayısı	1	3	3	6	7	3

a. Çarşı ve Pazarlar

Denizli şehrinin ticari hayatında önemli bir rol oynayan Denizli Kaleiçi Çarşısı tarihten gelen canlılığını halin korumaktadır. Bu çarşıda haftada iki defa olmak üzere pazar ve perşembe günleri pazar kurulurdu ¹⁶. Daha sonraları pazar günleri kurulan pazar, pazartesi günleri kurulmaya başlanmıştır. Denizli Kaleiçi çarşısında 1940'lı yıllarda 600adet dükkan ve mağaza vardı. 30.000 m² civarında bir alana yayılan çarşı için ayrı bir idare kurulmuştur. Burayı şehir bekçilerinden ayrı

¹² 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s.43

¹³ 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s.54

¹⁴ 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s. 66

¹⁵ 1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, s.63

¹⁶ H.1311, A.V.S. s.347, H.1313 A.V.S, s.333

olarak 8-10 bekçi beklerdi. Bunlara çarşı hazazı denirdi. Bunların maaşları kaleiçi esnafı tarafından ödenirdi. Bu hazazlar Bayramyeri Kapısı'nın ağzına yakın "hazaz kahvesi" denilen kahvede otururlar ve burada nöbetle uykuya yatarlardı. Bu kahvehane "hazazbaşı" tarafından işletilirdi. Çarşının kapatılması akşam vakti olur, ilk önce kalenin dört kapısı, son olarak Bayramyeri Kapısı kapatılırdı. Akşamleyin bütün çarşı esnafı bu kapıdan çıkardı. Gece yatıya doğru kale duvarlarının şehre doğru olan yönünde davul çalınırdı. Bu davul çarşıda problem olmadığını göstergesi olurdu. Buna "selamet davulu" denirdi. Hazaz kahvesinde bekçilerin sopaları ve davulları bulunurdu. Bunların yanı başında da yangın tulumbarları dururdu. Sabahları çarşının ilkönce Bayramyeri Kapısı açılır, esnaflar hazaz kahvesinde bir kahve içtikten sonra bu kapıdan girerlerdi. Pazarın olduğu günlerde, çarşıda seçilen bir imam tarafından pazar duası yapılır, alış-veriş bundan sonra başlardı ¹⁷. Çarşının içinde kendine özgü yer adları vardı. Bunlar 1) Bayramyeri, 2) Kestane Pazarı, 3)Çerez Pazarı, 4)Zahire Pazarı, 5)Bahçıvan Pazarı, 6)Turna Yıkığı, 7)Saman Pazarı, 8)Demirciler, 9)Bakırcılar, 10) Yoğurt Pazarı, 11)Şadırvan Başı, 12)Tabak Pazarı, 13)Arasta, 14) Kadınlar Pazarı, 15)Hayvan Pazarı, 16)Hasır Pazarı ¹⁸.

Kalenin kapıları 1950'den sonra gerek hızlı şehirleşme, gerekse de ihtiyaç duyulmamasından dolayı sökülüştür. Bu yıllarda çarşının bazı bölgelerine yeni isimler verilmiştir. Dört Çeşme Kapısı'ndan girildiğinde pamuk pazarı yer alırdı. Bunun yanında Bostan Pazarı, onun yanında da Kestane Pazarı, daha sonra da Bakırcılar ile Demirciler Arastası yer alırdı. Bakırcılar ile kalaycılar içiçeydi. Turan Karakolunun bulunduğu yer de Urgan Pazarı yer alırdı. Çarşıya ana kapıdan (Bayramyeri) girildiğinde önümüze çıkan caddeye Tuhafiye Caddesi denirdi. Bu cadde üzerinde Denizli'nin en büyük ve ünlü aktarları olan Hacı Ahmet Baki Yağcı, Hacı Halil Balcı, Tataroğlu Mustafa Bey'lerin dükkanları vardı. Aktarlardan başka bu cadde üzerinde tacir adı verilen kundura malzemesi satıcıları bulunurdu. Denizli çarşısı sadece Denizli halkına hitap etmekle kalmaz, çevre il ve ilçelerden de buraya alışverişe gelenler olurdu¹⁹.

¹⁷ Ali Ulvi DARIVERENLİ, "Denizli Çarşısı" *İnanç*, S.72-77, s.5

¹⁸ *Türkiyenin Parlayan Yıldızı Denizli*, Denizli 1998, s.206

¹⁹ *Abdulgaftar NEMUTLU*, (D.1937-Denizli)

Kaleiçi Çarşısı'nın ilginç yerlerinden birisi de Kadınlar Pazarı'ydı. Burası cumhuriyetin ilk yıllarına kadar işlevini devam ettirmiş daha sonra kendiliğinden kalkmıştır²⁰. Denizli halkı tarafından “Şeytan Pazarı” adı verilen²¹ bu pazarda kadınlar el emeği göz nuru işledikleri süs eşyalarını satardı. Kadınlar kale duvarlarına çiviler çakarlar ve urgan gererek üstüne çarşaf örterlerdi. Böylece bu pazar kurulmuş olurdu. Kadınlar sattıkları malların bir kısmını duvarlar arasında gerdikleri iplere, bir kısmını da yerlere sererlerdi. Satıcı kadınlar burada satış yaparken hiç bağırılmazlar, sessizce örgü örerlerdi. Burada; üç etekliler, miyendeli hırkalar, şalvarlar, krepler, çepken, çabadan, selbentler, oyalar, danteller, kaşıklık, iğnelik, uçkur, güllü kadın çorapları, karçınlar, para keseleri, saatlik, mühürlük, kozalık diz bağları, burmalı erkek çırapları, başlık, dolak, yağlık, çevre, nazarlık, sırma işlemeli damat peşkiri, kadife üzerine sırma işlemeli gelinlik bohçalar, fes örtüleri, gelin tuğları, gümüş işlemeli bel kemeri, toka, su tasları süslü muslular, musaflik gibi eşyalar satılırdı. Kadınlar Pazarı'na daha çok sünnet ve geliş düğünü yapacaklarla, el işlerine meraklılar uğrardı²².

Canlı bir alış-veriş merkezi olan Kaleiçi Çarşısı şehir merkezine biraz uzakta kalıyordu. Bu sebeple şehir merkezi ile çarşı arasında ulaşımı sağlayan pek çok fayton vardı. Bu uzaklık nedeniyle şehirde, Delikliçınar Meydanında “Şeytan Pazarı” denilen bir pazar daha kurulmuştur. Ayrıca sebze halinin üst kısmında da sadece pazartesi günleri saat 17. ile 20. arasında kurulan üç saat sürelik “Denizli Dokumaları Pazarı” kurulurdu²³.

Şehrin toptancı hali 12.09.1960 tarihinde eski belediye garajı ile itfaiye arasındaki saha üzerinde kurulmuştur. Bu hâl 25'er m²'lik 24 dükkandan oluşmaktadır²⁴. Şehrin hayvan pazarı ve zahire pazarı mevcuttur. Bu pazarlar dışında semt pazarları da vardı. Karaman'da cumartesi günleri, Sevindik'te pazar günleri, Kuşpınar'da cuma günleri, Belediye binası arkasında ise Şeytan Pazarı hergün

²⁰ Cevdet ŞEMSİOĞLU, “Bekarlar Hamamı ve Kadınlar Pazarı” *Tarihi Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli 1964, s.120-121

²¹ *Abdulgaffar NEMUTLU*

²² ŞEMSİOĞLU, *a.g.m.* s.121

²³ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s.318

²⁴ *1967 İl Yıllığı*, s.272

kurulmaktadır²⁵. Bunların haricinde 1989 ılında Deliktaş'ta ,²⁶ 1994'te Merkez Efendi'de²⁷. yeni semt pazarları kurulmuştur.

b.Kooperatifler

Kooperatifçiliğin Denizli'deki geçmişine bakacak olursak, çok köklü bir geçmişin olduğu görülmektedir. Kooperatifçiliğe ait ilk girişimler Loodikya'da gerçekleştiğini görmekteyiz²⁸.

Denizli ve çevresi dokuma sanatının beşiği sayılmaktadır. Dokumacılığın eskiden beri burada yerleşmiş olması ve günden güne ilerlemesi dokuma dalında kooperatifçilik hareketlerine imkan vermiştir. Nitekim 1935 yılından 1940 yılına kadar geçen sürede vilayet dahilinde 17 dokumacılık kooperatifi kurulmuştur.²⁹ Bu kooperatiflerden ilki 15 Şubat 1935'te Kale Bucağı'nda Dokumacılar Kooperatifi adıyla faaliye geçmiştir. 17 Mayıs 1935'te de Babadağ bucağında halkın katkılarıyla ikinci dokuma kooperatifini kurulması gerçekleşmiştir. Bu yılda Buldan ve Kızalcabölükte dokuma kooperatifleri kurulmuştur. Denizli Kooperatifi 1939'da üye sayısını 150'ye, sermayesini'de 1500 liraya çıkartmıştır³⁰.

Denizli'de kurulan kooperatifler bünye itibariyle mübayaaya ve satış kooperatifleri niteliğindedir. Kooperatiflerin amacı ipliği ortaklaşa temin edip, ortaklarına dağıtmak ve ürünleri tek elden satmaktır. Bu suretle tüccarların iplik ve dokuma satışından elde ettiği kârı dokumacılara mâl etmeyi ve aynı zamanda tüccarlara bağılıktan kurtulmayı amaç ediniyorlardı³¹.

Cumhuriyet hükümetleri dokumacılık sanatına daha geniş imkanlar sağlamak üzere ekonomi ve ticaret bakanlıklarının da emirleriyle 1942'de vilayet dahilindeki küçük sanat kooperatiflerini Denizli'de "Mahdut Mesuliyetli Garbi

²⁵ *Denizli Analitik Etüd 1983*, s.41

²⁶ Şükrü Tekin KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (14 Aralık 1998.)*, s.2

²⁷ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (9 Ocak 1999)*, s.2

²⁸ Dokumacılığın Laodikya'da ilerlemesiyle giysi ticareti ile uğraşanlar çoğalmıştır. Laodikya'daki bu elbise tüccarları "himatiopoles" adı ile bir lonca kurmuşlardır. Yine tekstil endüstrisinin bir uzantısı olarak yün boyacıları "bapheis", keçeciler "anaheis", halı imalatçıları "kairadagistai" adlı birer meslek örgütü kurmuşlardır. Hasan MALAY, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum" *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu... Bildiriler*, Denizli, 1988, s.297

²⁹ Kemal ATLI, "Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanatı Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi Kooperatifçilik Hareketleri, *İnanç*, S.80, s.27

³⁰ Haluk CİLLOV, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İstanbul, 1949, s.89-90

³¹ CİLLOV, *a.g.e.*, s.91

Anadolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri Birlik Kooperatifi” adı altında birleşmiştir ³². Birleşen 17 küçük sanat kooperatifleri ve bu kooperatiflerin ortak adeti ile tezgah adetleri şöyledir ³³.

Kooperatifin ismi	Ortak adeti	Tezgah Adeti
1-Acıpayam Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	68	68
2-Babadağ Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	1390	1835
3-Babadağ Köylü Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	208	228
4-1 Nolu Buldan Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	1276	2141
5- 2 Nolu Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	207	251
6- Bekilli-Çal Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	57	58
7-Burhaniye-Sarayköy Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	20	20
8- Denizli Merkez Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	831	831
9-Tavas Merkez Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	612	612
10-Hisar Sarayköy Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	181	258
11-Kale-Tavas Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	353	383
12-Kale-Tavas Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	410	453
13-Karahisar-Tavas Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	254	223
14-Kızılcabölük Tavas Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	1085	1164
15-Güney Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	144	203
16-Göveçlik Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	156	156
17-Vakıfköy Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi	85	84

Bu kooperatif 20 Haziran 1942 tarihinden Temmuz 1946’ya kadar faaliyet göstermiştir. Esasen bütün Batı Anadolu’yu kavrayarak, ileride kurulması düşünülen

³² Denizli Ticaret ve Sanayi Odası, *Denizli Vilayeti*, İzmir, 1943, s.2

³³ ATLI, *a.g.m.*, s.28

“Kooperatifler Milli İttihadı”na dahil olması düşünölen ve 30 yıl için kurulmuş olan birlik, ancak 4 yıl yaşayabilmiştir³⁴. Bu birlik küçük sanat kooperatiflerinin makinalarını tedarik etmek, imalatı rasyonelleştirmek, ürünleri teknik ekonomik gereklere göre hazırlayıp piyasaya sevk etmek ve nihayet ortak kooperatiflere her bakımdan yardım ve rehberlik etmek amacıyla kurulmuştur³⁵. Ancak birliğin sermayesinin yetersizliğı, iç organizasyonun bozukluğu, yönetim kurulunun verimli çalışmaması gibi sebeplerden dağılmak zorunda kalmıştır. Dağılma kararı 1946 Temmuzunda Ankara’da toplanan Denizli Kooperatifleri Kongresi’nde alınmıştır³⁶.

Bu arada Denizli Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifinin 1946’da üye sayısı 634’e, elinde tezgah sayısı 819’a düşmüştü. Bu yılda kooperatifin sermayesi 81.900 liraydı. Kooperatif 1948 yılında ortakların iştirak hissesini arttırmış ve ödenmiş sermayesini 154 832 liraya çıkarmıştır³⁷.

Dokumacılık sektöründeki kooperatiflerin yanında Denizli merkezde 1953’te Esnaf ve Kefalet Kooperatifi, 1974’te Pamukkale ve merkezde olmak üzere 3 tane sanayi sitesi yaptıırma kooperatifi kurulmuştur. Bunun yanı sıra Tarım Kredi Kooperatifleri, Çok Amaçlı Köy Kalkınma Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur³⁸.

1994 yılı itibariyle Denizli kazasında 585 adet kooperatif vardı. Bu kooperatiflerin 546’sı yapı kooperatifi, 12’si tarımsal amaçlı kooperatif, 3’ü esnaf ve sanatkarlar kooperatifi, 13’ü tüketim kooperatifi, 9’ü da diğler dallarda çalışan kooperatiflerdir³⁹.

c.Borsa

³⁴ CİLLOV, *a.g.e.*, s.98

³⁵ CİLLOV, *a.g.e.*, s.99

³⁶ CİLLOV, *a.g.e.*, s.101-102

³⁷ CİLLOV, *a.g.e.*, s.95

³⁸ *Yurt Ansiklopedisi, Cilt-3*, s.2186-2187

³⁹ *Denizli İl Envanteri 1985-1994*, s.139

Denizli Ticaret Borsası 5 Mayıs 1926'da kurulmuştur ⁴⁰. Kurulduğu yıldan itibaren fiziki mekanlar olarak kale içinde çeşitli yerlerde zahire borsası, leblebi borsası, pamuk, yapağı, yün ve ipek kazası ile hayvan pazarı olarak çeşitli birimler halinde çalışmıştır ⁴¹.

Borsada işlem gören malların başında tekstil hammaddeleri başta gelmektedir. İşlem gören maddeler arasında tekstil, deri, hububat mamulleri, canlı hayvan, ve yağlı tohumlar yoğunluğu oluşturmaktadır. Ticaret borsası 1975 yılında 363 milyon liralık işlem yapmıştır ⁴².

1975 yılında Ticaret Borsasında işlem gören hayvansal ürünlerin miktarı⁴³.

Ürünün Cinsi	Ürünün Miktarı (ton)
Süt	44.385
Et	9.500
Yağ	1722
Peynir	4287
Yün-yapağı	520
Keçi Kılı	169
Deri	482
Bal	589
Yumurta	225 milyon adet

1975 yılında Ticaret Borsasında işlem gören maddelerin parasal karşılıkları⁴⁴

⁴⁰ B.D.İ.E, *Toptan Fiyat İstatistikleri 1981*, Ankara, 1982, s.IX

⁴¹ İltar PANAYIR, "Denizli Ticaret Borsası" *Denizli Ticaret Borsası*. syf. yok.

⁴² Tarhan TOKER, *Denizli Ekonomisi*, Denizli, 1977, s.261

⁴³ Göst yer.

Maddenin Cinsi	Tutarı (lira)
Yağlı tohumlar	12.416.753
Kuru meyveler	16.294.890
Tekstil hammaddeleri	155.600.557
Hububat	69.241.233
Hububat Mamulleri	62.242.362
Bakliyat	7.917.472
Canlı hayvanlar	20.980.331
Ham Deriler	17.942.289
Av Derileri	10.000
Orman ürünleri (Palamut, Çörekotu)	355.268
Yıllık Toplam	363.012.155

Denizli Ticaret Borsası'na kayıtlı üye sayısı 1985'te 1413'tür. Bu üyelerin 152'si unlu mamuller, 254'ü hububat ve bakliyat, 147'si tekstil hammaddesi, 57'si hamderi, 77'si tabak, 464'ü kuruyemişiçi, 262'si kasap ve celep iş dallarında üyeydiler⁴⁵. Borsaya üye sayısı 1995 yılına gelindiğinde 1138'e düşmüştür.

1995 yılında Denizli Ticaret Borsasına üyelerin meslek grubuna göre dağılımı⁴⁶.

Meslek Grupları	Üye Sayıları		
	Hakiki	Hükmi	Toplam
Hububat Mamulleri	122	13	125
Hububat ve Bakliyatçılar	195	47	242
Kuruyemiş ve leblebiciler	291	15	306
Pamuk ve yapakçılar	30	16	46
Ham Dericiler	28	2	30
Tabaklar	45	4	49
Kasaplar ve Celepler	175	6	181
Pamuk İpliği ve Tekstilciler	80	79	159
Toplam	956	182	1138

d.Bankalar

Denizli kazasında açılmış olan en eski banka *Ziraat Bankası*'dır. Bir şube olarak açılan bu banka bir başkan, ikisi müslüman, biri varsa gayrimüslim cemaati

⁴⁴ Göst.yer

⁴⁵ Etüd 1990, s.37

temsilen üç üye, bir memur ve yardımcısı, bir kâtip ve bir tahsildardan meydana gelmekteydi. *Denizli Ziraat Bankası*'nın 1900 yılında 1.1661.182 kuruş, 1902 yılında da 1.799.535 kuruş sermayesi mevcuttu⁴⁷. Ziraat Bankası şubesinden sonra Denizli'de ikinci banka olarak *Osmanlı Bankası* açılmıştır. Bu iki banka bu tarihlerde Denizli ekonomisine pek katkı sağlayamamıştır. Çünkü Ziraat Bankasının sermayesi eksik kalmış, Osmanlı Bankası da kredi vermek için çok ihtiyatlı davranmıştır⁴⁸.

Bu iki bankanın yanında 1927 yılında yerel bir banka olarak *Denizli İktisat Bankası* kurulmuştur. 10.000 lira sermaye ile anonim şirket olarak kurulan bu banka Aydın-Nazilli'de bir şube ve Tavas'ta bir muhabirlik açmıştır⁴⁹. *Denizli İktisat Bankası* Kâzım Samanlı, Kemal Şakir Saraçoğlu, Tahir Berkay, İsmail Cillov, Halil Bektaş, Hacı Baki Yağcı, Rüştü Ulusoy gibi müteşebbis ve bir takım tüccarların iştiraki ile kurulmuştur⁵⁰. Bankanın ilk müdürlüğünü İzzet Be yapmıştır. İzzet Bey'i takiben, Vecihi, Gazanfer Galip, Nazmi, İhsan Çakır, Lütfi Beyler bu görevi yapmışlardır⁵¹. İktisat Bankası Şube sayısını 1974'te 4'e çıkartmıştır. Banka 1978 yılından itibaren çevre illere açılarak milli bir hüviyet kazanmıştır. 1980 yılında da bankanın merkezi İstanbul'a taşınmıştır⁵².

⁴⁶ *Denizli Ticaret Borsası*. syf. yok.

⁴⁷ BABAOĞLU, *a.g.t.*,s.206-207

⁴⁸ Kemal Şakir, *Denizli*, Çeviren: Mehmet Kaya, Şükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s.71

⁴⁹ Muallim Murat, *Denizli Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli 1933, s.8

⁵⁰ Atilla SEZENER, "Denizli'de Bankacılık".. *Üniteleriyle Denizli*, s.89

⁵¹ SEZENER, *a.g.m.*, s.90

⁵² *Yurt ans.3*, s.2171

*Denizli İktisat Bankası'nın 1927-1929 yıllarındaki bilançosu*⁵³.

Alacaklar (Lira)	1927	1928	1929	Borçlar (Lira)	1927	1928	1929
Hissedar	14.417	-	85.400	Sermaye	100.000	100.000	250.000
Kasa ve Bankada	10.202	38.865	22.950	İhtiyat akçası (yedek para)	-	434	3.312
Borç olarak verilen (ikrazat)	76.880	65.431	103.922	Mevduat (yatırım)	20.948	56.422	75.534
Demirbaş Eşya	2.119	3.551	3.613	Muhabirler Hesabı	68.289	61.280	15.123
Tesis Masrafı	1.443	2.405	3.735	Kefâletten dolayı alacaklar	-	35.390	31.051
Muhabirler hesabı	93.168	136.663	152.759	Kar Hesabı	8.992	28.779	32.112
Kefaletten dolayı borçlar	-	35.390	31.051	Nazım Hesaplar	36.571	43.156	62.903
Taşınmaz Gayri Menkul	-	-	3.702	Toplam	234.800	325.461	470.035
Nazım Hesaplar	35.571	43.156	62.903				
Toplam	234.800	325461	470.035				

*Denizli İktisat Bankası'nın 1927-1929 yıllarındaki kâr-zarar hesapları*⁵⁴.

Alacaklar (Lira)	1927	1928	1929	Borçlar (Lira)	1927	1928	1929
Faiz	4.240	11.151	16.933	Genel Masraf	5.983	13.175	20.616
Komisyon	6.271	10.603	17.390	Demirbaş Eşya	235	386	337
Diğer işlemler	5.060	21.166	19397	Masarifi Tesisine İtfâ Bedeli	361	579	655
Toplam	15.571	42.920	53.720	Sâfi Kar	8992	28.780	32.112
				Toplam	15.571	42.920	53.720

⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Üçüncü Cilt, 1930*, Ankara 1930, s.300.

⁵⁴ *Göst.Yer.*

*Denizli İktisat Bankası'nın 1935-1940 yıllarındaki tasarruf yatırımları*⁵⁵

Yıllar	Tasarruf Mevduatı		Vadesiz Tevdiat		Vadeli Tevdiat		Yekun	
	Mûdi	Miktar (Lira)	Mûdi (Lira)	Miktar (Lira)	Mûdi (Lira)	Miktar (Lira)	Mûdi (Lira)	Miktar (Lira)
1935	193	25.596	49	45.991	130	64.054	372	135.641
1936	202	24.248	54	29.083	130	54.069	386	107.400
1937	194	23.994	43	19.888	189	74.866	426	118.748
1938	209	32.143	39	19.774	170	63.579	418	115.496
1939	116	18.805	26	25.684	96	35.295	238	79.784
1940	175	33.791	18	17.843	5	7.398	198	590.32

Cumhuriyetin ilk yıllarında üç banka şubesine sahip Denizli bu sayısı 1967'de 12'ye çıkarmıştır. 1967 yılında Denizli'deki banka şubeleri şöyleydi⁵⁶.

1-Ziraat Bankası

- “ “ Bayramyeri Şubesi

2-İş Bankası

- “ “ Delikliçınar şubesi

3-Yapı Kredi Bankası

4-Ticaret Bankası

- “ “ Kaleiçi Şubesi

5-Vakıflar Bankası

6-Öğretmenler Bankası

7-Emlak Kredi Bankası

8-Etibank

9-Garanti Bankası

10-Akbank

11-Halk Bankası

12-İktisat Bankası

⁵⁵ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı Cilt 12, 1940-1941*. Ankara, 1942, s.401 (Mevduat: Bankaya yatırılan para, Mûdi:Bankaya para yatıran, Tevdiat:Bankaya para yatırma)

⁵⁶ *67 İl Yıllığı*, s.280

1975 yılına gelindiğinde ise bu 15 bankaya ek olarak *İstanbul, Anadolu, Pamukbank, Tütüncüler, Milli Aydın, Merkez, Denizbank* ve *Egebank* banka şubeleri açılmıştır⁵⁷.

1998 yılı itibarıyla ise Denizli şehrindeki banka sayısı 34'e çıkmıştır. Bunun yanında da üç adet finans kurumu mevcuttur. Bu bankalar ve finans kurumları şöyledir⁵⁸.

1-*Merkez Bankası*

2-*Ziraat Bankası*

3-*İş Bankası Merkez Şubesi*

- “ “ *Çınar Şubesi*

- “ “ *Sanayi Şubesi*

4-*Halk Bankası Merkez Şubesi*

- “ “ *Çınar Şubesi*

- “ “ *Sanayi Şubesi*

5-*Emlak Bankası Merkez Şubesi*

- “ “ *Çınar Şubesi*

- “ “ *Kuleiçi Şubesi*

7-*Vakıfbank*

8-*Türk Ticaret Bankası*

9-*Etibank*

10-*Esbank*

11-*Şekerbank*

12-*Egebank*

13-*İmar Bankası*

14-*Pamukbank Merkez Şubesi*

- “ *Kaleiçi Şubesi*

⁵⁷ TOKER, *a.g.e.*, s.56.

- 15-*Toprakbank*
- 16-*Sümerbank*
- 17-*Adabank*
- 18-*Tarişbank*
- 19-*Garanti Bankası Merkez Şubesi*
 - “ “ *Halk Caddesi Şubesi*
- 20-*Demirbank*
- 21-*Dışbank*
- 22-*Türkiye Ekonomi Bankası*
- 23-*İktisat Bankası*
- 24-*Kentbank*
- 25-*Koçbank*
- 26-*Yaşarbank*
- 27-*Osmanlı Bankası*
- 28-*Turkish Bankası*
- 29-*Finans Bankası*
- 30-*Yurtbank*
- 31-*İnterbank*
- 32-*Denizbank*
- 33-*Denizbank*
- 34-*EGS Bank*
- Finans kurumları da şöyledir.
- 1-*İhlas Finans*
- 2-*Faysal Finans*
- 3-*Anadolu Finans*

⁵⁸ *Denizli'deki Bankalar Listesi* (Bu liste Denizli İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şubesi, Özel Güvenlik Bürosundan alınmıştır).

2. Sanayi

a. Dokumacılık

Denizli sanayinin temeli Laodikya döneminde dokumacılık el sanatı ile atılmıştır. Laodikya ürettiği tekstil ürünlerini Ege kıyılarındaki Efes, Milet gibi büyük limanlara oranda da Yunanistan ve İtalya'ya sevk etmiştir⁵⁹.

Laodikya'da tekstil üretiminin gelişmesi, hayvancılığın ileri bir düzeyde yapılmasından kaynaklanıyordu. Laodika'da yünü çok kaliteli, kuzgun, siyah renkli koyunlar yetiştiriliyordu. Burada şehre özgü kumaşlar dokunmaktaydı. Yağmura karşı dirençli, sık dokunmuş "paenulae" adı verilen paltolar, yekpare dokunan iki ucu toka ile tutturulan ve kimi yerde "Laodicia" adı verilen pelerinler ile "Birros" adı verilen giysiler Laodikya'ya özgüydü. Ayrıca burada İki tür tunikte üretiliyordu. Bunlardan birine "Dalmatica" diğere "Pargaudia" adı veriliyordu⁶⁰. Dokumacılığın yanı sıra Laodikya'da tekstilin yan uğraşı olarak boyacılık, keçecilik ve halı imalatçılığı da oldukça gelişmiştir⁶¹.

Laodikya'nın dokumacılık sanatı Osmanlı döneminde de devam etmiş ve dokumacılık Denizli'de önemini korumuştur. Bu dönemde yün dokumacılığına dayanan el sanatı, pamuklu dokumaya dönüşmüştür⁶².

El tezgahlarında yapılan tekstil üretimi, 19.yy. başlarında Batı Avrupa'da gerçekleşen sanayi, devrimi sekteye uğramıştır. Avrupa'da hızla gelişen fabrikasyon sanayii üretimi, tüm Osmanlı şehirlerini etkilediği gibi Denizli'yi de etkilemiştir. Ancak bu olumsuz etkilenme diğer şehirlere göre daha az olmuştur. Bunun sebebi, öncelikle el sanatlarına dayalı zanaat diyebileceğimiz sanayi henüz makineleşmemiş, fabrikalar kurulmamıştı. Bu sebeple yıkılması muhtemel bir sanayiden söz edilmemekteydi. Tekstil ürünleri basit el aletlerinde üretilmekteydi. Kırsal alanda çok yaygın olan elde çırçır, iplik eğirme ve dokuma araçları kente ve köye taşınabilir nitelikte basit ve pratikti. Ayrıca aile çevresinde yapılan üretim, tarımcılıkla birlikte

⁵⁹ MALAY, *a.g.b.*, s.296

⁶⁰ MALAY, *a.g.b.*, s.296-297

⁶¹ MALAY, *a.g.b.*, s.298

⁶² Mustafa MUTLUER, *Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayisi*, İzmir, 1995, s.13

yürütülebiliyordu. Nüfusun %90'lara varan bir bölümünün kırsalda yaşadığı bu dönemde, bu nüfus ihtiyacını pazardan değil de, kendi iç üretiminden karşılamıştır⁶³.

1891 yılında Denizli şehrinde dokumacılık adına 190 tezgah vardı. Bu tezgahların 100'ünde alaca, 60'ında peştamal, 3'ünde ise kese dokunmaktaydı⁶⁴. Bu tezgahlarda dokunan bezler boya desen ve evsaf bakımından kalitesi çok yüksekti. Hatta her bölgenin şöhret bulan dokumaları olduğu gibi (Nikfer bezi), bazı ustaların kendi isimleri ile anılan mamulleri vardı. (Binbaşıoğlu'nun morlu alacası gibi). Bu dokumalar yabancı fabrika ürünleriyle 1900 yılına kadar rekabetini sürdürmüştür. Ancak kapitülasyon ve himayesizlik dolayısıyla bu tarihten itibaren dokumacılık sönmüştür⁶⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Denizli'de dokumacılık ölmüştür. Askere giden ustaların yeri boş kalmış ve sanat yer yer gerilemiştir. 1918 yılına gelindiğinde şehirdeki çalışan tezgah sayısı 8-10'a düşmüştür. Bu durum yaşanırken, özellikle Rusya ve Japonya'dan gelen ucuz pamuklu dokumalarda, Denizli dokuma sanayiini bir kat daha zarara sokmuştur. Dokumacılıktaki bu durgunluk 1930 yılına kadar devam etmiştir⁶⁶.

1929 yılında gümrük vergilerinin eskiye oranla ortalama % 50 oranında arttırılması Denizli dokumacılığını tekrar canlandırmıştır. Bu canlanma 1935-1937 yıllarında belirgin bir şekilde görülmüştür⁶⁷. 1927 yılında Denizli kazasında dokumacılık sektöründe 67 adet işletme ve ısı çalışan varken ⁶⁸. bu rakamlar 1930 yılında 423 işletmeye ve 1093 çalışana yükselmiştir⁶⁹. Dokumacılık sektörü 1939-1946 yılları arasında da en kuvvetli gelişmeyi göstermiştir. 1945 yılında Denizli kazasındaki tezgah adeti 1008'e dokumacılıkta çalışan sayısı da 4369'a çıkmıştır. Bu nüfusta o dönem kaza nüfusunun % 16,75'ini oluşturuyordu ⁷⁰. Denizli dokumacılığı 1950'lere kadar geleneksel bir el sanatı şeklinde sürmüştür. Önemli sanayi kuruluşları bu tarihten sonra kurulmaya başlanmıştır. Bu alanda ilk girişimi devlet

⁶³ Yıldız Denizli, s.59

⁶⁴ MUTLUER, a.g.e., s.12-13

⁶⁵ CILLOV, a.g.e., s.30

⁶⁶ Göst.Yer.

⁶⁷ Göst. Yer.

⁶⁸ B.D.İ.E, Sanayi Sayımı 1927, Ankara 1969, s.39

⁶⁹ İstatistik Yıllığı, Üçüncü Cilt, 1930, s.191

⁷⁰ CILLOV, a.g.e., s.31-32.

yapmış ve 6 Kasım 1953'te Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikası'nı hizmete açmıştır⁷¹. Bu tesisin açılması yörede dokuma sanayiinin canlanmasında etkili olmuş ve ilk kez özel sektör 1957 yılında tesis kurarak işletmeye açmıştır. 1950-1970 yılları arasında sanayiinin kurulması için gerekli olan sermaye ve teknoloji birikiminin sağlanmasından sonra, 1970'lerden itibaren devlet teşviklerinin de etkisiyle dokuma sanayiinde ilerleme kaydedilmiştir. 1970-1980 yılları arasında Denizli'de çok sayıda dokuma tesisi kurulmuştur. Tesis sayısı 1980'li yıllardan itibaren belirgin bir şekilde artmıştır⁷². 1990 yılına gelindiğinde dokuma sanayiindeki tesis sayısı irili-ufaklı olmak üzere 104 olmuştur. Bu işletmelerde 5874 işçi çalışmaktaydı. Ancak bu işçi sayısı verilen rakamların çok daha üzerindedir. Bu işletmeler belediye sınırları dışındaki iki organize sanayi bölgesinde ve belediye sınırları içinde dağınık bir şekilde dağılmışlardır⁷³.

b. Dericilik

Denizli'de dericilik sanatı Selçukluların yöreyi ele geçirmesi ile başlamıştır. Selçuklular, Asya'dan getirmiş oldukları bu sanatı, yeni yöntemlerle geliştirmişler ve akarsuyu bol olan Denizli'de yeni buluşlar kaydetmişlerdir. Denizli'de dericilik "Tabakhane Mahallesi" denilen ayrı bir semtte toplu olarak sürdürülmüştür. Burası, bugünkü *Vali Vefki Ertür Kız Lisesi* ve *Vilayet Konağı*'nın bulunduğu arsalar üzerindedir⁷⁴. 84 adet dükkanın bulunduğu bu yerde 500 civarında işçi çalışıyordu. Bu derihanelerde yıllık 2.000 ton civarında deri işleniyordu⁷⁵. Şehir içerisindeki bu derihaneler halk sağlığını bozduğu gerekçesiyle 1935 yılında, bugünkü Kirişhane Mahallesi, Tabakhane mevkiine taşınmıştır. Ancak burası da , özellikle 1975'ten sonra meydana gelen kaçak yapılaşma sonucu şehrin içerisinde kalmıştır⁷⁶.

Cumhuriyet tarihimizin dericilik konusundaki en eski onanım şirketi Denizli'de kurulmuştur. "*Şemsi Terakki Debagat Şirketi*" adını alan bu fabrika 100.000 lira sermaye ile 1925 yılında açılmıştır. Yine aynı yıl ikinci bir deri

⁷¹ Atilla SEZENER "Denizli Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları" *Üniteleriyle Denizli*, s.101

⁷² MUTLUER, *a.g.e.*, s.96

⁷³ *Etüd 1990*, s.30

⁷⁴ TOKER, *a.g.e.*, s.205

⁷⁵ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.67

⁷⁶ Bekir BOZBAY, "Denizli'de Dericilik" *Denizli Ticaret Borsası*, syf. yok.

fabrikasını Halil Bey kurmuştur⁷⁷. Bu iki deri fabrikasının yanında bu yılda 80 tane de faal dükkan vardı⁷⁸. Deri dükkanlarının sayısı 1930'da 114'e çıkmıştır. Bu yıllarda iki fabrika ve 114 debbağhanede 600 bin kilo civarında deri imal ediliyordu. Bu derilerin 500 bin kilo civarında bir kısmı 400 bin lira karşılığında Aydın, İzmir, Afyon, Isparta, Burdur, Eskişehir, Kütahya, Ankara ve Akşehir'e satılıyordu⁷⁹.

Şemsi Terakki Debağât Şirketi, iyi idare edilmemesi ve krize girmesi sebebiyle 1970'li yıllarda kapanmıştır. Yine aynı sebeplerle Halil Bey'in (Kayoğlu) fabrikasında bu yıllarda kapanmıştır. Bu iki fabrikanın yerine 1970'lerden sonra yeni fabrikalar kurulmuştur. Bu deri fabrikaları şunlardır⁸⁰.

- Bozbaylar Deri Sanayii Koll.Şti. Deri ve Kösele Sanai
- M. Nevzat Şarkaya Şarksan Deri ve Kösele Sanayi
- İşcan Koll.Şti. Deri ve Kösele Sanayii
- H.Ali Deniz Deri ve Kösele Sanayii
- Ali İhsan Uygacı Deri ve Kösele Sanayii
- Muammer Bozbay Deri ve Kösele Sanayii
- İsmail Bozbay Deri ve Kösele Sanayii

Bu fabrikaların yanısıra bu yıllarda tabakhane sitesinde 275 tabak esnafı mevcuttu. Burada 500 civarında işçi istihdam edilmekteydi⁸¹. 1990 yılı itibariyle dericilik alanında 18 sanayi tesisi faaliyet göstermekteydi⁸².

c.Unculuk

Unculuk, Denizli'ye 1875 yılında gelmiştir. Denizli'deki un fabrikaları, şehrin içinden geçen ve etrafında akan akarsulardan faydalanarak çalışmışlardır⁸³. Ancak yaz aylarında akan akarsulardan faydalanarak çalışmışlardır⁸⁴. Denizli'deki un fabrikası sayısı 1925 Salnâmesinde oniki⁸⁵. 1926-27 Sâlnamesinde 11 olarak

⁷⁷ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.67

⁷⁸ *T.C.Devlet Salnâmesi 1926-1927* (yty), s.862

⁷⁹ Muallim Murat, *a.g.e.*, s.8

⁸⁰ TOKER, *a.g.e.*, s.206

⁸¹ *Göst.Yer.*

⁸² *Etüd 1990*, s.31

⁸³ Muallim Murat, *a.g.e.*, s.8

⁸⁴ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.71

⁸⁵ *T.C.Devlet Salnâmesi*, (yty), 1925, s.618

belirtilmiştir⁸⁶. 1928 yılında bu sayı onüç,⁸⁷. 1930'lu yıllarda on olmuştur. Bu un fabrikaları günlük 25 ton civarında buğday işleyebiliyorlardı⁸⁸.

Denizli'deki en büyük un fabrikalardan birisi, bugünkü Erkek Sanat Enstitüsünün bulunduğu yerde olan Pandozoplu Kimon'un fabrikasıydı. Bu fabrika Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlıların Sarayköy'e gelmesiyle, Tavas'a taşınmak için sökülmüş, ancak yol boyunca kaybolup gitmiştir. Bu fabrikanın kalıntıları 1950'li yıllara kadar yerinde durmuştur. Denizli'nin ilk un fabrikalarından biriside Hacı Şam Un Fabrikasıdır. Gökpınar Deresi üzerinde bulunan fabrika 1929 Dünya ekonomik krizinden etkilenerek kapanmıştır. Yeni teknolojiye uyum gösterebilenler 1950'li yıllarda varlıklarını sürdürebilmişlerdir. 1950'li yıllara ulaşan un fabrikaları arasında Kaşıkçı, Karakurt, Karabucak, Külahçı, Hacı Mestan, Hacı Şam, Merzeci ve Güven un fabrikalarını sayabiliriz

Günümüzde ise Denizli'de Karakurt ve İnceoğlu un fabrikaları olmak üzere iki tesis mevcut olup, günlük 250'şer ton üretim kapasitesine sahiptirler⁸⁹.

B. TARIM

1. Arazi Dağılımı

Denizli, tarihin ilk devirlerinden beri topraklarının verimliliği ve bulunmuş olduğu stratejik konum itibarıyla her kavim tarafından sahiplenilmek istenilen bir yer olmuştur. Özellikle Denizli'nin kurulduğu Çürüksu Ovası ve bunun batıya doğru devamı olan Büyük Menderes Ovası bu arzuyu daha da şiddetlendirmiştir.

20.yy.başlarında Denizli kazasının 19200 dönüm arazisinde tarım yapılabiliyordu. 10.000 dönüm arazi tarıma elverişsiz olandı. Tarım yapılan arazinin %80'i karabasanla, %20'si pullukla işleniyordu. Bu arazi, kazanın değişik bölgelerinden çıkan Kuru, Yavan, Paşa Günlük arkları ve Emirsultan, Kuşpınarı adlarındaki çaylardan sulanıyordu⁹⁰. Eski usullerle yapılan tarım, cumhuriyet yönetimi ile birlikte modernleştirilmeye çalışılmış, çiftçiye örnek uygulamalar gösterilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda çiftçiye pulluk ile yedek parçaları

⁸⁶ T.C.Devlet Salnâmesi 1926-1927, s.862

⁸⁷ Kemal Şakir, a.g.e., s.70

⁸⁸ Muallim Murat, a.g.e., s.8

⁸⁹ Ahmet İNCEOĞLU, "Denizli'de Unculuk" *Denizli Ticaret Borsası, syf.yok.*

maliyet fiyatına Ziraat Bankası'nın aracılığı ile satılmış, ekilecek olan tohumlar ıslah edilerek ve ilaçlanarak çiftçiye dağıtılmıştır. Ayrıca bir meyve fidanlığı oluşturulmuş ve çiftçiye her yıl ortalama 30-40 bin aşılı fidan dağıtılmıştır. Bataklıkların kurutulması için kanallar açılmış, hastalıklarla mücadele için bir Mücadele Müdürlüğü kurulmuştur. Topraksız çiftçiyi topraklandırma çalışmaları başlamış, büyük çiftlikler istimlak edilerek topraksız çiftçiye dağıtılmıştır⁹¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli kzasındaki çiftlikler⁹².

Çiftliğin Adı	Alanı (Dönüm)	Sarayköylü Kapanizadeler
Akhan Çiftliği	3.300	Sarayköylü Kapanizadeler
Çömleksaz Çiftliği	3.400	Feslizadeler, Osmanzadeler, Küçük İsmailzadeler
Çeltikçi Çiftliği	6.500	Hacı Fakızadeler
Dereçiftlik	6.355	Tahtacı Hasan Kahya
Çayırçiftlik	2.103	Kaklıklı Hacı Mehmet Ağa
Salihaga Çiftliği	6.700	Kayalızadeler
Böceli Dereköy Çiftliği	5.827	Abdibeyoğlu
Şamlı ve Döşemebaşı Çiftliği	92.000	Maliyeye
Korucuk Çiftliği	10.000	Muhacir yerleştirilmiş ancak barınamamışlardır
Büyükada, Küçükada, Abdal, Caber, Gölemezli, Çeşmebaşı, Uzunpınar Çiftlikleri	174.000	Tavaslızade ailesi
Ecirli ve Kocabaş Çiftlikleri	11.000	Yörük Mestan Bey'in oğlu Mustafa Bey ve kardeşleri

Tarım arazisinin sulanması ve tarım üretiminin artırılması için sulama kanalları açılmıştır. 1941 yılında Böceli ve Çürüksu üzerinde bir regülatör inşa edilmiştir. Bu regülatörden alınan suyun 53 km'lik bir ana kanal vasıtası ile Böceli'den Kocarhamam'a kadar 12.000 hektarlık araziye sulaması planlanmıştır⁹³.

⁹⁰ BABAÖĞLU, *a.g.t.*, s.260

⁹¹ G.KAYALI, "Denizli Vilayetinde Zirai Durum" *İnanç*, S.80, s.35-36

⁹² Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.52-53

⁹³ Osman ERDİK, "Böceli-Sarayköy Sulama Kanalı" *İnanç*, S.80, s.18

Bu çalışmalar ve modern tarım girdilerinin artması ve özellikle sulamadaki gelişmelere koşut olarak Denizli’de önemli verim artışları sağlanmıştır. 1963’te Denizli’nin tarımsal kalkınmada pilot il seçilmesi ildeki tarımsal gelişmeyi daha da hazırladığıdır⁹⁴.

Denizli kazasının 1960 yılında arazi dağılımı⁹⁵.

(hektar)	
TOPLAM ARAZİ ALANI	154.908
Ekilen Arazi	53.270
Nadas	9.250
Ziraate Elverişli Diğer Arazi	20.100
Bağ	1.172
Bahçe	2.041
Mera	5.500
Tabii Çayır	2.500
Orman	46.000
Ürün Getirmeyen Arazi	14.282

1960 yılına gelindiğinde Denizli kazası içerisinde bataklık kalmamıştır. 1690 yılında Denizli kazasının, şehirde 49.042, köyde 47.743 olmak üzere toplam 96.785 nüfusu vardır. Bu nüfus içerisinde 9.500 aile tarım ile uğraşmaktadır. Çiftçi ailelerin 1000’i şehirde, 8500’ü köylerde oturmaktadır⁹⁶.

⁹⁴ *Yurt Ans-3*, s.2153

⁹⁵ T.C.Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı, *Denizli’de Tarımsal Durum, Problemler ve Çözüm Yolları*, Ankara, 1967, s.14

⁹⁶ T.C. T.B.P.E.A.D.B., *a.g.e.*, s.13

Denizli kazasında 1960 yılında çiftçi ailelerin işledikleri tarım alanı itibariyle dağılımı⁹⁷.

Tarım Alanı Büyüklüğü (Dönüm)	Çiftçi Aile Sayısı
1-20	3.930
21-50	2.500
51-75	900
76-100	700
101-150	500
151-200	450
201-300	300
301-500	150
501-700	42
700'den fazla	28
Toplam	9.500

Tabloda görüldüğü üzere Denizli kazasındaki tarım alanı büyüklüğü küçük parçalar halindedir. 1-20 dönüm arazisi olan aile sayısı en fazladır. Bu durum tarımsal verimi düşürücü bir etkidir.

Denizli kazasının 1982 yılında arazi dağılımı⁹⁸.

(hektar)

Toplam arazi Varlığı	166.184
Tarım Arazisi	76.838
A-Tarla Ziraati	68.748
-Hububat	25.900
-Nadas	10.980
-Endüstri Bitkileri	10.868
-Baklagiller	21.000
b-Bağ-Bahçe	5.830
c-Diğerleri	1.400
Orman Arazisi	73.789
Çayır-Mera	6.000
Ürün Getirmeyen Arazi	9.557

⁹⁷ T.C. T.B.P.E.A.D.B., *a.g.e.*, s.15

⁹⁸ *Etüd 1983*, s.24.

Denizli kazası köylerinin 1982 yılında arazi büyüklüğüne göre çiftçi sayısı⁹⁹.

(Dönüm)

Köyün Adı	1-5	6-10	11-50	21-50	51-100	101-200	201'den fazla
1-Akköy	70	85	65	60	45	15	-
2-Gölemezli	-	-	7	35	76	2	2
3-Aşağışamlı	5	16	43	90	36	18	15
4-Kumkısıık	20	5	6	15	5	6	-
5-Gümüşçay	49	10	10	2	1	-	-
6-Karahayıt	-	30	40	30	2	-	-
7-Haytabey	10	10	30	20	10	-	-
8-Uzunpınar	50	50	100	100	25	-	-
9-Kurtluca	20	30	15	20	10	5	-
10-Güzelpınar	27	35	59	67	30	-	-
11-Alikurt	10	31	50	48	11	4	-
12-Kaklık	15	35	146	185	45	19	6
13-Sapaca	6	5	10	20	5	-	-
14-Yokuşbaşı	20	20	10	20	10	-	-
15-Yeşilyayla	5	10	20	30	50	10	-
16-Karahasanlı	10	40	30	25	10	1	-
17-Saruhanlı	5	15	-	10	4	-	-
18-Göveçlik	30	100	70	30	-	-	-
19-Hallaçlar	60	10	5	-	-	-	-
20-Başkarcı	100	200	40	10	-	-	-
21-Kadılar	20	13	10	6	7	-	-
22-Bereketler	15	5	3	2	-	-	-
23-Irlıganlı	18	11	27	43	34	9	3
24-Eldenizli	5	3	13	28	3	1	-
25-Küçükdere	4	16	11	16	10	3	1
26-Yeniköy	11	19	34	30	28	4	-
27-Korucuk	11	8	13	13	9	6	2
28-Eskihisar	5	10	20	25	10	1	-
29-Goncalı	50	25	20	15	1	-	-

⁹⁹ Etüd 1983, s.31.

30-Karakova	30	25	15	-	2	-	-
31-Çeltikçi	3	5	6	10	5	4	7
32-Salihağa	5	10	15	20	15	15	3
33-Kocabaş	10	43	50	55	36	16	1
34-Gürleyik	3	13	27	61	11	7	-
35-Aşağıdağdere	8	30	33	65	30	9	-
36-Yukarıdağdere	7	5	11	15	14	3	-
37-Akbaş	15	16	14	70	40	1	-
38-Tekkeköy	44	39	49	40	10	-	-
39-Karakurt	24	20	20	19	11	6	-
40-Zeytinköy	55	22	17	8		-	-
41-Bağbaşı	14	37	16	14	1	-	-
42-Kayhan	49	49	46	24	3	-	-
43-Çukur	24	56	72	79	3	1	-
44-Karataş	7	12	18	17	1	-	-
45-Kızılyer	11	33	64	96	62	22	-
46-Menteş	6	8	15	26	23	3	-
47-Aydınlar	12	12	23	59	64	16	1
48-Aşağıkaraçay	7	10	13	41	105	41	-
49-Gözler	25	100	100	75	50	50	4
50-Pamukkale	20	65	95	70	30	6	-
51-Develi	15	25	20	10	8	-	-
52-Kavakbaşı	10	15	20	8	7	1	-
53-Çeşmebaşı	10	15	20	5	2	-	-
54-Eymir	5	15	15	5	2	-	-
55-Akdere	50	100	50	25	5	-	-
56-Yeşilköy	45	65	75	15	2	-	-
57-Şemikler	20	30	25	3	1	-	-
58-Kayaköy	10	15	10	-	-	-	-
59-Kınıklı	25	35	40	3	2	-	-
60-Şirinköy	30	80	100	10	3	1	-
61-Hisar	30	65	10	2	1	-	-
62-Çakmak	15	20	25	1	-	-	-
63-Üzerlik	15	25	5	10	5	5	1
64-Hacıeyüplü	10	20	15	10	5	4	-

65-Yukarışamlı	5	15	10	25	8	5	3
66-Bozburun	10	15	5	3	2	-	-4
67-Kocadere	25	21	37	63	32	27	1
68-Koyunaliler	30	20	20	15	10	1	-
69-Kale	15	10	10	5	20	7	7
70-Çömleksaz	2	4	7	12	10	4	1
71-Akhan	6	15	15	20	4	3	-
72-Güzelköy	80	20	40	15	5	20	-
73-Kurudere	3	3	4	-	-	-	3
74-Dereçiftlik	8	18	50	10	10	7	-
75-Künarlık	4	2	2	1	-	-	-
76-Honoz (B.M)	220	183	195	197	60	30	-
77-Karateke	6	11	22	38	40	6	-
78-Ovacık	-	-	1	15	11	7	-
79-Emirazizli	2	7	2	12	2	2	-
80-Barutçular	8	8	2	3	-	-	-
Toplam çiftçi sayısı	2061	2524	2478	2410	1250	434	65

Denizli kazasının 1994 yılında arazi dağılımı¹⁰⁰.

Toplam Arazi Varlığı	70.122	% 100
Tarım Arazisi	25.876	% 31.8
a-Tarla alanı	21.697	
b-Sebzelik	1.787	
c-Meyvecilik	102	
d-Bağlar	180	
e-Zeytinlik		
Orman Arazisi	31.405	% 44.0
Çayır ve Mera Arazi	3.300	% 4.9
Ürün Getirmeyen Arazi	9541	% 13.6

1982 yılı arazisi arazi dağılımıyla karşılaştırıldığında, 1994 yılındaki arazinin hayli küçülmüş olduğu görülmektedir. Bu küçülmenin sebebi idari yapıdaki değişikliklerle Honaz ve Akköy'ün Denizli'den koparılmasıdır.

1994 yılı itibariyle Denizli kazasının 25876 hektar olan tarım arazisinin 17.800 hektarı sulanabilme imkanına sahiptir. Ancak sulanabilen alan 12.100

¹⁰⁰ Denizli İl Envanteri, 1985-1994, s.3-4.

hektardır. Bu miktar toplam tarım alanının % 47'sidir. 12-100 hektar sulanan arazinin 102 83 hektarı devlet sulaması, 1817 hektarı halk sulamasıdır¹⁰¹.

70123 hektar alanı bulunan Denizli kazası topraklarının 64950 hektarı, yani %93'ü erozyona maruzdur. Erozyonsuz alan ise 4872 hektardır. Erozyona maruz kalan alanın 3167 hektarı zayıf, 14197 hektarı orta, 6542 hektarı şiddetli şekilde erozyona maruzdur¹⁰².

2. Tarım Ürünleri

a. Bağcılık

Denizli, Türkiye'de bağcılık yapılan başlıca illerden biridir. İde bağcılığın çok eski bir geçmişi vardır. Çameli, hariç tüm ilçelerde bağcılık yapılmaktadır. Bağcılığın en yaygın olduğu tüm ilçelerde bağcılık yapılmaktadır. Bağcılığın en yaygın olduğu ilçe 21.000 hektar bağ alanı ile Çal'dır. Bunu 2500 hektar ile Denizli kazası takip etmektedir¹⁰³.

Denizli'de Ege'nin ünlü çekirdeksiz sultaniye üzümünün yahısıra, çekirdekli üzüm, sofralık şaraplık üzüm yetiştirilmektedir. En çok yetiştirilen üzüm türleri, razaki, sultani, çekirdeksiz ve çalkarasıdır¹⁰⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bağcılığın geliştirilmesi için biri Çal'da, diğeri Denizli'de olmak üzere Amerikan Asma Fidanlığı tesis edilmiştir. Bu yıllarda vilayet dahilinde yaklaşık 10.000 hektar bağ alanından, yıllık 5000 tondan fazla yaş üzüm, 1000 tona yakında kuru üzüm üretiliyordu¹⁰⁵.

Denizli bağcılığı 1950'lerde "floksera" denen hastalıktan büyük zarar görmüştür. Hastalıklı kütükler flokseraya dayanıklı Amerikan asma ağaçları ile değiştirilerek, bağcılık korunmaya çalışılmıştır. Ancak bu çalışmanın yetersiz gelmesi ve Amerikan asmasının yüksek oranda kirece dayanamaması başka problemlerle yol açmış, bu seferde "kloroz" hastalığı başlamıştır¹⁰⁶. Bu olumsuz koşullara rağmen bağcılık Denizli kazasında ilerlemiştir. 1946 yılında 520 adet olan

¹⁰¹ *Envanter 1985-1994*, s.6.

¹⁰² *Envanter 1985-1994*, s.7.

¹⁰³ *Yıldız-Ans.3*, s.2157.

¹⁰⁴ *Yurt-Ans-3*, s.2157

¹⁰⁵ Niyazi BAYRAKDAR, "Denizli'de İktisadi Vaziyet" *İnanç*, S.6, s.9

asma sayısı 1950 yılında 890'a çıkmıştır. 1946'daki 1500 tonluk üretim, 1950'de 3.000 tona çıkmıştır¹⁰⁷.

Denizli kazasında 1956 yılında 1000 hektar¹⁰⁸ olan bağ alanı 1964'te 1200 hektara çıkmıştır. Bu alanın 1050 hektarı çekirdekli bağ alanı olup, bu araziden 9000 ton çekirdekli üzüm hasat edilmiştir. 150 hektar çekirdeksiz bağ alanından da 600 ton çekirdeksiz üzüm hasat edilmiştir¹⁰⁹. Bu alansal genişlik yıllar itibariyle artmıştır. Ayrıca uygulanan yeni tarım teknikleri sayesinde ve zirai mücadelenin iyi yapılması sonucu üretilen üzüm miktarı artmıştır. 1979'da 2860 hektar alandan 7900 ton,¹¹⁰ 1980'de 2015 hektar alandan 7900 ton¹¹¹ 1982'de 2195 hektar alandan da 11.560 ton üzüm hasat edilmiştir¹¹².

b. Meyvecilik

Denizli'de meyve üretimi 1960'lı yıllardan itibaren artmıştır. Elverişli doğa koşulları, talep artışı, sulama ve taşımacılık olanaklarının gelişmesi, devletin kredi, fidan, eğitim gibi destekler vermesi meyveciliğin gelişmesini sağlamıştır¹¹³. Denizli'de elma, armut, ayva, kayısı, kiraz, zerdali, vişne, şeftali, erik, dut, badem, ceviz, kestane, fındık, incir, kızılcık, nar, muşmula, zeytin gibi meyveler mevcuttur. 1943 yılı itibariyle il dahilinde 550.000 meyve ağacı mevcut olup, 10.000 ton dolayında meyve üretimi gerçekleşmiştir¹¹⁴. Zeytincilik Denizli'nin çok sınırlı bir bölgesinde yapılmaktadır. Denizli, Sarayköy ve Buldan kazalarıyla sınırlı olan zeytin üretimi zaman içinde artış kaydetmiştir.

Denizli kazasında 1946 ve 1950 yılı itibariyle meyve ağacı sayısı ve üretim¹¹⁵.

Meyve Adı	1946	1950
------------------	-------------	-------------

¹⁰⁶ *Yurt.Ans-3*, s.2157

¹⁰⁷ T.C.B.İ.U.M, *1946-1952 Meyve İstatistiği*, Ankara, 1954, s.474-475

¹⁰⁸ Mustafa SARIKAYA, *Denizli Vilayeti Coğrafyası*, Denizli, 1960, s.25

¹⁰⁹ T.C. T.B.P.E.A.D.B., *a.g.e.*, s.59

¹¹⁰ B.D.İ.E, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1979*, Ankara, 1981, s.88

¹¹¹ B.D.İ.E, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, Ankara, 1982, s.88

¹¹² *Etüd 1983*, s.25

¹¹³ *Yurt.Ans-3*, s.2157

¹¹⁴ BAYRAKDAR, *a.g.m*, s.9

¹¹⁵ *1946-1952 Meyve İstatistiği*, s.70-71-, 100-101, 126-127, 134-135, 186-187, 218-219, 262-263, 278, 300-301, 342-343, 366-367, 386-387, 416-417, 444-445.

	Ağaç Sayısı	Üretim (ton)	Ağaç Sayısı	Üretim (ton)
Kızılcık	7.000	30	8.700	175
Şeftali	4.600	180	4.900	50
Vişne	4.800	100	5.000	62
Zerdali	1.500	160	6.400	65
Ayva	7.000	300	7.000	320
Badem	4.300	30	6.500	110
Ceviz	17.600	800	17.500	340
Dut	7.000	5	52.000	500
Elma	7.600	200	7.600	170
Erik	6.000	300	6.400	240
İğde	1.300	160	1.300	35
İncir	4.000	10	5.000	30
Kayısı	1.450	40	1.800	20
Kiraz	78.200	800	78.200	3.200

Tabloya bakıldığında 1946 yılı ile 1950 yılı arasında dut üretiminin çok yüksek bir rakama ulaştığı görülmektedir. Bu hızlı artışın sebebi ipek böceğinin yaygınlaştırılmış olmasıdır.

Denizli kazası ve Deniz vilayetinin 1982 yılı itibarıyla meyve ağacı sayısı ve üretimi¹¹⁶.

Meyve Adı	Denizli Kazası		Denizli Vilayeti			
	Meyve Veren Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Ağaç Sayısı	Üretim (ton)	Meyve Veren Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Ağaç Sayısı	Üretim (ton)
Armut	60.000	16.000	500	259.980	74.950	3.715
Ayva	6.800	650	60	58.475	11.975	1.256
Elma	18.000	11.000	450	521.000	447.700	49.715
Muşmula	750	110	10	1.575	540	20
Erik	56.000	2.500	235	107.230	12.830	1.460
İğde	1.100	170	10	32.035	2.890	1.003
Kızılcık	5.500	150	40	8.000	650	140
Kayısı	7.200	2.800	101	29.880	11.080	812
Kiraz	81.000	6.300	670	124.045	20.175	1.914
Şeftali	29.000	9.000	405	203.980	41.350	8.436
Vişne	9.000	2.600	170	51.940	34.630	1.918
Zerdali	6.000	150	60	11.300	1.600	325
Zeytin	21.000	40.000	100	72.120	87.700	868
Dut	42.250	200	225	52.350	3.845	574
İncir	4.750	500	10	22.830	2.640	235
Nar	7.600	150	70	75.500	24.400	1.917
Antep Fıstığı	4.300	1.400	0.6	82.700	108.200	1
Badem	4.000	500	27	222.725	79.375	2,01
Ceviz	10.500	4.000	250	45.600	16.115	1,04
Fındık	-	-	-	3.000	2.300	3
Kestane	800	120	8	9.500	1.120	41

¹¹⁶ Edüt 1983, s.25

Denizli kazasında 1994 yılı itibarıyla meyve ağacı sayısı ve üretim¹¹⁷.

Meyve Adı	Ağaç Sayısı	Üretim (ton)
Armut	46.500	930
Alva	3.500	87
Elma	6.100	244
Muşmula	200	3
Erik	46.200	924
Kayısı	2.300	46
Şeftali	16.250	325
Vişne	4.900	98
Zerdali	750	10
Zeytin	38.080	724
Antep Fıstığı	3.700	185
Ceviz	6.000	180
Badem	2.000	20
İncir	1.800	18
Nar	1.500	30

1982 yılındaki rakamlara göre ağaç sayılarında büyük düşüş görülmektedir. Bunun sebebi 1987 yılında Honaz'ın, 1990 yılında da Akköy'ün Denizli kazasından kopması ve bu alandaki ağaçların sayıma dahil edilmemesidir. 1994 yılı itibarıyla Denizli kazasında 102 hektar meyvelik, 180 hektar zeytinlik alan mevcuttur¹¹⁸.

c. Sebzeçilik

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli şehrinin bağ-bahçe görünümünde olması, halkın kendi evinin avlusunda sebze yetiştirmesine imkan veriyordu. Hemen hemen her evin avlusu sebze bahçesi şeklindeydi. Bu dönemde sebze bahçelerinin kapladığı olan 6150 dönüm civarındaydı¹¹⁹. Sebze bahçelerinin kapladığı alan 1937 yılında 7500 dönüm çıkmıştır. Bu yılda 5000 ton civarında sebze üretimi gerçekleşmiştir¹²⁰. Cumhuriyetin ilk yıllarında ailelerin kendi ihtiyaçları için yetiştirip, fazlasını sattıkları sebze üretimi zamanla bazı ailelerin geçim kaynağı haline gelmiştir. Nüfusun artması, tüketiminde artmasını sağlamış ve sebze ekili alanlar hazla

¹¹⁷ *Envanter 1985-1994*, s.16

¹¹⁸ *Envanter1985-1994*, s.4

¹¹⁹ Kemal Şakir, *a.g.e.*, 48-49

¹²⁰ BAYRAKDAR, *a.g.m*, s.9

genişlemiştir. 1994 yılı itibarıyla Denizli kazasında 261.240 dönüm ekili-dikili arazinin 19.220 dönümünde sebze tarımı yapılmıştır¹²¹.

Denizli kazası ve Denizli ile 1982 yılı sebze üretimi¹²².

Sebze Adı	Denizli Kazası Üretimi (ton)	Denizli Vilayeti Üretim (ton)
Bamya	70	1.163
Bezelye	25	150
Biber (Dolma)	7	1.502
Biber (Sivri)	10	1.875
Domates	22.700	48.517
Fasulye (taze)	1.200	4.790
Havuç	70	3.980
Hıyar	1.380	3.622
Kabak (Sakız)	1.350	2.330
Ispanak	850	1.620
Karnabahar	120	540
Lahana	770	5.612
Patlıcan	2.400	9.508
Pırasa	2.500	5.427
Sarımsak (Taze)	60	122
Soğan (Taze)	650	1.216
Turp	40	390
Marul	440	1.587

d. Baklagiller

Denizli vilayetinin baklagiller tarımında dikkati çeken nokta, nohut üretiminin diğer ürünlerden yüksek oluşudur¹²³. Buna mukâbil Denizli’de leblebi üretimi de hayli yüksektir ki Türkiye’nin leblebi ihracatının yarısına yakını Denizli’den karşılanmaktadır¹²⁴.

¹²¹ *Envanter 1985-1994*, s.10

¹²² *Etüd 1983*, s.25

¹²³ *Yurt-Ans-3*, 2155

¹²⁴ *Yıldız Denizli*, 119

Denizli vilayeti 1929-1936 arası baklagiller üretimi¹²⁵.

Yıllar	Bakla		Bezelye		Nohut		Fasulye		Mercimek		Börülce	
	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1928-1932 ort.	380	266	3	2	1.040	811	160	155	125	73	340	276
1933	133	591	2	4	2.041	1.908	483	395	114	79	268	62
1934	113	107	4	4	1.699	1.632	1114	1030	134	94	253	205
1935	240	189	2	1	1.856	2.140	730	124	262	26	271	253
1936	376	323	-	-	1.380	2.438	585	802	148	87	271	253

Baklagiller tarımında nohut üretiminin fazlalığı Denizli kazası içinde geçirliidir.

Denizli kazası 1937-1939 arası baklagiller üretimi¹²⁶.

Yıllar	Bakla		Bezelye		Nohut		Fasulye		Mercimek		Börülce	
	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1937	350	700	15	12	100	120	50	30	16	13	24	11
1938	360	720	31	31	105	136	50	30	20	10	25	15
1939	350	730	20	18	100	140	50	45	20	18	40	28

Gerek il genelinde gerekse de merkez ilçede baklagiller tarımında nohut üretimi hep birinciliği korumuştur. Ancak diğer baklagillerin tarımı da sınırlı bir alanda olsa da devam ettirilmişir.

Denizli kazası 1979, 1980. yılları nohut, mercimek, fasulye üretimi¹²⁷.

Yıl	Nohut			Mercimek			Fasulye		
	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Verim (kg/hektar)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Verim (kg/hektar)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Verim (kg/hektar)
1979	924	1.000	1.082	22	20	909	225	338	1.205
1980	1.100	800	727	25	15	600	300	295	983

Denizli kazasında 1982 yılında ekimi yapılan baklagiller üretimi¹²⁸.

Baklagil Çeşidi	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)
Bakla	100	140

¹²⁵ B.İ.U.M., *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Ankara 1937, s.72-73, 76-77, 80-81, 84-85, 88-89, 92-93

¹²⁶ *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, s.72-73, 76-77, 80-81, 84-85, 88-89, 92-93

¹²⁷ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1979*, s.88, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, s.88

¹²⁸ *Etüd 1983*, s.24.

Bezelye	10	10
Fasulye	300	270
Mercimek	25	20
Nohut	1.110	880
Börülce	10	8

1994 yılında Denizli kazasında 239.120 dönüm etkili-dikili arazinin 13.500 dönümünde baklagiller ekilmiştir. Bu yılda 200 dönüm arazide 20 ton bakla, 8.500 dönüm arazide 750 ton nohut, 1.150 dönüm arazide 138 ton fasulye, 40 dönüm arazide 3 ton yeşil mercimek üretilmiştir¹²⁹.

e. Tahıllar

Denizli’de her türlü tahıl ürünü yetiştirilmektedir. Buğday, arpa, akdarı, çavdar, mısır, kumdarı, pirinç, süpürge darısı, yulaf yetiştirilen tahıllardır¹³⁰. Bu tahıllardan en çok yetiştirilen, buğday olup bunu arpa ve mısır takip etmektedir¹³¹. Denizli yöresinde Cumhuriyetin ilk yıllarında “eldirek” ve “koca” buğday olmak üzere iki cins buğday yetiştirilmekteydi. Eldirek cinsi daha ziyade ovalarda yani, Merkez, Sarayköy ilçelerinde, koca buğday ise Tavas, Acıpayam, Çal, Çivril gibi yaylalarda yetiştiriliyordu. 1928 yılında il genelinde 325.806 dönüm buğday ekilmiş olup, bunun 27.371 dönümü Denizli kazasında idi. Üretilen buğdayın büyük kısmı Denizli’deki un fabrikalarında işlendikten sonra İzmir’e sevk ediliyordu¹³². Yine cumhuriyetin ilk yıllarında dağ ve ova olarak iki cins arpa yetiştiriliyordu. Dağ arpasının taneleri dolgun olup daha kaliteliydi. Ova arpasının ise taneleri zayıftı ve kıymeti daha azdı. 1928 yılında il genelinde 246.350 dönüm arpa ekilmiş olup, bunun 22.094 dönümü Denizli kazasında iki Arpanın büyük kısmı İzmir yoluyla yabancı devletlere gönderiliyordu¹³³.

Denizli yöresinde mühim miktarda mısır ekilmektedir. Mısır Denizli halkı tarafından ekmek yapımında da kullanılmaktaydı. Mısır daha ziyade Merkez, Sarayköy, Tavas ve Acıpayam’da yetiştirilmektedir. Mısır tarımına, Menderes sazlıklarında yaşayan domuzlar büyük zararlar vermekteydi. 1928 yılında il

¹²⁹ *Envanter 1985-1994*, s.13

¹³⁰ BAYRAKDAR, *a.g.m.*, s.9

¹³¹ *Yurt Ans-3*, s.2154

¹³² Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.50-51

¹³³ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.51

genelinde 48.294 dönüm mısır ekilmiş olup, bunun 3.500 dönümü Denizli kazasında idi¹³⁴.

Denizli vilayeti 1928-1936 arası tahıl üretimi¹³⁵.

Yıllar	Buğday		Arpa		Yulaf		Çavdar		Pirinç		Darı		Mısır	
	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekilen Alan (hektar)	Üretim (ton)
1928-32 ortalaması	44.400	49.563	29.380	37.883	360	280	2.460	2.200	-	-	1.667	438	2.320	5.133
1933	41.339	82.531	28.566	59.234	1.313	1.314	3.361	1.704	-	-	562	557	2.345	3.530
1934	47.477	60.357	34.299	43.432	458	547	2.865	4.724	53	212	559	259	2.183	3.805
1935	51.582	28.626	37.713	19.078	177	133	2.373	557	125	500	462	77	2.365	3.303
1936	50.222	146.209	34.645	74.855	331	496	2.738	6.170	900	3.600	450	763	2.140	8.545

Tahıl üretiminde buğday ve arpa hep ön planda olmuştur. Çavdar, yulaf gibi ürünler daha ziyade hayvan yemi olarak kullanılmasından ekimi daha sınırlı kalmıştır¹³⁶.

Denizli kazası 1937-1939 arası tahıl üretimi¹³⁷.

Yıllar	Buğday		Arpa		Çavdar		Yulaf		Mısır		Pirinç	
	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1937	7.550	9.010	6.400	6.144	58	56	30	30	900	2.440	221	810
1938	7.500	16.000	4.448	9.000	50	100	180	450	950	3.800	155	765
1939	7.900	14.220	4.850	7.830	45	90	210	410	1.000	3.500	90	360

¹³⁴ Göst. Yer.

¹³⁵ Tarım İstatistikleri, 1928-1936, s.32-33, 36-37, 40-41, 44-41, 44-45, 52-53, 56-57, 64-65

¹³⁶ Yurt Ans-3, s.2155

¹³⁷ Tarla Mahsulleri İstatistiği, 1937-1939, s.20,29,38,47,74,92.

Denizli kazası 1979-1982 yılları arası Buğday Arpa, Mısır Üretimi¹³⁸.

Yıllar	Buğday			Arpa			Mısır		
	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Verim (kg/hektar)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Verim (kg/hektar)	Ekili Alan (hektar)	Üretim (ton)	Verim (kg/hektar)
1979	22.400	53.760	2.400	5.710	12.500	2.189	1.550	3.500	2.258
1980	19.210	49.000	2.251	6.500	16.900	2.600	1.620	3.200	1.975
1982	18.550	46.500	2506	5.350	13.900	2.598	2.000	6.000	3.000

1994 yılında Denizli kazasında 239.120 dönüm ekili-dikili arazinin 92.530 dönümünde tahıl ekilmiştir. Bu arazinin 69.270 dönümü buğday, 12.760 dönümü arpa, 10.500 dönümü mısırdır. Bu yılda 19.395 ton buğday, 3.315 ton arpa, 5.250 ton mısır üretilmiştir¹³⁹.

f. Endüstri Bitkileri

Denizli’de ekilen başlıca sanayi ürünleri pamuk, tütün, haşhaş, susam ve anasondur¹⁴⁰. 1958 yılından itibaren de şeker pancarı ekimi yaşılmaya başlanmıştır¹⁴¹. Sanayi bitkileri içinde en çok ekilen bitki pamuktur. Denizli’de pamuk ekimi 19.yy’ın ikinci yarısında başlamıştır. 1862-63 yılında Denizli’de 700 hektar pamuk ekilmiştir. Bu rakam 1927 yılında 1000 hektara, 1950’de 12.700 hektara, 1973’te 21.700 hektara çıkmıştır¹⁴².

Pamuk ekiminin yaygınlaşmasında İzmir-Aydın demiryolunun 1882’de Sarayköy’e, 1889’da Çivril’e ulaşması etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli’de “iane pamuğu” olarak bilinen kapalıkaza pamuk etkiliyordu. Bu pamuğun rengi ve dayanıklılığı iyi olmakla birlikte, elyafının kısa oluşu, iplik üretimine uygun değildi. 1940’tan itibaren Denizli’de “akala” cinsi pamuk yetiştirilmesi için çaba harcanmıştır. 1950’den itibaren de akala tara pamuk ekilmeye başlanmıştır. 1960’larda ise “coker” türü pamuk özendirilmiştir¹⁴³.

Pamuk ekimi ençok Merkez, Sarayköy, Buldan ilçelerinde yapılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Çal ilçesinde de mühim miktarda pamuk ziraati

¹³⁸ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1979*, s.88; *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, s.88, *Etüd 1983*, s.24

¹³⁹ *Envanter 1985-21994*, s.13

¹⁴⁰ *Yurt Ans-3*, s.2155

¹⁴¹ *Etüd 1990*, s.35

¹⁴² *Yurt Ans-3*, s.2155

yapılmaktaydı. 1928 yılında il genelinde 42483 dönüm ekili pamuğun, 9700 dönümü Merkezde, 11.000 dönümü Sarayköy’de, 10.150 dönümü Buldan’da, 11.333 dönümü Çal’da, 300 dönümü Tavas’taydı¹⁴⁴.

Denizli vilayeti 1928-1936 arası pamuk üretimi¹⁴⁵.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1928-32 Ort.	1.371	618
1933	2.347	755
1934	2.243	841
1935	2.568	1.087
1936	2.381	1.487

Denizli kazası 1937-1939 arazi pamuk üretimi¹⁴⁶.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1987	800	3.900
1938	1.200	1.800
1939	3.000	3.500

Denizli kazası 1979-1994 arası pamuk üretimi¹⁴⁷.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1979	8.700	7.500
1980	8.650	6.740
1982	8.600	21.000
1984	7.400	20.000

1994 yılında pamuk ekili alandı meydana gelen azalmanın sebebi Honaz ve Akköy’ün Denizli’den ayrılmasıdır.

Denizli’de yetiştirilen sanayi bitkilerinden biri de tütündür. Tütüncülük cumhuriyetin ilk yıllarında sulamalı yapıyordu. Bu tarz tütünün pek rağbet görmemesi Denizli’de tütüncülüğü geri bırakmıştır. 1925’ten sonra Denizli’de susuz

¹⁴³ *Yurt Ans-3*, s.2157

¹⁴⁴ *Kemal Şakir, a.g.e.*, s.50

¹⁴⁵ *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, s.112-113

¹⁴⁶ *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1939*, s.227

tütünde yetiştirilmeye başlanmış ve tütüncülük bir gelir kaynağı haline gelmiştir¹⁴⁸. Tütüncülüğün ilerlemesi Kurtuluş Savaşı sonrası Denizli'ye yerleştirilmiş muhacirler sayesinde olmuştur¹⁴⁹. Tütün ekimi en fazla İstiklal ve İncilipınar semtleriyle, Kayhan, Kınıklı, Gerzile (Yeşilköy), Zeytinköy, Tekkeköy ve Bağbaşı köylerinde yapılmıştır¹⁵⁰.

Tütün üretimi 1960 ılından itibaren uygulanan destekleme alımları ve dış talebin artması üzerine artmıştır. Ancak bu durum tütüne elverişsiz olan tarım arazilerine tütün ekilmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da tütün kalitesi düşmüştür. Bu yıllarda “İzmir 64” ve “Karabağlar” tütün cinsleri özendirilmiştir¹⁵¹.

Denizli vilayeti 1930-1935 yılları arası tütün üretimi¹⁵².

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (kg)
1930	458	392.048
1931	631	481.888
1932	100	86.027
1933	128	125.800
1934	122	136.531
1935	147	169.994

İl genelinde 1950'de 1500 hektar alanda yapılan tütün ekimi 1960'larda genişlemiş ve 1970'de 18.000 hektara çıkmıştır. 1970'lerin sonunda ise 13.000 hektara inmiştir. 1970'lerin başında haşhaş ekiminin yasaklanması ve bu arazinin tütüne ayrılmasından dolayı 1970'lerde tütün ekim alanı genişlemiştir¹⁵³.

Denizli'de eskiden beri üretilen sanayi bitkilerinden birisi de haşhaştır. Denizli'de haşhaş ekimi 29-06.1971 tarihinde hükümetçe ülke çapında yasaklanınca durmuş, ancak bu yasak 15.07.1974 tarihinde kaldırılınca haşhaş üretimi yeniden başlamıştır¹⁵⁴.

¹⁴⁷ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1979*, s.88; *Tarımsal yapı ve Üretim 1980*, s.88; *Etüd 1983*, s.24; *Envanter 1985-1994*, s.13

¹⁴⁸ Keman Şakir, *a.g.e.*, s.49

¹⁴⁹ *Abdulgaffar NEMUTLU*

¹⁵⁰ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.23-24

¹⁵¹ *Yurt Ans-3*, s.2157

¹⁵² *Tarım İstatistikleri, 1928-1936*, s.144

¹⁵³ *Yurt Ans-3*, s.2155-2156

¹⁵⁴ *Yurt Ans-3*, s.2156.

Denizli vilayeti 1928-1936 yılları arası haşhaş üretimi¹⁵⁵.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1928-32 Ort.	4.625	74
1933	1.200	427
1935	3.232	484
1936	1.029	292

Denizli Kazası 1979-1994 yılları arası haşhaş üretimi¹⁵⁶.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1979	53	27
1980	78	49
1982	152	103
1994	550	45

Bir diğer sanayi bitkisi olan susam Denizli’de eskiden beri ekilen bir üründür. Özellikle 1927-28’li yıllarda susamın para getirmesi ve az tohumla yüksek rekolte vermesi susam ziraatini teşvik etmiştir. 1928 yılında il genelinde 3828 dönüm susam ekilmiş olup, bu arazinin 1528 dönümü merkez kazadaydı¹⁵⁷. 1950’lerde ilde 18.500 dönüm alanda ekilen susam ekim alanı giderek daralmış ve 1970’lerde 6.800 dönüme düşmüştür¹⁵⁸.

¹⁵⁵ *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, s.124-125.

¹⁵⁶ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1979*, s.88; *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*,s.88; *Etüd 1983*, s.24; *Envanter 1985-1994*, s.13.

¹⁵⁷ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.50.

¹⁵⁸ *Yurt Ans-3*,s.2156.

Denizli vilayeti 1928-1936 yılları arası susam üretimi¹⁵⁹.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1928-32 Ort.	1.200	622
1933	1.367	823
1934	1.196	773
1935	890	458
1936	1.878	3.235

Denizli kazası 1937-1939 yılları arası susam üretimi¹⁶⁰.

Yıl	Etkili Alan (hektar)	Üretim (ton)
1937	2.000	540
1938	2.200	1.440
1939	2.000	1.400

Rakı yapımında kullanılan ananas 1950'lerde 42 hektar alanda ekilirken 1960'larda bu alan genişlemiş, ancak 1970'lerde tekrar düşmüştür¹⁶¹. 1982'de Denizli kazasında 90 hektarlık sahada 90 ton olarak gerçekleşen anason üretimi, il genelinde 2559 hektar alanda 2183 ton olarak gerçekleşmiştir¹⁶². 1994 yılında da Denizli kazasında anason üretimi 240 hektar alanda 120 ton olarak gerçekleşmiştir¹⁶³.

Denizli'de üretimi yapılan bir diğer sanayi ürünü şeker pancarı ve ay çiçeğidir. 1979'da Denizli kazasında 1.075 hektar alanda 47.981 ton şekerpancarı üretilmiştir¹⁶⁴. 1980'de ise 1963 hektar alanda 26.967 ton şekerpancarı üretilmiştir¹⁶⁵. 1982 yılında şekerpancarı üretimi 1.209 hektar alanda 60.450 ton olarak

¹⁵⁹ *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, s.140-141

¹⁶⁰ *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1939*, s.263

¹⁶¹ *Yurt Ans-3*, s.2156

¹⁶² *Etüd 1983*, s.24

¹⁶³ *Envanter 1985-1994*, s.13

¹⁶⁴ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1979*, s.88

¹⁶⁵ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, s.88

gerçekleşmiştir. Bu yılda il genelinde 5.945 hektar alanda 240.590 ton şekerpancarı üretilmiştir¹⁶⁶.

Denizli kazasında ayçiçek üretimi 1979'da 6 hektarda 7 ton¹⁶⁷, 1980'de 230 hektar alanda 230 ton olarak gerçekleşmiştir¹⁶⁸.

3. Hayvancılık

Denizli'de mera hayvancılığı niteliğini taşıyan hayvancılık, doğal otlakların ,meraların ve çayırıkların gitgide daralarak tarım arazisine dönüşmesi sonucu azalmaya başlamıştır. Özellikle 1950'lerden sonra pamuk ekiminin getirdiği kazancın yüksekliği sebebiyle meralar tarlaya dönüştürülmüştür¹⁶⁹.

Denizli'de en fazla koyun, kıl keçisi ve sığır yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bunun yanında yük hayvanı olarak kullanılan at, eşek, katır, deve, öküz gibi hayvanlarda beslenmektedir.

Denizli kazası 1893 yılı hayvan varlığı¹⁷⁰.

Koyun	Keçi	At	Katır	Eşek	Deve	Öküz	İnek	Manda
14.480	30.298	543	220	2.096	454	3.455	200	322

Denizli'de beslenen büyükbaş hayvanlar genellikle Anadolu ırkına mensup, küçükbaş hayvanlar ise karaman ırkına mensuptur. Keçiler ise genellikle kıl keçisidir.

Denizli vilayeti 1927 yılı hayvan varlığı¹⁷¹.

Öküz	Manda	At	Kısrak	Katır	İnek	Düve	Dana	Boğa
49.157	4.706	4.175	7.480	831	31.729	11.124	15.801	598

Manda İneği	Manda Düvesi	Manda Boğası	Manda Boğası	Eşek	Koyun	Keçi	Tiftik Keçi	Deve
2.134	856	899	65	42.739	142.531	213.134	448	1.211

¹⁶⁶ Etüd 1983, s.24

¹⁶⁷ Tarımsal Yapı ve Üretim 1979,s.88

¹⁶⁸ Tarımsal Yapı ve Üretim 1980, s.88

¹⁶⁹ Yurt Ans-3, s.2160

¹⁷⁰ H.1308.A.V.S., s.522

¹⁷¹ T.C.B.İ.U.M., İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt 1930, Ankara, 1930, s.178-179

Cumhuriyetin ilk yıllarında hayvancılığı olumsuz yönde etkileyen barbun, şarbon, cemrei arzbe, keçi zaturrei sarisi, koyun ve keçi çiçekli bulaşıcı hastalıklar ile piri palazmus moroz intihalisi (sidik hastalığı) çokça görülmüştür¹⁷².

Denizli vilayeti ve Denizli kazası 1928 yılı hayvan varlığı¹⁷³.

Hayvan Adı	Denizli Vilayet	Denizli Kazası
Koyun	189.431	28.953
Keçi	250.030	30.352
Tiftikkeçi	546	128
At ve Kısarak	11.518	2.189
Katır	789	240
Eşek	46.735	6.6674
Deve	4.188	456
Sığı	120.499	16.767

Denizli vilayeti 1938-1951 yılları arası hayvan varlığı¹⁷⁴.

Yıllar	Koyun	Kılkeçi	Tiftikkeçi	Sığır	Manda	Deve	At	Katır	Eşek	Toplam
1938	246.078	268.697	689	121.117	6.811	1.625	14.853	1196	35.282	696.348
1945	420.768	352.794	193	137.430	6.534	3.136	22.826	2.175	57.090	1.002.946
1946	396.478	368.800	957	132.795	6.019	2.700	22.688	2.238	53.268	985.943
1947	339.512	319.805	522	146.040	6.021	2.700	24.355	1.829	567.92	897.606
1948	339.121	428.848	291	135.555	6.046	2.223	24.059	1.857	56.231	994.231
1949	274.665	348.047	-	127.026	5.717	2.160	24.371	2.007	58.443	842.436
1950	324.471	511.136	117	123.129	6.901	1.864	23.805	2.007	57.515	1.050.945
1951	421.883	600.171	153	131.574	7.102	1.788	25.053	2.709	59.182	1.249.615

Denizli'de hayvancılığın ilerlemesi için hayvan ıslak çalışmaları yapılmış ve Balıkesir mıntıkasından damızlık hayvanlar getirilmiştir¹⁷⁵. Bu ıslah çalışmaları 1960'larda hızlanarak devam etmiştir¹⁷⁶. Özellikle süt inekçiliğini geliştirmek amacıyla suni tohumlama metodu uygulanmıştır. Bu amaçla değişik yerlerde suni tohumlama istasyonları kurulmuştur¹⁷⁷.

¹⁷² Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.54

¹⁷³ Kemal Şakir, *a.g.e.*, s.54

¹⁷⁴ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği*, Ankara, 1952, s.30-31, 92-93

¹⁷⁵ KAYALI, *a.g.m.*, s.36

¹⁷⁶ *Yurt Ans-3*, s.2160

¹⁷⁷ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s.252

Denizli vilayeti ve Denizli kazası 1956 yılı hayvan varlığı¹⁷⁸.

Hayvan Adı	Koyun	Kılkeçi	Sığır	Manda	At	Katır	Eşek	Deve	Toplam
Denizli vilayeti	337.226	322.519	115.829	7404	17.045	2.704	50.748	8.581	862.056
Denizli kazası	59.015	56.615	20.592	390	2999	413	9308	522	149.859

Koyun, en fazla Denizli kazasının Honaz bucağında ve Denizli ovasının Çökelez Dağı'na bakan taraflarında beslenmektedir. Kılkeçisi ise Karacı Dağı, Honaz Dağı, ve Çökelez Dağı kenarlarında beslenmektedir. Sığırlar ise daha çok Denizli ovası köylerinde beslenmektedir. Denizli kazasının, odunculukla geçinen Çukur, Karataş, Ovacık, Karateke, Tekkeköy, Bağbaşı, Zeytinköy, Gerzile, ve Karacı köylerinde diğer köylere oranla daha çok eşek vardı¹⁷⁹.

Yıllar itibarıyla Denizli kazasındaki hayvan sayısı koyun haricinde azalmıştır. Özellikle yük hayvanlarının sayısı iyice azalmıştır.

Denizli kazası 1975 yılı hayvan varlığı¹⁸⁰.

Koyun	Keçi	Sığır	Manda	At	Katır	Eşek	Deve
640.73	55.695	124.47	56	1122	793	3.398	26

Denizli kazasında at türlerinin ıslahı içinde çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla Denizli'de özel idareye ait olarak bir aygır deposu kurulmuştur. 1930'lu yıllarda bu aygır deposunda 3 ingiliz, ve arap atı ve 3 eşek mevcuttu¹⁸¹. Bu aygır deposunda damızlık at sayısı 1967'de 18'e çıkmıştır. Bu damızlık aygırların dışında Tarım Bakanlığına ait aygır depolarından getirilen damızlık aygırların dışında Tarım Bakanlığına ait aygır depolarından getirilen damızlık aygırlarla muhtelif sayı da at ve eşek aşımaya tabi tutulmuştur¹⁸².

¹⁷⁸ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.27

¹⁷⁹ SARIKAYA, *a.g.e.*, s.28.

¹⁸⁰ TOKER, *a.g.e.*, s.280.

¹⁸¹ Muallim Murat, *a.g.e.*, s.13.

¹⁸² 1967 İl Yıllığı, s.252.

4. Tavukçuluk

Cumhuriyetin ilk yıllarında her evde üç-beş hayvanla yapılan aile tavukçuluğu, köy avlularında ve hayvan ahırlarında ilkel bir şekilde yapılıyordu. Bu sebeple yerli ırkların cinsi bozulmuştur. Ancak bu cinslerin ıslah edilmesi yoluna gidilememiş, bunun yerine Denizli Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonunda kültür ırkı tavuklarından Leghorn, New-Hampshire, White-Plymouth-Rock cinsi tavukların yetiştirilmesine çalışılmıştır. Bu tavuk ırkları Amerika ve Danimarka'dan getirilerek Denizli şartlarına uyum sağlatılmıştır. Yerli ırk tavuklardan sadece Denizli ırkı yetiştirilmeye çalışılmıştır. Küçük Evcil Hayvanlar İstasyonunda 1967 yılında 4.000 adet damızlık tavuk ve horoz bulunuyordu. Bu 4.000 adet damızlık tavuk ve horoz bulunuyordu. Bu 4.000 adet tavuğun 1.500 adeti Leghorn, 850 adeti White-Plymouth-Roock, 150 adeti Denizli tavuğu ve horozu teşkil ediyordu¹⁸³.

Denizli'de Ziraat Bankası Kontrollü Krediler Başmühendisliği tavukçuluk kredileri tatbik edilerek tavukçuluk geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁸⁴.

5. Arıcılık

Arıcılığın en fazla yapıldığı yer merkez ilçedir. Halkın karakovan olarak adlandırdığı eski usul kovan yerine, fenni kovan arıcılığı 1950'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır¹⁸⁵. Arıcılık için Denizli'nin iklimi florası ve coğrafyası oldukça müsaittir. Hisar, Barutçular, Karcı, Şirinköy, Yeşilköy, Honaz, Akköy, Gölemezli, Saruhan, çukur ve Karataş köylerinde arıcılık bir hayli ileri gitmiştir¹⁸⁶.

6. İpekböcekçiliği

Denizli'de ipekböcekçiliği sadece Merkez kazada yapılmaktadır. Denizli'de ipek böcekçiliğinin gelişmesi için 1937 yılına kadar Numune Fidanlığından halka 335.000 dut fidanı dağıtılmıştır. Ayrıca Ziraat Bakanlığınca bir ipekböcekçiliği okulu açılmış ve 20.000 lira sermayeli bir anonim şirketi kurulmuştur¹⁸⁷.

¹⁸³ 1967 İl Yıllığı, s.253.

¹⁸⁴ 1967 İl Yıllığı s.254.

¹⁸⁵ SARIKAYA, a.g.e., s.30.

¹⁸⁶ 1967 İl Yıllığı s.254.

¹⁸⁷ BAYRAKDAR, a.g.m, s.6.

Denizli’de Aydın, İzmir, Muğla, Manisa illerini de yöneten bir ipekböcekçiliği istasyonu vardı. Bu istasyon 1959’da Bursa Böcekçilik Enstitüsünün kurulmasıyla kaldırılmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁸ TOKER, *a.g.e.*, s.282.

VIII. BÖLÜM

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

A. SOSYAL HAYAT

1. Denizli'de Sosyo-Kültürel Hayatın Gelişimi

İl. yy'la kadar Anadolu - Yunan geleneğine göre biçimlenen Denizli kültürü, Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle farklı bir gelişim izlemeye başlamıştır. Yöreye Anadolu Selçukluları egemen olunca Türk-İslam kültürü düzenli bir biçimde yayılmaya başlamıştır. Selçuklu egemenliğinden sonra beylikler döneminde Denizli yöresinin Türkleşme süreci yoğun bir şekilde yaşanmıştır¹. Bu Türkleşme süreci Bizans kökenli toplulukların kentlerde yerleşmiş olması nedeniyle öncelikle kırsal alanda gerçekleşmiştir². Şehirdeki Türkleşme hareketi 14. yy'da gerçekleşmeye başlamıştır. Türk kentleşmesinin en önemli belirtisi Ahi örgütlenmelerinin başlamış olmasıdır³. Denizli ahileri şehirde el sanatlarının gelişmesini sağlamışlar ve yüzyıllar boyu bu sanatlara bağlı istikrarlı ekonomik bir düzen kurmuşlardır⁴. Ahilik yoluyla Denizli'de Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlar yaygınlaşmıştır⁵.

Eski bir Türk esnaf teşkilatı olan "Ahilik" Ahi Evren tarafından kurulmuş ve onun adını almıştır. Ahi Evren ile ilgili yapılan araştırmalarda kesin bilgiler elde edilememekle birlikte onun Selçuklular zamanında Konya'ya geldiği ve Mevlana ile Moğollarla mücadele konusunda ters düştüğü bilinmektedir. Prof. Dr. Neşet Çağatay'a göre Ahi Evren 1172 tarihinde Hoy şehrinde (Van'ın Özalp ilçesine bağlı 70-80 km uzaklıkta bir İran şehri) doğmuştur. Enver Behnan Şopolyo ise Ahi Evren'in 1236 tarihinde Horasan'da doğduğunu 1263 yılında da babası ile birlikte Konya'ya geldiğini söylemektedir. Konya'da iş bulamayan Ahi Evren buradan Denizli'ye oradan da Kayseri ve Kırşehir'e gitmiştir. Kırşehir'de bir demircinin

yanına girmiş ancak ustası ile anlaşamadığı için bir debbağın yanına girerek mesleğini değiştirmiştir. Mikail Bayram ise Ahi Evren'in 1175 tarihinde Azerbaycan'da doğduğunu

¹ *Yurt Ansiklopedisi Cilt. 3, s. 2190*

² *Türkiyenin Parlayan Yıldızı Denizli, Denizli, 1998, s. 193*

³ Uğur TANYELİ "Denizli Kentinin Yapısal Evrimi" (11-15 yy) "*Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu: Bildiriler*, Denizli, 1988, s. 344

⁴ Müjgan CUNBUR "Denizli Kültür Tarihinde Gaziler ve Ahiler" *Denizli Sempozyumu, s. 18*

⁵ *Yurt Ans-3, s. 2190*

ve 1206 yılında Kayseri'ye gelerek burada bir deri atölyesi kurarak debbağlık yaptığını söylemektedir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde; "Ahi Evren Kayseri'de debbağlık yaparken birisi öşür vermez diye şikayet eder ve oda Denizli'ye gelir. " demektedir. Yine Gelibolu'lu Ali'nin "Kühul Ahbarında ve Hacı Bektaşî Veli'nin Velâyetnâmesinde "Ahi Evren'in değişik şehirlerde bulunduğu, bu şehirlerden birinin de Denizli olduğu yazılıdır. Kısacası Ahi Evren Ahilik teşkilatını kurarken Denizli şehrinin manevi havasını teneffüs etmiş ve Denizli'nin kültür ortamından faydalanmıştır⁶.

Denizli ahileriyle ilgili elimizdeki en eski bilgi şehri 1333 yılında ziyaret eden İbn-i Batuta'nın seyahatnamesinden elde ettiğimiz bilgidir. Ahilerle ilgili verilen bilgi Denizli'nin bu dönem sosyal hayatını yansıtmaya açısından ilgi çekicidir. İbn-i Batuta şehre ilk girişinde Ahi Duman ve Ahi Sinan'ın adamları tarafından misafir edilmek istenmiş, kimin önce misafiri olacağı konusunda iki taraf arasında kavga çıkmıştır. Sorun kura çekimi ile halledilmiş ve İbn-i Batuta'nın konaklayacağı zaviye belirlenmiştir. İbn-i Batuta önce hamama götürülüp dinlendirildikten sonra kendisine çeşitli yiyecekler sunulmuştur. İbn-i Batuta ayrıca dönemin Denizli Beyi olan İnanç Bey tarafından da misafir edilmiş ve birlikte yemek yenilerek bir gece sarayda yatıya kalınmıştır. İbn-i Batuta, İnanç Bey'in oğlu Murat Bey tarafından da kabul edilmiştir. Murat Bey şehrin dışında yazlıkta oturmaktadır. Burada İbn-i Batuta ile Murat Bey arasında bir kişi tercümanlık yapmıştır. Bu, dönemin fikri hayatını göstermesi açısından önemlidir⁷.

İbn-i Batuta, seyahatnamesinde Denizli'nin dini yaşayışı ile ilgili bilgilerde vermektedir. Şehirde yedi ayrı camide cuma namazı kılınan cami vardır ki camilerde bu görevi ifa eden vaizler mevcuttur. Ayrıca şehirde bayram namazının kılındığı bir namazgah vardır. Bayram için bütün bölge halkı namazgaha iştirak etmektedir. Bayramda meslek erbabı kimseler mezarlıkta hayvanlar keserek fakirlere sadaka yaparlar. Ayrıca Denizli Bey'i de hem şehrin ileri gelenlerine, hem de fakirler ve düşkünlere sofraya kurmaktadır. Bu olay bize 14. yy'da Denizli'de sosyal dayanışmanın kuvvetliliğini göstermektedir⁸.

⁶ İbrahim ASLANOĞLU "Türk Esnaf Teşkilatının Kuruluşu ve Denizli" *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli, 1988, s. 156-159

⁷ Mehmet ŞEKER, "İbn- Batuta'ya Göre Denizlinin Sosyal ve İktisadi Hayatı" *Merkez Efendi Sempozyumu*, s. 215-219

⁸ ŞEKER, *a. g. b.*, s. 220-221

Seyahatnamede Denizli'de çok sayıda Rum nüfusunun varlığı da kaydedilmiştir. Bu Rum nüfus Denizli Bey'ine cizye ve haraç gibi vergiler ödemektedir. Bunlar daha ziyade dokumacılık ile uğraşmaktadırlar. Rumlar giydikleri kıyafet ile müslüman halktan ayrılmaktadır. Rum erkekleri kırmızı veya beyaz renkte başlık taşımakta kadınları da büyük sarığa benzer örtü örtünmektedirler. Bu dönemde bazı Rum kadınları cariye olarak satılmakta ve bunları gelirleri sahiplerinin olmaktadır. Hatta cariyeler erkeklerle hamamda birlikte eğlenmekte ve bu davranışları halk tarafından yadırganmayıp, ayıplanmamaktadır⁹.

İbn-i Batuta'nın bahsettiği Ahi zaviyelerinden Evliya Çelebi'de bahsetmektedir. Bu dönemde şehirdeki meşhur zaviyeler Ahi Toman Tekkesi, Aksinan Tekkesi, Karaoğlan Baba Sultan Tekkesi ve Cem Baba Sultan Tekkesi'dir¹⁰. Denizli'nin manevi yapısının oluşumunda ahilerin yanısıra, şehrin fethinde kumandanlık yapan ve şehit düşen Server Gazi, Mehmet Gazi ve Fatma Yıldız Hatun gibi gaziler rol oynamıştır¹¹. Denizli gazileri ve ahileri şehrin kültür tarihinde izleri olan, etkileri yüzlerce yıl devam eden kişilerdir.

Denizli'de Türkleşme süreci 12-13. yy'lar da başlamış ve 15. yy'da bölgeyi ele geçiren Osmanlılar tümüyle türkleşmiş bir kent bulmuşlardır. Bu nedenle de şehrin toplumsal- kültürel yapısını değiştirmeye gerek görmemişlerdir. Böylece Selçuklular döneminde oluşmaya başlayıp, giderek olgunlaşan Türk-İslam geleneği uzun süre varlığını korumuştur. 16. yy başlarında ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal bunalım Denizli'nin toplumsal-kültürel yapısındaki ilk değişiklikleri başlatmıştır. Tımar düzeninin bozuluşu tarımsal etkinlikleri aksatmış, açlık ve kıtlık yöre halkının göç etmesine yol açmıştır. Kırsal kesim gençlerinin bir bölümü dağlara çıkıp soygunculuğa başlarken bir bölümü de Ege kıyılarındaki korsanlara katılmıştır. 17. yy başlarında tekrar düzen sağlanmasıyla birlikte Denizli yöresi toplumsal yaşamı da normale dönmüştür. Bu dönemde Ahilik etkisini sürdürmektedir¹². Ancak Ahilik batılılaşma sürecinde değişime uğramış, mekanları ağaların, esnafların ve ileri gelen zengin kişilerin maddi kaynakla desteklediği köy ve mahalle odaları ile misafirlerin ağırlandığı yerlere dönüşmüştür. Ayrıca zeybeklerin ve kızanların (gençlerin) toplandıkları kızan

⁹ ŞEKER, *a. g. b.*, s. 222-23

¹⁰ CUNBUR, *a. g. b.*, s. 19

¹¹ CUNBUR, *a. g. b.*, s. 17

odaları bu süreçte yaygınlaşmıştır. Buralar gençlerin toplantı eğlence ve yarenlik ettiği yerler olmuştur. Bu süreç sonunda Denizli 20. yy'la temel ekonomik etkinliği tarım ve dokumacılığa dayanan küçük bir Anadolu kenti olarak girmiştir¹³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli çoğunluğu kerpiçten yapılmış kiremit damlı evlerden oluşan küçük bir kasaba görünümündeydi. Halk geçimini tarım ve dokumacılıktan sağlamaktaydı. Tekkeler kapatılmışsa da şehirde tarikatlar hala gücünü korumaktaydı. Bu kapalı toplum yapısındaki ilk değişimler 1950'lerdeki ekonomik canlanmayla başlamıştır. Ulaşım olanaklarının gelişimine bağlı olarak büyük kentler özellikle İzmir ile kurulan ilişkiler toplumsal yaşama yeni boyutlar getirmiştir. Bu dönemde başlayan kırdan kente göç giderek hızlanmış ve 1970'lerde yüksek bir düzeye ulaşmıştır. 1970'lerden sonraysa ildeki kültürel değişim, hızlı sanayileşme çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve yurt dışında çalışan işçilerinde etkisiyle bu değişim ivme kazanmıştır¹⁴.

Denizli'de tarımsal üretim, el dokumacılığı ve ticaretin belirlediği geleneksel yapının çözülüşü cumhuriyetle başlamıştır. Cumhuriyetin getirdiği yasal düzenlemeler ve çağdaş eğitim yapı değişikliğinin ilk adımlarıdır. 1950'lerde başlayan ekonomik canlılık kırsal kesimi etkilemiştir. Ulaşım olanaklarındaki artış tarımın makinalaşması sonucunu doğurmuştur. Böylece çağdaş yaşama biçimi bir çok köyü etkilemeye başlamıştır. 1970'lerde yörede görülen hızlı sanayileşme süreci, toplumsal yaşama, özellikle kentlerde, sanayi toplumuna özgü nitelikler katmıştır¹⁵.

2. Denizli'nin Günlük Hayatından Kesitler

Denizli halkının günlük hayatında Delikliçınar, Kayalık ve Çaybaşı mevkilerinin ayrı bir önemi vardı. Buralardaki kahvehaneler halkın dinlenip sohbet ettikleri yerlerdi. Delikliçınar; Denizli'nin bir semt ve mahalle adı olarak yüzlerce yıllık, kocaman ortası delik bir çınar ağacının burada olmasından dolayı bu adı almıştır. Ancak 1913 yılında yol genişletilmesi esnasında bu çınar ağacı kesilmiştir. Burası şehrin mevki yerlerinden birisiydi . Kahve ve gazinolar, oteller ve hanlar, hamamlar, berber, kasap, ekmekçi, bakkal, terzi, marangoz, kunduracı, zerbavatçı, arabacı, oduncu,

¹² Mahmut ALPTEKİN “Tarihte Denizli İlinde Düşünce ve Kültür Hayatı” *Denizli Sempozyumu*, s. 10

¹³ *Yıldız Denizli*, s. 193

¹⁴ ALPTEKİN, *a. g. b.*, s. 132

¹⁵ *Göst. Yer.*

kömürcü, demirci-tenekeci, kalaycı, eczane, doktor, dişçi, şekerçi-tatlıcı dükkanı, sinema, tiyatro, cami hep Delikliçınar meydanının etrafında toplanmıştır. Burası dörtyol ayırdı, geniş bir alan ve kazaların yol uğrağıydı¹⁶.

Çarşıdan akşam üstü evine dönen tüccar ve esnaf Delikliçınar kahvelerinde biraz oturup dinlendikten sonra evlerine giderdi. Bu kahvelerin en ünlüsü Meserret Kahvehanesi'ydi. İşçiler-ustalar Delikliçınar kahvelerinde toplanmakta, iki dost ve ahbab dertleşmek ve konuşmak için burada buluşmaktaydı. Düğünlerde gelin alayı mutlaka Delikliçınar'dan geçmekte, hatta buradan geçmeyen gelinin çocuğu olmayacağına bile inanılmaktaydı. Akşam üzerleri dairelerden, çarşıdan, işten dönenlerin dinlenme yeri olan Delikliçınar kahveleri çok kalabalık olmakta, ikindiye kadar evinden çıkmayanlar bile bir arkadaşı ile konuşmak veya bir şey almak ve cemaatle namaz kılmak üzere her halukarda Delikliçınar'a uğramaktaydı. Delikliçınar'ın Denizli halkının günlük yaşantısındaki yerini Acıpayam'da kaymakamlık yapmış olan Şair Eşref şu şekilde anlatmaktadır:"Denizlililer delikten ol kadar mahzuz olurlar ki dibinden eksik olmazlar delikli bir çınar olsa. "

Cumhuriyetin ilanından önce burası dini bayramların kutlama yeriydi. Bayramlarda dolaplar burada kurulmakta, satıcılar bu alanda toplanmakta, halk şairleri buradaki kahvelerde çalıp söylemektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra burası milli bayramlarda resmi geçit töreninin yapıldığı ve zafer taklarının kurulduğu yer haline gelmiştir¹⁷.

Kayalık Mevkii daha ziyade kahveleriyle meşhurdu. Kayalık mahallesinin, orta yerinde dört yol ayrımında Delikliçınar Meydanı'ndan daha geniş bir alan mevcuttu. İşte bu alanda iki taraflı geniş ve büyük kahveler vardı ki diğer semtlerdeki kahvelerden ayrı özellikler taşıdığı için ünlenmişlerdir. Bu meydanda her biri bir buçuk, iki metre çapında 15-20 metre boyunda üç büyük çınar ağacı vardı. Dalları, altındaki havuz ve şadırvanlara sarkmaktaydı. Yazın koyu gölgede, sabahleyin işe giderken, akşam üstü işten dönerken o semtin insanları buradaki kahvelerde bir yorgunluk kahvesi içmeden geçmezlerdi. Buranın kahveleri katkısız halis dibek

¹⁶ Ali Ulvi DARIVERENLİ "Delikliçınar", *İnanç*, S. 80, s. 37

¹⁷ DARIVERENLİ, *a. g. m*, s. 38

kahvesiydi. Sandalyede rahat oturamayanlar için yazın etrafı sırıklarla çevrilmiş yer sedirleri yapılır ve hasır üzerine bağdaş kurularak oturulurdu.

Kahvelerin önü bazı günler bir pazar yeri manzarasını andırmakta; mevsimine göre türlü satıcılar, oduncular hep burada toplanırdı. Burada fırın, berber, bakkal dükkanları, karakol, okul ve büyük bir cami (Ulucami) vardı. Buradaki kahvehanelerin bir diğer özelliği kahvelerinin ucuz olmasıydı. Delikliçınar'da 10 kuruşa olan bir fincan kahve burada hem de okkalı olmak şartıyla yani büyük sapsız fincanda 7,5 kuruştur¹⁸.

Delikliçınar'dan sonra Denizli'nin en kalabalık meydanı Çaybaşı'dır. Çaybaşı bir mahalle aynı zamanda da mahallenin ortasındaki alanın ismidir. Alanın her iki tarafı çay olduğu için bu ismi almıştır. Başpınar ve Eskikonak sularının birleşmesinden meydana gelen su buradan akmaktaydı.

İlmi konferanslar Çaybaşı'ndaki Türkocağı binasında verilmekte, eğlenceler burada yapılmakta ve fener alayları burada tertip edilmekte ve meşaleler burada yakılmaktaydı. Buradaki Cami Kahvesi, Muhaciroğlu Kahvesi'ni işleten Abdurrahman'ın Kahvesi, Kahveci Şakir'in Kahvesi o zamanın buradaki ünlü

kahveleriydi. Bu kahvelerin hepsi birbirine benzer eski tip kahvelerdi. Bu kahvelerin tabanları topraktı. Kenarlarda peykeler, sedirler, hasır iskemleler, kış ise orta yerde bir soba, masaların üstünde dolu bir Karcı bardağı (testi), bir billur, bir de sigara yakmak için tenekeden yapılmış, üstünde bir köz bulunan saplı bir ateşlik bulunurdu. Mevsim yaz ise çay boyunca iskemleler, masalar ve hasırlar dizilirdi. Bu kahvelerde hergün para vermek adet değildi. Bir ay içilen kahve ocağın iki tarafında bir yere ak toprakla çizilmekte ve ay başında çeteleye bakılarak hesap görülmekteydi. Kışın içeride bol bol kök odunu yakılır, peykelerde oturanların mangallarına buradan kürek kürek köz yetiştirilirdi. Bu kahveler özellikle karlı, yağmurlu havalarda tıka basa dolu olurdu. Yazın çay boyunca sıralanan insanlar burada sohbet eder, akşam üzeri ve yemekten sonra akranları ile buluşurlardı¹⁹.

Denizli şehrinde halkın ilgi odağı olan mekanlardan birisi de "Leylekler Kavağı" idi. Denizli'nin asırlık çınar ağaçlarından biri olan ve Leylekler Kavağı diye anılan çınar ağacı büyük mezarlık önündeki Dere Teke denilen yerden *Memleket*

¹⁸ DARIVERENLİ, "Kayalık Kahveleri", *İnanç S. 94-95*, s. 6

Hastanesi'ne doğru bahçe aralarından giden yol üzerinde dereden hemen yüz metre mesafede oldukça geniş bir alandıydı. Vaktiyle dalları üstünde bir çok leylek yuvaları bulunması nedeniyle bu isim verilmiştir. Hangi asırda dikildiği belli olmayan bu koca çınar halkın dilek tutma yeri idi. Bu ağacın altından geçenler yerden bir taş alırlar ağaca atarlar, atılan taş çınarın gövdesi üstünde bir yere takılır kalırsa Hicaz'a gideceklerini, yere düşerse gitmeyeceklerini bu suretle niyet ederek anlamış olurlardı.

Cumhuriyet devrine gelinceye kadar bu usûl ve adet devam edegelmekteyken 1930'lu yılların başında kışın şiddetli olduğu bir yılda bu çınar belediye tarafından kestirilerek odunu fakirlere dağıtılmıştır²⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında popüler olan semtlerden bir tanesinde Diribostan'dı. Bu bölgeyi meşhur eden buradaki "Bekarlar Hamamı" idi. Denizli'de bir süre bulunmuş bekarların bu adı bilmemeleri, burayı görmemeleri adeta kınanırdı. Bekarlar Hamamı; kapalı çarşının (Kaleiçi) kuzey kapısı açıklarında Diribostan Mevkii'nde idi. Burası sahipsiz ve ücretsizdi. Çevresi çınar ve gölgeli söğütlerin başbaşa verdiği, çayırılığı, düzlüğü ile bir hovarda yuvasıydı. Hamam adı verilen bu yer aslında akar suyu soğuk ve ihata duvarlarından başka hakiki hamamlıkla hiç bir ilgisi bulunmayan bir yerdi. Bu isim bekar hovardalar tarafından buraya verilmişti.

Bu hamam kapalı çarşıda çalışan demirci, bakırcı, tenekeci ile çulha loncası bekar çıraklarının yıkandığı ve sıkılğan arzularını tatmin ettikleri bir yerdi. Evleri müsait olmayan bekarlar, sabahları erkenden gelerek burada duş alıp giderlerdi. Burası yalnızca bekar çıraklar için değildi. Bilhassa yazın tarlalarda çalışan erkek ırgatlar, sürü getiren çobanlar ve deştemanlar da bu soğuk su hamamında yıkanırldı. Ayrıca ayı oynatıcısı, bıçak bileyicisi, lehimci, çerçi, cambaz, kokucu ve profesyonel dilencilerle, sülükçüler gibi köy köy dolaşırken pislenenler de buraya gelirdi. Sonra han köşelerinde kalmış kimsesiz, kel, uyuz, çıban, gibi değişik cilt hastalıklarına yakalanmışlarda buraya gelirdi. Bunlar ellerinde küçük bohçalarıyla getirdikleri vazelinli, kükürtlü merhemlerini hamamın taş oturaklarında umursuzca saatlerce çalınırlar, böylece şifaya kavuşurlardı. Bu hal, görünüm bakımından bir miskinler tekkesini andırırsa da fayda bakımından şehrin dışına kurulmuş zamanın belki en lüzumlu bir tedbirhane görevi ifa ediyordu.

¹⁹ DARIVERENLİ, "Çaybaşı" *İnanç S. 96-97*, s. 4

²⁰ DARIVERENLİ *Leylekler Kavağı, İnanç S. 90*, s. 7

Burası bazen de şehrin çayırılı kenar semtlerinde para mukabilinde gürleşen pehlivan çömezlerin yıkandığı bir yer olurdu. Burası bu işlemlerin yanında ava çıkacakların bir randevu yeri idi. Hamamın dış çevresinin suyu soğuk olduğundan ve kuzeye nazaran nisbeten yüksekte bulunmasından dolayı burası yazları hamam meydanında taze mısırla ceviz ziyafeti çekenlerin, kışları kestane patlatanların mesire yeri olurdu²¹.

²¹ Cevdet ŞEMSİOĞLU “Bekarlar Hamam ve Kadınlar Pazarı” *Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s. 119-120

3. Denizli Folklorü

a. Denizli Evleri

Denizli, tarihi boyunca bir çok depremler geçirmiştir. İkiyüzyıl önce depremde, Denizli yerle bir olmuş ve halk kale çevresindeki yerleşim alanından ayrılıp bahçelerin içerisine yerleşmiştir. Bu nedenle Denizli'deki en eski yapıların yaşları iki yüzyılı geçmemektedir. Ancak Denizli evleri binlerce yıllık bir geleneği sürdürmüştür. Evler genellikle nemi önlemek için topraktan 50-100 cm yükseltilmiştir. Evler genellikle iki katlıdır. Birinci katta bir hayat ve ona açılan odalar vardır. Hayattan üst kata çıkan merdiven orada da genellikle açık bir hayata ulaşmaktadır. Odalar gerçekte çekirdek ailenin yerleşeceği evlerdir. Duvarlardan birinde ocak, öbüründe yüklük vardır. Odalarda ayrıca bir yunmalık, yatakların bulunduğu bir yüklük, fincanlık, açık ya da kapalı dolaplar bulunmaktadır²².

Denizli evlerinin tipik özelliği tüm Anadolu kentlerinde olduğu gibi tarımsal üretimle ilgili fonksiyonların konutta yoğun olarak yer almasıdır. Bunun yanında evin ihtiyacına yetecek ölçüde sebze ve meyve yetiştirmeye yönelik bir bahçe bulunur. Konutun alışılmış fonksiyonlarına ek bu yeni işler (kurutma, kışlık erzak hazırlama, at-inek-ipek böceği besleme) konutta kapalı, yarı kapalı ve açık mekanlar (ahır, samanlık, kurutma yerleri, hayat, asma çardağı, geniş saçak) oluşmasına neden olmuştur. Denizli evleri kendi bahçesine bakmaktadır. Hayat kendi bahçesine bakmakta veya tek katlı tiplerde bahçeyle birleşmektedir. Tek katlı tiplerde evlerin sokağa penceresi yoktur veya çok küçüktür²³.

Denizli evlerinde koyu bir mahremiyet anlayışının ortaya çıkardığı kafes gibi mimari elemanlara pek rastlanmaz. Harem ve selamlık gibi kadın ve erkeklerin ayrı ayrı kullandıkları mekanlar da yoktur. Ancak Tanzimat dönemiyle birlikte Denizli evlerinde değişimler görülmüştür. Bu dönemden itibaren evlerin hayatları kapanmaya sofa veya hol haline dönüşmeye başlamıştır. Ayrıca bahçe kullanımı da azalmıştır. Böylelikle evlerin sokakla bağlantısı güçlenmiştir²⁴.

b. Kılık-Kıyafet

²² *Yurt Ans-3*, s. 2193

²³ Necati İNCEOĞLU "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", *Denizli Sempozyumu*, s. 203

²⁴ İNCEOĞLU a. g. b, s. 203-204

Denizli'nin geleneksel giyiminde delikanlılar iplikli kumaştan "üç etek" entari veya çuhadan yapılmış uzun "şalvar", sırtlarında adi mintan veya "abdestlik" giyerlerdi. Başlarına "erbanı" sarık, bazende "sako" takarlardı. Kış mevsiminde genellikle "sivrikaya yağmurluğu" veya yünden örülmüş "kepenek" giyerlerdi. Ayaklarına daha çok pabuç ve kunduralar giyerlerdi. Kunduraların ökçeleri yüksek ve nalçalı veya kabrasız mabeyn biçiminde olurdu. Hali vakti yerinde olanlar ise mestli kundura veya lapçınlı mest ve pabuç giyerlerdi. İşçi ve çiftçi delikanlılar ise çalışma esnasında çarık giyerlerdi ki bu çarıklar daha ziyade merkep, beygir ve sığır derisinden yapılırdı. Cumhuriyet döneminden sonra gençler pantolon, gömlek, ceket ve başlarına da kasket giymeye başlamışlardır. Kasketlerin kenarlarına çiçek takılarak aileye evlenme arzusu dile getirilmiş olurdu²⁵.

Yetişkin erkekler "üç etek", "sıkma", şalvar gibi kaput bezinden yapılmış kıyafetler giyerlerdi. Başlarına püsküllü fesler ve kalpak, ayaklarına yemeni biçiminde uçları sivri ve kıvrık pabuç veya çarık giyerlerdi. Daha sonra erkekler şalvar yerine keçi kılından dokunmuş uçkurlu "çağşır", "don" ve belden aşağısını örtmek için uzun fistan giyilmiştir.

Cumhuriyetle birlikte ise uzun mintanla birlikte bele renkli ve süslü "mahpushane kolanı", koltuk altına "Yatağan kaması" ayağa çarık veya kundura giyilmiştir²⁶. Köylerde ağzı geniş paçası diz kapaklarında uçkurlu, kalça kemikleri üzerine gelen don giyilip, bunun içine de başka beyaz bir don daha giyilirdi. Bunun üzerinde iki karış genişliğinde üst üste bir kaç tane kuşak sarılırdı. Bunun üzerinde de içlik tabir edilen mintan vardı. Onun üstünde yelek gibi bir ceket olurdu²⁷.

Genç kızlar en canlı renklerde göz alıcı, güllü basma veya desenlerden dikilmiş bol bir "şalvar" göğüs altından lastikli "sıkma" adı verilen bir göynek giyerlerdi²⁸.

Kadınlar dış kostüm olarak peştemal giyerlerdi. Peştemallar iki cinsti. Adi iplikten olan sarı ve kırmızı peştemallerle futa tabir edilen iplikleri vardı ki bunlar eteklik olarak kullanılırdı. Başlarına ise "mahreme" adı verilen örtü alırlardı. Bu örtüler beyaz patiskadan, iplikten sarı renkte yahut güzel işlenmiş ipek cinsleri vardı. Kadınlar

²⁵ Şükrü Tekin KAPTAN, *Denizli Halk Kültürü Ürünleri, Cilt. 1*, Denizli, 1988, s. 2

²⁶ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 3

²⁷ Kemal Şakir, *Denizli*, Çeviren: Mehmet Kaya, Şükrü Tekin Kaptan, Denizli, 1997, s. 59-60

²⁸ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 2

iç çamaşırı olarak iplikten yapılmış bir gömlek giyerlerdi ve bu giysinin yakası açık olurdu. Hatta göğsün ortası açık bulundurulur bunun üstüne çitari entari yahut iplikli üç etekli entari giyerlerdi. Bele de şal ve kuşak koyarlardı. Kadınlar üstlükleriyle yüzlerini kaparlar, yalnız küçük bir delik bırakırlar oradan tek gözle bakarlardı. Ancak bu sıkı örtü ile tezat teşkil edecek şekilde de ayaklarına şık iskarpinler giyerlerdi. Kadınlarda giyimlerinde düz renklerden ziyade kırmızı, mavi ve sarının ön planda olduğu alacalı giysileri tercih ederlerdi²⁹. Kadınlar başlarına bazen de "şamı" denilen ince bir bez sararlar, yahut küçük bir şeritle çeneye tutturulan kıyıları küçültülmüş fesler giyerlerdi. Bu halde fesin ön yüzüne şeritlerle küçük ziynet altınları dizilirdi³⁰.

c. Evlilik ve Düğünler

Denizli yöresinin düğünleri genellikle perşembe veya pazar günleri yapılırdı. Bu sebeple düğünler çarşamba veya cumartesi kına gecesinin yapılmasıyla başlamış olurdu.

Evlenme çağına gelen oğlanların evlenecekleri kız anneleri seçerlerdi. Erkekler beğendikleri kızla konuşamaz görüşemezdi. Kız beğenme işi önce yakın çevreden ve akrabalardan başlatılır, eğer münasip bir aday bulunamazsa o zaman dışarıya bakılırdı. Kız seçiminde kızın ve ailenin asaleti, temizliği, ahlakı, güzelliği, vücut yapısı, iş becerikliliği, itaati, davranışları gibi unsurlar göz önünde bulundurulur ve çevreden kız tarafı soruşturulurdu. Aynı işlemi kız tarafı da erkek tarafı için yapardı.

Bir aday belirlendikten sonra, oğlan evinin sözcülüğünü üstlenen aileden veya yakınlarından bir kimse kız evine "akşam hayırlı bir iş için geleceğiz" veya "akşam size bir kahve içmeye geleceğiz" gibi bir sözle haber gönderirdi. Sözcü, kızın usûlü ile babasından ister, kız babası da düşünmek ve yakın akrabalara danışmak için müddet isterdi. Tabii bu süre içerisinde oğlanın içki, kumar gibi alışkanlıklarının olup-olmadığı kontrol edilirdi. Karar olumsuz ise "kızımız evlenmek istemiyor" veya "kızımız daha küçük" gibi bir bahane ile cevap verilirdi. Karar olumlu ise "büyüklerimizin uygun gördüğünü bizde uygun görürüz, Allah'ın emrine uymamız gerekir" diye cevap verilirdi. Bu sözden sonra şerbet içilir veya tatlılar yenilirdi. Taraflar birbirine hayırlı olsun der ve oğlan tarafı önceden hazırladığı, tatlı, işlemeli mendil, kadın tarağı, ayna gibi

²⁹ Kemal Şakir, *a. g. e.*, s. 60-63

³⁰ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 3

hediyeleri kız tarafına, kız tarafı da oğlan tarafına bir işlemelik mendili küçük hediyeler içinde teslim ederdi. Buna "inanmalık", "tutu", "söz alma", "belirti" denilirdi. Böylelikle iki aile arasında dünürlük tesis edilmiş, söz kesilmiş olurdu³¹.

Nişan merasimi kız istemeden hemen sonra yapılırdı. Nişan yüzükleri gençlere ya ikisi biraraya getirilerek hatırı sayılır birisi tarafından veya kıza kadınlar aralarında, oğlana da erkekler aralarında takarlardı. Yüzükler takıldıktan sonra genç nişanlılar büyüklerin ellerinden öperlerdi. Nişanda oğlan evi hazırladığı hazırladığı altın, bilezik, küpe, kolye, yüksük ve giyim malzemelerini kız evine, kız evinde hazırladığı gömlek, iç çamaşırı, mendil ve diğer hediyeleri oğlan tarafına verirdi. Nişandan birkaç gün sonra kız evi. oğlan evine "nişan arkası", "sini kaldırma" adları ile hediye gönderirdi. Hediyeleri kızın arkadaşları tarafından, sini ve bohçalar içinde götürülür, karşılığında bahşiş alınır. Nişanlılık dönemi bir ay ile bir yıl arasında değişir, bu dönemde gençler görüşürülmezdi. Bayramlarda bilhassa oğlan evi nişanlı kıza hediyeler gönderirdi³².

Nişanlılık evresinde kızlar çeyizliklerini süratli bir şekilde tamamlamaya çalışırlardı. Bu çeyizliklerin içerisinde en mühim yeri "ocak perdesi" tutardı. Ocak

perdesi, ocakların üzerine duvara asılan siyah kadife üstüne beyaz pullarla işlenmiş bir örtüydü. Söz kesimi yapıldıktan sonra herşeyden önce gelinin gireceği odanın ocak ölçüsü alınarak perdesinin işlenmesine başlanırdı. Dikdörtgen biçimindeki kadife, gergefe gerilerek pullarla işlenirdiki bu işlemi dört beş kadın bir ayda ancak bitirirdi. Pullar bir delikli olduğu için perdenin altından iğne üste çıkarılınca bir santim kadar uzunluğunda sarı veya beyaz tırtıldan iğne geçirildikten sonra tekrar pulun deliğinden geçirilerek tepesi aşağı kadifeden geçirilir ve bu suretle pulun deliğinden biraz kalınca olan tırtıl pulu tutmuş olurdu. İki pul arası hemen bir milimetre olduğuna ve kadifenin genişliği iki metre kare olduğuna göre bu işlem iğne ile kuyu kazmak gibi bir iş idi. Kumaşın dört köşesine beyaz ve sarı tırtıllarla, pullarla kalınca işlenmiş bir dal, kumaşın ortasında ayrı bir şekil çizilirdi. Kumaşın alt kısmına da pembe pullarla "maşaâllah ve tarih" yazılırdı. Kumaşın kenarlarına da bir saçak ilave edilirdi³³.

³¹ KAPTAN, *a.g.e.*, s.8-9

³² KAPTAN, *a.g.e.*, s.9-10

³³ DARIVERENLİ, "Gelinlerin Ocak Perdesi", *İnanç*, S. 68, s. 8

Düğünden 20-25 gün evvel düğün malzemelerinin alınması için, gelin adayı ile birlikte çarşıya gidilirdi. Çarşıdan düğünlük malzemelerin alınması ve evde dikilmeye başlanmasına "Pusat-Keten Kesme" denirdi. Düğün hazırlıkları içerisinde davet edilecek akraba ve tanıdıklara "okuntu-oku" adı verilen davetiyeler bir hafta önceden dağıtılırdı. Bu davetiyeler daha ziyade havlu, mendil, çorap, gömleklik ve elbiselik kumaşlardan oluşurdu. Düğüne iştirak edenlerde bunlara karşılık münasip hediyeler (yeni evlilerin ihtiyaçlarını giderecek sini, tabak, çanak v.b) getirirlerdi³⁴.

Düğün öncesi Denizli'de yapılan işlemlerden bir tanesinde gelin helvasıdır. Düğünden bir hafta önce oğlan tarafı helvacılardan sinilere helva doldurtur ve kız evine göndertirdi. Sinilere konan helva, iki parmak kalınlığında beyaz, şeker ağdasının çöven suyu ile pişmiş şeklidir. Sinilerin üzeri işlemeli büyük örtülerle kapatılarak kız evine götürülür, ancak bir tanesi oğlan evine getirilirdi. Siniler kız evine ulaştınca, gelinlik kız giyinip odanın orta yerinde dururdu. Sinilerden bir tanesi gelinin başı üzerinde tutulur ve kız bir elini sininin üstüne uzatarak helvanın üzerine koyardı. Gelin kızın elinin değdiği yer kesilip bir tabak içerisinde damada gönderilirdi. Damat da yine bu tabak içerisinde baklava doldurarak geline iade ederdi. Sinilerdeki diğer helvalar parçalara ayrılarak Denizli halkına dağıtılırdı. Bu dağıtma esnasında kına gecesinin tarihi belirtilerek, halk düğüne davet edilirdi. Boşalan sinilere, kız tarafı, kızın alınıp-götürüleceği gün birine baklava, birine kuzu, birine şekerlemeler-kuru yemişler, bir diğerine de ekmek koyup geriye gönderirlerdi³⁵.

Düğün öncesi yapılan işlemlerden bir tanesi de gelinin hamama götürülmesidir. Bu işlem için oğlan tarafı bir hamam kiralardı. O gün hariçten başka müşteri hamama alınmazdı. Hamama gitmek için gerek oğlan tarafı gerekse de kız tarafı tanıdıklara buyrun ederler, kız tarafı fazladan, geleceklere sabun dağıtırdı. Gelinin hamama gelmesi için oğlan tarafı bir fayton gönderirdi. Gelinin bindiği arabanın atları süslenir, arabacısının yanına da yedi-sekiz yaşlarında bir kız çocuğu gelinin hamam takımlarını bir bohça içinde taşıması için oturtulurdu. Öncelikle hamamın dış salonunda eğlenilir ve öğle yemeği burada damadın göndertmiş olduğu yemekle yenilirdi. Daha sonra gelin soyunur ve üzerine hamam peştemali, onun üzerine ipekli bir örtü omuzlarına başka bir renk örtü ve başına da dival bir bohça alırdı. Dışta ve orta yerdeki havuz etrafında üç

³⁴ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 10

³⁵ DARIVERENLİ, "Gelin Helvası", *İnanç*, S. 53, s. 12-14

defa türküler-şarkılarla döndükten sonra ayağında tirşeli, sırmalı nalınlar olduğu halde hamamın içine girer, göbek taşı etrafında türkülerle dolaştırılır ve daha sonra hamam tellağı tarafından yıkanır. Gelin alayı ancak akşama doğru hamamdan çıkabilirdi. Akşam yemeğinden sonra kız evinde eğlenceler yapılır ve gelinin ellerine ve ayaklarına kına yakılırdı. Böylece kına gecesi iki-üç gün önceden başlamış olurdu³⁶.

Ancak asıl kına gecesi düğünden bir gün evvel yani çarşamba günü yapılırdı. Bu gün oğlan evinde bu geceye katılırdı. Kına gecesi çalgılı olurdu. Gelin adayı gündüzden giyinmiş olurdu ve arkadaşları toplanınca hemen el öpme merasimini yapardı. El öpmeden sonra eğlencenin yapılacağı alanda bir halka teşkil edilir, halkanın ortasında da oyun oynayacak kızlar yer alırdı. Bu eğlencelerde zeybek oyunları, dans, çifte telli, konyalı, sepetçioğlu, sarı zeybek, harmandalı gibi oyunlar oynanırdı. Gece yarısına doğru çalgıcılar ve misafirler dağıldıktan sonra konu komşu ikinci fasla başlar ve eğlenceler devam ederdi. Bu ikinci fasılda gelin ortaya oturur, duvağı örtülür ve ovşanmaya başlardı. Bu ovşama esnasında gelin ağılardı³⁷. Bu ovşamada kullanılan sözler şöyledir:³⁸

Sarı zıbın giyip gider	Biner atın incesine
Niyendesini sayıp gider	Gider yolun goncesine
Anası evini beğenmemiş	Haber verin amcasına
Kocam evi deyip gider	Amcasız kız gelin olmaz
Git gelinim sağlıkla	Amcasız kız ata binmez
Sil gözünü yağlıkla	
Pazardan aldım yoğurdu	Biner atın etlisine
Yidi karnını doyurdu	Gider yolun otlusuna
Mevlası böyle buyurdu	Bak şu koca dertlisine
Git gelinim sağlıkla	Var git al boymalı gelin
Sil gözünü yağlıkla	Uzun boylu senin yarin
Biner atın eyisine	Evlerinin önü bütün
Gider yolun koyusuna	Yaprakları bütün tütün

³⁶ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 11

³⁷ DARIVERENLİ, "Kına Gecesi", *İnanç S. 54*, s. 9-11

³⁸ Fahri AKÇAKOCA, *Denizli'de Zeybek Oyunları ve Köy Düğünleri*, Denizli, 1937, s. 25-27

Haber verin dayısına	Yavuklusu gayet çikin (çirkin)
Dayısız gelin olmaz	Var git ol boymalı gelin
Dayısız kız ata binmez	Çikin değil senin yarin
Evlerinin önü ceviz	Entarinin cebi otlaz
Kırdım baktım içi kavuz	İğneler saplasam batmaz
Yavuklusu kara yağız	Kız sana bahalar yetmez
Var git al boymalı gelin	Git gelinim sağlıkla
Kara yağız senin yarin	Sil gözünü yağlıkla
Sağırlar suya akışır	Evlerinin önü kümes
Döner ardına bakışır	Tilki tavuğu komaz
Gelinlik sana yakışır	Kaynanası başını yumaz(yıkamaz)
Git gelinim sağlıkla	Var git al boymalı gelin
Sil gözünü yağlıkla	Çok güzeldir senin yarin
Menevşesi tutam tutam	Küpeç küpeç bollar gelsin
Arasına güller katam	Karın karın yağlar gelsin
Aman bir gez yalnız yatam	Dokuz ayına bir oğlan gelsin
Var git al boymalı gelin	Var git al boymalı gelin
Orta boylu senin yarin	Bir tanecik senin yarin
Ocağı vurdum diganı	Evlerinin önü güzel
Göklere ağdı dumanı	Gazelin yaprağı bezel
Anasının telli doğanı	Yavuklusu gayet güzel
Kız elinde gidiyor	Git gelinim sağlıkla
Sılayı terk ediyor	Sil gözünü yağlıkla
Çattım ocak taşlarına	Evlerinin önü iğde
Vurdum düğün aşlarına	İğdenin dalları yerde
Habar verin kardeşlerine	Yavuklusu Sarayköy'de
Kardaşsız kız gelin olmaz	Git gelinim sağlıkla
Kardaşsız kız ata binmez	Sil gözünü yağlıkla
Evlerinin önü marıl	Tepisiye koyarlar tuzu

Sular akar harıl harıl	Üstüne örterler bezi
Yarın akşam güzel sarıl	Anasının kadın kızı
Var git al boymalı gelin	Kız elinden gidiyor
Bir tanecik senin yarın	Sılayı terk ediyor

Evlerinin önü darı	Seyirttim çıktım hanaya
Darının yaprağı sarı	Yem döktüm allı danaya
Kaynanası cadı karı	Yengeler gelsin kınaya
Git gelinim sağlıkla	Yengesiz kız gelin olmaz
Sil gözünü yağlıkla	Yengesiz kız ata binmez

Düğünün başlamasından bir gün önce yemek pişirilmesinde ve meşale yakılmasında gerekli odun ihtiyacı dağa topluca gidilerek getirilirdi. Kesilen odunlar at ve eşeklere yüklenerek köye getirilir ve odunların bir kısmı kız evine gönderilirdi. Odun alayına katılanlar kız evinde ağırlandı. Yine düğünde hazırlanacak olan keşkek için buğdayın döğülmesinde topluca yapılırdı. Damatın arkadaşları ve yakınları toplu olarak "dibek taşına" giderler orada buğdayı "soku" adı verilen ağaç tokmaklarla sırayla döğerlerdi. Bu iş yapılırken bir taraftan da oyunlar oynanır, türküler söylenirdi. Döğme işi bitince ilahilerle eve dönülür, evde buğday dövenlere sofraya kurulurdu³⁹.

Düğünün başladığı gün yapılan işlemlerden biriside çeyiz getirmektir. Bunun için oğlan evi kız evine yeter miktarda at arabası gönderirdi. Çeyizi yükleyen delikanlılara araba ve at sahiplerine kız tarafı mendil, krep, kumaş, şeker gibi hediyeler verirdi. Çeyiz, davul ve zurna eşliğinde sokaklarda dolaştırıldıktan sonra gelin kızın arkadaşlarınca eve döşenirdi. Çeyiz döşeyenlere damat yemek yedirir ve para verirdi. Döşenen çeyizler düğüne gelenlere teşhir edilirdi⁴⁰.

³⁹ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 10-11

⁴⁰ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 12

Düğünün başlaması, oğlan evinin damına bir bayrak asması ile olurdu. Bu aynı zamanda düğün hazırlıklarının bittiğinin, yemeklerinin piştiğinin göstergesi olurdu. Buna "düğün tutma" veya "bayrak asma" denirdi. Düğünde düğün eğlencesi olarak koşu, nişan atma, at yarışı, deve güreşi, kapma günü, cirit oyunu, mit mit oyunu gibi eğlenceler yapılırdı. Öğlene doğru ise yemekler yendikten sonra "baş derme" "sağdıç-güvey" durması yapılırdı. Bu işlemde, damat ve sağdıç halkın ortasına çıkardı. Damat yere serilen, hasır ve halı üzerinde üst kıyafetlerini giyerdi.

Burada damata, yakınları ve davetliler para takardı. Bu işlemde bittikten sonra, bayrağı taşıyan bayraktar ve sağdıç kız almaya gidiş için hazırlıklara başlardı. Gelinin bineceği at süslenir, delikanlılar silahlarını alırdı. Bu halde gelin alayı kız evine hareket ederdi. Gençler kolkola beşerli sıralar halinde, oynayarak, silah atarak ilerlerdi⁴¹.

Gelin alayı kız evine varınca kendilerine yer gösterilir. sigara ve lokum ikram edilirdi. Kız evinde biraz oynanıp eğlendikten sonra kız babasına haber verilirdi. Kızın babası gelinin bulunduğu odaya girer ve dualarla gelinin duvağını indirirdi. Bu sırada gelinin bineceği at bu odanın dışarısına getirilmiş olurdu. Gelinin iki kolundan tutularak ata doğru getirilir ve bir binek taşı yardımıyla gelin hayvana bindirilirdi. Gelinin anası da kızının üzerine ufak para, şeker ve buğday serperdi. Gelinin atını sağdıç götürürdü. Düğün alayı yine geldiği şekilde silah atarak, oynayarak oğlan evine gelirdi.

Gelin, oğlan evine gelince damat gelinin başından para, şeker ve buğday serperdi. Gelin attan indirilmeden önce damatın anası ve babası geline bir şeyler (falan bahçedeki 5 adet erik ağacı gibi) bağışlattırılırdı. Gelini attan oğlanın babası indirir ve odasına götürürdü. Burada damat gelinin duvağını açar ve yüz görümlüğü verirdi. Damat hemen dışarı çıkıp büyüklerin ellerinden öptükten sonra arkadaşlarınca bir eve götürülürdü. Yatsı namazına kadar eğlendirildikten sonra, damat ellerde yanmış çırallar olduğu halde ilahiler okunarak evine getirilirdi. Damat odasına doğru giderken arkadaşlarından sırtına birkaç yumruk yerd. Bundan sonra herkes dağılırdı⁴².

Cuma günü (veya pazartesi) yani düğünün ertesi günü damatın pabuçları ve eşyası arkadaşlarınca saklanır ve damata helva, baklava ve içki adattırılırdı. Ayrıca damatı gafil avlayarak onu ellerinden ve ayaklarından bir ağaca bağlarlar ve yine

⁴¹ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 21

⁴² AKÇAKOCA, *a. g. e.*, s. 30-31

yiyecek ve içecek adattırarak onu serbest bırakırlardı. Cuma günü kadınlar gelin bakmaya gelirlerdi. Bu sebeple damat eve o gün hiç uğramaz, arkadaşlarıyla birlikte olurdu. Arkadaşları onun adadığı yiyeceklerle eğlence tertip ederler ve böylelikle düğün son bulurdu⁴³.

d. Doğum ve Ölüm Adetleri

Çocuk doğunca, anneye kırmızı renkli doğum elbiseleri giydirilerek süslü bir yatağa yatırılırdı. Yatağın veya yastığın altına "al ve kırk basmasın" inancı ile makas, bıçak, ekmek, Kur-an, şişe içinde soğan, sarımsak ve yumurta kabuğu konulurdu⁴⁴.

Anne ve bebeğin tetanos olmasına "al basması" denirdi. Al denilen imgesel bir varlığın, hastanın ciğerlerini alıp götürdüğüne inanılırdı. "Al"ın aldığı ciğerleri geri getirerek hastayı iyileştirmesi için tütsü yapılırdı.

Yeni doğan çocuğun kesilen göbeği;öğretmen olması isteniyorsa bir okul duvarına, doktor olması isteniyorsa bir hastane duvarı, imam ve dindar olması bekleniyorsa cami duvarına, evine bağlı olması isteniyorsa evin bir köşesine saklanırdı. Çocuğun ismi kulağına ezan okunarak verilirdi.

Yeni doğum yapan bebeğin annesi 40 güne kadar "kırklı" sayılırdı. Kırkıncı gün çevreden toplanılan 40 adet küçük taş, su dolu bir kova içine atılırdı. İçindeki ılık suyla bebek ve annesi yıkanılırdı. Sudan çıkınca, döğülmüş karanfil, kına ve tuzla yapılan bir karışımla bebeğin tüm derisi tamamen tuzlanırdı. Tuzlamadan maksat çocuğun temiz, iyi ve güzel kokmasını ve terlemesini sağlamaktır.

Oğlan doğuran kadın, kız doğuran kadınların yanına kırkı karışmasın inancı ile varmazdı. Eğer tesadüfen karşılaşırlarsa birbirleriyle çatal iğne, saç tokası, iplik gibi şeylerin değişimini yaparlardı. Çocuğun ilk dişini gören kimse çocuğa hediye verirdi. Bundan sonra "diş bulguru" yapılırdı. Diş bulguru kuru fasulye, nohut, buğdayın kaynatılmasıyla yapıp üzerine susam ekilerek komşulara dağıtılır, akrabalarla birlikte yenilirdi. Çocuğu yaşamayan aileler, yeni doğan bebeklerine Dursun, Durmuş, Yaşar gibi adlar, oğlu olmayan aileler, Döne, Döndü gibi adlar, çok çocuğu olup bir daha olmasını istemeyen aileler ise Songül, Yeter, Dursun gibi isimler verirlerdi. Yine oğlan

⁴³ AKÇAKOCA, "Köy Düğünleri" *İnanç S. 5 s. 10-12*; Burhan SARAÇOĞLU "Denizli'de Yerli Usulu Düğün" *İnanç. S. 49, s. 18-19*

çocuğu yaşamayan aileler, yedi yaşına gelinceye kadar çocuklarının saçlarını kestirmezlerdi. Azrailin onu kız çocuğu zannederek dokunmayacağına inanılırdı⁴⁵.

Denizli'nin ölümle ilgili adetleride şöyledir:Ölü suyu ısıtılan kazanın altındaki odunlar, işi bittikten sonra, ölü evden çıkar çıkmaz uzak bir yere atılır⁴⁶. Üzüntülü aile komşularca yalnız bırakılmaz. Yakınlar yemek pişirip ölü evine getirirler. Ölünün arkasından, ölünün yakınları irmik helvası, un helvası, pekmez, şeker gibi tatlı şeyleri hayır ederler. Ölümün 52. gününde ise ölü evinde mevlüd-ü şerif okutulur. Ölenin kıyafetleri yoksullara verilirdi. Ancak saat, yüzük gibi kıymetli eşyalarını en büyük oğlu alırdı⁴⁷.

e. Denizli'nin Diğer Adet ve Gelenekleri

ea. Sünnet Düğünü

Düğünden bir kaç gün evvel kadınlar için okuyucu, erkekler için davetiye çıkarılarak düğün haber verilirdi. Sünnet çocuğuna bir karyola hazırlanırdı ki tek sünnet çocuğu olduğu zamanlarda bile bu karyola iki kişilik olurdu. Komşulardan fakir bir çocuk sünnete iştirak ettirilerek çocuğun tek başına kalması önlenirdi. Sünnet çocuğuna bir kat dış elbise, gecelik entari, terlik ve takke alınırdı. Ayrıca karyolasına duvar süsü olarak krep, çevrelerden tavşan, nazarlık boncuğu ve gök çapıt bağlanırdı⁴⁸.

Düğün günü sabahtan eve çalgıcı gelirdi. Düğün sahibi ekonomik durumuna göre 3-5 çeşit yemeği davetlilerine yedirirdi. Bu arada sünnet çocuğunu gezdirecek at süslenir ve çocuğa bu atla sokaklar dolaştırılırdı. Eve dönünce çocuk attan indirilmeden "çocuk attan inmiyor" diye babası çağırılırdı. Bu suretle çocuğa, babası bağ, bahçe, koyun v.b. hediyeler verirdi. Bundan sonra çocuk sünnet için odasına alınırdı. Çocuğu sünnete kirvesi hazırlardı. Sünnet olacak çocuk tek ise horoz, çift ise su dolu iki desti merdiven başında bekletilirdi. Sünnet yapılır yapılmaz su testileri yere atmak suretiyle kırılır veya horoz kesilirdi⁴⁹. Çocuk kesilmeye hazırlanırken annesinin içeride bir oklavayı hiç durmadan çevirmesi de adetlerdendi. Sünnet esnasında kapı önündeki halk

⁴⁴ KAPTAN, a. g. e, s. 33; *Yurt Ans-3*, s. 2192

⁴⁵ KAPTAN, a. g. e, s. 33

⁴⁶ *Yurt Ans-3*, s. 2192

⁴⁷ KAPTAN, a.g.e., s.34

⁴⁸ DARIVERENLİ, "Sünnet Düğünü", *İnanç*. S. 67, s. 12

⁴⁹ KAPTAN, a. g. e, s. 26-27

çocuğun ağlamasını gürültüye boğmak için tekbir alır veya çalgıcılar gürültülü bir hava çalarlardı. Köylerde ise bu esnada havaya silah atılırdı. Kesilme işi bitince bir tabak üstüne örtülü mendil üzerine ana, baba, hısım ve akraba para atar, aynı zamanda bu tabak dışarıdaki davetlilere de gezdirilirdi. Daha sonra mendilin içindeki para sünnetçiye ücret olarak verilirdi.

Davetliler dağıldıktan sonra sünnetçiye sofrası kurulurdu. Öğleden sonra kadınlar ellerinde münasip hediyelerle ziyarete gelirlerdi⁵⁰.

eb. Debbâğlarda ve Demircilerde Peştamal Kuşanma

Tabak esnafının yetiştirdiği çırak ve kalfalardan ustalık belgesi alabilecek nitelikleri taşıyanlara yani usta derecesine gelenlere, diploma verme yerine "peştamal kuşanma" tabir edilen gelenek Denizli'de yüzyıllarca devam etmiş, ancak en sonuncusu 1925 yılında yapılarak son bulmuştur⁵¹. Tabaklarca bir düğün ve bayram havası içinde yapılan bu tören İncilipınar alanında havaların güzel olduğu bir günde yapılırdı. Törenin yapılmasından bir hafta önce hazırlığa başlanırdı. Keşkeklik buğday döğülür, kurbanlar kesilir, pirinçler ayıklanır, pideler-somunlar ısmarlanır, helvalık çuval şekerler, tulumlarla yağlar alınır. Bir gün önceden yemeklik kuru ve yaş sebzeler, yemek takımları, kahve takımları mesire yerine gönderilirdi.

Törene tüm Denizli halkı davetli olurdu. Davetliler için minderler, namaz kılmak için seccadeler, kilimlerde bir gün önce hazır bulundurulurdu. Yemekler 10-15 kişilik büyük sinilerde sunulurdu. Öğleye kadar yemekler yenir, kahveler içilirdi. Öğle namazı burada topluca kılınır ve tören bundan sonra başlardı⁵².

Diploma alacak gençler yanlarında kendi ustaları bulunduğu halde bir halka teşkil ederlerdi ki bu esnada alimlerden birisi dua ederdi. Bundan sonra yiğitbaşı ortaya çıkarak:"Gençler, tabaklığın bütün işlerine vakıf oldunuz. Bunu bizde tastik ediyoruz. Bu gün size kendi başınıza iş görme selahiyeti veriyoruz. Bugünden itibaren usta oldunuz. Ustalığınız hayırlı uğurlu olsun. İşinizde dürüst olsun. Burada okunan Kur-an ve edilen dualar hürmetine Ulu Tanrı yardımcınız olsun. Kolunuza kuvvet,vücudunuza afiyet,kazancınıza bereket versin. Allah hepimizden razı olsun. Pirimizin ruhu şad

⁵⁰ DARIVERENLİ, "Sünnet Düğünü", s. 12

⁵¹ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 24

⁵² DARIVERENLİ, "Tabaklarda Peştamal Kuşanma", *İnanç*, S. 49, s. 16

olsun. Bütün enbiya ve evliyaların ruhları mesrur olsun. " der ve tabakların seceresini bu mesleğin piri kabul edilen Ahi Evren'e kadar okurdu. Ustalık alanlar büyüklerin ellerinden öperler, yaşlılarıyla birbirlerini kutlardı.

Tabakların başında yiğitbaşı denilen ve seçimle iş başına gelerek, ölünceye kadar bu makamda kalan kişiler olurdu. Tüm esnaflar bu yiğitbaşına saygı duyarlar ve onun sözünden dışarı çıkmazlardı. Yiğitbaşı da esnafı düğün veya cenaze vukuunda örgütler ve toplumsal yardımlaşmalara katkıda bulunurlardı⁵³.

Tabak esnafının yaptığı peştemal kuşanma yani yetişen gençlere esnaflık diploması verilmesi töreninin benzerini demirci esnafı yapardı. Demirciler bu töreni bazen tabak esnafı ile birlikte İncilipınar mevkiinde yaparlardı. Demircilerin yaptıkları peştemal kuşanma merasiminin sonuncusu Yeşilköy köyünün Kumkavak alanında 1908 yılında yapılmıştır⁵⁴.

Bu törende ustalık alacak gençler bir hizada sıralanırlar ve elleri çapraz olarak kuşaklarından tutulurdu. Bu sırada gençlerin ustalarında yanlarında olurdu. Bu halde esnaf şeyhi ustalara hitaben "bu gençler demirciğin bütün inceliklerine, teknik bilgilerine vakıf oldular mı, kendi başlarına demirciliği başarabilirler mi, kökünden mi, dalbudaktan mı?" diye sorar, ustalarda "evet bunlar sanatımız için gereken bütün işleri öğrendiler, biz bunlara ustalık ruhsatı veriyoruz" derlerdi. Esnaf şeyhi elindeki peştemalı kalfaların bellerine bağlardı. "Ustalığınız hayırlı uğurlu olsun, Ulu Tanrı işinize kolaylık versin. Tuttuğunuz altın, başınız pınar, ayağınız göl olsun. Peygamber hepimizden razı olsun, pirimiz Davut Peygamberin ruhu şad olsun" dedikten sonra şöyle devam ederdi. "İşinize hile karıştırmayın, doğruluktan ayrılmayın, büyüklerinizi sayın, onların önünden kestirip geçmeyin, küçüklerinizi koruyun, her gün dükkanlarınızı açarken ve kaparken pirimizin ruhuna fatiha okumayı unutmayın, böylelikle kazancınızda bereket bulursunuz. Aksi takdirde para kazanamaz bereket ve hayır göremezsiniz, hadi görelim sizi derdi".

1908 yılında yapılan son Demirciler Peştemal Kuşanma töreninde, demirci esnafı şeyhi, Çaybaşı mahallesinden Yörükoğlu Hacı Mehmet Efendi idi⁵⁵.

⁵³ DARIVERENLİ, "Tabaklarda Peştemal Kuşanma", s. 17

⁵⁴ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 25

⁵⁵ KAPTAN, *a. g. e.*, s. 26

ec. Oymak Toplantıları

Denizli'de 15 ile 20 arasındaki genç erkelerden tutunda 60 yaşındakilere kadar olan topluluklara "oymak" denirdi. Bu oymakların kendilerine seçtikleri bir reisleri vardığı reislerin sözünden dışarı çıkılmazdı. Oymakların kendilerine göre kendi sosyal varlıklarını devam ettirecek yasaları vardı. Her mahallenin bir oymağı ve bu oymağın toplantı yaptığı, odaları vardı. Bu odalarda evliler, yaş itibarıyla bekarlardan küçük olsalar bile daha imtiyazlıydılar. Gençler burada kendilerine söz hakkı verilmedikçe konuşmazlardı.

Oymaklar şehrin sosyal hayatında önemli bir yer işgal ediyordu. Mahallede yapılacak işlerde oymaklar etkin bir rol oynuyordu. Örneğin cenaze vukuunda oymaklar cenaze kaldırımına yardımcı olurlardı. Bunlar düğünlere hep beraber katılırlardı. Oymaklar kendi içlerinde iş bölümü yapmışlardı. Herkesin görev ve yetkisi belliydi. Oymaklar, mahallenin terbiyesi, gençlerin nizamlı hayatı, mahallenin işlerinin yolunda gidişatı üzerinde büyük rol oynuyorlardı. Oymakla, komşuluk, arkadaşlık ve insanlık bağlarının kuvvetlendirilmesinde, bu bağların daha güzele ve daha ahlaklıya gitmesinde rol oynardı.

Yolsuzluk yapanlar, oymaklardan atılır ve artık ona mahallede itibar eden olmazdı.

Oymaklar yazın kır gezileri, kışın oda toplantıları yaparlardı. Mahalleler arasında da ziyaretler yapılarak, şehirdeki ilişkiler geliştirilmeye çalışılırdı. Oymak toplantıları bazen yemekli olurdu. Yemeklerde katiyen şu üç yemek bulunurdu:Çorba, tas kebabı, ve tatlı olarakta nişasta ile şekerden yapıma paluze isimli tatlı veya tepsi kadayıfı. Yemek masrafları sırayla yada ortak olarak karşılanırdı. Yemek masrafının ödenmesinde herkesin üstüne düşen paya "erfane" denirdi. Yemeklerden sonra yüzük oyunu gibi eğlenceler tertip edilir veya diğer mahallelerin kahvehanelerine gidilirdi. Tabi kahvehaneye gitme işi, karşılıklı davetleştildikten sonra gerçekleşirdi⁵⁶.

ed. Arefe Günlerinde Kabir Ziyareti

Ülkemizin dört bir tarafında ramazan ve kurban bayramı öncesi yapılan kabir ziyaretleri Denizli'de ayrı bir özellik göstermektedir.

⁵⁶ DARIVERENLİ, "Oymak Toplantıları" *İnanç*,S. 78-79, s. 6-7

Cumhuriyet öncesi, kabir ziyaretleri sadece erkekler tarafından yapılırken, cumhuriyetle birlikte kadınlarda kabir ziyareti yapabilir hale gelmiştir. Arefe günlerinde Bayramyeri Meydanı'ndan mezarlığa ulaşan yolun iki tarafında mersin dalı satan kadın ve çocuklar bulunurdu. Kabir ziyaretçileri tarafından alınan bu mersin dalları ziyaret edilen kabirlerin üzerine bırakılırdı. Böylelikle ziyaret edilen mezarlar anlaşılırdı. Yurdumuzun diğer bölgelerinde pek görülmeyen mersin dalı ile ziyaretin bir kaç değişik sebebi vardır. Öncelikle dini akide olarak yeşil yaprakların kuruyuncaya kadar ölü için teshil ve tescitte bulunması düşüncesi vardı. Ayrıca mezarlık üzerindeki mersin dalları mezarın aile efradınca ziyaretinin kanıtı olurdu. Bunlardan başka mersin dalları yeni gömülmüş ölülerden sızabilecek kokuları izale ederdi⁵⁷.

ee. Kadın Toplantıları

Denizli'li kadınların yaptıkları toplantılar genellikle mevlüt toplantıdır. Sık sık yapılan kadın mevlütleri zaman içerisinde bir gelenek şeklini almış ve kendine özgü adetler geliştirmiştir.

Mevlütlerde genellikle, şeker, lokum tarzı yiyeceklerle şerbet ve pekmezden yapılan meşrubat gibi içecekler bulunurdu. Bu toplantılarda misafirlere gülsuyu ile karışık herhangi bir koku serpilirdi. Şerbet ikramı sırasında ve gülsuyu ikramı sırasında peygamberlere ait medhiye ve naipler okunurdu. Ayrıca şerbetle ikram edilen gülsuyunun okşanması da yapılırdı.

Şerbet okşanması ve saç okşanması sırasında şu sözler söylenirdi⁵⁸.

Şerbet Okşanması

Rebievvel girince	Gücü yeten etsin ayran
Mevlüt ayı görününce	Mevlam ayırmasın yoldan
Mevlütü okuyan hoca	Şefaata umarız ondan
İç mevlütün şerbeti	İç mevlütün şerbeti
Tut resulün sünneti	Tut resulün sünneti

⁵⁷ DARIVERENLİ, "Arefe Günlerinde Kabir Ziyareti", *İnanç*, S. 92-93, s. 10

Gücü yeten etsin şeker	Gücü yeten etsin ekşi
Yolun cennet çeker	Olsun Muhammed'e komşu
Kalmaz günahların döker	Huriler olsun yoldaşı
İç mevlüdün şerbeti	İç mevlüdün şerbeti
Tut resulun sünneti	Tut resulün sünneti

Gücü yeten etsin pekmez
 Mevlam cemalinde yakmaz
 Günahım deftere yazmaz
 İç mevlüdün şerbeti
 Tut resulün sünneti

Sacı Okşanması

Aç gözünü	Her kim saçın saçar
Uyan canını	Yarın havuzundan içer
Muhammed geldi dünyaya	Mest olup kendinden geçer
Melekler geldi saçıya	Muhammed geldi dünyaya

Melekler geldi saçıya

Hep melekler geldiler
 Şahın doğduğunu bildiler
 Hizmetine erişmişler
 Muhammed geldi dünyaya
 Melekler geldi saçıya

⁵⁸ DARIVERENLİ, “Kadın Toplantıları”, *İnanç*, S. 69, s. 6-7

ef. İmamevi

Denizli yöresi insanınca kadınlar hapishanesi anlamına gelen imamevi, kaçırılan veya kendisi kaçan kızların ilk etapta sığındıkları bir yerdi. Şöyleki: Bir kız kaçırıldığı veya kendi gönlüyle kızın sevdiği seviştiği oğlanın evine gittiğinin ertesi günü ana ve babasının yanına gitmeği yüzü olmadığından emin bilinen, yani doğru, dürüst, kimsenin ırz ve namusuna göz dikmeyeceği bilinen mahalle imamına teslim edilirdi. Kız geceyi imamın evinde geçirdikten sonra zabıtaca götürülüp hükümete, oradan da tekrar imamın evine konurdu. Bundan sonra da aileler bir çözüm yolu bulmaya çalışırlardı.

İmamevine sadece kaçırılan kızlar konmazdı. Şehrin kenar, köşe mahallelerinde veya köylerde delikanlılar, bir evde yolsuz bir kadınla eğlence yaparken, başka mahallenin delikanlıları buradaki yolsuz kadını kaçırmaya kalkışırlardı. Bu sebeple kavga çıkar ve yaralananlar olurdu. Ertesi gün karakola akseden olayın incelenmesi ve herbirinin ifadesinin alınması lüzum görüldüğünden dövüştü bulunan kadında sorguya çekilmek üzere imamevine konurdu. Bundan başka hırsızlık, uğursuzluk gibi vakıalarda da kadınlar mahkeme sonuna kadar imamevinde bulundurulurdu⁵⁹.

eg. Bağa Göçme ve Pekmez Kaynatma

Denizli halkının sosyal hayatına etki eden olaylardan birisi de genellikle temmuz başlangıcından ağustos sonuna kadar yapılan bağa göçme ve bağlarda kışlık erzak hazırlama faaliyetleriydi. Bağlarda genellikle muntazam binalar olmaz, halk seyyar bir şekilde kurabildiği çardaklarda otururdu. Denizli halkı sıcakların artması ile bağlarına göçerdi. Bu bağlar yürüyerek 10 dakika ile 45 dakika arası uzaklıktaydı. Bu sebeple bazı aileler yanlarında yemek takımlarını bile götürmezler akşamleyin evden taşırırlardı. Su ihtiyacı bağlar arasındaki kuyulardan karşılanırdı ki bu kuyular göç etmeden temizlenirdi.

Bağlarda aileler akşamları birbirini ziyaret eder, türkü, şarkı söyleyerek, masal anlatılarak hoşça vakit geçirirlerdi. Şafakla birlikte insanlar uyanır ve bağından topladığı üzümü şehre götürüp satmak için yola çıkardı⁶⁰.

⁵⁹ DARIVERENLİ, "İmamevi", *İnanç*, S. 81, s. 6

⁶⁰ DARIVERENLİ, "Bağa Göçme", *İnanç*, S. 55, s. 7-8

Bağlarda üzümün hasat edilip kurutulması ve pekmez yapılması havaların durumuna göre ağustos sonu ve eylül başında yapılırdı. Pekmez yapımı için, bağların merkezi yerlerinde halkın ortak kullandığı "pekmez ocakları" bulunurdu. Pekmez halkın birbirlerine yardımlarıyla yapılırdı. Pekmez yapımından sonra, bağlardaki çardaklar bozulur ve evlere tekrar geri dönülürdü⁶¹.

4. Sosyal Örgütlenmeler

a. Cemiyet ve Dernekler

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli şehrindeki sosyal örgütlenme diğer Anadolu şehirlerine göre daha ilerideydi. Bu yıllarda kurulmuş olan cemiyetler genellikle mesleki, zümre ve spor cemiyetlerinden oluşuyordu. ⁶² 1925 yılında şehirde altı adet cemiyet vardı. Bu cemiyetler; Türk Ocağı, Teyyare Cemiyeti, Hilali-i Ahmer, Himaye-i Etfal, İdman Birliği ve Muallimler birliği idi⁶³. 1926 yılına gelindiğinde ise Denizli'de yeni cemiyetler kurulmuştur. Bu yıldaki cemiyetler; Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Spor ve Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi, Hilal-i İhzar Cemiyeti, Bilgi Yurdu, Muallimler Birliği, Kadınlar Birliği, İdman Mıntıkası, Yeşilyurt Spor Kulübü, Hilal Gençler Spor Kulübü, Menderesspor Kulübü, İdman Yurdu, İhtiyat Zabıtlar Cemiyeti, Kunduracı Esnaf Cemiyeti, Türk Musiki Birliği ve Ateşçiler Birliği'ydi⁶⁴.

1950'li yıllara doğru Denizli şehrini tanııtma amacıyla dernekler kurulmuştur. Bu amaçla kurulan ilk dernek, "Denizli İlini Tanıtma, Kalkındırma ve Çalıştırma Derneği" idi. Bu dernek 1948 yılında Ahmet Akşit, Operatör Dr. Nuri Çallılar, Hamdi Toksöz, Avukat Ziya Gökalp, İhsan Karamil ve Tefik Berber'in iştirakleriyle kurulmuştur. Derneğin programı Kadri Özbaş, Tarhan Toker ve Osman Bayraktar tarafından hazırlanmıştır. Bu derneğin çalışmalarının bir sonucu olarak Denizli'de Emlak Kredi Bankası, İş Bankası, Zirai Donatım Şubesi ve Pamuk Tarım Satış Kooperatifi kurulmuştur⁶⁵. Denizli'de sağlık alanında faaliyet gösteren derneklerin öncülüğünü 1944 yılında kurulan "Verem Savaş Derneği" yapmıştır. Sosyal dayanışmanın kuvvetlenmesini amaç edinen ilk dernek ise 1949 yılında kurulan "Denizli

⁶¹ KAPTAN *a. g. e.*, s. 24

⁶² Kemal Şakir, *a. g. e.*, s. 66

⁶³ T. C. *Devlet Salnamesi*, 1925, (yty) s. 619

⁶⁴ T. C. *Devlet Salnamesi* 1926-1927, (yty) s. 863

Yardımsevenler Derneği" dir⁶⁶. Denizli'de kurulan bazı dernekler ise özel amaçlar doğrultusunda faal olmuşlardır. Bu tarz çalışan derneklerden en önemlisi "Atatürk Büstü Yaptırma ve Yaşatma Derneği"dir. Bu dernek Denizli Vilayet Konağı önünde bir büst yaptırmıştır. Bu büst 28 Ekim 1968 tarihinde törenle açılmıştır⁶⁷.

Kurulan dernekler içerisinde Denizli'nin kültürel yapısını kuvvetlendirme amaçlı olanlarda vardır. Bu konuda en faal olan dernek "Denizli Uyarma ve Uygurlaşma Derneği"dir. Bu dernek Denizli'nin tarihini, coğrafyasını, sanayisini, kültürel yapısını anlatan "Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli" isimli bir kitabı 1964'de yayınlamıştır. Bu derneğin amacı dernek tüzüğünde şöyle anlatılmıştır:"Dernek, Denizli halkının gençliğinin, il, ilçe, bucak ve köy olarak tümünün, bugünün uygar dünya ve insanlık karşısındaki layık amacını güder. Bu gayenin tahakkuku yolunda ve geniş sınırları içinde Denizli halkının ve vatandaşlarının kültürel, sosyal, moral ve ekonomik, sanat, turizm alanlarındaki eksikliklerini gidermeyi, ön hedef sayarak çalışacak ve Türkiye'nin planlı kalkınmasında manevi bir güç olarak Denizli çapında hizmet edecek ve bu yolda çaba gösteren idari, resmi, iktisadi devlet kurullarını, genel menfaate hadim derneklere, mesken, esnaf halk ve tasarruf kredi kooperatiflerine, eğitimcilere lüzumunda yardımcı, gereğinde uyarıcı, gösterici olarak faydalı bir rol ifa etmeğe çalışacaktır. " Dernek, yukarıda yazılan amaçları yerine getirirken hiç bir siyasi ve dini konulara meyiletmeyeceği ve bu konuda çalışan diğer derneklerle münasebette bulunmayacağını teyit etmiştir⁶⁸.

1976 yılında Denizli kazasındaki mesleki dernekler ve üye sayıları şöyledir:⁶⁹

Derneğin Adı	Üye Sayısı
Denizli Berberler Derneği	270
" Zahirciler "	75
" Terziler "	280
" Şekerciler "	115
" Fırıncılar "	60
" Maden İşleri ve Demirciler "	550
" Marangozlar ve İnşaatçılar "	350
" Bakırcılar ve Kalaycılar "	165
" Kahveciler, Gazinocular "	600

⁶⁵ Kadri ÖZBAŞ, *Tanıtma Broşürü, Denizli ve Mülhakatı Hakkında Düşüncelerim ve Görüşlerim*. İzmir, 1956, s. 5

⁶⁶ *Yurt Ans-3*, s. 2144

⁶⁷ Halil ORAN, *Atatürk Denizli'de*; Denizli, 1974, s. 56

⁶⁸ "Denizli Uyarma ve Uygurlaşma Derneği Ana Tüzüğü", *Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, s. 124

⁶⁹ Tarhan TOKER; *Denizli Ekonomisi*, Denizli, 1977, s. 125

"	Mahrukatchılar, Ambalajcılar	"	80
"	Kasaplar	"	55
"	Bakkallar ve Bayiler	"	1300
"	Dokumacılar	"	1000
"	Manavlar	"	325
"	Kunduracılar	"	300
"	Şoförler ve Otomobilciler	"	2000
"	Debbağlar	"	215
"	Tornacılar, Tamirciler	"	160
"	Elektrikçiler	"	70

Denizli'de dernekleşme yıllar itibarıyla hızlı bir gelişim göstermiştir. Değişik dallarda bir çok dernek kurulmuştur. 1998 yılında şehirdeki dernek sayısı 569'a çıkmıştır. Bu derneklerin; 21'i kamu yararına, 104'ü okul yaptırma, 173'ü cami yaptırma, 218'i sosyal amaçlı, 2'si öğrenci ve 51'i spor derneğidir⁷⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'ye kültürel ve sosyal alanda büyük katkılar sağlayan cemiyetlerden en önemlisi Türk Ocağı'dır. Türk Ocağı, Milli Mücadele döneminde halkın bilinçlenmesi yönünde çalışmış ve kurtuluşa büyük katkılar sağlamıştır. *Denizli Türk Ocağı*'na bağlı gençler 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılarca işgalinden hemen sonra Denizli'de yapılan protesto mitinginde büyük rol oynamışlardır⁷¹. Milli Mücadele sonrasında Türkocağı'na bağlı kişiler Denizli'nin sosyo-kültürel yapısıyla ilgili çalışmalar yapmışlar ve bu çalışmalarını konferans şeklinde sunmuşlardır⁷². *Denizli Türk Ocağı* 1931 yılında ülke çapında tüm ocakların kapatılmasıyla faaliyetlerine son vermiştir. Binası Çaybaşı mevkiinde olan Türkocağı'nın yerini *Denizli Halkevi* almıştır. *Denizli Halkevi* 1932 yılında açılan ondört halkevi arasındadır. Halkevi faaliyetleri belli bir süre kapatılan Türkocağı binasında yaptıktan sonra 1933 yılında yeni yapılan binasına taşınmıştır. *Denizli Halkevi* pek çok konuda konferans vermiş, temsillerde bulunmuş ve kurslar düzenlenmiştir⁷³.

⁷⁰ *Denizli İl Merkezi Dernekleri Listesi* (Bu liste Denizli İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şubesi, Özel Güvenlik Bürosu'ndan alınmıştır.)

⁷¹ Ahmet Akif TÜTENK, *Milli Mücadele Denizli*, İzmir, 1949, s. 8

⁷² Ata Lütfi ÖZDİL, "Yirmi Yılda Denizli'nin Yayın ve Basın İşleri" *İnanç*. S. 80, s. 49

⁷³ "Halkevi" *İnanç*, s. 20, s. 33-34

Milli Mcadele yıllarında Atatürk tarafından kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Denizli Şubesi 1921'de açılmıştır⁷⁴. Himaye-i Etfal Cemiyeti, bugünkü sigorta işhanının yerinde bulunan Himaye-i Etfal Sineması'nın yanındaydı Cemiyetin kapısında “süt damlası” yazılı idi. 23 Nisan çocuk bayramlarında bu cemiyetin binasında, çocuklara karton içinde lokumlar verilirdi⁷⁵.

⁷⁴ Tahir KODAL, *Atatürk Döneminde Denizli*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 119)

⁷⁵ *Abdulgaffar NEMUTLU*, (D. 1937-Denizli)

b. Meslek Kuruluşları

Denizli’de kurulan ilk meslek kuruluşları *Denizli Ticaret Borsası* ve *Denizli Ticaret Odası*’dır. Bu kuruluşlar 1926 yılında kurulmuştur.

1994 yılında Denizli’de bulunan meslek kuruluşları ve üye sayıları⁷⁶

Meslek Kuruluşunun Adı	Kuruluş Yılı	Üye Sayısı
Avukatlar Barosu	1927	367
<i>Denizli Ticaret Odası</i>	1926	5680
<i>Denizli Sanayi Odası</i>	1973	515
<i>Denizli Ticaret Borsası</i>	1926	1300
<i>Denizli Ziraat Odası</i>	1963	6330
<i>Denizli Tabipler Odası</i>	1978	385
<i>Denizli Eczacılar Odası</i>	1972	275
<i>Denizli Diş Hekimleri Odası</i>	1987	150
<i>Denizli Esnaf Odaları Birliği</i>	1953	52185
<i>Serbest Muhasebe ve Mali Müşavir Odası</i>	1993	1260

c. Sendikalar

Denizli’de ilk kurulan sendika 15 Ağustos 1954 “Denizli ve Havalisi Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası”dır⁷⁷. Bu sendika 1962 tarihinde merkezi Ankara’da bulunan” Türkiye Tekstil Örmeye ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası” na (TEKSİF) katılmıştır⁷⁸. İlk sendikandan sonra, Denizli’deki sendikalaşma hareketleri artmış ve TEKSİF’ten sonra “Türkiye Genel Hizmetler İşçileri Sendikası” (GENELİŞ), “Ege Tütün Müskirat İşçileri Sendikası”, “Fırın İşçileri Sendikası”, “Yapı İnşaat işçileri Sendikası” (YAPIİŞ) ve “otel, lokanta, Eğlence İşçileri Sendikası” (OLAYİŞ) faaliyete geçmiştir⁷⁹. Ancak 1973 il yıllığında Denizlideki sendikalar arasında “Fırın İşçileri Sendikası” görülmemektedir.

⁷⁶ *Denizli İl Envanteri 1985-1994*, s. 177

⁷⁷ *Yurt Ans-3*, s. 2187

⁷⁸ TOKER, a. g. e, s. 35

⁷⁹ İhsan SÜCÜLLÜ “İlimizde Sendika Hareketleri” *Üniteleriyle Denizli*, s. 97

1973 yılında Denizli’deki sendikalar⁸⁰.

<u>Sendika Adı</u>	<u>Faaliyet Kolu</u>	<u>Kuruluş Tarihi</u>
TEKSİF	İplik ve Dokuma Sanayi	29. 04. 1962
GENEL-İŞ	Genel Hizmetler	13. 05. 1963
KÖY-İŞ	İnşaat	17. 01. 1967
TEK GIDA-İŞ	Gıda Sanayi	25. 04. 1969
TÜRK TAR-İŞ	Tarım	04. 02. 1970

Bu sendikaların dışında merkezi başka ilde olupta Denizli’de faaliyet gösteren sendikalarda vardır. Bu tarz sendikaların sayısı 15’dir.

1998 yılında Denizli’deki sendikaları iki ana grupta inceleyebiliriz. “Kamu sendikaları” ve “İşçi ve işveren sendikaları” olarak inceleyebildiğimiz sendikalar şöyledir⁸¹.

<u>Kamu Sendikaları</u>			<u>İşçi ve İşveren Sendikaları</u>	
Sendika Adı	<u>Faaliyet Kolu</u>	<u>Merkezi</u>	<u>Sendika Adı</u>	<u>Faaliyet Kolu</u>
Eğitim-Bir	Eğitim	Ankara	-Teksif (Türk-iş)	Tekstil
Türk Eğitim-Sen	Eğitim	Ankara	-Türk Metal-İş (Türk-iş)	Metal
Orkam-Sen	Orman	Ankara	Tek Gıda-İş (Türk-İş)	Temel Gıda
Tarım-Sen	Tarım	İstanbul	Belediye İş (Türk-iş)	Belediye
Yapı-Yol-Sen	Ulaşım	Ankara	Çimse-İş (Türk-İş)	Cam-Toprak
Tüm Sosyal-Sen	Eğitim	Ankara	Resmi Sektör Müt. İşverenlerin Sen. (Bağımsız)	İnşaat
Tüm Maliye-Sen	Maliye	İstanbul	Genel-İş (Disk)	Belediye Hizmetleri
Des-Sen	Eğitim	Ankara	Kristal-iş (Bağımsız)	Çimento-Cam
Tüm Bel-Sen	Belediye	İstanbul	Tekstil-sen (DİSK)	Tekstil
Türk Sağlık Sen	Sağlık	Ankara	Selüloz-İş (Türk-iş)	Kağıt ve Mamulleri
Eğitim-Sen	Eğitim	Ankara	Sosyal-İş sen. (Disk)	Eğitim, büro, ticaret kooperatif, Güzel Sanatlar
Ses	Sağlık	Ankara		
Türk Tarım	Tarım-Orman	Ankara		

⁸⁰ Denizli 1973 il Yıllığı, s. 159-160

⁸¹ Denizli Sendikalar Listesi, (Bu liste Denizli il Emniyet Müdürlüğü, Güvenlik Şubesi, Sendikalar ve Siyasi Partiler Bürosu’ndan alınmıştır.)

Orman-Sen		
Türk Büro-Sen	Maliye Hizmetleri	Ankara
Türk Kamu Çalışanları Sen	Kamu Hizmetleri	Ankara

5. Ulaşım

Tarih boyunca Anadolu'nun kilit ulaşım noktalarından birisi olan Denizli, bu niteliğini günümüzde de korumaktadır. Denizli, Menderes ve Gediz Vadisine açılan yollarla Ege, Pazarhan yoluyla Antalya ve Akdeniz, Çardak yoluyla Konya ile münasebetlerini kolayca kurabilmiştir. Bu mühim konum Laodikya'nın Prigya başkenti olmasını sağlamıştır⁸².

Günümüzde demiryolu ulaşımı bakımından Denizli, İzmir-Aydın-Afyon tren yolu üzerinde bulunmaktadır. Karayolu ulaşımı bakımından da İzmir-Aydın-Dinar-Afyon karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bu karayoluna ikinci derecede yollar ile diğer ilçelere ulaşılabilir. Diğer yandan Dinar üzerinden Antalya'ya ulaşmak imkan dahilindedir. Son yıllarda yapılan yollarla de Acıpayam üzerinden Antalya'ya ulaşmak mümkün olmuştur. Bu konumu ile Denizli, Antalya-İzmir ve Ankara-Afyon-Dinar-İzmir karayolları rotası üzerinde bir uğrak yeridir⁸³.

19. yy. sonlarında Denizli şehrini çevre ilçe ve illere bağlayan karayolları şose ve tesviyeli yollardan oluşuyordu. 1893 yılında Denizli şehrini ilçe ve çevre illere bağlayan karayollarının genel vaziyeti şöyleydi⁸⁴.

Denizli-Sarayköy-Buldan karayolu 4633 metre şosedan oluşuyordu. Bu yol üzerinde 38 adet taş köprü, 47 adet ağaç ve taş karışımı köprü vardı. Yolda 16 adet kasis mevcut idi. Karayolunun bazı kesimlerine de 425 metre kuru duvar örülmüştü⁸⁵.

Denizli-Çal yolu 58190 metre şose ve 500 metre tesviyeli yoldan oluşuyordu. Bu yol üzerinde 1 adet taş köprü, 103 adet taş ve ağaç karışımı köprü vardı. Yolda 9

⁸² Tuncer BAYKARA, *Denizli Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 45-46

⁸³ *Denizli 1967 İl Yıllığı*, s. 285

⁸⁴ *H. 1311 Aydın Vilayet Salnamesi*, s. 428

⁸⁵ *Göst. Yer.*

adet kasis mevcut idi. Karayolunun bazı kesimlerine de 1860 metre kuru duvar örülmüştü⁸⁶.

Denizli-Konya-Kaklık-Çal yolunun 8000 metresi tesviyeli, 1500 metresi mübaşeret olunmuştu. Denizli-Tavas yolunun da 1400 metresi şose, 4000 metresi tesviyeli yol idi. Bu yol üzerinde 1 adet taş ve ağaç karışımı köprü vardır⁸⁷.

Adı geçen yerleşim birimlerinin birbirleriyle olan uzaklıklarını düşünürsek, bu yerleşim birimleri arasında tam bir karayolu ulaşımı kurulamamıştır. İrtibat, patika yollarla sağlanmış olmalıdır.

Bu dönemin karayolu ulaştırma araçlarına baktığımızda, bu araçların beygir, katır, eşek ve deve gibi hayvanlardan oluştuğunu görmekteyiz. Bu yıllarda Denizli kazasında ulaştırma amacıyla kullanılan hayvanların sayısı şöyledir⁸⁸.

Ulaşım Aracı	1893	1894	1895
Beygir	543	543	571
Katır	220	220	192
Eşek	2096	2096	2017
Deve	454	454	421

Hayvanların sayısına bakıldığında eşek sayısının en fazla olduğunu görmekteyiz. Eşekler özellikle kısa mesafeli ulaştırma işlerinde kullanılmaktadır. Develer ise, kervanlar oluşturularak uzun ulaştırma işlerinde kullanılmaktadırlar.

Cumhuriyetten sonra karayolu ulaşımının kolaylaştırılması için çalışmalara devam edilmiştir. Yine ulaşımın kolaylaştırılması için köprü tamir ve yapımlarında devam etmiştir. 1928 ve 1929 yıllarında vilayet dahilinde yapılan yolların ve köprülerin miktarı şöyledir⁸⁹.

Yıl	Yeni Yapılan Yol	Tamir Edilen Yol	İnşa Edilen Köprü Sayısı	Tamir Edilen Köprü Sayısı
1928	21467m	1133m	21	19

⁸⁶ Göst. Yer.

⁸⁷ Göst. Yer.

⁸⁸ H. 1311 A. V. S. s. 348; H. 1312 A. V. S. s. 354; H. 1313 A. VS. S. 334

⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Üçüncü Cilt 1930*, Ankara, 1930, s. 373

1929	8800m	16340m	74	31
------	-------	--------	----	----

Bu yolların yapımı ve tamiri için özel idare bütçesinden 1928 yılı için 189. 420 lira, 1929 yılı için 202. 602 lira harcanmıştır⁹⁰. Bu yıllarda Sarayköy-Buldan arasındaki şose yol yapımı çalışması vardır. Yine Kaklık-Çal arası toprak yol tesviye edilmiştir. Denizli-Acıpayam yolunun yapımı da “mükellifiyeti bedeniye kanunu”nun tatbikiyle yapılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda Denizli kazası köylerinin hiçbirisinin yapılmış yolu yoktur. Sadece Karcı, Honaz, Gerzile (Yeşilköy) gibi köy ve kasabalara araba gidebilmektedir⁹¹.

1938 ve 1939 yıllarında vilayet dahilinde yapılan yolların ve köprülerin miktarı⁹²

Yıl	Tesviyeli Yol	Blokaj	Şose	Parke	Köprü (beton)	Menfez (Beton)
1938	28.400m	944m	8640m	1.400m	-	3
1939	6.025m	4.400m	15.190m	-	2	1

1939 yılı sonuna gelindiğinde Denizli vilayeti dahilinde 645320m yol yapılmıştı. Bu yolun 158150 metresi iyi şose, 58200 metresi harap şose, 23530 metresi imalatlı tesviyeli yol, 180320 metresi imalatsız tesviyeli yol ve 251200 metresi ham yoldan oluşuyordu⁹³.

19. yy'ın sonlarında Denizli'ye demiryolunun ulaşmasından sonra tren bölgede egemen taşıma aracı durumuna gelmiştir. 19. yy'da İzmir-Aydın Demiryolu Denizli sancağını batı-doğu doğrultusunda geçiyordu. İzmir ticaret burjuvası Batı Anadolu'nun İzmir'e bağlanması durumunda ticaretin gelişeceği, kazançlarının önemli ölçüde artacağını bilincindeydi. Ancak Osmanlı mali kaynaklarının böyle bir girişime yetmeyeceğini de biliyordu. Bu sebeple bu girişim İngiltere bırakıldı. 1855'te Robert Wilkin adlı İzmirli bir İngiliz tüccarı dört ortağı ile Osmanlı Devletine başvurarak İzmir-Aydın demiryolunun yapımı için imtiyaz istedi.

⁹⁰ *İstatistik Yıllığı 1930*, s. 375

⁹¹ Kemal Şakir, *a. g. e.*, s. 68

⁹² Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Vilayet Hususi İdareleri İstatistiği 1929-1939*, Ankara, 1941, s. 149

Gerekli imtiyaz 1856'da verildi. Wilkin ve arkadaşları elde ettikleri imtiyazı İngiltere'de bir gruba sattılar. Bu grup 1857'de "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu" adında bir şirket kurdu. Aydın demiryolu şirketi 1879 ve 1888'de iki imtiyaz daha elde ederek yolu Batı Anadolu'nun içlerine kadar uzatma hakkı elde etti. Bu imtiyazla Aydın-Kuyucak hattı 1882'de, Sarayköy Dinar-Çivril hattı da 1889'da işletmeye açıldı⁹⁴. Ancak demiryolunun direkt olarak Denizli Şehri'nden geçmesi engellendi. Goncalı köyünden bir hat ile Denizli'ye ulaşıldı. Karayolu ulaşımında söz sahibi kervan sahipleri gelirlerinin zarar göreceği düşüncesiyle hattın şehre gelmesini engellemişlerdir.

6. Dini Hayat

Manevi yapısı oldukça güçlü olan Denizli'nin manevi yapısının oluşumunda, şehrin fethinde şehit olmuş Server Gazi, Mehmet Gazi ve Fatma Yıldız Hatun gibi gazilerle Denizli ahileri etkili olmuştur⁹⁵.

Dini hayatın bir göstergesi olan camiler yıllar itibariyle Denizli'de hızlı bir artış göstermişlerdir. 1964 yılında şehirdeki 45 adet cami⁹⁶. 1985 yılında 111'e 1994 yılında 129'a çıkmıştır⁹⁷.

1998 yılı itibariyle Denizli şehrinde bulunan camiler şunlardır:⁹⁸ Delikliçınar-Yeni Cami, Akpınar, Allı, Altıntop, Atalar Ayanlık, Bilali Habeşi, Çamlık Fatih, Darıverenli, Değirmenönü, Deliktaş, Esmahatun, Fatih Merkez Efendi, Fatih Nur, Garaj, Gazallı, Gezekyatağı, Günbattı, Hacıkaracalar, Hatipoğlu, İnce Kara, İncirlişar (Gürpınar), İstiklal, Kaplanlar, Karaman, Karaoğlan, Kasap, Kayalık, Kiremitçi Mevlana, Kirişhane, Konyalıoğlu, Kuşpınar, Çaybaşı, Kurbağalık Mesirelik, Musa , Özcan, Özgül, Pekmezci, Pelitlibağ, Pınarbaşı, Saltak, Seçkinevler, Servergazi, Sırakapılar, SırakapıKarapınar, Topraklık, Ubeydullah, Yayla, Yenimahalle, Yunusemre, Kınıklı Merkez, Kınıklı Evliya, Kınıklı Sırmalı, Bayramyeri, Akşçeşme,

⁹³ B. İ. U. M. *İstatistik Yıllığı Cilt 12, 1940-1941*, Ankara, 1941, s. 472

⁹⁴ *Yıldız Denizli*, s. 63

⁹⁵ Hikmet TANYU "Denizli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarına Genel Bakış" *Denizli Sempozyumu*, s. 103

⁹⁶ Sami ASLAN, *Denizli Manevi Yapısı ve Camileri" Üniteleriyle Denizli*, s. 107

⁹⁷ *Denizli İl Envanteri, 1985-1994*, s. 252

⁹⁸ *Denizlideki Camiler Listesi* (Bu liste Denizli İl Müftülüğü'nden alınmıştır.)

Akkonak, Akkonak Dörtüol, Akkanok Karapınar, Aksa, Alparslan, Arasta, Asrimezarlık, Asrimezarlıkiçi, Bahçelievler Emek, Bahçelievler Merkez, Bahçelievler Yeni, Bakırcılar, Bakırlıçeşme, Boztepe, Kurşunlu, Çoban, Demirciler, Dokuzkavaklar Orta Tepe, Esenetepe Fatih, Karayolu, Gültepe, Hacı Bayram, Hacılar, Hacıveyis, Horoztepe, Huzur, İmam-Hatip Lisesi, Karşiyaka Dörtüol, Keskin, Koyuncu, Mezarlıkbaşı, Mehmet Gazi, Mimarsinan, Muhtaroglu, Muratdede, Muratdede Efendi, Ormancı, 1. Sanayi 2. Sanayi, Sahabiye, Sevindik, Sümerbank Fabrikası, Basan, Tabakhane, Uçancıbaşı, Ulu, Unpazarı, Üçgen yayman, Yediler, Yenikirişhane, Yenişehir Şengün, Yeşilyurt, Yeşilyurt Mevlana

Denizli'nin manevi yapısını oluşturan unsurlar arasında türbeler ve yatırlarda mühim bir yeri tutmaktadır. Denizli kazası içerisinde tesbit edilebilen yatır ve türbeler şöyledir⁹⁹

Hüseyin Hulusi Efendi (Üzüm Dedesi) Türbesi: Denizli Akkonak mahallesinde evlerle çevrili dar bir sokakta, bahçe içindedir.

Ali Kahya Türbesi: İlbadi mahallesinde mezarlık içindedir.

Mehmet Gazi Türbesi: İlbadi mahallesinde mezarlık içindedir.

Sarı Gazak Baba Türbesi: Merkez Karataş köyü, Yukarı Tekke mevkiinde eski mezarlık içindedir. Yanında Dedi Ali Yater Sultanın türbesi ile Bektaşî Dergahı, ve üç ev bulunmaktadır.

Şaban Dede Türbesi: Merkez Irlıgahlı, Kasabası Tekke Mevkii'nde mezarlığın içindedir.

Yediler Türbesi: Merkez İlbadi mahallesinde eski mezarlık karşısında Yediler Camii bitişiğinde küçük bir tepecik ve bahçe içindedir.

Sadık Dede Türbesi: Merkez Çakmak köyü mezarlığı içindedir.

Erenler Türbesi: Merkez Hisar köyü üzerinde cami karşısındadır.

Erenler Türbesi: Merkez Başkarcı kasabasının Ornaz yolu üzerindedir.

Karaaslan Dede Türbesi: Merkez Yeşilyayla köyü içinde mezarlık yayındadır.

⁹⁹ KAPTAN, "Gönül Sultanları Denizlide" Denizli, 1993, s. 5, 10,11, 13, 15, 18, 34, 59, 62, 63, 69, 71, 73, 78, 80, 84, 86, 94, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 123, 125, 144.

Ahi Sinan Türbesi: Merkez Deretekke mevkiinde, şimdiki Ahi Sinan Caddesi üzerinde iken inşaatlar sebebiyle kaldırılmış olup, yeni yeri tespit edilememiştir.

Murat Aslan Bey Türbesi: Merkez Muraddede mahallesinde Devlet Hastanesi'nin bulunduğu arsada iken hastane inşaatı sebebiyle kaldırılmış. Yeni yeri tespit edilememiştir.

Ahi Toman Türbesi: Kınıklı yolu üzerinde Kuruçay Mevkii'nde iken inşaatlar sebebiyle kaldırılmış, yeni yeri tespit edilememiştir.

Server Gazi Türbesi: Merkez Yeşilköydeki Gerzele Dağı'nın eteğinde köyün 800m dışında eski mezarlık kenarındadır.

Fatma Yıldız Hanım Türbesi: İlbadı mahallesindeki mezarlık içindedir.

Hacı Şam Türbesi: Merkez Tekke köyü mezarlığı içinde köye 2 km uzaklıktadır.

Teslim Sultan Türbesi: Merkez Çukurköy Çayarası Mevkii'ndedir.

Hacı Hasan Feyzi Türbesi: Kuşpınar mahallesinde Hacı Hasan Feyzi Cami bitişiğindedir.

Şirvanzade Türbesi: İlbadı mahallesinde büyük mezarlık içindedir.

Dede Taşı Yatırı: Merkez Çukurköy'ü içindedir.

Hamza Dede Yatırı: Merkez Goncalı köyünün Bozkır Mevkii'nde tepenin hakim olduğu noktadır.

Üçler Dedesi Yatırı: Muratdede mahallesi 363. sokaktadır.

Belirler Dedesi Yatırı: Merkez Çukurköy'ü içindedir.

Karaçam Yatırı: Merkez Çukurköy'ü, Karaçam Mevkii'nde çocukluk içerisinde.

Erendede Yatırı: Karataş köyünde Eren Çamlığı içindedir.

Göçük Dedesi Yatırı: Çukurköy'ünde Gölcük Mevkiindedir.

Çamrak Dede Yatırı: Çukurköy'ü Çomrak Mevkii'ndedir

Sızı Dedesi Yatırı: Hacıyüplü köyünün Denizli-İzmir asfaltı üzerinde köy yolu ayrımındaki mezarlık kenarındadır.

Hacıyüplü Yatırı: Hacıyüplü köyü girişinde mezarlık dışındadır.

Deliktaş Yatırı: Deliktaş mahallesi Asri Mezarlık yolu üzerindedir.

7. Mesire Yerleri ve Şenlikler

Denizli halkının sıcaktan bunalıp, piknik yapmak için kullandığı mekanlar pek çoktur. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında kara dağı eteklerindeki bağlar sıcaktan bunalan Denizli halkının uğrak yeri idi. Bu bağlarda halk 2-3 ay konaklar sonra şehre dönerdi.

Günümüzde Denizli halkının kullandığı mesire yerlerinin başlıcaları Honaz Dağı Milli Parkı, Pamukkale, Çamlık, İncilipınar Parkı, Gökpınar, Vali Çeşmesi, Pınarbaşı Kaynağı, Hisar Değirmenleri, Değirmenönü'dür¹⁰⁰.

Denizli'nin yöresel şenlikleri arasında Pamukkale Festivali, Kiraz Bayramı, Bağbaşı şenlikleri ve Deve güreşleri vardır¹⁰¹. Cumhuriyetin ilk yıllarında Denizli'de Hıdrellez kutlanırdı. Hıdrellezde Denizlililer yazlık elbiselerini giyerler ve yatır ve türbelerin bol olduğu Muratdede'ye giderlerdi. Hıdrellezde her aile uzaklardaki akrabalarına oku kağıdı (çağrı mektubu) gönderir. Çağrıyı alanlarda çağıranlarda hıdrelleze hazırlanırdı. Hıdrellezde "Çamlık" mesireliği dolup taşardı¹⁰².

B. KÜLTÜREL HAYAT

1. Kütüphaneler

a. İl Halk Kütüphanesi

Aydın Vilayeti Salnâmesinde Denizli şehrindeki kütüphane sayısı 2 olarak gösterilmekte iken H. 1320 (1902) salnamesinde kütüphane sayısı bire düşmüştür¹⁰³ Bu

¹⁰⁰ *Denizli Turizm Envanteri 1996*, s. 38-40

¹⁰¹ *Yurt Ans.* -3, s. 2200

¹⁰² Osman YALÇIN "Denizli" İstanbul, 1981, s. 26

¹⁰³ *H. 1314 A. V. S.*, s. 315 *H. 1317 A. V. S.* s. 294; *H. 1320 A. V. S.* s. 256

kütüphanelerin şehrin nerelerinde olduğu veya mahiyetleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Denizli’de kütüphane açma çalışması Kültür Müdürlüğü’nün öncülüğünde 1924 yılında başlamıştır. Ancak bundan da önce Denizli’nin kültür faaliyetlerini düzenlemek amacıyla 1920’de Kültür Direktörlüğü açılmıştır¹⁰⁴. Kültür Müdürlüğünün çalışmaları sonucunda 1925 yılında ilk halk kütüphanesi açılmıştır. Bu tarihte “Halk Kitap Sarayı” adıyla açılan kütüphane Çaybaşı semtindeydi¹⁰⁵. Ancak kütüphane kendisine ait bir binası olmadığı için yerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Darıverenli “çatalçeşme” isimli makalesinde kütüphanenin yerini Dalıklıçınar’dan Liseye doğru gidilen yer üzerinde göstermektedir¹⁰⁶.

1940 yılına kadar Halk Kitap Sarayı olarak hizmet veren kütüphane bu tarihten itibaren genel kütüphane hüviyeti ile bakanlığa bağlı olarak hizmet vermeye başlamıştır. İl halk kütüphanesine bağlı çocuk kütüphanesinin açılması 1950 yılına rastlamaktadır. Bayramyeri semtinde müstakil olarak hizmet veren çocuk kütüphanesi de zaman içerisinde yerini değiştirmiştir. 1975 yılında İl halk kütüphanesinin İstiklal Caddesi üzerindeki binasına taşınmasıyla çocuk kütüphanesi de yanı binaya taşınmıştır. Her iki kütüphane 1975 yılından itibaren aynı binada altlı-üstlü olarak hizmet vermeye devam etmektedir¹⁰⁷.

İl halk kütüphanesinin kitap ihtiyacı Kültür Bakanlığı’nın ve Denizli halkının desteği ile karşılanmıştır. Özellikle harf inkılabından sonra yeni Türk alfabesi ile basılı kitap sayısında hızlı bir artış görülmüştür¹⁰⁸. Örneğin 1930 yılında kütüphanede 62 adet yeni harfli kitap, 1212 adet Arap harfli kitap, 170 tane batı harfleri ile yazılı kitap olum toplam kitap sayısı 1444’tür¹⁰⁹. Aşağıda verilen tabloda da görülecektir ki Türk alfabesi ile basılı kitap sayısı hızlı bir şekilde artmıştır.

¹⁰⁴ KODAL, *a. g. t.*, s. 125

¹⁰⁵ Ali İhsan DURMUŞ, “*Denizli İl Halk Kütüphanesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölüm, Ankara, 1994), s. 11

¹⁰⁶ DARIVERENLİ “Çatalçeşme” *İnanç. S. 104-105, s. 10*

¹⁰⁷ DURMUŞ, *a. g. t.*, s. 11

¹⁰⁸ KODAL, *a. g. t.*, s. 125

¹⁰⁹ *İstatistik Yıllığı, 1930*, s. 118

Yıllara göre *Denizli İl Halk Kütüphanesi*'nin dil itibariyle kitap sayısı¹¹⁰

Yıl	Türkçe		Fransızca	İngilizce	Almanca	Arapça	Farsça	Yunanca	Toplam Kitap
	Türk Harfli	Arap Harfli							
1932	495	1.086	181	4	2	-	-	-	1.768
1933	592	1.467	181	4	2	-	-	-	2.246
1937	1.025	2.108	183	5	-	-	-	-	3.321
1938	1.066	2.108	183	5	7	-	-	-	3.362
1940	1.576	1.504	214	5	1	430	29	1	3.760
1942	2.488	1.567	214	1	1	430	29	1	4.731
1944	3.171	1.595	214	5	4	440	29	2	5.460
1969									13.264
1971									16.870
1973									18.055
1975									18.988
1978									20.642
1979									21.005
1980									21.287

Denizli Halk Kütüphanesi'nde el yazması kitaplarda mevcuttur. Örneğin 1940 yılında kütüphanede 347 adet el yazması kitap vardı. Bu kitapların 27'si Türkçe, 299'u Arapça, 21'i Farsça idi¹¹¹.

Denizli Halk Kütüphanesi kitaplarının 1933, 1937, 1938 yıllarında ilim grubuna göre durumu¹¹².

¹¹⁰ B. İ. U. M, *Maarif İstatistikleri 1932-1933*, İstanbul, 1934, s. 270; B. İ. U. M, *Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği*, İstanbul, 1935, s. 41; B. İ. U. M, *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, İstanbul, 1939, s. 334-335; B. İ. U. M, *Maarif İstatistiği, 1938-1939*, Ankara, 1942, s. 486-487; B. İ. U. M, *Maarif İstatistiği 1940-1941*, Ankara, 1943, s. 476-477; Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Ankara, 1945, s. 502-503; Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1944-1945 (Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri odaları ve okuma odaları Kitapları)* Ankara, 1947, s. 2-3; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Milli, Halk, Çocuk Kütüphaneleri 1969-1973*, Ankara, 1977, s. 16; *Kültür ve Spor İstatistikleri Milli Kütüphane, Halk ve Çocuk Kütüphaneleri 1975*, Ankara, 1978, s. 8; B. D. İ. E, *Kültür İstatistikleri 1978*, Ankara, 1981, s. 12; B. D. İ. E, *Kültür İstatistikleri 1979, 1982*, (yy), s. 21, B. D. İ. E, *Kültür İstatistikleri 1980*, Ankara, 1983, s. 23

¹¹¹ *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s. 476-477

¹¹² *Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği* s. 41, *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s. 334-335; *Maarif İstatistikleri 1938-1939*, s. 486-487

Yıl	Türkçe ve Edebiyatın- Coğrafya	Riyazi İlimler	Tabii İlimler	Felsefi İlimler	Tıbbi	Zirai, Ticari İktisadi	Hukuki	Bedii	Hikaye, Masal, Roman	Diğer Eserler	Toplam	Siyasi-İçtimai Dergi ve Gazete	
1933	181	299	36	187	139	86	76	48	147	600	447	2.246	32
1937	310	380	86	355	263	101	126	68	188	701	743	3.321	
1938	316	383	88	340	102	264	128	71	189	730	751	3.362	

Denizli Halk Kütüphanesi kitaplarının 1940, 1942, 1944 yıllarında ilim grubuna göre durumu¹¹³.

Yıl	Genel Eser	Felsefi Eser	Dini Eser	Sosyal Eser	Filoloji	Nazari İlimler	Tatbiki İlimler	Güzel Sanatlar	Edebi Eser	Tarih-Coğrafya	Toplam
1940	105	235	345	393	187	205	305	30	1.401	554	3.760
1942	147	330	347	449	215	307	363	60	1.811	707	4.736
1944	182	370	357	516	270	349	409	76	2.127	804	5.460

Denizli Halk Kütüphanesi'nin 1932 yılında mesleklere göre okuyucu durumu¹¹⁴.

Öğrenci		Öğretmen		Diğer Memur		Diğer Kimseler		Toplam		
E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	T
1.4371	6.030	4.673	2.038	3.679	825	2.708	-	25.431	8.893	34.324

Denizli Halk Kütüphanesi'nin 1933 yılında meslekleri ve okudukları kitap grubu itibariyle okuyucu durumu¹¹⁵.

Meslek Grubu		Türkçe	Tarih-Coğrafya	Riyazi İlimler	Tabii İlimler	Felsefi İlimler	Tabii	Zirai, İktisadi Ticari	Hukuk	Bedii	Hikaye ve Roman	Mecmuave Gazete	Diğer Eserler	Toplam
		Öğrenci	E	751	954	513	692	896	302	96	32	338	1155	9091
	K	161	326	230	343	261	208	20	5	178	520	2501	321	5074
	T	912	1280	743	1035	1157	510	116	37	516	1675	11592	863	20436
Öğretmen	E	418	253	135	312	291	192	43	19	177	218	2019	135	4212
	K	138	87	107	89	97	73	16	6	51	157	217	61	1108
	T	556	340	242	410	388	265	59	25	228	375	2236	196	5320
Sivil ve Askeri Memur ve Zabitan	E	351	58	10	92	192	301	55	67	62	855	2992	172	5207
	K	45	11	-	14	26	40	23	-	15	187	326	81	768
	T	396	69	10	106	218	341	78	67	77	1042	3318	253	5975
Diğer Meslekler	E	160	32	82	37	116	149	267	32	51	139	2053	192	3310
	K	24	9	-	-	7	3	15	7	12	35	173	27	312
	T	184	41	82	37	123	152	282	39	63	174	2226	219	3622
Toplam		2048	1730	1077	1588	1886	1268	535	168	884	3266	19372	1531	35353

Denizli Halk Kütüphanesi'nin yıllara göre okuyucu ve personel durumu¹¹⁶.

¹¹³ *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s. 476-477, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s. 503; *Milli Eğitim İstatistikleri 1944-1945*, s. 3

¹¹⁴ *Maarif İstatistikleri 1932-1933*, s. 278

¹¹⁵ *Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği*, s. 49

Yıl	Okuyucu			Personel		
	E	K	T	E	K	T
1933	28.091	7.262	35.353	1	1	2
1938	31.210	8.097	39.307	1	1	2
1942	9.095	3.987	13.082			
1944	7.234	4.267	11.501			
1969	16.648	2.431	19.079	2	1	3
1971	10.374	4.632	15.006	3	1	4
1973	10.460	7.253	17.713	3	2	5
1975	9.352	3.893	13.245	3	2	5
1978	3.182	2.198	5.380	4	3	7
1979	11.805	5.264	17.069	14	6	20
1980	15.769	7.411	23.180	13	6	19

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki okuyucu sayısı ile 1980 yılındaki okuyucu sayısı karşılaştırıldığında nüfus ile okuyucu sayısı arasında ters bir orantı vardır. Nüfusun artması ile birlikte okuyucu sayısının da artması beklenirken bunun tersi yaşanmış ve okuyucu sayısı düşmüştür. Bunun sebebini Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın okumaya-öğrenmeye karşı büyük bir şevk ve heyecan içinde bulunmasını bağlayabiliriz.

¹¹⁶ *Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği*, s. 37-39; *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s. 484; *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s. 503, *Milli Eğitim İstatistikleri 1944-1945*, s. 3; *Milli Eğitim İstatistikleri Milli, Halk, Çocuk Kütüphaneleri 1969-1973*, s. 16; *Kültür ve Spor İstatistikleri Milli Kütüphane, Halk ve Çocuk Kütüphaneleri 1975*, s. 8; *Kültür İstatistikleri 1978*, s. 12; *Kültür İstatistikleri 1979*, s. 21, *Kültür İstatistikleri 1980*, s. 23

1950 yılından itibaren hizmet vermeye başlayan *Denizli Çocuk Kütüphanesi*'nin yıllara göre kitap okuyucu ve personel durumu¹¹⁷.

Yıl	Mevcut Kitap	Okuyucu			Personel		
		E	K	T	Memur	Hizmetli	Toplam
1969	3.638	24.448	11.462	35.910	2	1	3
1971	3.841	20.538	11.116	31.654	2	1	3
1973	4.161	19.227	11.917	31.144	1	1	2
1975	4.372	12.992	9.768	22.760	1	1	2
1979	4.579	15.588	9.414	25.002	6	2	8
1980	4.631	15.738	10.764	26.502	4	1	5

b. Denizli Halkevi Kütüphanesi

Denizli Halkevi 1932 yılında ilk olarak açılan 14 halkevinden birisidir. İlk önce Çaybaşı'ndaki Türkocağı binasında çalışmış, 1933 yılında da kendi binasına taşınmıştır¹¹⁸ Denizli'nin sosyo-kültürel kalkınmasında büyük rolü olan halkevi birtakım çalışmalarının yanında bir de kütüphane tesis etmiştir. Kütüphane'nin ilk tesis yıllarında 2250 adet kitabı mevcuttur¹¹⁹

Halkevi kütüphanesine ait olan kitaplar, halkevinin 1953 yılında kapatılmasıyla il halk kütüphanesine devredilmiş olmalıdır.

Denizli Halkevi Kütüphanesi'nin dil itibariyle kitap sayısı¹²⁰.

Yıl	Türkçe		Yabancı Dil	Toplam
	Türk Harfli	Arap Harfli		
1937	1.478	583	154	2.215
1938	1.737	625	157	2.519
1940	2.088	631	159	2.878
1942	2.546	631	158	3.335
1944	2.835	633	160	3.628

Denizli Halkevi Kütüphanesi Kitaplarının 1937, 1938 yıllarında ilim grubuna göre durumu¹²¹.

¹¹⁷ Milli Eğitim İstatistikleri Mili Halk, Çocuk Kütüphaneleri 1969-1973 s. 92; Kültür ve Spor İstatistikleri, Milli Kütüphane, Halk ve Çocuk Kütüphaneleri 1975, s. 25; Kültür İstatistikleri 1979, s. 40; Kültür İstatistikleri 1980, s. 42

¹¹⁸ "Halkevi" İnanç, S. 20, s. 33

¹¹⁹ "Halkevi", s. 35

¹²⁰ Maarif İstatistikleri 1937-1938, s. 350-351; Maarif İstatistikleri 1938-1939, s. 502-503; Maarif İstatistikleri 1940-1941, s. 500-501, Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943, s. 520; Milli Eğitim İstatistikleri 1944-1945, s. 16

Yıl	Türkçe Edebiyat	Tarih Coğrafya	Riyazi İlimler	Tabii İlimler	Felsefi İlimler	Tıbbi	Zirai, Ticari İktisadi	Hukuki	Bedii	Hikaye, Roman, Masal	Diğer Eserler	Toplam
1937	247	238	30	60	192	77	111	153	169	143	795	2.215
1938	287	279	30	69	220	91	129	167	188	168	891	2.519

Denizli Halkevi Kütüphanesi kitaplarının 1940, 1942, 1944 yıllarında ilim grubuna göre durumu¹²².

	Genel Eser	Felsefi Eser	Dini Eser	Sosyal İlimler	Filoloji	Nazari İlimler	Tatbiki İlimler	Güzel Sanatlar	Edebiyat	Tarih Coğrafya	Toplam
1940	761	182	24	304	81	99	310	259	532	326	2.878
1942	896	191	25	370	81	105	330	293	664	380	3.335
1944	916	252	25	410	90	111	344	300	765	415	3.628

Denizli Halkevi Kütüphanesi yıllara göre okuyucu ve personel durumu¹²³.

Yıl	Okuyucu			Personel		
	E	K	T	E	K	T
1937	1.914	439	2.353	1	-	1
1938	2.024	528	2.552	1	-	1
1940	2.018	567	2.585	1	-	1
1942	2.147	580	2.727	1	-	1

C. Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi

1987 yılında Uçancıbaşı mahallesinde hizmete giren bu kütüphane Denizli Merkezinde açılan ikinci halk kütüphanesidir. Kütüphanenin çocuk ve yetişkin bölümleri birliktedir.

Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi kitaplarının 1988, 1997 yıllarında ilim gurubuna göre durumu¹²⁴.

¹²¹ *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s. 350-351; *Maarif İstatistikleri 1938-1939*, s. 502-503,

¹²² *Maarif İstatistikleri 1940-1941*, s. 500-501; *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s. 521, *Milli Eğitim İstatistikleri 1944-1945*, s. 17

¹²³ *Maarif İstatistikleri 1937-1938*, s. 340,351; *Maarif İstatistikleri 1938-1939*, s. 492, 502-503; *Maarif İstatistikleri 1940-1941*, s. 483, 501-502; *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s. 521

¹²⁴ *Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi 1988 Yılı İstatistik Dosyası; Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi 1997 Yılı İstatistik Dosyası*

Yıl	Genel Eser	Felsefi Eser	Dini Eser	Sosyal Bilimler	Filoloji	Naziri İlimler	Tatbiki İlimler	Güzel Sanatlar ve Eğlence	Edebiyat	Tarih, Coğrafya ve Biyografya	Toplam
1988	108	17	46	181	31	19	57	22	574	318	1.373
1997	859	71	311	798	114	79	121	178	1.994	893	5.409

*Uçanbaşı Halk Kütüphanesi'nin 1988, 1997 yıllarında okuyucu ve personel durumu*¹²⁵.

Yıl	Okuyucu									Personel		
	Çocuk			Yetişkin			Toplam			Memur	Hizmetli	Toplam
	E	K	T	E	K	T	E	K	T			
1988	1.518	1.245	2.763	811	633	1.444	2.329	1.878	4.207	2	1	3
1997	7.464	8.432	15.896	3.022	3.346	6.368	10.486	11.778	22.264	2	-	2

2. Denizli'de Basın

a. Gazetecilik

Denizli'de basın hayatının başlaması, 1907 yılında Mustafa Naili Küçüka'nın "Hülasa" adlı gazeteyi neşr etmesiyle başlamıştır. Bu gazeteden sonra "Kahraman" adlı gazete 1910 yılında taş baskı ile yayın hayatına devam etmiştir. Bu gazeteden sonra 1914 yılında Şirvanizade Gıyasettin (Şarlıman) Efendi "Sanisat" isimli haftalık gazeteyi yayınlamaya başlamıştır. Ancak bu gazete kısa sürede kapanmıştır. Bunun ardından Gıyasettin Efendi 1. Dünya Savaşı sırasında "Şafak" gazetesini yayına sokmuştur. Tek sayfa olarak çıkan gazete Afyon Cephesinden, Çanakkale'den, İstanbul'dan telgraflarla savaş haberleri vermiştir. Yerel haber ve sorunlara da değinin "Şafak Gazetesi" perşembeleri yayınlanmıştır. Bu gazete İstiklal Savaşı sonunda kapanmıştır¹²⁶.

Cumhuriyet döneminde ilk gazete 1923 yılında İl Özel İdaresi'ne ait matbaada basılan "Denizli" gazetesi olmuştur. Kar ve zararı özel idareye ait olan gazete 4 yıl vilayet matbaası olarak çalıştırılmıştır. Gazete 1927-1930 yılları arasında Fahri Karaca, Hüseyin Pamukçu ve Süleyman Önen'e kiraya verilmiştir. 1935 yılına kadar kira ile

¹²⁵ Göst. Yer.

¹²⁶ Mustafa Kemal TARTILACI "Ben Denizlili İsem, Denizli, 1993, s. 98

yönetilen gazete bu yılda tamamıyla bu üç ortağa devredilmiştir. Gazete 1942 yılında isminin önüne “Yeni” ilavesi koymuş ve “Yeni Denizli” gazetesi bu halde 16 Eylül 1961 tarihine kadar yayını aralıksız devam ettirmiştir¹²⁷.

1952 yılında Erol Özbal haftalık Olay gazetesini, 1953’te de “İnkılap” gazetesini tek yaprak olarak çıkarmıştır. Erol Özbal bu gazetelerden sonra 14 Mayıs 1956’da “Denizli” gazetesini yayın hayatına sokmuştur¹²⁸. Bu gazete o tarihten itibaren yayın hayatına aralıksız devam etmektedir.

1955 yılında Halil Buluş, Yüksel Sezel ve Ahmet İmre “Demokrat Denizli” gazetesine yayına soktular. Demokrat Partinin yayın organı niteliğinde olan bu gazete 1960 devrimiyle kapatılmıştır¹²⁹.

Fahri Karaca 1961’de günlük “Son Haber” gazetesini Veli Akın 3 Ekim 1963’de günlük “Pamukkale” gazetesini yayın hayatına sokmuşlardır. Muhittin Şen 1965 yılında Hürsöz’ü ve yeni bir ortaklıkla “Doğuş” gazetesini çıkarmışlardır. 1971 yılında da Erol Pamukçu “Şafak” gazetesini yayın hayatına sokmuştur. Daha sonra Denizli, Sonhaber, Doğuş ve Şafak gazeteleri masrafları düşürmek ve daha kaliteli, herkesin görüşünü yansıtan bir gazete çıkarma düşüncesiyle birleşmişlerdir. Denizli Gazeteciler Birliği Koll. Sti adı altında yöneticiler “Denizli” gazetesinde Erol Özbal’ın yönetiminde birleşmişlerdir. Ancak bu ortaklık yedi yıl sürmüştür.

27 Ağustos 1973 yılında Haluk Müftüler “İlkhaber” gazetesini, 20 şubat 1976’da İsmail ve Muharrem Aydın Kardeşler “Meydan” gazetesini, 16 Mayıs 1976’da Ömer Albay, Kemal Sözkese, Necip Öztürk, Mustafa Çelik, Veli Karakaya, Mustafa Eşmen “Hizmet” gazetesini, 1 Eylül 1978 tarihinde İsmail Hakkı Ekmekçioğlu önce aylık, daha sonra 25 Şubat 1980 tarihinde günlük “Ticaret ve Ekonomi” gazetesini çıkarmıştır.

Bu arada Mustafa Yatağan haftada iki gün çıkan mizah gazetesi “Heybeli”yi yayına sokmuştur. Yine güldürü niteliğinde M. Kemal Tartılacı 1966-1967 yılları arasında “Memurun Sesi”ni çıkardı. “Memurun Sesi” ancak 6 sayı yaşamıştır¹³⁰

¹²⁷ Göst. Yer.

¹²⁸ TARTILACI, a. g. e. , s. 99

¹²⁹ TARTILACI, a. g. e, s. 100

¹³⁰ TARTILACI, a. g. e. ,. s. 100-101

Bu gazetelerin hepsi tipo baskı ile basılmış olan gazetelerdi. Denizli’de ilk ofset baskıyı 1991 yılında Abdulgaffar Nemutlu yönetiminde çıkan “Denizli Şehir” gazetesi yaparak bir yeniliğe imza atılmıştır¹³¹.

Denizli’de çıkmış olan ve halen çıkmakta olan gazetelerin başlıcaları şöyledir:

Denizli Gazetesi: H. 1339 (1923) Temmuzunda tesis edilen gazete her hafta Perşembe günleri neşredilmiştir¹³². Denizli Valiliğince, özel idarenin kurmuş olduğu matbaada 1. 000 civarında basılan gazete valilik ve özel idarenin yapmış olduğu faaliyetleri duyurmuş¹³³. Gazete 1942 yılında “Yeni Denizli” adını almış ve hayatını 16 Eylül 1961 tarihine kadar sürdürmüştür¹³⁴.

Şafak Gazetesi: 30 Teşrinsani 1340 tarihinden itibaren Gıyaseddin Efendi tarafından çıkarılmıştır. Onbeş günde bir neşr olunan gazete vilayet matbaasında basılmış olup 800 adet olarak basılıyordu¹³⁵. Gazete Afyon Cephesi’nden Çanakkale’den, İstanbul’dan telgraflarla savaş haberleri vermiştir¹³⁶. Gazete 1928 yılında kapanmıştır¹³⁷.

Denizli Şehir: 23 Eylül 1991 Pazartesi günü yayın hayatına başlayan “Denizli Şehir” günlük-siyasi bir gazetedir. Gazetenin imtiyaz sahibi Abdulgaffar Nemutlu idi. Gazete’nin basım merkezi Akın Ofset tesisleridir. Gazetenin yönetim merkezi ise Atatürk Bulvarı, Kızıllıhisar Apt. 3/3 Denizli’dir. Gazetenin ilk satış fiyatı 1000 lira idi. Bu gazetenin Acıpayam, Babadağ, Bekilli, Beyağaç. Buldan, Çal, Çardak, Çamlı, Çivril, Kale Serihisar, Sarayköy ve Taasta temsilcileri vardır¹³⁸. Gazetenin günümüzdeki imtiyaz sahibi Ali İpek’tir.

Denizli : İlk sayısı 14 Mayıs 1956’da çıkan gazete yayın hayatına o tarihten günümüze aralıksız devam etmiştir. Erol Özbal ve İzmir’de çıkan “Sabah Postası” gazetesi idare müdür İsmail Yaşaroğlu tarafından çıkarılmıştır¹³⁹. Günlük siyasi gazete olarak çıkan gazetenin idari merkezi Sarayköy Caddesi üzerinde iken 1992’de Enver

¹³¹ Abdulgaffar NEMUTLU

¹³² T. C. Devlet Salhanesi 1925, s. 619

¹³³ T. C. Devlet Salnamesi 1926-1927, s. 864

¹³⁴ TARTILACI, a. g. e, s. 98

¹³⁵ T. C. Devlet Salnamesi 1925, s. 619

¹³⁶ TARTILACI, a. g. e, s. 100

¹³⁷ ÖZDİL, a. g. m, s. 49

¹³⁸ Denizli Şehir (23 Eylül 1991) S. 1, s. 1,4

Paşa Caddesi T. H. K. İş Hanı'nın zemin katına taşınmıştır. Gazetenin basım yeride yine aynı işhanındaki Anadolu Matbaası'dır. Günümüzde gazetenin imtiyaz sahibi Ekrem Zingal'dir.

Ticaret ve Ekonomi: 1 Eylül 1978 tarihinde aylık siyasi gazete olarak çıkmaya başlayan gazetenin bir yıllık aboneliği 500 TL idi. İ. Hakkı Ekmekçioğlu tarafından çıkarılan gazetenin yazı işleri müdürü Sadık Dağdeviren idi. Gazete 25 Şubat 1980'den itibaren günlük olarak çıkmaya başladı. Bu dönemde yazı işleri müdürü Cihan Baykara oldu. Gazetenin imtiyaz sahibi ve çıkarını halen İsmail Hakkı Ekmekçioğlu'dur¹⁴⁰. Gazetenin idare yeri özel idare işhanıdır.

Meydan : 20 Şubat 1976'da İsmail Aydın'ın imtiyaz sahipliğinde yayın hayatına başlayan Meydan gazetesi siyasi bir gazetedir. Gazetenin yazı işleri müdürü Muharrem Aydın'dı. Gazete yayınlanmaya başladığı tarihten beri pazar günleri hariç hergün yayınlanmaktadır¹⁴¹. Gazetenin idari yeri İstasyon Caddesi, Gürlesinler Pasajıdır.

Yeni Gazete: 26 Nisan 1995 çarşamba günü 7000 TL. fiat ile yayınlanmaya başladı. İmtiyaz sahibi Erol Görçelioğlu idi. Gazetenin yayın yönetmeni Süleyman Karakaya, yazı işleri müdürü Cemalettin Çağdaş'tır. Gazetenin basım yeri Basım Ajans olup, şu anda imtiyaz sahibi Kadir Altınok'tur¹⁴². Gazetenin idare yeri Cumhuriyet Caddesin'dedir.

Hizmet: 15 Mayıs 1976 cumartesi günü 100 kuruş fiyatla yayın hayatına başladı. Sahibi Ömer Albay, yazı işleri müdürü Mustafa Eşmen'di. Gazetenin ilk idari yeri Hacılar Camii altı idi. Şu anda gazetenin sahibi Kenan Şahan, genel yayın yönetmeni Nadir Güleç, yazı işleri müdürü Abdurrahim Bayacılar'dır¹⁴³. Gazetenin bugünkü idare yeri Keçeciler Caddesi, Havuzlu Çarşı'dır.

¹³⁹ TARTILACI a. g. e, s. 99

¹⁴⁰ İsmail Hakkı EKMEKÇİOĞLU, (D. 1926-Denizli)

¹⁴¹ Meydan (20 Şubat 1976). S. 1, s. 1

¹⁴² Yeni Gazete (26 Nisan 1995) S. 1, s. 5

¹⁴³ Hizmet (15 Mayıs 1976),S. 1, s. 2

Doğuş: 1989 yılında itibaren Atilla Doğan tarafından çıkartılan gazete haftada bir pazartesileri yayınlanmaktadır. Reklam amaçlı olan gazetenin genel müdürü Mehmet Ali Bilgin, genel yayın müdürü Ahmet Aki'dir¹⁴⁴

Yirmi: 19 Aralık 1993 pazar günü 4000TL. fiatla yayına başlayan gazetenin sahibi Hüsnü Okumuş'tu. Alnur Kalemci yönetiminde çıkan gazete¹⁴⁵daha sonra el değiştirmiş ve ismi Deha Yirmi olmuştur. Gazetenin idare yeri Delikliçınar Meydanı, Belediye Sarayı arkasındaki bir binadır.

Yeni Haber: 7 Aralık 1993'te yayına başlayan gazetenin Sahibi Atilla Alkaya'dır¹⁴⁶. Gazetenin idare yeri Doktorlar Caddesindedir.

Denizli'de yukarıda bahsettiğimiz basın kuruluşlarının dışında Türkiye genelinde yayınlanan gazete ve dergilerin temsilcilikleri vardır. Bunlar; Anadolu Ajansı, Akşam, Bulvar, Dost, Güneş, Bugün, Sabah, Yeni Asır, Cihan Haber Ajansı, Cumhuriyet, Dünya, Gazete Ege, Gözlem Günaydın, Gündüz Yeni Şafak, Hergün, Hürriyet, İhlas Haber Ajansı, İcmal, Milli Gazete, Milliyet, Ortadoğu, Ticaret, Türkiye, Yeni Asya, Zaman ve Turkish Daily News.

Denizli'de basılı yayın araçları dışında görüntülü ve sesli yapan televizyon ve radyolar şunlardır: Ana Radyo TV (ART), Deha TV, D-TV, Mihr TV, Vizyon TV, Ege TV, Bayrak FM, Bizim İller FM, Doğuş FM, Kral FM.

d. Dergi ve Kitap Yayıncılığı

Saz: Denizli'nin bilinen ilk dergisi olan Saz Dergisi 1928 yılında Ata Lütfi Özdil tarafından çıkarılmıştır. Bu dergi yeni harflerin kabul edilmesi ile yayın hayatına son vermiştir¹⁴⁷.

Yücel: Milli Eğitim Müdürü Lütfullah Bey'in yeni Türk alfabesi ile neşrettiği bir dergiydi¹⁴⁸.

Amaç: *Denizli Lisesi*'nin 1938 yılında çıkarmış olduğu bu dergi aslında bir yıllıktı. *Denizli Lisesi* Amaç dergisinden başka 1967'de yankı isimli bir kültür-sanat

¹⁴⁴ Doğuş. (10 Şubat 1998). s. 12

¹⁴⁵ Yirmi, (19 Aralık 1993), s. 2

¹⁴⁶ Yeni Haber (10 Şubat 1998), s. 2

¹⁴⁷ ÖZDİL, a. g. m, s. 49

¹⁴⁸ Göst. Yer.

dergisi yayınlanmıştır. Günümüzde de Koca Mektep adında bir dergiyi yayınlamaktadır¹⁴⁹.

İnanç: 1937-1943 yılları arasında *Denizli Halkevi*'nin çıkarmış olduğu dergidir¹⁵⁰ Derginin ilk imtiyaz sahibi Avukat Hulusi Oral'dır. İnanç'ın baş yazarı ve müdürlüğünü de Denizli Lisesi Türkçe öğretmeni Tahsin Sungunışık yapmıştır. O dönemde İnanç İstanbul'da bastırılıyordu¹⁵¹. İnanç dergisi toplam 106 sayı olarak neşredilmiştir. Ancak bazı sayılar iki sayı birleştirilerek çıkarılmıştır.

Denizlide Tarım: 1993 yılında Tarım İl Müdürlüğü tarafından çıkartılan derginin sahibi İl Müdürlüğü adına Nevzat Şahan idi. 3 ayda bir yayınlanan dergi 4 sayı olarak çıkmıştır. Dergi içerik olarak bölge çiftçisine yararlı bilgiler vermeyi amaçlamıştır¹⁵².

Denizli Ticaret Odası Dergisi: Aralık 1996 yılından beri yayınlanan derginin sahibi Denizli Ticaret Odası adına Nail Kalemci'dir. Aylık olarak yayınlanan derginin yazı işleri müdürü Ali Rıza Tekin'dir. Derginin idare yeri Oğuzhan Caddesi üzerindeki Ticaret Odası binasıdır¹⁵³.

Ekol: 4 ayda bir yayınlanan dergi 1998 yılından itibaren Denizli Sanayi Odası tarafında çıkarılmaktadır. Derginin sahibi Denizli Sanayi Odası adına M. Abdulkadir Uslu'dur. Yazı İşleri Müdürü İbrahim Savun'dur. Derginin idare yeri Atatürk Bulvarı üzerindeki Sanayi Odası binasıdır¹⁵⁴

Denizli'de Cumhuriyetin ilk yıllarında kitap yayıncılığına baktığımızda ilk eseri Kemal Şakir'in verdiğini görüyoruz. Kemal Şakir bu eserinde Denizli vilayetinin tarihini, coğrafyasını, içtimai hayatını, iktisadını vb. konuları incelemiştir. K. Şakir'in yazmış olduğu bu eser 1928 yılında *Denizli Türk Ocağı* tarafından, İstanbul'da Hüsnü Tabiat Matbaası'na bastırılmıştır¹⁵⁵. Yine öğretmen Murat Gürsoy tarafından çıkarılan "Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler" 1933 yılında Denizli'de Vilayet

¹⁴⁹ Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *Denizlide Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitimi*, Denizli, 1998, s. 48

¹⁵⁰ M. Orhan BAYRAK "Türkiyede Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü 1831-1993" İstanbul, 1994, s. 66

¹⁵¹ ÖZDİL, s. 52

¹⁵² *Denizli'de Tarım S. 1. s. 1*

¹⁵³ *Denizli Ticaret Odası Dergisi*, S. 1, s. 1

¹⁵⁴ *Ekol*, S. 1. s.1.

¹⁵⁵ Kemal, Şakir, a. g. e, s. 1

Matbaası'nda kitapçık olarak neşredilmiştir¹⁵⁶. Bu kitapçıkta Denizli'nin tarihi, coğrafi sosyal ve kültürel durumu hakkında genel bilgiler verilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Fahri Akçakoca "Laodikya", "Pamukkale" "Zeybekler" ve "Öz Türk Adları" isimlerinde kitap bastırılmıştır. Ahmet Akşit "Köycülük", ve "İçki Risaleleri" isimli kitaplarını, öğretmen Süleyman Zeki Ülkü "Milli Manzume ve Söylevler" adlı kitaplarını bastırılmışlardır. Yine bu dönemde Necip Ali (Küçük) "Kadın Hukuku" adlı kitabını, Edebiyat Öğretmeni Muammer (Necip Arda) Pisişe ve Amur'un tercümesini Denizli Matbaası'nda bastırılmışlardır. Bunlardan başka lisenin Türkçe Öğretmeni Ahmet Vefa "Vefa Çiçekleri" ve "Tempo" adlı kitaplarını, Şair Selâhattin Savcı "Virjil," "Gül Bağları" isimli şiir kitaplarını bastırılmışlardır¹⁵⁷.

Bu yayınların bazılarını o dönemde *Denizli Halkevi* yayınlanmıştır. Ayrıca *Denizli Halkevi*'nin kendi bastırıldığı kitaplarda mevcuttur. Muammer Necip Arda'nın çevirisini yaptığı "Amour" ile "Psychee" 1940 yılında *Denizli Halkevi* yayınları arasında çıkmıştır¹⁵⁸. Yine F. Akçakoca'nın binden fazla öztürk adlarını alfabetik sıraya göre dizdiği "Öz Türk Adları" isimli lügatçe 1933 yılında *Denizli Halkevi* yayınları arasında çıkmıştır¹⁵⁹. Bunlardan başka "Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli 1923-1938" isimli eser 1938'de, "Denizli Halkevi Köycüler Komitesi Köylerde" isimli eser 1937'de Denizli'de halkevi tarafından neşredilmiştir¹⁶⁰

3. Denizli'de Spor

Denizli'nin spor dalları arasında en fazla başarılı olduğu alan güreştir. Güreş milli bir sporumuz olarak, düğünlerde dahi düzenlenmektedir. İşte Denizli halkının güreşe olan bu ilgisi 1945'te *Güreş İhtisas Kulübü*'nün kurulmasını sağlamıştır¹⁶¹. 1948 yılında Hasan Periz'in Denizli'ye gelmesiyle Denizli'de güreş sporu güçlenmiştir¹⁶². Hasan Güngör, Bayram Şit gibi Denizli'li güreşçiler Türkiye'nin övünç kaynağı olmuştur. Bu iki güreşçiyi Ramazan Göngör, Bayram Uysal, İsa Acar, Ali Yiğ, Bekir

¹⁵⁶ Muallim Murat; *Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s. 1

¹⁵⁷ ÖZDİL, a.g. m, s. 49-50

¹⁵⁸ Hasan TANER, "Halkevleri Bibliyografyası" Ankara, 1944, s. 73

¹⁵⁹ Avni CANDAR, *Bibliyografya Halkevleri Neşriyatı*, Ankara, 1939, s. 20-21

¹⁶⁰ TANER, a.g.e., s. 73

¹⁶¹ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (3 Ekim 1998)*, s. 2

¹⁶² 50. Yıl Spor Yıllığı (yty), s. 56

Güngör, Hilmi Gezici, Mehmet Güçlü gibi Milli ve Akdeniz oyunlarında şampiyon olan güreşçilerimiz takip etmiştir¹⁶³

Denizli’li güreşçilerimizin elde ettiği başarılar şöyledir¹⁶⁴:

Avrupa Şampiyonalarında

1. Hasan Güngör (1966 Karlsruhe Avrupa Şampiyonu)
2. Mehmet Güçlü (1970 Huskvarn Avrupa Şampiyonu)

Akdeniz Oyunlarında

1. Bayram Şit (1951 İskenderiye 63 kilo şampiyonu)
2. Bayram Uysal (1959 Beyrut 57 kilo şampiyonu)
3. Hilmi Gezici (1959 Beyrut 67 kilo şampiyonu)
4. Hasan Güngör (1963 Napoli 79 kilo şampiyonu)
5. Mehmet Güçlü (1971 Napoli 90 kilo şampiyonu)
6. Hüseyin Çokal (1971 Split Ağır kilo şampiyonu)
7. Mehmet Güçlü (1983 Casaplanka 100 kilo şampiyonu)

Olimpiyatlarda

1. Bayram Şit (1952 Helsinki 62 kilo şampiyonu)
2. Hasan Güngör (1960 Roma 79 kilo şampiyonu)
3. Hasan Güngör (1964 Tokyo 87 kilo şampiyonu)

Kırkpınar

1. Hasan Şahin (1971 Kırkpınar başpehlivan)
2. Mehmet Güçlü (1980 Kırkpınar başpehlivan)
3. Hüseyin Çokal (1982-83-84 Kırkpınar başpehlivan, Altın Kemer sahibi)

¹⁶³ Tarhan TOKER, *Denizli İli Kültür Hayatı*: Denizli, (ty), s. 59-60

¹⁶⁴ 50. *Yıl Spor Yıllığı*, s. 56-57

Dünya Şampiyonasında

1. Bayram Şit (1954 Tokyo 62 kilo 2. si)
2. Hasan Güngör (1957 İstanbul 79 kilo 3. sü)
3. Hasan Güngör (1958 Sofya 79 kilo şampiyonu)
4. Hasan Güngör (1981 Yakohoma 87 kilo 3. sü)
5. Hasan Güngör (1962 Toreda 87. kilo 2. si)
6. Hasan Güngör (1966 Toreda 87 kilo 2. si)
7. Ramazan Güngör (1961 Yakohoma 73 kilo 2. si)

Denizli’de güreşe olan bu ilgi 1984 yılında Güreş Eğitim Çalışma Salonu, 1985 yılında Güreş Eğitim Merkezi gibi tesislerin kurulmasıyla daha da canlandırılmaya çalışılmıştır¹⁶⁵.

Güreşten sonra Denizli’de en fazla ilgiyi gören spor dalı futboldur. Denizli’de ilk futbol müsabakası 1918 yılında öğretmen Nevzat Fikret’in teşvikiyle *İdadi Mektebi*’nde oluşturulan kırmızı-beyaz ekip ile, *Numune Mektebi*’nin rüşdiye kısımları arasında oynanmıştır. I.Dünya Savaşı ve esaretten dönen gönçler 1922 yılında da Denizli’nin ilk spor kulübü olan “İdman Yurdu” kulübünü kurmuşlardır¹⁶⁶. Bundan sonra yeni bir kulübün kurulması 1925-1926’lı yıllarda gerçekleşmiştir. İdman Yurdu’ndan ayrılan Kadri Özbaş arkadaşlarıyla önce İdman Birliği adı altında bir tesis oluşturmuşlar, bu faaliyette iken bir de Denizli Spor Mıntikasını kurmuşlardır. Bu kulüplerin kurulmasında Kadri Özbaş’ın yanında; Avukat Sait Tokatlı, Tüccardan Osman Bayraktar, Emekli Öğretmen Nafi Yaman, Emekli Askeri Muhasibi Mesulü Nazmi Deniz ve İzmir Baytar Müdürü Rifat Haznedaroğlu vardır¹⁶⁷. Bu kulüplerden sonra Denizli merkezinde Turan, Gençler Birliği, Menderes, Hilal, Yeşilyurt, Askeri İdman Yurdu gibi kulüpler kurulmuştur¹⁶⁸. Bu kulüplerin kurulduğu yıllarda tabii ki düzenli bir spor alanı yoktu. O yıllarda yapılan Talebe gücü ile Askeri güç arasında yapılan maç genişçe bir düzlükte ve kale direği yerine çeket konularak yapılmıştı. Bu maçta Kadir Abbanoğlu, Kadri Özbaş, Acemoğlu Rıza Bey, Fehmi Bey, Vasfi Bozkay,

¹⁶⁵ 50. Yıl Spor Yıllığı, s. 89-90

¹⁶⁶ ÖZBAŞ “20 Yılda Denizli’de Spor” *İnanç S.* 80 s. 32

¹⁶⁷ ÖZBAŞ, *a.g.e.*, s. 4

¹⁶⁸ ÖZBAŞ, *a.g.m.*, s. 32

öğretmen Nevzat Fikret gibi şehrin ileri gelenleri yer almıştı. Maçın hâkemliğini de Enver Bey yerine getirmiştir¹⁶⁹.

Denizli’de spor faaliyetlerinin yaygınlaşmasında *Denizli Halkevi*’nin de katkıları olmuştur. Halkevi spor kolu 1935 yılında 8 kişilik bir kafiye oluşturmuş ve bu kafiye Balıkesir, İzmir gibi vilayetlere de uğrayarak 2200 km’lik bir turu başarıyla tamamlamıştır¹⁷⁰.

Denizli’de spor faaliyetlerinin bir düzene girmesi Beden Terbiyesi kanununun 1940’ta yürürlüğe girmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bu kanun gereğince gençlik grup ve kulüpleri düzenli bir şekilde faaliyetlerine başlamışlardır¹⁷¹. Günümüzde Denizli’de sporun her dalında kulüpler mevcuttur.

Günümüzde Denizli şehrinde faaliyet gösteren spor kulüpleri şunlardır¹⁷².

Kulübün İsmi	Kulübün Rengi	Kulübün Kuruldu ğu Tarih	Kulübün Faaliyet Gösterdiği Spor Dalı
Akkonaklarspor	Mavi-Beyaz	1980	Futbol
Belediye Spor	Sarı-Mavi	1980	Futbol, Basketbol, Bisiklet
Denizli İdman Yurdu	Yeşil-Beyaz	1978	Futbol, Basketbol, Voleybol Atletizm, Tekvando
Denizli Spor	Yeşil-Siyah	1976	Futbol, Basketbol, Voleybol Masatenisi, Jimnastik, Güreş
Maliyespor (Eski adı Emniyet spor)	Gri-Kırmızı	1976	Futbol-Judo
İlbadiyeni şehir spor	Sarı-Siyah	1978	Futbol
Kartal Spor	Lacivert-Beyaz	1977	Futbol
Köy Hizmet. Spor	Sarı-Mavi	1967	Futbol-Basketbol
Kuşpınar Spor	Sarı-Kırmızı	1980	Futbol
Merkez Spor	Kırmızı-Lacivert	1945	Futbol-Basketbol
Denizli Telekom (Eski adı PTT)	Sarı-Siyah	1980	Futbol-Atletizm

¹⁶⁹ KAPTAN “Denizli Günlüğü” *Denizli (1 Ekim 1998)*, s. 2

¹⁷⁰ ÖZBAŞ, *a.g.m.*, s. 32

¹⁷¹ *Göst. Yer*

¹⁷² *Denizli İli Tescilli Spor Kulüpleri İsim listesi* (Bu liste Denizli İl Spor Müdürlüğünden alınmıştır.)

Spor)			
Sağlık Spor	Kırmızı-Beyaz	1986	Futbol-Halter Masa Tenisi
Zencibor Spor (Eski adı Sanayi Spor)	Sarı-Yeşil	1976	Satranç-Hentbol Futbol
Kınıklı Belediye Spor (Eski adı Sümer Spor)	Mavi-Beyaz	1976	Futbol-Güreş, Masatenisi Voleybol
Tekstil Spor	Kırmızı-Beyaz	1968	Futbol-Basketbol
Yetiştirme Yurdu Spor	Kırmızı-Beyaz	1991	Futbol, Voleybol Masa Tenisi
Sağır Spor	Yeşil-Siyah	1980	Futbol-Güreş
Pamukkale Tenis Kulübü	Mavi-Beyaz	1995	Tenis
Eğitim Spor	Lacivert-Beyaz	1995	Futbol
Dokuzkavaklar Spor	Kırmızı-Beyaz	1995	Futbol
Yeni Mahalle Spor	Kırmızı-Beyaz	1994	Futbol
Karate İhtisas	Kırmızı-Beyaz	1998	
Santraç İhtisas	Siyah-Beyaz	1998	

Merkeze Bağlı köylerdeki spor kulüpleri de şöyledir.

Kulübün İsmi	Kulübün Reyi	Kulübün Kuruluş Tarihi	Kulübün Faaliyet Gösterdiği Spor Dalı
Akhanspor	Sarı-Yeşil	1980	Futbol
Başkarçı İdman Yurdu	Siyah-Mavi	1977	Futbol
Çömleksaz Spor	Yeşil-Beyaz	1986	Futbol
Emsan Şirinköy İdman Yurdu	Kırmızı-Siyah	1979	Futbol-Karate Tekvando
Gözlerspor	Yeşil-Beyaz	1986	Futbol
Gümüşler Belediye Spor	Bordo-Yeşil	1980	Futbol
Irlıganlı Belediye Spor	Kırmızı-Beyaz	1987	Futbol
Çiçektekstil Spor (Eski adı Kayabakır Spor)	Kırmızı-Spor	1986	Futbol
Bağbaşı Belediye Spor	Kırmızı-Siyah	1983	Futbol

(Eski adı Kayhan Spor)			
Kocaderej Spor	Yeşil-Beyaz	1978	Futbol-Voleybol
Tekkeköy Spor	Kırmızı-Beyaz	1978	Futbol-Voleybol
Yeşilköy Spor	Yeşil-Beyaz	1969	Futbol-Avcılık-Atıcılık
Korucuk Spor	Kırmızı-Beyaz	1978	Futbol-Voleybol

4. Denizli’de Sinema ve Tiyatro

Denizli’de sinema 1928 yılında “Yusuf Ali Pehlivan” isimli sessiz filmin gösterimi ile başlamıştır. Bu sinemanın yeri şimdiki *Endüstri Meslek Lesesi*’nin bulunduğu yerdeydi.

Bu ilk sinemayı Ahmet Uz ve Sarnet Halil Bektaş sinemaları, bunları da öğretmen Fadıl Bey ve Bekir Acar’ın işlettikleri Himayeci Etfal sineması takip etmiştir¹⁷³. Himaye-i Etfal sineması bugünkü Sigorta işhanının bulunduğu yerdeydi ve binası Denizli’nin görkemli binalarındandı¹⁷⁴. Televizyonun yaygın olmaması kısa sürede Denizlideki sinema sayısını arttırmıştır. Şehrin değişik semtlerinde yazlık ve kışlık sinemalar açılmıştır. 1957’de Kemal Bağbaşı ve Mustafa Çoban tarafından kışlık Işık Sineması açılmıştır¹⁷⁵. 1962’de de Yeni Sinema hizmete girmiştir¹⁷⁶

1967 yılına gelindiğinde Denizli şehrindeki sinema sayısı beşi yazlık, üçü kışlık olmak üzere sekiz tane olmuştur¹⁷⁷. Kapalı sinemalar Yeni Sinema, Cem Sineması ve Tümen Sineması’dır. Yeni sinema işçi sigortaları tarafından yaptırılmış olup 2000 kişilikti. Cem Sineması, Enverpaşa Caddesi üzerinde 1500 kişilikti. Tümen sineması da Denizli’deki asker aileleri için yaptırılmıştır. Açık sinemalar ise Yine Sinema, Cem Sinemalı, Şafak Sineması, Nur Sineması ve Ferah Sineması’ydı¹⁷⁸.

Denizli’de tiyatro, *Denizli Lisesi* öğrencilerinin Halkevinde oynadıkları oyunlarla başlamıştır. *Denizli Lisesi* öğrencileri 1943 yılında Sofokles’in Antigone, 1944 yılında da Kral Oedipus adlı trajedileri Halkevi salonunda oynamışlardır¹⁷⁹.

¹⁷³ *Denizli 1973 İl Yıllığı*, s. 109

¹⁷⁴ *Abdulgaffar NEMUTLU*

¹⁷⁵ KAPTAN “Denizli Günlüğü” *Denizli (1 Aralık 1998)* s. 2

¹⁷⁶ KAPTAN “Denizli Günlüğü” *Denizli (18 Kasım 1998)*, s. 2

¹⁷⁷ *1967 İl Yıllığı* s.262

¹⁷⁸ *1967 İl Yıllığı* s.263

¹⁷⁹ Tahsin SUNGUNIŞIK “Denizli’de Sanat ve Kültür Hayatı” *İnanç*, S. 82-89, s. 15

Amatör bir ruhla yönetilen tiyatro, faaliyetleri; 1971 yılında Halk Eğitim Merkezinin tiyatro kurması ile profesyonelleşmiştir¹⁸⁰. Denizli Tiyatrosu ise 1982 yılında kurulmuştur. Sadık Karaaslan öncülüğünde kurulan bu tiyatro 1984 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığında yardım almış, 1985'ten itibaren Ege Bölgesi illerine turne düzenlemiş ve "bölge tiyatrosu" konumuna yükselmiştir. Bu tiyatroya Denizli Belediyesi sahip çıkmış ve bu tiyatro 350 kişilik "Çatalçeşme Oda Tiyatrosu"na kavuşmuştur¹⁸¹.

¹⁸⁰ KAPTAN "Denizli Günlüğü" *Denizli (10 Ekim 1998)*, s. 2

¹⁸¹ Ahmet Fuat ÖZKAN, *İlimiz Denizli*, Denizli, 1996, s. 36

SONUÇ

14.yy.'da Germiyanogulları Beyliği'nin bir kolu olan İnançoğulları'nın kurulduğu merkez olan Denizli, 15.yy.'ın başlarından 20.yy.'ın başlarına kadar önce Kütahya'ya bağlı bir birim daha sonra Aydın vilayetine bağlı bir sancak olarak Osmanlı idari yapısı içinde yer almıştır.

Denizli, Çürüksu Ovası ve Büyük Menderes Ovası gibi verimli topraklara sahip olması sebebiyle tarih boyunca pek çok medeniyete beşiklik etmiştir. Ayrıca İzmir, Antalya, Konya gibi ticari merkezlerin gidiş yollarının kesişme noktası olduğundan dolayı da ticari merkez olmuştur. 13.yy'dan itibaren Türk nüfusunun yoğunlaşmaya başladığı Denizli'de gayri-müslim nüfus olarak Rum, Ermeni ve Yahudiler 20.yy. başlarına kadar yaşamışlardır. Millî Mücadeleden sonra bu azınlık nüfus ihanetlerinin bir bedeli olarak Denizli'yi terk etmişlerdir. 1950'li yıllara kadar bir kasaba görünümü veren Denizli, bu tarihten itibaren demografik yapısındaki artışlar ve sanayide yapmış olduğu atılımlarla şehir görünümü almaya başlamıştır. İzmir-Denizli karayolunun açılması zaten Osmanlı döneminde yapılmış olan demiryoluna ve bu yoldan yapılan ticarete büyük katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler Denizli şehrinin nüfusça artmasını sağlarken, özellikle bazı ova köylerinin de büyümesini sağlamıştır.

Önceleri merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı iken, 19.yy.'ın ortalarında kurulan Aydın Eyaleti'ne sancak olarak bağlanan Denizli 20.yy.'ın başlarında merkezle birlikte altı kazaya sahipti. Bu altı kazadan biri olan Denizli kazasının köy sayısı idari yapıda yapılan değişikliklerle hiçbir zaman sabit kalmamıştır. Kazanın tek bucağı olan Honaz, bu özelliğini 1987 yılında ilçe statüsü alınca kadar devam ettirmiştir. Kazanın nahiye sayısı 1955 yılında Bozkurt'un nahiye yapılmasıyla ikiye çıkmışsa da çok geçmeden Bozkurt, Denizli'den ayrılmıştır. Son olarak Denizli'nin bir köyü olan Akköy'ün 1990'da ilçe statüsüne alınmasıyla kazanın köy sayısı 49 olmuştur.

Milli Mücadele esnasında hiç işgale uğramamasına rağmen mücadele meşalesinin yapıldığı ilk yerlerden biri olan Denizli, Aydın Cephesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Yunan işgalinin Büyük Menderes Vadisi boyunca ilerlemesine engel olmak isteyen Denizlililer kurdukları mücadele örgütleri ve milis kuvvetleri ile Yunan ilerlemesini durdurmuşlardır.

İktisadî yapı olarak tarımcılığın ön planda olduğu Denizli, özellikle 1980 yılından sonra sanayide yapmış olduğu atılımları sayesinde kabuk değiştirme sürecine girmiştir. 1950'li yıllardan itibaren atılan alt yapı sayesinde bu patlamayı gerçekleştiren Denizli kısa sürede metropol bir şehir haline gelmiştir. Bu hızlı gelişim şehrin fiziksel yapısını bozmuş ve şehirde bozuk yapılaşma ve gecekondu türemiştir. Şehirdeki nüfus artışı özellikle şehre yakın olan köyleri de etkilemiş ve bu köylerin Denizli şehri belediye sınırları içerisine girmesine neden olmuştur. Şehirdeki hızlı nüfus artışına paralel olarak, eğitim kurumları sayısı da hızlı bir şekilde artmıştır. Son olarak 1992 yılında Pamukkale Üniversitesi'nin kurulması cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren zaten hızlı bir değişime uğrayan sosyo-kültürel yapının değişimini daha da hızlandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynak Kişiler

Abdulgaffar NEMUTLU (D.1937-Denizli)

Ekrem TAVŞANCI (D.1957-Mahmutlu Köyü-Buldan)

İsmail Hakkı EKMEKÇİOĞLU (D.1926-Denizli)

Ali İhsan ASLAN (D.1933-Denizli)

Hüseyin ALACA (D.1943-Akdere Köyü-Denizli)

Sürelî Yayınlar

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Ekol

İnanç

Denizli Ticaret Odası Dergisi

Denizli

Denizli Şehir

Denizlide Tarım

Meydan

Yeni Gazete

Hizmet

Doğuş

Yirmi

Yeni Haber

Makale ve Kitaplar

ADA, Celâl, “1963 Yılı İçinde Denizli’nin Sağlık Organizasyonu ve Buna Bağlı Müessese ve Personeli”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.80-88

AKAN, Rıza, “Denizli’de Dokumacılık” *İnanç S.67*, s.2-3.

AKÇAKOCA, Fahri, “Denizlinin Eski Mahalle ve Köy Adları” *İnanç, S.101*, s.103

—————“Evliya Çelebi Gözü İle Denizli” *İnanç, S.17*, s.5-8

—————“Köy Düğünleri” *İnanç, S.5*, s.10-12

—————, *Denizli’de Zeybek Oyunları ve Köy Düğünleri*, Denizli, 1937

—————, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli, 1945

AKŞİT, Ahmet, *Denizli Memleket Hastanesi*, Denizli, 1944

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, İstanbul, 1994

ALBAYRAK, Mustafa, *Milli Mücadelede Batı Anadolu Kongreleri, (1919-1920)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1986)

Ali Vehbi, *Acıpayam*, Ankara, 1951

ALPTEKİN, Mahmut, “Tarihte Denizli İlinin Düşünce ve Kültür Hayatı”, , *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1988, s.130-133

ARSLANOĞLU, İbrahim, “Türk Esnaf Teşkilatının Kuruluşu ve Denizli” *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988. s.156-162

ASLAN, Sami, “Denizli’nin Manevi Yapısı ve Camileri”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.107-108

ATLI, Kemal, “Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi Kooperatifçilik Hareketi” *İnanç, S.80*, s.27-28

BABAOĞLU, Halil İbrahim, *20.yy. Aydın Vilayet Salnâmelerine Göre Denizli Sancağı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli,1996)

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1970 Binalar Sayımı, (Belediye Teşkilatı Olan Yerlerde)*, Ankara, 1972

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı-Denizli*, Ankara, 1983,

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Evlenme İstatistikleri, 1980*, Ankara, 1982

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş, 26.10.1975*, Ankara, 1977

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 26.10.1975, Denizli*, Ankara, 1978

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Yönleri, 12.10.1980, 20-Denizli*, Ankara 1983

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 20.10.1985, 20-Denizli*, Ankara, 1988

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hayati İstatistikler, İl ve İlçe Merkezlerinde Ölümler, 1974*, Ankara, 1977

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Kültür İstatistikleri, 1978*, Ankara, 1981

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Kültür İstatistikleri, 1979, (yy)*, 1982

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Kültür İstatistikleri, 1980*, Ankara, 1983

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim, 1960-1961*, Ankara 1965

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Toptan Fiyat İstatistikleri 1981*, Ankara, 1982

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim, 1967-1971*, Ankara, 1976

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim, 1971-1973*, Ankara, 1976

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Milli, Halk, Çocuk Kütüphaneleri, 1969-1973*, Ankara, 1977

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Sanayi Sayımı, 1927*, Ankara, 1969

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1979*, Ankara, 1981

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1980*, Ankara, 1982

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İlkteşrin 1935, Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Vilayet, Şehir ve Köyler İtibariyle*, Ankara 1935

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Denizli İli, Cilt-19*, Ankara, 1949

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *23 Ekim 1955, Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, 1961

BAŞGÖZ, İlhan, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara, 1996

Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *Kültür İstatistikleri, 1934-1935*, Ankara, (ty)

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri, 1945-1946*, (yy), 1947

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri, 1949-1950*, Ankara, 1952

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri, 1942-1943*, Ankara, 1945

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1943-1944*, (yy), 1946

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1946-1947*, (yy), 1948

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1948-1949*, (yy), Ankara 1950

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri, 1943-1944*, (yy), 1946

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri, 1944-1945*, (yy), 1947

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri, 1945-1946*, (yy), 1947

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri, 1949-1950*, Ankara, 1952

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Öğretmenler İstatistiği, 1934, 1938, 1942, 1946*, İstanbul, 1948

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Belediyeler İstatistiği, 1929-1936*, Ankara, 1936

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Cilt-12, 1940-1941*, Ankara, 1942

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, Cilt-12, 1940*, Ankara, 1942

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği*, İstanbul 1935

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği, 1940*, İstanbul, 1942

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği, 1938-1939*, Ankara, 1942

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği, 1940-1941*, Ankara, 1943

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri, 1932-1933*, İstanbul, 1934

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri, 1933-1934*, İstanbul, 1935

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri, 1937-1938*, İstanbul, 1939

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif, 1933-1934, Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği*, İstanbul, 1935

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri, 1928-1936*, Ankara, 1937

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Tarla Mahsülleri İstatistiği, 1937-1939*, Ankara, 1940

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Vilayet Hususu İdareleri, İstatistiği, 1929-1939*, Ankara 1941

BAYAT, Ali Haydar “Merkez Efendi ve Tıbbi Folklorumuzdaki Yeri” ... *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988. s.49-57.

Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği, *Denizli İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, (yy), 1972

BAYKARA, Tuncer, “Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildiriler*, Denizli, 1988, s.9-15

—————, “Denizli” *T.A.V.İ.A, Cilt-9*, s.155-159

—————, “Milli Mücadelede Denizlideki Hareketin Tarihi Temelleri”, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s.67-69

—————, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-1, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988

—————, *Denizli Tarihi*, İstanbul, 1969

—————, *XIX. yy'da Aydın Eyaleti*, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1965-1966)

BAYRAK, Orhan, *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü 1831-1993*, İstanbul, 1994

BAYRAKDAR, Niyazi, “Denizli’de İktisadi Vaziyet” *İnanç*, S.6, s.5-9

BAYRAKTAR, O, “Cumhuriyetin Verimi” *İnanç*, S.8, s.15-18

BİLGİ, Necdet, *XX.yy'ın İlk Yarısında Manisa Kazası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1994)

1997-1998 Yılı Denizli İli Birleştirilmiş Sınıflı Okullar Listesi (Denizli Milli Eğitim Müdürlüğünden Alınan Listedir)

BOZBAY, Bekir, “Denizli’de Dericilik”, *Denizli Ticaret Borsası*

Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril, Denizli, 1985

CANDAR, Avni, *Bibliyografya Halk Evleri Neşriyatı*, Ankara, 1939

CİLLOV, Halûk, *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*, İstanbul, 1949

CUNBUR, Müjgan, “Denizli Kültür Tarihinde Gaziler ve Ahiler”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1988, s.16-21

ÇEŞİTLİ, İsmail “Seyahatnâmelerde Denizli ve Çevresi”, *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988, s.227-235

ÇÖLAŞAN, Emin Umran, *Türkiye İklim Klavuzu*, Ankara, 1970

DARIVERENLİ, Ali Ulvi, “Arefe Günlerinde Kabir Ziyareti, *İnanç*, S.92-93,
s.10

- , “Aşure” *İnanç*, S.70, s.8
- , “Bağa Göçme” *İnanç*, S.55, s.7-8
- , “Bahtiyar Açma” *İnanç*, S.66, s.2
- , “Çatalçeşme” *İnanç*, S.104-105, s.10.
- , “Çaybaşı” *İnanç*, S.96-97, s.4
- , “Delikliçınar” *İnanç*, S.80, s.37-38
- , “Denizli Çarşısı”, *İnanç*, S.72-77, s.5
- , “Denizli Pınarları” *İnanç*, S.91, s.6
- , “Gelin Helvası” *İnanç*, S.53, s.12-14
- , “Gelinlerin Ocak Perdesi” *İnanç*, S.68, s.8
- , “İmamevi” *İnanç*, S.81, s.6
- , “Kadın Toplantıları” *İnanç*, S.69, s.6-7
- , “Kayalık Kahveleri” *İnanç*, S.94-95, s.6
- , “Kına Gecesi” *İnanç*, S.54, s.9-11
- , “Leylekler Kavağı” *İnanç*, S.90, s.7
- , “Mehmet Gazi” *İnanç*, S.13, s.9
- , “Oymak Toplantıları” *İnanç*, S.78-79, s.6-7
- , “Sünnet Düğünü” *İnanç*, S.67, s.12
- , “Tabaklarda Peştamal Kuşanma” *İnanç*, S.49, s.16-17

DARKOT, Besim “Denizli” *İ.A, Cilt-3*, s.527-531

DARKOT, Besim, Metin, *Tuncel, Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1978

Denizli 1967 İl Yıllığı

Denizli 1973 İl Yıllığı

Denizli Analitik Etüd, 1983

Denizli Analitik Etüd, 1990

Denizli Belediyesi Cadde İsimleri Listesi (Denizli Belediyesinden Alınan Listedir)

“Denizli Uyarma ve Uygarlaşma Derneği Ana Tüzüğü”, *Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.200-201

Denizli Belediyesi, 1975-1976 Çalışma Raporu

Denizli Belediyesi, 1976-1977 Çalışma Raporu

Denizli Belediyesi, 1996-1997 Dönemi Çalışma Raporu

Denizli Belediyesi, 1997-1998 Dönemi Çalışma Raporu

Denizli Belediyesi Meclis Kararları

Denizli Emlakçılar ve Emlak Komisyoncuları Derneği Rehberi, Denizli, 1997

Denizli İl Envanteri, 1985-1994

Denizli İl Merkezi Dernekleri Listesi, (Denizli İl Emniyet Müdürlüğü Asayiş Şubesi, Güvenlik Bürosundan Alınan Listedir)

Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *1975-1976 Yılı İstatistikleri*

Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *1988-1989 Yılı İstatistikleri*

Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *1990-1991 Yılı İstatistikleri*

Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *1996-1997 Yılı İstatistikleri*

Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü, *Denizli’de Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Denizli, 1998

Denizli Sağlık Kurum ve Kuruluşları Listesi (Denizli İl Sağlık Müdürlüğünden Alınan Listedir)

Denizli Sendikalar Listesi, (Denizli İl Emniyet Müdürlüğü Güvenlik Şubesi Sendikalar ve Siyasi Partiler Bürosundan Alınan Listedir)

Denizli Spor Klüpleri Listesi (Denizli Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nden Alınan Listedir)

Denizli Ticaret Borsası, (yty)

Denizli Ticaret ve Sanayi Odası, *Denizli Vilayeti*, (yy), 1941

Denizli Ticaret ve Sanayi Odası, *Denizli Vilayeti*, İzmir, 1943

Denizli Turizm Envanteri, 1996

Denizli Vilayeti İktisadi Vaziyet, İzmir, 1934

DENİZLİ, Hikmet, *Sivas Kongresi Delegatesi ve Heyeti Temsiliye Üyeleri*, Ankara, 1996

Denizli'deki Bankalar Listesi, (Bu Liste Denizli İl Emniyet Müdürlüğü Asayiş Şubesi Özel Güvenlik Bürosundan Alınan Listedir)

Denizli'deki Sağlık Kurum ve Kuruluşları Listesi (Denizli İl Sağlık Müdürlüğünden Alınan Listedir)

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Devlet Memurları Sayımı*, 30.11.1970 İtibariyle, Ankara, 1973

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*, 25.10.1970, Ankara, 1973

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hayati İstatistikler İl ve İlçe Merkezlerinde Ölümler*, 1967, Ankara, 1969

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hayati İstatistikler İl ve İlçe Merkezlerinde Ölümler*, 1970, Ankara, 1972

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim*, 1961-1965, Ankara, 1967

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim, 1965-1967*, Ankara, 1969

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim, 1967-1972*, Ankara, 1977

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim, 1974-1975*, Ankara, 1977

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim, 1961-1965*, Ankara, 1968

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim, 1965-1967*, Ankara, 1970

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Ortaöğretim, 1956-1957*, Ankara, 1969

DURMUŞ, Ali İhsan, *Denizli İl Halk Kütüphanesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü, Ankara, 1994)

50.Yıl Spor Yıllığı (yty)

ERDİK, Osman, “Böceli-Sarayköy Sulama Kanalı”, *İnanç*, S.80, s.34

ERKAN, Tekin, “Köy ve Köylerimiz” *İnanç*, S.80, s.21-22

ESKİCİOĞLU, Osman, “Ahmet Hulusi Efendinin Şahsiyeti ve Faaliyeti Hakkında Bazı Tespitler”, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s.22-24

Evlenme İstatistiği, 1968, Ankara, 1969

Evlenme İstatistiği, 1972, Ankara, 1973

Evlenme İstatistikleri, 1975, Ankara, 1977

Evlenme İstatistikleri, 1976, Ankara, 1978

Evlenme İstatistikleri, 1977, 1978, 1979, Ankara 1981,

Evliya Çelebi, *Seyahatname, Cilt-18*, İstanbul, 1985

Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş, (İl, İlçe, Bucak ve Köy Nüfusları), 24.10.1965, Ankara, 1968

Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, Ankara, 1977

Güney İlçe Araştırma ve İncelemesi, İzmir, (ty)

“Halkevi” *İnanç*, S.20, s.33-35

H.1308, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

H.1311, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

H.1312, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

H.1313, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

H.1314, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

H.1317, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

H.1320, *Aydın Vilayet Salnâmesi*

Halen Okul Olarak Kullanılan Okullar Formu (Denizli Cumhuriyet Lisesi’nden Alınan Listedir)

HANER, Cengiz, “Denizli İşçi Sigortaları Hastanesi”, *Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.86

İl Genelindeki Kuran Kursları, Öğretici ve Öğrenci İstatistiği (Denizli İl Müftülüğü’nden Alınan Listedir)

İNCEOĞLU, Ahmet, “Denizli’de Unculuk”, *Denizli Ticaret Borsası*

İNCEOĞLU, Necati, “Denizli Evleri ve Kent Dokusu”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1988, s.292-294

KAPTAN Şükrü Tekin, *Denizlinin Halk Kültürü Ürünleri, Cilt-1*, Denizli 1988

—————, *Gönül Sultanları Denizli’de*, Denizli, 1993

—————, Denizli’de Adet ve Gelenekleri, *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988, s.290-305

KAYALI, G, “Denizli Vilayetinde Zirai Durum” *İnanç*, S.80, s.35-36

KAYHAN, Kemal, “Her Hozor Kendi Çöplüğünde Öter, Denizli Horozu Her Yerde” *Ticaret Odası Dergisi*, S.2, s.18-20

Kemal Şakir, *Denizli, Çeviren:Mehmet Kaya, Şükrü Tekin Kaptan*, Denizli, 1997

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara, 1987

KODAL, Tahir, *Atatürk Döneminde Denizli*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1996)

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Arşiv Belgelerinin Işığı Altında Denizli Hadiseleri” , *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s.70-73

————— , “Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında Kuvay-ı Milliye Fikri Üzerine İlk Çalışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, S.14*, s.479-485

————— , *Milli Mücadelede, Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1990

————— , “Milli Mücadelede Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt V, S.15*, s.665-690

Köy İşleri Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdlere Göre Denizli*, (yy), 1968

KUTAY, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara (ty)

KUTLUDAĞ, Şerif, *Denizli’nin Güney İlçesi ve Havalisi Folklorü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1997)

Kültür ve Spor İstatistikleri Milli Kütüphane Halk ve Çocuk Kütüphaneleri, 1975, Ankara, 1978

MALAY, Hasan, “Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum”, *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler, Denizli, 1988, s.295-297*

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani, Cilt 4, Çeviren: Nuri Akbayan, İstanbul, 1996*

Milli Eğitim İstatistikleri (Öğretim Yılı Başı), 1970-1971, Ankara, 1973

Milli Eğitim İstatistikleri, (Geçici Rakamlar) 1949-1950 Ders Yılı Başı, Ankara, 1950

Milli Eğitim İstatistikleri, Mesleki Teknik ve Yüksek Öğretim, 1961-1965, Ankara, 1968

Milli Eğitim İstatistikleri, Mesleki ve Teknik Eğitim, 1967-1973, Ankara, 1977

Milli Eğitim İstatistikleri, Yaygın Eğitim, 1967-1973, Ankara, 1976

Muallim Murat, *Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler, Denizli, 1933,*

MUTLUER, Mustafa, *Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii, İzmir 1995*

MÜFTÜLER, Haluk, *Denizlide Heyeti Milliyesi, Denizli, 1947*

OGAN, Aziz, “Kervansaraylar-Akhan” *İnanç, S.94-95, s.4-5*

ORAN, Halil, *Atatürk Denizli’de, Denizli, 1974*

Ölüm İstatistikleri 1976, İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1979

Ölüm İstatistikleri 1977, İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1981

Ölüm İstatistikleri 1978, İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1981

Ölüm İstatistikleri 1979, İl ve İlçe Merkezlerinde, Ankara, 1981

ÖRGEEVREN, Süreyya, *Denizli Vakası ve Demirci Mehmet Efe, İstanbul, 1955*

Örgün ve Yaygın Mesleki Eğitim, 1968-1969, Ankara, 1969

ÖZBAŞ, Kadri, “20 Yılda Denizli’de Spor” İnanç, S.80, s.31-33

—————, *Tanıtma Broşürü, Denizli ve Mülhakatı Hakkında Düşüncelerim ve Görüşlerim*, İzmir 1956.

ÖZBEKLER, Kerim, *Ege Bölgesi Turizm Rehberi* (yty)

ÖZDİL, Ata Lütfi, “Yirmi Yılda Denizli’nin Yayın ve Basım İşleri”, *İnanç*, S.80, s.49-50

ÖZKAN, Ahmet Fuat, *İlimiz Denizli*, Denizli, 1996

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi Cilt-2*, İstanbul, 1977

ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996

Pamukkale Üniversitesi, 1993-94

Pamukkale Üniversitesi, 1998

PANAYIR, İlter, “Denizli Ticaret Borsası”, *Denizli Ticaret Borsası*,

SARAÇOĞLU, Burhan, “Denizli Lisesi’nin Tarihi, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.57-59

—————, “Denizli’nin Coğrafi Özellikleri”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.40-43

—————, “Tarihten Günümüze Kadar Denizli”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.10-12

—————, “Denizli’de Yerli Usulü Düğün” *İnanç*, S.49, s.18

SARI, Nil, “Merkez Efendi’nin Tıp Tarihimizdeki Yeri” *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988. S.37-46

SARIKAYA, Mustafa, *Denizli Vilayeti Coğrafyası*, Denizli, 1960

SARIKOĞLU, Ali, “Milli Mücadelede Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi”, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s. 25-52

SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, Ankara, 1995

SAVCI, Selehâttin, “İsmet İnönü Lisesi’nin Tarihçesi” *İnanç S.80*, s.47-48

SUNGUNIŞIK, Tahsin, “Denizli’de Sanat ve Kültür Hayatı” *İnanç, S.82-89*, s.13-15

SEZENER, Atilla, “Denizli’de Bankacılık”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.89-90

—————, “Sümerbank ve Sarayköy İplik Tekstil Fabrikaları”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.101-103

SÜCÜLLÜ, İhsan, “İlimizde Sendika Hareketleri”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.96-97

ŞAHİN, Kamil, “Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendinin Yaşadığı Ortam, Soy, Hayatı ve İlmi Yönü”, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s. 58-61

ŞEKER, Mehmet, “İbn Batuta’ya Göre Denizli’nin Sosyal ve İktisadi Hayatı” *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988, 212-226

ŞEMSİOĞLU, Cevdet, “Bekarlar Hamamı ve Kadınlar Pazarı”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.119-122

—————, “Denizli’nin Meşhur Eski Olayları”, *Tarihi-Turizmi Bütün Üniteleriyle Denizli*, Denizli, 1964, s.104-118

ŞENEL, Selami, “Denizlide Medreseler ve Müftüler Medresesi”, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s.62-66

ŞİMŞEK, Celâl, “Uyuyan Dev Laodikeia” *Ekol S.2*, s.33-37

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *15.10.1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Seçimi Sonuçları*, (yty)

T.C. Denizli Belediyesi İmar İşleri Müdürlüğü Kararları

T.C. Denizli Valiliği, Anadolu Teknik Lisesi, Teknik Lise, Endüstri Meslek Lisesi, Tanıtım Rehberi

T.C. Denizli Valiliği İdare Kurulu Kararları

T.C. Devlet Salnâmesi, 1925, (yty)

T.C. Devlet Salnâmesi, 1926-1927, (yty)

T.C. Tarım Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, *Denizli İklimi*, Ankara, 1970 (Teksir Metin)

T.C. Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı, *Denizli'de Tarımsal Durum, Problemler ve Çözüm Yolları*, Ankara, 1967

TANER, Hasan, *Halk Evleri Bibliyografyası*, Ankara, 1944,

TANSEL, Selehâttin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt-1*, İstanbul, 1991

TANYELİ, Uğur, "Denizli Kentinin Yapısal Evrimi (11-15 yy)", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1988, s.341-345

TANYU, Hikmet, "Denizli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarına Genel Bakış", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1988, s.102-106

TARTILACI, Kemal, *Ben Denizlili İsem*, Denizli, 1993

TOKER, Tarhan, *Her Yönüyle Denizli İli ve Turizm Kılavuzu*, Denizli, (ty)

—————, "Tarihte Denizli Dokumacılığı" *İnanç*, S.82-89, s.7-9

—————, "Yeşil Denizli" *İnanç*, S.91, s.7

—————, *Denizli Ekonomisi*, Denizli, 1977

—————, *Denizli İli Kültür Hayatı*, Denizli, (ty)

—————, *Denizli Sağlık Tarihi, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli, 1986

—————, *Denizli Tarihi*, Denizli, 1984

—————, *Denizli'ye Toplu Bakış*, Denizli (ty)

—————, *Kuvay-ı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*, Denizli, 1984

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960, Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Ankara, 1963

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler-Denizli*, Ankara, 1997

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1961-1965*, Ankara 1967

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Milli Eğitim İstatistikleri, Meslek, Teknik ve Yükseköğretim, 1953-1963*, Ankara, 1963

Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Genel Müdürlüğü, *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği*, Ankara, 1952

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayılı, Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, (yty),

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935, Denizli Vilayeti, Cilt-17*, İstanbul, 1937

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri, 1944-1945, (Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halk Evleri Odaları ve Okuma Odaları Kitaplar)* Ankara, 1947

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Belediyeler İstatistiği, 1931-1933*, İstanbul, 1934

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1946-1952, Meyve İstatistiği*, Ankara, 1954

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt, 1930*, Ankara, 1930

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, İkinci Cilt, 1929*, Ankara 1929

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim, 1950-1951*, Ankara, (ty)

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Hareketleri İstatistiği, Evlenme, Boşanma ve Ölümler, 1938-1951*, Ankara, 1953

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Vilayet Merkezlerindeki Ölümler, 1952-1956*, Ankara, 1956

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Vilayet ve Kaza Merkezlerindeki Ölümler, 1957-1958*, Ankara, 1959

Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, *21Ekim 1945, Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibariyle Nüfus Miktarı ve Yüzey Ölçü*, Ankara, 1948

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekâleti Meteoroloji Enstitüsü, *1932 Senesi Türkiye’de Meteoroloji Rasatları*, Ankara, 1935

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekâleti Meteoroloji Enstitüsü, *1933 Senesi Türkiye’de Yağış Tevziyatı Bülteni*, Ankara, (ty)

Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1959 İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1961

Türkiye Cumhuriyeti, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinevvel, 1927, Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, 1929

Türkiye Cumhuriyeti, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin. 1940, Cilt-2*, Ankara, 1944

Türkiye Cumhuriyetin Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960, Genel Nüfus Sayımı*, (yty)

Türkiye’nin Parlayan Yıldızı Denizli, Denizli 1998

TÜTENK, Ahmet Akif, “Denizli’de Maarifin İnkişafı Tarihi” *İnanç*, S.102, s.1,7

—————, *Milli Mücadelede Denizli*, İzmir, 1949

Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi, 1988 Yılı İstatistik Dosyası

Uçancıbaşı Halk Kütüphanesi, 1997 Yılı İstatistik Dosyası

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Germiyanoğulları” *İ.A. Cilt-4*, s.767-770

ÜLKER, Necmi “XX.Yüzyıl Başında Denizli Sancağı” *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988. s.165-179

ÜNAL, Mehmet Ali, “Milli Mücadelede Direbolu Köyü ve Yunan İşgali”, *Milli Mücadelede Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, Bildiriler*, Denizli, 1992, s.11-16

————— , “Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri” *Merkez Efendi Sempozyumu*, Denizli 1988, s.200-211

VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 1997

YALÇIN, Osman, *Denizli*, İstanbul, 1981

YÜCEL, Hasan Ali, *Türkiye’de Ortaöğretim*, Ankara, 1994